

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI**

**İSLAM İKTİSADI VE TOPLUMDAKİ YOKSULLUĞU
GİDERME İŞLEVSELLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUKHAMMAD ZUKHUROV

İSTANBUL, 2022

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI**

**İSLAM İKTİSADI VE TOPLUMDAKİ YOKSULLUĞU
GİDERME İŞLEVSELLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MUKHAMMAD ZUKHUROV
(18011038)**

**Danışman
(Prof. Dr. Abdülkerim Ünalın)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2022

27/10/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslâm Bilimleriprogramı öğrencisi 180111038 numaralı **MUKHAMMAD ZUKHUROV**'nın hazırladığı “İSLAM İKTİSADI VE TOPLUMDAKİ YOKSULLUĞU GİDERME İŞLEVSELLİĞİ” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 27/10/2022 Perşembe günü saat 16:30’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde:

Tez adının .....

..... şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi

Karar

1. (Danışman) Prof. Dr. Abdulkerim ÜNALAN	KABUL
2. Dr.Öğr.Ü. Abdullah TIRABZON	KABUL
3. Dr.Öğr.Ü. Üveys ATEŞ	KABUL

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mukhammad Zukhurov

DÜZELTME METNİ

1. Giriş bölümünde tezin bölümleri, konuları ve tezin yazılma yöntemiyle ilgili bütün detaylar mümkün olduğu kadar özet olarak beyan edildi.
2. Metindeki imla ve üslûp düzeltildi.
3. Bazı konular kısaltıldı, bazısı ise çıkartıldı.
4. Miras, Nafaka ve Mehir konuları eklendi
5. Bazı başlıklar değiştirildi. İçeriklerin bazısı yeni başlıklara göre yeniden yazıldı; bazısı ise yeni başlıklara uygun şekilde yeniden düzenlendi.
6. Özel isimler ve dini kavramlar TDVİA'ya göre yazıldı.
7. Ayetlerin tercümesi, tefsiri/meali Diyanet İşleri Mealinin hazırladığı yeni versiyonundan ve Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsirinden alınarak yazıldı.
8. Yeni kaynaklar eklendi.
9. Dipnotlar yeniden gözden geçirildi ve hatalar düzeltildi.
10. Sonuç kısmı yeniden düzenlendi ve yeni öneriler ilave edildi.

TEŞEKKÜR

Öncelikle Allah yolunda talebe olma Şerefine nail olmayı, ilim öğrenmeyi, bu güzel günleri görmeyi nasip eden ve talebe olma tadını tattıran Yüce Allah'a sonsuz Şükürler ve hamdusenâlar olsun. Sevgi ve Őefkatlerini benden hiç esirgemeyen, gece gündüz hayırlı ve bereketli dualarıyla beni hep hatırlayan, maddi ve manevi açıdan her daim destekleyen, ilim öğrenmem için Allah yoluna uğurlayan, özlemimi yıllarca sineye çeken hürmetli babam ve rahmetli anneme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Özellikle bu çalışma konusunun belirlenmesi, hazırlanması ve sonuçlanması sürecinde büyük katkısı olan, kendi yoğunluğuna rağmen ilgi ve desteklerini esirgemeyip bana daima yol gösteren danışmanım, hürmetli ve değerli hocam Prof. Dr. Abdülkerim ÜNALAN'a en samimi Őükranlarımı arz ederim. Çalışmamı okuma, tashih etme ve yazma tekniğinin düzeltilmesi gibi yardımlarda bulunan değerli hocalarım Oktay ALTIN, Selman NARLI ve Seyyid MeŐreb ABDIEV ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Ayrıca bütün bu yıllar boyunca benim ve çocuklarımın çilesini çeken, sabır ve dirayetle yanımda duran hürmetli eşime Őükranlarımı sunmayı bir görev ve borç bilirim.

Mukhammad Zukhurov

İSLAM İKTİSADI VE TOPLUMDAKİ YOKSULLUĞU GİDERME İŞLEVSELLİĞİ

Mukhammad Zukhurov

ÖZET

“İslam İktisadı ve Toplumdaki Yoksulluğu Giderme İşlevselliği” başlıklı bu çalışmamızda temel amaç yüce İslam dininin ekonomiye olan ilgi ve katkısını, iktisat düşüncesini, iktisadi işlemler ve yöntemlerle ilgili hassasiyetini, İslam iktisadının temellerini ve özelliklerini, fıkhi, felsefi ve ahlâkî yönlerini; mal, mülkiyet, para anlayışını, zekât müessesesi ve finansal varlıklar konularını ele almaktır. Ayrıca İslam’ın yoksullukla mücadelesini, yoksulluğun insanlık toplumundaki yıkıcı etkilerini gidermedeki işlevselliğini Kurân, sünnet ve fıkıh ışığında yeni bir bakışla vurgulamaktır. İslam iktisadının toplumdaki yoksulluğun ortadan kaldırılmasında önemli bir imkân olduğu fikri de bu çalışmada işlenecek konular arasındadır.

Günümüzde İslam iktisadına karşı duyarsızlık söz konusu olsa da bu çalışmada İslam iktisadının günümüzde uygulanabilirliği gösterilip insanlığın ekonomik problemlerin çıkmazından kurtarılması için bir umut ışığı olduğu ele alınmıştır. Bu araştırmada İslam ümmetinin İslami iktisat düşüncesini geliştirmesi için gerekli olan konulara değinilmiş ve bu konuların iktisadi bir temelde ele alınmasının imkânı hakkında bilgiler verilmiştir. Ahkâm ayetleri ve hadis kaynaklarındaki ilgili kısımlar esas alınmış ve ekonomi temelli yazılmış fıkhi kaynaklara da başvurulmuş ve ekonomi konusundaki temel esaslar belirlenmeye ve mümkün olduğu kadar ekonomiyle ilgili çağdaş meselelere değinilerek konu tahlil edilmeye çalışılmıştır. Terimler olduğu gibi kullanılmış olup tez boyunca anlaşılabilir bir dil kullanılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam iktisadı, zekât, faiz, yoksulluk, çalışma

ISLAMIC ECONOMICS AND ITS FUNCTIONALITY IN ERADICATING POVERTY IN SOCIETY

Mukhammad Zukhurov

ABSTRACT

The main purpose of this study, titled "Islamic Economics and Its Functionality in Eradicating Poverty in Society" is to examine the interest and contribution of the supreme religion of Islam to the economy, its sensitivity to economic thought, economic transactions and methods, the foundations and characteristics of Islamic economics, its jurisprudence, philosophical and moral aspects, property, ownership, understanding of money, the institution of zakat and financial assets. Therefore, the study emphasizes Islam's functionality in combating poverty and eradicating its devastating effects on society from a new perspective based on the Qur'an, Sunnah, and fiqh. The idea that Islamic economics is an important opportunity to eradicate poverty in society is also among the topics to be covered in this study.

Although there is a lack of recognition of Islamic economics today, this study demonstrates its value and importance and so discusses how it can save humanity from the impasse of economic problems. In this research, the issues that are necessary for the Islamic ummah to develop Islamic economic thought are mentioned and information is given about the possibility of dealing with these issues on an economic basis. In this study, the verses of ahkam and the relevant parts in hadith sources were taken as a basis, and the basic principles on the economy were attempted to be determined by referring to Fiqh sources written based on economy, and the subject was intended to be analysed by referring to contemporary economic issues as much as possible. The terms are used as they are, and an effort has been made to use an understandable language throughout the thesis.

Keywords: Islamic economics, zakat, interest, poverty, working

ÖNSÖZ

Rahmeti her şeyi kuşatan, iyiliği ve merhameti sınırsız olan yüce Allah'ın adıyla...

İslam iktisadı insani, ahlaki ve çevreci karakteri ile insanı merkeze alan, emeği yücelten, haksız kazanca müsaade etmeyen, faizi ve sömürüyü reddeden yapısıyla bir ekonomi ve finans modeli olarak iktisadi krizlerden çıkışın da anahtarı gibi gözükmektedir. İslam iktisadının sahip olduğu bu bakış açısı, insanlığın hayat omurgası olan ekonominin birey ve toplumun bulunduğu şartlar çerçevesinde doğru bir istikamet üzere yol alabilmesi, rahat gönülle güven ve refah içinde yaşamını sürdürebilmesi için hayati önem taşımaktadır. İslam iktisadı, malî sistemleri ve finansal krizleri doğru bir şekilde yönetebilme ve bu krizler neticesinde ortaya çıkan problemleri çözebilme yeteneğine sahiptir. Çünkü İslam dininin sunmuş olduğu ekonomik sistem ifrat ve tefritten uzak olup mutedil bir metotla iktisadi hayata düzenlemeler getirmektedir.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte İslam iktisadının önemi vurgulanıp erken dönemde ve günümüzde konuyla ilgili bazı önemli eserler zikredilmiştir. İş bu tezin birinci bölümünde başta iktisat kelimesinin sözlük ve terim anlamını irdelenerek İslam iktisadının meşruiyeti Kurân ve sünnet açısından beyan edilmiştir. İktisadın önemi, temel konuları ve gayesi zikredilmiş, İslam iktisadında mal ve mülkiyet anlayışı farklı yönleriyle açıklanmaya çalışılmış ve İslam'da para konusunun mahiyetinden de kısaca bahsedilmiştir.

İkinci bölümde İslam iktisadının temel ilkeleriyle özellikleri tespit edilerek konu üç ayrı kısımda incelenmiştir: Birinci kısımda İslam iktisadının itikadi yönünden, ikinci kısımda İslam iktisadının ahlaki yönünden ve üçüncü kısımda iktisadi değerler başlığı altında serbest piyasa ile hükümet kısıtlamalarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde ayrıca faiz konusu ve bu konuda çelişkili gözükten rivayetler belli sınırlama ve çerçeve içinde detaylıca açıklanmaya çalışılmıştır.

Nihayet üçüncü, yani son bölümde İslam iktisadının yoksullukla mücadelesi, toplumdaki yoksulluğu ortadan kaldırmadaki işlevi zorunlu ve gönüllüğe dayalı finansal kaynaklar sağlayan işlemler çeşitli yönleriyle ele alınarak açıklanmaya gayret edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GRAFİK VE TABLO LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. İSLAM İKTİSADININ MAHİYETİ, MAL VE MÜLKİYET ANLAYIŞI	6
1.1. İSLAM İKTİSADININ MAHİYETİ	6
1.1.1. İktisat Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	6
1.1.2. İktisat Kelimesinin Terim Anlamı	9
1.1.3. İslam İktisadının Meşruiyeti.....	10
1.1.3.1. Kurân-ı Kerîm’de İktisat	11
1.1.3.2. Hadis-i Şeriflerde İktisat	13
1.1.4. İktisadın Önemi ve Gayesi	16
1.1.5. İktisadın Temel Konuları.....	21
1.2. İSLAM İKTİSADINDA MAL ANLAYIŞI.....	22
1.2.1. Malın Sözlük ve Terim Anlamı	22
1.2.2. Mal Anlayışı	26
1.2.3. Hak ve Menfaatler	29
1.2.4. Malı Öven ve Zemmeden Naslar	32
1.2.5. İslam İktisadı Açısından Malın Sınıflandırılması.....	34
1.3. İSLAM İKTİSADINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI.....	43
1.3.1. Mülkiyet Kavramı	43
1.3.2. Mülkiyet Anlayışı.....	45
1.3.3. Mülkiyetin Konusu	50
1.3.4. Mülkiyet Çeşitleri	51

1.3.5. Mülk Edinme Yöntemleri	53
1.3.6. Mülkiyet Anlayışında İslam İktisadı İle Kapitalizm ve Sosyalizm Arasındaki Farklar	54
1.3.7. İslam'da Mal ve Mülkün Mübadele Aracı (Para Anlayışı)	56
İKİNCİ BÖLÜM	60
2. İSLAM İKTİSADININ ANA İLKELERİ	60
2.1. İSLAM İKTİSADININ İTİKÂDİ YÖNÜ	60
2.1.1. İnsanın Merkeze Konulması ve Yüceltilmesi	60
2.1.2. İlahi Sınırlamalar	62
2.1.3. Dünya ve Âhiretin Gözetilmesi	65
2.1.4. Hak ve Adâleti Gözetmek	68
2.1.5. Toplumsal Dayanışma	69
2.1.6. İsraftan Kaçınmak	71
2.1.7. Çevreyi Korumak	73
2.1.8. “Def‘-i Mefasid”in “Celb-i Menafi”den Evlâ Olması	74
2.1.9. Haramlık İlkesi	76
2.1.10. Ribâ (Faiz) Yasağı	80
2.1.10.1. Ribânın Sözlük ve Terim Anlamı	80
2.1.10.2. Kurân-ı Kerîm’de Ribâ	82
2.1.10.3. Hadis-i Şeriflerde Ribâ	87
2.1.10.4. Ribânın Çeşitleri	95
2.1.10.5. Ribânın Toplumdaki Tahribatı	98
2.1.10.6. Ribâ ile Bey’in Mukayesesi	101
2.2. İSLAM İKTİSADININ AHLÂKÎ YÖNÜ	103
2.2.1. Tevekkül Anlayışı	104
2.2.2. Sözleşmelere Bağlı Kalmak	105
2.2.3. İşçinin Hakkını Zamanında Ödemek	107
2.2.4. Kolaylık İlkesi	108
2.2.5. Gıpta Anlayışıyla Hareket Etmek	112
2.2.6. İş Birliği ve Katılımcılık	114

2.2.7. İşleri Ehline Vermek.....	115
2.3. İKTİSADİ YÖNÜ (İKTİSADİ DEĞERLER AÇISINDAN)	116
2.3.1. Serbest Piyasa.....	116
2.3.2. Hükümet Müdahalesi (ya da Kısıtlamaları).....	119
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	121
3. İSLAM İKTİSADININ YOKSULLUĞU GİDERMEDEKİ İŞLEVSELLİĞİ	121
3.1. İSLAM İKTİSADININ YOKSULLUKLA MÜCADELESİ.....	121
3.1.1. Fakirlik ve Yoksulluk Kavramları.....	121
3.1.1.1. İslam'ın Fakirlik ve Yoksulluğa Bakışı	123
3.1.1.2. Fakirlik ve Yoksulluğun Yol Açabileceği Sorunlar.....	125
3.1.1.3. İslam'ın Yoksullukla Mücadelesi	127
3.2. İSLAM İKTİSADINDA YOKSULLUĞU KALDIRMAYI AMAÇLAYAN ZORUNLU KAYNAKLAR	133
3.2.1. Çalışmak	133
3.2.1.1. Üretim	138
3.2.1.2. Ticaret	140
3.2.1.3. Çalışmamayı Kınayan Deliller.....	145
3.2.1.4. Dilencilik.....	146
3.2.1.5. Kanaat	150
3.2.2. Zekât	153
3.2.2.1. Zekât Kavramı	154
3.2.2.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Zekât	155
3.2.2.3. Zekâtın Farz Olma Zamanı ve Şartları.....	159
3.2.2.4. Zekât Vermekle Yükümlü Olan Kimseler	162
3.2.2.5. Zekâtın Farz Olmasının Hikmetleri ve Fakirlik Sorununun Çözümündeki Rolü	165
3.2.3. Nafaka	166
3.2.3.1. Nafaka Kavramı	166
3.2.3.2. Kurânı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Nafaka	168
3.2.3.3. Fakirliğin Çözümünde Nafakanın Rolü	175

3.2.4. Mehir	176
3.2.4.1. Mehir Kavramı	176
3.2.4.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Mehir	176
3.2.4.3. Fakirliğin Çözümünde Mehirin Rolü	179
3.2.5. Miras	180
3.2.5.1. Miras Kavramı	180
3.2.5.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Miras	181
3.2.5.3. Mirasçılık Sebepleri ve Engelleri	188
3.2.5.4. Fakirliğin Çözümünde Mirasın Rolü	189
3.2.6. Kefâretler	189
3.2.6.1. Kefâret Kavramı	189
3.2.6.2. Kurân’-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Kefâret	191
3.2.6.3. Kefâret Çeşitleri	193
3.2.6.4. Fakirliğin Çözümünde Kefaretlerin Rolü	197
3.2.7. Fidyе	198
3.2.7.1. Fidyе Kavramı	198
3.2.7.2. Kurân’-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Fidyе	198
3.2.7.4. Fakirliğin Çözümünde Fidyenin Rolü	200
3.2.8. Fitre	200
3.2.8.1. Fitre Kavramı	200
3.2.8.2. Fitrenin Meşruiyeti	202
3.2.8.3. Fitrenin Hükümü ve Vacip Olma Şartları	203
3.2.8.4. Fıtır Sadakası Nelerden Verilir?	207
3.2.8.5. Fitrenin Hikmetleri ve Fakirliğin Çözümündeki Rolü	211
3.3. İSLAM İKTİSADINDA YOKSULLUĞU KALDIRMAYI AMAÇLAYAN GÖNÜLLÜLÜĞE DAYALI KAYNAKLAR	212
3.3.1. Karz-ı Hasen	212
3.3.1.1. Karz-ı Hasen Kavramı	212
3.3.1.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Karz-ı Hasen	213
3.3.1.3. Fakirliğin Çözümünde Karz-ı Hasenin Rolü	217

3.3.2. Sadaka	217
3.3.2.1. Sadaka Kavramı	217
3.3.2.2. Kurân- ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Sadaka	220
3.3.2.3. Fakirliğin Çözümünde Sadakanın Rolü	226
3.3.3. Gönüllü Yardımlaşmayı Sağlayan Kuruluşlar	228
3.3.3.1. Vakıf Kavramı	228
3.3.3.2. Müslüman Toplumunda Vakıf Müessesesinin Gelişimi.....	229
3.3.3.3. Fakirliğin Çözümünde Vakfın Rolü.....	230
3.3.4. Dernekler	234
3.3.4. 1. Dernek Olgusu	234
3.3.4.2. Derneğin Gelişimi ve Yüklendiği İşlev ve Amaçlar.....	235
3.3.4.3. Fakirliğin Çözümünde Derneğin Rolü.....	237
SONUÇ.....	241
KAYNAKÇA	246

GRAFİK VE TABLO LİSTESİ

Grafik (1) – Faaliyetlerine Göre Derneklerin Sayısı.....	237
Tablo – (1) Derneklerin Finansal Büyüklüğü.....	238

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.mlf	Aynı müellif
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız.
c.	Cilt
çev.	Çeviren
haz.	Yayına hazırlayan
Hz.	Hazret
r.a.	Radıyallâhüanhü/anhâ/anhüm/anhünne
s.	Sayfa/sayfalar
s.a.v.	Sallallahü aleyhi ve sellem
t.y.	Basım tarihi yok
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	Tahkik
v.b.	Ve benzeri
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basımcı yok
y.y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Günümüz dünyasında kökeninden ve kültüründen habersiz olan her millet kendini kaybeder ve başkaları arasında yok olur. Bu, basireti olan her milletin önleyebileceği bir tehlikedir. Her millet kendisini diğer milletlerden ayıran dinî düşüncesi, kültürel değerleri, medeniyet zenginlikleri, düşünce gücü, yeteneği ve fikrî ufkuyla gurur duyar.

İslam ümmeti ilmi zenginliği, ahlak anlayışı, fikri gücü, yeteneği ve yoğun mesaisi ile kıyamete kadar sürecek, onur verici, çeşitli renkleri, fevkalade zengin kültürü ve sayısız başarılarıyla gelişmiş bir medeniyet inşa etmiş ve insanlığa takdim etmiştir. İslam düşüncesinin fıkıh sermayesi Kurân ve sünnet ilkeleri sayesinde fikir ufku gücü ile gelişmiştir. Müslüman ümmetinin fikir ufku ve düşünce gücü yetenekleri ve zenginliklerinin büyük bir kısmı doğrudan doğruya iktisat alanıyla ilgili önem taşımaktadır. İnsanlığın iktisatla ilişkisi Kurân-ı Kerîm’de şu şekilde beyan edilmektedir:

“Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları yarattık...”¹

“... Sizin için yeryüzünde belli bir zamana kadar barınak/yerleşme ve yararlanıp faydalanma vardır.”²

İktisat yaşam için omurga mesabesinde olup sadece iktisat ile yeryüzü imar edilebilir. Bu yüzden insanların, özellikle Müslümanların bu konunun önemini iyice anlamaları, iktisat ilminin sistemini bilmeleri ve bu konuya odaklanıp organize olmaları elzemdir.

---

¹A'râf, 7/10.

² Bakara, 2/36; A'râf, 7/24.

İslam hukukçularının söyledikleri gibi:

من جهل بأهل زمانه فهو جاهل

“Kendi döneminin ortamını umursamayan kimse muhakkak ki cahildir.”³

Bu yüzden âlim olan bir kişiye İslam şeriatı ahkâmını bilmesi ve öğrenmesi vacip olduğu gibi konuyla ilgili işlerin aslının ne olduğunu öğrenmesi, bulunduğu zamanın ortamını gözetmesi ve toplumun örfünü, âdetlerini iyice bilmesi de aynı derecede vaciptir. Çünkü bunlar bilinmedendetaaylar dikkatlice ele alınmadan şer’i konularda net ve doğru sonuçlara varılamaz. İmam Muhammed bin Hasan eş-Şeybani (ö. 189/805) piyasadaki alışveriş işlemlerinin hangi koşullarda nasıl gerçekleşeceği hakkında bilgi edinmek için pazarlarda gezip tüccarların arasına karışırdı. Bunu ticaretle uğraşmak için değil, toplumun alışveriş esnasında uyduğu örf ve âdetten, pazarın gerçek durumundan, alım satım işlemlerinin hangi yöntemlerle nasıl uygulandığından haberdar olmak için yapardı. Bu; âlim, müftü ve şeyh olarak tanınan kişilerin görevidir. Âlim ve müftülerin görevi sadece bir şeye helâl ya da haram diye fetva vermek değildir. Onların üzerine düşen şer’i görev, sıkıntılı gözüken ve harama götüren meseleler bulunduğu takdirde meşru çözüm ve alternatif uygulama yöntemlerini göstermektir.⁴“Şüphesiz İslam fihkî ticari işlemlere ilişkin algıların doğruluğu, tarafların haklarında adâletin gerçekleşmesi, bireylerin çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki dengenin sağlanması konusunda günümüze kadar oluşan en zengin (kaynak ve) yasadır. Ayrıca ekonomik yaşamın toplumsal düşüncelerini dikkatle ince detaylarına kadar gözlemesi onun ne kadar yüce olduğunu bildirir.”⁵

Şüphesiz İslam; aynı zamanda din ve devlet, nizam ve uygulama, yöntem ve anayasa, kanun ve şeriat hukuku olduğu için halkın hayrına adil bir iktisat sisteminin tüm temel ilkelerini taşımaktadır. Bu yüzden Müslüman ilim adamları hem ekonomi

³ Muhammed Taki Osmânî, *Atticâratu ve'l-İktisadu'l-Muâsiru fi Zav'i'l-İslâmi*, 2. bsk., İdaratu'l-Kurân ve'l-Ulumu'l-İslâmiyyeti, Karaçi 2008, s. 11.

⁴ Osmânî, a.g.e., s.11.

⁵ Muhammed Takî Osmânî, *Fıkhu'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-'Arba'ame'a-Tatbikâtihi'l-Muâsıra Mukârinenbi'l-Kavânîni'l-Vad'iyye*, 2 c., 1. bsk. Daru'l Kutub al-Arabiyye, İstanbul, 2016, I, 5.

teorilerine odaklanmış hem de iktisadi yöntemlerin nasıl uygulanacağı hususunda detaylı çalışmalar yapmışlardır.

İktisat, İslam literatüründe başlangıçta siyaset, hukuk ve fıkıh konularının içinde ele alınmıştır. İslam iktisadı veya diğer adıyla İslam ekonomisi kavramı ilk olarak Hindistan Yarımadası'nda doğmuştur. İslam iktisadı ile ilgili tartışmalar XX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Günümüzde de devam eden bu tartışmaların temelini Kurân-ı Kerîm ayetleri başta olmak üzere, tefsir faaliyetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerindeki farklı anlayışlar oluşturur. Ayrıca temel İslami kaynaklara yapılan şerhler ve mezheplere ait fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde de konu etraflıca ele alınmıştır. İslam iktisadı bu temel eserlerle tarihi süreçte kendine has bir yöntem, usul ve esaslar geliştirmiştir.

Çağımızda fikir, ilim, teknoloji, ticaret ve sanayinin gelişmesi, iktisadi konularda yeni problemleri ve karmaşık işlem biçimlerini beraberinde getirmiştir. Bununla beraber nerdeyse dünyanın her köşesindeki İslam hukukçuları bu konuları inceleyerek sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadır. Böylece günümüzde İslami iktisat konuları modern okullarda ve üniversitelerde öğretilen bilim dalına dönüşmüştür. Müslümanlar, İslam ülkeleri ve Müslüman topluluklarında uygulanan Batı ekonomik sisteminin getirdiği problemleri fark etmeye başlamışlar. Batı ekonomik sisteminin ürünü olan bu sorunlara uygun çözümler bulmak için İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde bireyler ve gruplar düzeyinde ciddi girişimler vardır. Allah'a sonsuz şükürler olsun ki bu güzel girişimler gün geçtikçe daha da gelişmektedir.

İslam ilim dünyasında İslam iktisadı konularında ve yoksullukla mücadele alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Bu konularda İslam'ın erken döneminde yazılan kitapların bazıları şunlardır:

1. *Kitâbü'l-Harâc*⁶ -Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798).

---

⁶ Halife Hârûn er-Reşîd'in isteğiyle kaleme aldığı söylediği *Kitâbü'l-Harâc* adlı eseri İslâm devletinin mali kararlarını şer'i ilkelere uygun hale getirmek maksadını taşıyan ilk ilmî eserlerden

2. *el-Kesb (el-İktisâbfî'r-Rızkı'l-Müste'tâb)*⁷-Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805).
3. *Kitâbü'l-Harâc*⁸ - Ebû Zekeriyâ, Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfi (ö. 203/818) .
4. *Kitâbü'l-Emvâl*⁹ - Ebû Übeyd, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838).
5. *el-Mukaddime*¹⁰ - İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406).
6. *Ahkâmü's-Sûk (Kitâbü'n-Nazârve'l-Ahkâm fî Cemî'ihvâli's-Sûk)*¹¹ - Kinani, Yahya b. Ömer (828-902).

Ayrıca konuyla ilgili muasır âlimleri tarafından yazılan ve günümüzdekimeselelere de değinen en önemli kitapların bazıları şunlardır:

7. *Hakibetü-d Doktor Ali el-Karadaği el-İktisadiyye*¹² - Dr. Ali Muhyiddin el-Karadaği.
8. *Fıkhü'z-Zekât* - Prof. Dr. Yusuf el-Kârdavi.
9. *Müşkiletü'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslâm* - Prof. Dr. Yusuf el-Kârdavi.

---

biridir. Ebû Yûsuf bu eserinde Halife'ye İslâmi ilkeleri hatırlatıp ona bunlara göre karar vermesini tavsiye etmektedir.

⁷Şeybânî'nin telifi kazanç konusunda bilinen ilk eser olup eseri tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Günümüze ulaşan bölüm el-Kesb'in aslı olmayıp Serahsî'nin bunun üzerine yazdığı şerhtir ve el-Mebûs'ta "Kitâbü'l-Kesb" başlığı altında yer almaktadır.

⁸Hicri II. (M. VIII.) yüzyılda İslâm kamu maliyesi düşüncesinin ortaya konmasında önemli bir yeri olan eser, muhteva ve yaklaşımından hareketle değerlendirildiğinde iktisat düşüncesindeki "hadisçi" geleneğin eldeki ilk örneği olduğu görülür. Eserin yüzyıllar boyunca güçlü vezirler ve aralarında kadıların da bulunduğu (bkz. İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 81) meşhur ulema tarafından okunduğunu gösteren icazetnameler muhtelif nesillerden âlimler nazarındaki öneminin bir işaretidir.

⁹Kamu maliyesine dair bir eserdir. Vergi konusunda önemli adımların atıldığı Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz dönemleri başta olmak üzere İslâm'ın ilk iki yüzyılındaki vergi ve arazi hukuku, kısmen de idare ve devletler hukuku uygulamaları hakkında zengin bilgiler içeren önemli bir kaynaktır.

¹⁰İslâm iktisadı konularını içeren, Ortaçağ'da yazılan ve günümüze kadar bütün dünyanın faydalandığı önemli eserdir.

¹¹Pazar ahkâmı hakkında yazılan ilk eser olup daha sonra kurumlaşmış anlamıyla hisbeye dair bütün konuları kapsamasa da özellikle batı İslâm dünyasında hisbe üzerine kaleme alınan ilk müstakil çalışma sayılır. Yazıldığı dönemde Kuzey Afrika'daki Müslüman toplumun ekonomik ve sosyal hayatını yansıtan önemli bir kaynaktır.

¹²İslâm iktisadı alanında yazılan 12 ciltten oluşan kapsamlı ve muhteva açısından "İslâm'ın iktisadi ansiklopedisi" olarak kabul görülen değerli mecmuadır.

10. *Fıkhü'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-'Arba' me'a-Tatbîkâtihi'l-MuâsıraMukârinenbi'l-Kavânîni'l-Vad'iyye* - Muhammed Takî el-Osmânî.
11. *Buhûsun Fi KadâyâFıkhiyyeMu'âsıra* -Muhammed Takî el-Osmânî.
12. *Esbabu'l'Ezmeti'lMalîyyeti ve İlacuha fî Dev'iŞerîati'lİslamiyyeti* - Muhammed Takî el-Osmânî.
13. *el-MedheluliDiraseti'ş-Şerîati'lİslamiyyeti* - Prof. Dr. Abdülkerim Zeydân.
14. *Keşfu'd-Duca an Vechi'r-Ribâ* – ZafarAhmad el-Osmânî et-Tehânevî.
15. *İslam İktisadının Temelleri* -Prof. Dr. MonzerKahf.
16. *İslam ve Ekonomi* - Prof. Dr. Osman ESKİCİOĞLU.
17. *İslam İktisadına Giriş* - Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU.
18. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* –Doç. Dr. Hamdi DÖNDÜREN.
19. *İslam Ekonomisinin Temelleri* -Prof. Dr. Âdem ESEN, Turan KOÇ, Mustafa Yavuz ÇAKIR.
20. *İslam Ekonomisinde Temel İlkeler* - Mehmet YÜCE.
21. *İslam İktisat Düşüncesinde Yoksulluk Problemi* - Ramazan KORKUT.

Her dönemde olduğu gibi ilim ehlinin günümüzde de İslam iktisadı ve yoksulluk alanında önemli eserler kaleme almaları konunun önemini göstermektedir. İlim erbâbının bu konulardaki çok değerli eserleri, çok derin düşünceleri, farklı bakışları, kıymetli görüşleri, takdire şayan yöntemleri ve aydınlatıcı ifadeleri ışığında hazırlanan bu çalışmadaki amacımız, bu konuları büyük bir titizlikle ele almaktır.

Allah Teâlâ'dan bizi bu çalışmamızda muvaffak eylemesini ve bu çalışmamızı kabul buyurarak ilim câmiası için faydalı kılmasını niyâz ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM İKTİSADININ MAHİYETİ, MAL VE MÜLKİYET ANLAYIŞI

1.1.İSLAM İKTİSADININ MAHİYETİ

1.1.1. İktisat Kelimesinin Sözlük Anlamı

İktisad ¹³ (اقتصاد)kelimesi Arapça “k-s-d” (قصد)kökünden türemiş olup “iktesade” (اقتصد) fiilinin mastarıdır. Sözlükte “azmetmek, yönelmek, gelmek, biriktirmek, kırmak, sağlam, güçlü ve sıkı etli olmak, uyanmak, artırmak ve yükselmek” gibi farklı anlamlara sahiptir. K-s-d (قصد) kökü, asıl anlamlarının dışında, “gerek söz gerek fiilde iki aşırı uç arasında olmak, güvenmek, orta ve doğru yolda bulunmak, itidalli olmak, doğru yöntem izlemek, ölçülü davranmak, sınırlar içerisinde kalmak ve tutumlu olmak” gibi farklı manalarda da kullanılmaktadır.¹⁴ Arapçada “kasede’t-tarîkakasden”,(قصد الطريقة قصدا)“Doğru yolu buldu.” demektir. “Kasedefi’l-emri” (قصد في الأمر) ise “Eksik ve fazla yapmadan işin ortasını buldu.” demektir. “Kasede fi’l-hükmi” (قصد في الحكم)ifadesi,“Bir tarafa sapmadan adâletli davrandı.” anlamına gelir. “Kasede fi’n-nafakati” (قصد في النفقة) “İsraf ve cimrilik yapmadan orta bir şekilde harcama yaptı.” demektir. “Kasede fi meşyihî” (قصد في مشيه) “Normal yürüdü.” anlamındadır. “İktesade”kelimesi de benzer anlamlara gelir. Bu kelime yukarıdaki cümlelerde “kasede” fiilinin yerine kullanıldığında “işin ortasını buldu, israf ve cimrilik yapmayıp orta bir şekilde harcama yaptı” anlamlarına gelir. “Kasıt”, kasten yani niyet ederek bir şeye

¹³Kurân-ı Kerim’de “kasd” kökünün türevleri sözlük anlamıyla altı yerde (Mâide 5/66; Tevbe 9/42; Nahl 16/9; Lokmân 31/19, 32; Fâtır 35/32), “taammüd” de terim anlamıyla üç yerde (Nisâ 4/93; Mâide 5/95; Ahzâb 33/5) geçmektedir. (Bkz. Ali Şafak, “Kasıt”, TDVİA, İstanbul, XXIV, 559).

¹⁴ Bkz. Ebu’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî, **Lisânü’l-Arab**, XV c., 3. bsk., Beyrut, Dâru’s-Sadr, 1414/1994, III, 354; Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fıyrûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî vd., 8. bsk., Dımeşk, Müessesetü’r-Risâle, 2005, s. 1061; Feyyûmi, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, **el-Misbâh’ul-Münir fî Garîbi’s-Şerhi’l-Kebîr**, 2 c., el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II, 504; Ali Muhyiddin Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, çev. Abdullah Kahraman, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2020, s. 19; Mehmet Sami Yıldız, “**İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân’ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı**”, s. 28-29, <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/>, erişim tarihi: 09.07.2020.

yönelmek anlamına gelir. Bu kelimenin çoğulu “kusûd”dur(قصود). “Maksid”(مقصد)ve “makâsid”(مقاصد)kelimeleri de bu kökten gelir.¹⁵

İktisat(اقتصاد) kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır:

(i) İhmal ve taşkınlık gibi iki hoşlanılmayan zıt sıfat arasında orta bir yol tutmak. Bu tür ‘iktisat’ mutlak olarak övülmüştür. Cimrilik ve israf arasında dengeli harcamak; aşırı korkaklık ve deli cesareti denilen ölçüsüzce bir şeyin üzerine gitmek arasında cesarete sahip olmak bu tür iktisada örnektir.

(ii) Adâlet ve zulüm gibi biri övülen, diğeri ise yerilen iki şey arasında bir yol edinmektir.¹⁶ “Araplar çok uzun olmayan, çok da kısa olmayan kişiye “muktesid adam” (مقتصد من الرجال) derler”.¹⁷ İktisat kelimesi, “ekonomi ve tutumluluk” anlamlarında da kullanılmaktadır.¹⁸

Kurân-ı Kerîm’de “kasd” terimi, doğru yolda bulunmak,¹⁹ orta yolu tutmak,²⁰ amaca uygun orta ve doğru yolu belirtip tam hedefe yönelmek,²¹ kolay, yakın,²² orta bir yolculuk, yürüyüşte orta halli ve ölçülü olmak, itidal ve vakarla hareket etmek,²³ adil,²⁴ dengeli ve tutumlu olmak²⁵ anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla sözlükteki ekonomik anlamıyla iktisat, dinimizin önemle üzerinde durduğu ve teşvik ettiği güzel bir davranış biçimidir. Dolayısıyla İslam dininin en temel ilkelerinden olan orta yollu ve ölçülü olma prensibi iktisatta olduğu gibi aynı şekilde itikat başta olmak üzere insanın dinî ve dünyevi davranışlarının bütününde de riayet edilmesi zorunlu olan bir husustur. Örneğin:

¹⁵ Bkz. Yıldız, “İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân’ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı”, s. 28-29.

¹⁶ Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu’l-Fâzi’l-Kurân (el-Müfredât fi Garîbi’l-Kurân)**, thk. SafvânAdnânDâvûdî, 1. bsk., Dimaşk, Dâru’l-Kalem, hicri 1412, s. 672.

¹⁷ İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, III, 354; Râgıb el-İsfahânî, **Müfredâtu**, s. 672.

¹⁸ İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, III, 354; Mehmet Sami, **İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân’ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı**, s. 28, 29.

¹⁹ Lokmân, 31/32.

²⁰ Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 20.

²¹ Fâtır, 35/32.

²² İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, III, 354.

²³ Karadâğî, **el-Mukaddime fi’l-Mali ve’l-İktisadi ve’l-Mülkiyyative’l-Akdi**, 2. bsk., Daru’l-Beşairi’l-İslâmiyya, Beyrut, 2009, s. 93.

²⁴ Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 20.

²⁵ Mâide, 5/66.

“Sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık...”²⁶, “Ey Kitap Ehli! Dininiz hakkında haddi aşmayın...”²⁷

İktisat, Türkçede eskiden beri yaygın bir şekilde kullanılan kelimelerden biridir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre; “ölçülülük, ölçülü, dengeli olma durumu, ılımlı ve itidalli olmak” anlamlarına gelmektedir. Ölçülülük ilkesi, kendisine ekonomik hayat içerisinde iki şekilde yer bulmaktadır. Bunlardan ilki tüketicileri esas alan ölçülülüktür. Bu yönüyle insanlara gerektiği kadar yerinde ve zamanında harcamayı; savurganlık ile ifrattan uzak durulmayı, yani israftan kaçınmayı öğütlemektedir. Nitekim bu durum Kurân’da “Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”²⁸ şeklinde emredilmektedir. Diğer taraftan israfı yasaklayan Kurân’ın “Eli sıkı olma (cimri olma); büsbütün eli açık da olma (israf etme). Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”²⁹ ayetinde cimriliği de israfı da yasakladığı görülmektedir. Ölçülülük ilkesinin diğer bir yönü ise ticaret erbabını ilgilendirmektedir: “Göğü yükseltti (denge ve) ölçüyü koydu ki, dengeden (mizandan) sapmayasınız.”³⁰ “Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adâletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.” “Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir.”³¹ Dengenin bozulması, hayatı felç eder, bozgunculuğa neden olur, fitne, fesat, anarşi ve kargaşa doğurur.³²

İktisat kelimesi, “iktisadi faaliyetler” anlamıyla Kurân’da ve sünnette yer almaz. Ancak bu kelime genel olarak “maddi, ticari, sınâî, zirai, gayrimenkul ve bunlarla ilişkili mali hizmetlere dair iş, işlem ve faaliyetler”i içeren çağdaş anlamları da kapsar.

---

²⁶ Bakara, 2/143.

²⁷ Nisâ, 4/171.

²⁸ A’râf, 7/31.

²⁹ İsrâ, 17/29.

³⁰ Rahmân, 55/7-8.

³¹ İsrâ, 17/35.

³² Mehmet Yüce, **İslâm Ekonomisinde Temel İlkeler**, İlahiyat Akademisi, Haziran 2021, s. 90.

1.1.3. İslam İktisadının Meşruiyeti

Bir sistemin kabul görmesi ve meşruiyetini tanımanın en önemli yolu, onun kaynakları hakkında bilgi sahibi olmaktır. İslâm iktisadının kaynaklarına göre İslam'da iktisadi faaliyetler, başta Kurân-ı Kerîm ve sünnet ilkelerine dayanır. İnsan ve toplumların örf/adetleri gibi gelenek özelliklerine bağlı ilkeler, Kurân ve sünnetin ruhuna uygun olarak değişik şekillerde yorumlanmıştır. Mal, mülk, para, miras, zekât, israf, faiz yasakları, birey ve devletin iktisadî işlevi gibi hususların ana hatları bu ilkelerle tespit edilerek beyan edilmiştir. İnsanlığın hayrına adâleti sağlayan, kul hakkını koruyan, insanların menfaatlerini adâletli şekilde tazmin eden bir sistem kurmayı amaçlayan bu ilkeler; israfın bertaraf edilmesi, iktisadi ve siyasi bağımsızlığın, toplumsal adâletin sağlanması, mülkiyetin yaygınlaştırılması, güven, huzur ve refahın yaşatılması şeklinde özetlenebilir. İslam'daki iktisadi ve finansal meseleler, faaliyetler, kurallar ve düşünceler; Kurân, sünnet, icmâ,³⁷ kıyas³⁸ ve örf³⁹ ilkelerine dayandığı için⁴⁰ dünyadaki mevcut tüm küresel ekonomilerden ayrı ve farklı bir sistemdir. İşte bu yüzden İslam ekonomi sistemini doğru anlamak için konunun Kurân ve sünnet anlayışı açısından tahlil edilmesi gerekmektedir.

³⁷ Sözlükte **icmâ** "birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek" gibi anlamlara gelmektedir. İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dinî hükümleri ifade eden şer'î delil, İslâm fıkhnın Kurân ve sünnetten sonra üçüncü kaynağıdır. Kısacası: Müslüman bilim adamlarının görüş birliğine vardıkları konular. (Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "İcma", **TDVİA**, İstanbul, XXI, 417).

³⁸ Sözlükte **kıyâs** "ölçme, takdir ve eşitlik" anlamlarına gelir. Mütercim Âsım Efendi, kıyasın "bir nesneyi misali olan nesneye takdir edip uydurmak" manasına geldiğini söyler. (Kâmus Tercümesi, II, 997). **Kıyas**, esas olarak bir akıl yürütme biçimi olan temsili (analoji/ ilim adamlarının yaptıkları benzetmeleri) ifade eder. Terim olarak fıkıh usulünde **kıyas**, "hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek" anlamına gelir. **Kıyas** fıkıh literatüründe "salt düşünme (nazar), doğruya ulaştırıcı delil" manasında ve birçok istidlâl türünü belirtmekte kullanılmaktadır. (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, **el-Burhân**, II, 749; Gazzâlî, **İslâm Hukukunda Deliller**, II, 195; Bkz. Yunus Apaydın, "Kıyas", **TDVİA**, Ankara, XXV, 529).

³⁹ Sözlükte **örf** "iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen" anlamlarındaki **urf** kelimesinin Türkçedeki söylenişidir. **Örf**, birçok fikhî sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunulan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dilde yerleşik kullanımları ifade eder. Toplumda genel kabul gören, sürekli veya baskın tatbikatı bulunan sosyal davranış biçimleri ve dildeki yerleşik kullanımlar anlamında bir terim. (Bkz. İbrahim, Kâfi Dönmez, "Örf", **TDVİA**, İstanbul, XXXIV, 87).

⁴⁰ Bkz. Abdülkerim Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, çev: Ali Şafak, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020, 247-288.

1.1.3.1.Kurân-ı Kerîm’de İktisat

Vahiy kaynaklı olan İslâm’ın iktisadî sistemi, tarihin de şahadetiyle fert ve toplum hayatına huzur getirmiş, sosyal refahı ve ekonomik istikrarı sağlamış, zulüm ve haksızlıkların önüne geçmiş ve sağlam bir devlet yapısı oluşturmuştur. Kurân-ı Kerîm’in bizzat kendisi iktisadi yönleri içeren pek çok ayet içermektedir. Örneğin:

“Allah’ın sana verdiği mallarla (O’nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu gözet. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) ihsanda bulun. Yeryüzünde fesadı (bozgunculuğu) arzulama. Doğrusu Allah, müfsitleri (bozguncuları) sevmez.”⁴¹

Bu ayet-i kerîme, bir mümin için mal ve mülk anlayışının nasıl olmasını gerektiğini belirtiyor. Nitekim Allah, Hz. Peygamber’e Allah’ın kendisine verdiği mallardan vermesini emrediyor. Yani aslında insanın elinde olan mal Allah’ın bir bağışdır. Dolayısıyla insanın bu malı Allah yolunda harcama konusunda cimrilik yapma, çekingen davranma hakkı yoktur.

“Ey iman edenler! Akitlerinizin gereğini (yaptığınız anlaşmalar ve sözleşmelerinizi tam olarak) yerine getirin...”⁴²

Burada Allah’a verilen sözlere, insanların kendi aralarında yaptıkları akitlere riayet etmek, verilen sözleri tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmek İslam dininin temel kuralları arasında zikredilmektedir. Sözleşmelere bağlı kalmak toplumsal ve hukuki düzen açısından önem arz ettiğindenİslâm dini, yapılan sözleşmelere uyulmasını, verilen sözlerin tam olarak yerine getirilmesini emreder.

“Allah’ın, göklerde (bulunan güneş, ay, yıldız, bulut) ve yerdeki (bağları, bahçeleri, denizleri, ırmakları, çeşitli kuşları ve hayvanları, yer altı kaynakları ve madenleri gibi nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz? ...”⁴³

---

⁴¹Kasas, 28/77.

⁴²Mâide, 5/1.

⁴³Lokmân, 31/20.

Allah bütün bu varlıkları insanların yararlanması için yaratmıştır. Dolayısıyla bu ayete göre maddi ve manevi, görünen ve görünmeyen nimetleri aramak, araştırıp bulmak, ortaya çıkarmak, işletip kullanmak insanın görevidir.

*“Görmüyor musun ki, Allah yerdeki bütün eşyaları ve emri uyarınca denizlerde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir...”*⁴⁴ *“Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi) arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgârları göndermesi de Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.”*⁴⁵ *“İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır. Şu tuzludur, acıdır (boğazı yakar). Hepsinden taze et (balık) yersiniz ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız. Allah’ın lütfünden (nasibinizi) arayıp da şükretmeniz için gemilerin, denizi yarıp gittiğini görürsün.”*⁴⁶ *“Allah O (yüce) varlıktır ki emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızık aramanız için, bir de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirdi.”*⁴⁷

Denizin insanın emrine verilmesi, istifadeye hazır hale getirilmesi, içinde çeşitli nimetlerin ve ürünlerin yaratılması, gemilerin seyrüseferine elverişli kılınması, büyük bir nimet olduğu gibi ekonomik açıdan da önemlidir. Bu ayet-i kerîmelerden açıkça anlaşıldığına göre nasip, rızık ve nimet aramak için gemilerle seyahat etmek, araştırma ve inceleme faaliyetlerini sürdürmek büyük önem arz etmektedir. Görüldüğü gibi Kurân-ı Kerîm, deniz araştırmalarına, ürünlerinin değerlendirilmesine, deniz seyahat ve ticaretine vurgu yapmış ve Müslümanları bu yönde araştırma yapmaya ve bilgi üretmeye teşvik etmiştir. Ayetlerdeki “*litebtæguminfadlihi*” (Allah’ın lütfundan ve ihsanından aramanız için) ibaresini müfessirler, ticaret yapmak olarak tefsir etmişlerdir. Buna göre mana, “ticaret yapıp Allah’ın lütfünden kâr sağlamanız için” şeklindedir. Fahrettin Râzi, “Allah’ın lütfundan aramanız için” cümlesini, “ticaret maksadıyla gemiye binmeniz ve neticede Allah’ın lütfünden kâr sağlamanız için” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁸

---

⁴⁴ Hac, 22/65.

⁴⁵Rûm, 30/46.

⁴⁶Fâtır, 35/12.

⁴⁷Câsiye, 45/1 2.

⁴⁸Kerim Buladı, <https://dergi.diyamet.gov.tr.>, erişim tarihi: 21/10/2021.

1.1.3.2. Hadis-i Şeriflerde İktisat

Aynı şekilde sünnet-i seniyyede de iktisadi yönleri içeren pek çok hadis-i şerif bulunmaktadır. Örneğin:

“Gönül hoşnutluğu olmadıkça Müslüman bir kişinin malını almak helâl olmaz.”⁴⁹

Hadiste görüldüğü gibi İslam dini şahıslar arası hukuki ve medeni muamelelerde rıza prensibine büyük önem verilmiştir. Bir kimsenin izni ve rızası olmadan onun malında herhangi bir tasarrufta bulunmak kesin bir ifade ile yasaklanmıştır. Bu ve bunun gibi naslarda İslam’ın fiili ve hukuki işlemleri dâhil bütün beşeri ilişkilerde adâlet ve hakkaniyeti hâkim kılma, haksızlık, zulüm, mağduriyet gibi haksız ve batıl kazanç anlayışların önlenmesi hedeflenmiştir.

“Ey insanlar! Allah’tan (hakkıyla) sakının ve rızınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah’ın kendisine takdir ettiği) rızkı -geç de olsa- elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah’tan (hakkıyla) sakının ve rızınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haramdan sakının!”⁵⁰

Resûlullah (sav.) İslam dininin esasları doğrultusunda ümmetine mutedil bir şekilde helâl ve temiz rızıklara yönelmeyi tavsiye eder, haramdan ve şüpheden, haksız ve yasak yollara başvurmaktan kesin ve açık bir şekilde sakındırır.

“Kim bir akar veya ev satıp da parasını onun benzeri bir şeye yatırmazsa onun bereketini görmemeye layıktır.”⁵¹

Görüldüğü gibi bu hadis, yatırıma teşvik etmekte, yatırım yapılmadığında malın bereketlenmeyeceğine vurgu yapmaktadır. Hadisin metninde ziyade, artış, faydası ve hayrı çok anlamındaki “bereket” kökünden gelen fiil kullanılmıştır. Demek ki satılan bir malın parasını yatırıma dönüştürmeden bereket; artma,

⁴⁹Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. b. Mehdî b. Mes’ûd b. en-Nu’mân el-Bağdâdîed-Dârekutnî, **Sünen**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 4 c., 1. bsk., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1424/2004, III, 424, (2885); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, **Müsned**, ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, thk. Şuayb el-Arnâvut, ÂdilMurşid vd., 1. bsk., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, XXXIV, 299, (20695).

⁵⁰İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 2 c., Dâru’lhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, y.y.y., t.y., Ticârât, 2 (2144).

⁵¹İbn Mâce, **Sünen**, Ruhûn, 24 (2490); Ahmed, **Müsned**, II, 462, (18739).

ziyadeleşme ve çoğalma düşünülemez. Diğer taraftan, paranın elde tutulması ve yatırıma dönüştürülmemesi halinde bereketinin azalması da söz konusudur. Bu tür değer veya paranın günden güne kıymetini yitirmesi tabiidir.

Urvetü'l-Barikî'den(r.a.) rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine bir koyun satın alması için bir dinar vermiş. O, bu para ile iki koyun satın almış ve birini bir dinara satarak Resûlullah'a(s.a.v.) bir koyun ve bir dinar getirmiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), alışverişinin bereketli olması için dua etmiş; bundan sonra bu sahabî, toprak satın alsa kâr eder hale gelmişti.⁵²

Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.), bir buğday yığımına uğradı. Elini onun içine daldırınca parmaklarına ıslaklık değdi. Bunun üzerine *“Ey buğday sahibi! Bu ne?” buyurdu. Buğday sahibi, “Ey Allah'ın Resûlü! Ona yağmur isabet etti.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “O (ıslak olan) kısmı, insanların görmesi için buğdayın üstüne koysaydın ya! Bizi aldatan bizden değildir.” buyurdu.*⁵³

Prof. Muhyiddin Atiyye'nin(d.1934) hazırladığı *Kurân-ı Kerîm'de Yer Alan Ekonomi Ayetleri Kılavuzu* adlı esere göre Kurân-ı Kerîm'de ekonomi ve maliyeye dair 324 terim bulunmaktadır. Bu kılavuzda kullanılan metedun benzeri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüce sünnetine uygulandığında hadislerde ekonomiye ait kavramların ayetlerden daha fazla olduğu görülür.⁵⁴

Temel iki kaynak olan Kurân ve sünnetin yanında icmâ ve kıyas başta olmak üzere, sahabe kavli, maslahat,⁵⁵ istihsan,⁵⁶ örf, sedd-i zera'i⁵⁷ gibi deliller de İslâm

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Ca'fi el-Buhârî, **el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasarmin Umûri Resûlillâh Sallallahü'Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih (Sahîhu'l-Buhârî)**, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1. bsk., y.y.y., DâruTavkin'in-Necât, 1422 H, Menâkıb, 28 (3642); Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Aş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr es-Sicistânî, **Sünen**, 4 c., Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, t.y., Büyü, 28 (3384); İbn Mâce, **Sünen**, Sadakât, 7 (2402); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, **Sünen**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 4 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1419/1998, Büyü, 72 (1362).

⁵³Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, **Sahih**, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., İman, 164 (102); İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 36 (2224); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, **Müsned**, ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, thk. Şuayb el-Arnâvut, ÂdîlMürşid vd., 1. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, II, 50, 242, 417 (5113).

⁵⁴Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 46.

⁵⁵Sözlükte “doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk, elverişlilik ve yarayışlılık” gibi manalar içeren **salâh** kelimesinden türetilmiş olup “bir şeyin maksada uygun özellikte olması,

iktisadının diğerk kaynaklarını oluşturur. Aynı şekilde İslâm iktisadı önüne çıkan problemlerin çözümü konusunda, usul-i fıkıh disiplinlerinden, makâsıdu’ş-şeria bilgisinden ve küllî kaidelerden de istifade eder. Yani Müslüman âlimler, iktisat ilmine yönelik kanunlar koymamış, bilâkis İslâm’ın iktisadî yapısında var olan kanunları tespit etmişlerdir. Bundan dolayı İslâm’ın ortaya koyduğu iktisat sisteminin, genel esasları bakımından ilahî menşeli olduğu aşikârdır.

Bir hadis-i şerife göre: “*Tutumlu olanlar(المقتصد) kimseye muhtaç olmazlar (rahat ve huzur içinde yaşarlar).*”⁵⁸ buyrulur.

Görüldüğü gibi “kasd” ve “iktisad”ın sünnetteki anlamı, Kurân’daki anlamından farklı değildir. Nitekim İmam Buhârî (ö 256/870), “Ameli kastetmek ve ona devam etmek” şeklinde başlık açmıştır. Müslim (ö 261/875) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö 241/855) naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Size kasdı emrediyorum.*” buyurarak orta yollu ve dengeli olmayı emretmiştir. Bahsedildiği üzere iktisat kelimesi ekonomik faaliyetler anlamıyla kullanılmaz. Fakat Kurân ve sünnetin ifrat ve tefritin iki tarafını dengeleyip ortayı bulmak maksadıyla “kast” kelimesini ve türevlerini kullanması iktisadın dengeli ve orta yolu bulma şeklindeki büyük gayesine açıkça işaret eder. İslam iktisat ilminin ve sisteminin ulaşmak

---

fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli, yararlı, iyi olana ulaştırıcı” anlamlarına gelir; isim olarak çoğulu **mesâlih** (Lisânü’l-‘Arab, “şlh” md; Tâcü’l-‘arûs, “şlh” md.; Tûfi, **Şerhu’l-Erba’în**, s. 18-19). Şer’î hükümlerin içerdiği veya akıl ve tecrübe yoluyla belirlenmekle beraber bunlarla uyum içinde olan faydalar anlamında fıkıh ve usûl-i fıkıh terimi. (Bkz. İbrahim Kâfi Sönmez, “Maslahat”, **TDVİA**, Ankara, XXVIII, s. 79-94).

⁵⁶ Sözlükte “güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey” anlamındaki **hüsn** kelimesinden türeyen **istihsân** “bir şeyi iyi ve güzel bulmak” mânasına gelir. Fıkıh usulünde müctehidin bir meselede icmâ, zaruret, örf, maslahat, gizli kıyas gibi özel ve daha kuvvetli görünen bir delile dayanarak o meselenin benzerlerinde izlenen genel kuraldan ve ilk hatıra gelen çözümden vazgeçmesi ve hukukun amacına daha uygun bulduğu başka bir hüküm vermesi şeklinde özetlenebilen yöntemin adıdır. Fıkıhta özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden şer’î bir delildir. (Bkz. Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, **TDVİA**, İstanbul, XXIII, s. 339-347).

⁵⁷ Sözlükte “kapatmak, engellemek” anlamındaki **sedd** ile “vesile, sebep, vasıta” anlamındaki **zerî’anın** çoğulu **zerâi’** den oluşan ve “yolların kapatılması, vasıtaların engellenmesi” mânasına gelen **sedd-i zerâi’** veyas**sedd-i zerâa (seddü’z-zerâi’ / seddü’z-zerâa)** fıkıh usulü terimi olarak, kendi başına mubah olan bir fiilin şer’an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder. Şer’an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimidir. (Bkz. İbrahim, Kâfi Sönmez, “Sedd-i zerai”, **TDVİA**, İstanbul, XXXVI, s. 277-282).

⁵⁸Ahmed, **Müsned**, I, 447 (4269).

istediği hedef de budur.⁵⁹ Bundan dolayı yüce Allah kullarının niteliğini şöyle ortaya koymuştur: “(O kullar) harcadıklarında ne israf ederler ne de cimrilik ederler. İkisi arasında orta bir yol tutarlar.”⁶⁰ Dengeli olmak İslam’ın bütün kanunlarındaki temel metodudur. Bu orta yol “İşte böylece biz sizi orta yollu (mutedil) bir ümmet kıldık.”⁶¹ ayeti ile belirtilmiştir.

İslâm dini toplumsal hayatta denge ve ölçüye ayrı bir önem vermektedir. İktisat kelimesinin gerek lügat gerekse Kurân-ı Kerîm’de kullanılan anlamlarına bakıldığında bunların, aşırılıklardan uzak, dengeli bir yol tutma ve orta yolu seçme üzerinde birleştiği görülür. İktisat kelimesinin bugünkü “iktisat ilmi” anlamında kullanımı ise ancak bu bilimin Batı dünyasında gelişmesinden sonra olmuştur.

1.1.4. İktisadın Önemi ve Gayesi

İktisat düşüncesi, işlemleri ve yöntemleri, insanın yaratılışından itibaren ortaya çıkan ve insanların ihtiyaçlarını gideren sosyal bir olgudur. Bu olgunun ortaya çıkması, kaynakların sınırlı olmasındandır. Bu durumda sınırlı kaynakları israf etmeden en etkili biçimde kullanabilmek, uygun bir gelirle ihtiyaçları gidermek, içinde bulunulan maddi şartları düzeltmek, refah düzeyini artırmak, kaynakların dağıtımında adâleti gözetmek, ölçülü ve itidalli bir şekilde yaşam sürdürebilmek gerekir. İnsan ancak doğru ve dengeli bir yöntemle hem kendisinin hem de insanlığın yararı için yeryüzünü imar edebilir.

İktisatçılara göre en büyük iktisadi problem, kaynakların yetersizliği sebebiyle insanın talep ve ihtiyaçlarının tamamının karşılayamamasıdır. Başka ifade ile insanın talep ve ihtiyaçları sonsuz, kaynaklar ise sınırlıdır. İşte iktisat ilmi bu talepleri ve ihtiyaçları sınırlamak, üretimi düzenlemek, üretileni dağıtmak ve iktisadi büyümeyi gerçekleştirmek suretiyle çözüm ortaya koyar. Mesela çağımızın ihtiyaçları 10. asrın ihtiyaçlarından daha fazladır.⁶² Fakat üretimin yetersiz olması, dağıtımda dengesizlik vb. sebepler problemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

---

⁵⁹Karadâğî, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 21.

⁶⁰Furkân, 25/62.

⁶¹Bakara, 2/143.

⁶²Karadâğî, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 25.

Hâlbuki İslam düşüncesine göre yüce Allah'ın yeryüzünde yarattığı kaynaklar insanlık için yeterlidir.⁶³Kurân-ı Kerîm'de Allah'ın yeterli miktarda kaynak yarattığı bizlere bildirilmiştir:

“O (yüce Allah), dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orayı/arzı bereketli hale getirdi ve orada rızık arayanların gıdalarını tam, ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti.”⁶⁴

“Arzın bereketli hale getirilmesi”nin anlamı, özetle hayatın devamı için gerekli olan hava, su, besin vb. imkânlarla elverişli şartların oluşturulmasıdır. İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) nispet edilen bir yorumda buradaki bereket, *“nehirlerin açılması, dağların, ağaçların, meyvelerin yaratılması, çeşitli hayvan türlerinin geliştirilmesi, yaşayanların ihtiyaç duyduğu bütün imkânların oluşturulması”* şeklinde açıklanmıştır.⁶⁵

“Yeryüzündeki bütün canlı türlerinin beslenmelerini ve geçinmelerini sağlamak Allah'ın garantisi altındadır. O onların (dünyada) ilk barınma yerleri ile geçiş (öldükten sonra) yerlerini bilir. Bütün bunlar açık bir kitapta (levh-i mahfuzda) yazılıdır.”⁶⁶

Müfessirlere göre Allah Teâlâ evreni bütün canlıların rızıklarını karşılayacak biçimde yaratmıştır. Bu nedenle görünüşteki kaynak kıtlığı ya bunların yanlış kullanımından ya da bu kaynakların dengesiz dağılımı sebebiyledir. Dolayısıyla İslam iktisadı, kaynakları kıtlık bakış açısından değil, yeterlilik açısından incelemektedir.⁶⁷

İktisat, insanların doğru yolu belirleyip arzu edilen hedefe yönelmeleri, amaca uygun orta yolu izlemeleri, yaşamlarını daha rahat, daha iyi bir şekilde sürdürebilmeleri, maddi, manevi ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak için riayet edilmesi gereken yöntemler bütünüdür.

⁶³Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 40.

⁶⁴Fussilet, 41/10.

⁶⁵Bkz: Fahreddin Razi, İbn EbîHâtim, Ebû Muhammed b. EbîHâtim Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir el-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, 3. bsk., Beyrut, Dârü'lhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1420 H, XXVII, 544, 545.

⁶⁶Hûd, 11/6.

⁶⁷Muhammad AkramKhan, **İslâm İktisadına Giriş**, çev: Gökhan Umut, İktisat Yayınları, Ankara 2021, s. 48.

İktisat ilmi geneldir. Fakat özelleşerek dayandığı inancın, ideolojinin veya felsefenin rengini alır. Eğer bu ilme İslam'ın prensipleri hâkim olursa o zaman ona "İslami iktisat ilmi" denir. İktisat teorisi ise iktisat analizcisinin sonuca ulaşmak ve "Niçin?" sorusuna cevap vermek için çalıştığı olguları analiz ederken kendisinden yardım aldığı âlet veya aracı temsil eder.⁶⁸ Yani iktisat, insanlığın ihtiyacını karşılamak üzere kaynakları doğru ve dengeli bir şekilde kullanarak mal ve hizmetlerin üretimini, tüketimini ve bölüşümünü inceleyen, neyin üretilmesi, niçin üretilmesi, nasıl üretilmesi, ne kadar üretilmesi ve kimler için üretilmesine ilişkin sorulara cevap arayan ve bu sorunlara çözüm yolları ortaya koyan bir bilim dalıdır. Sosyal adâleti esas alan İslâm dininin iktisadi düşüncesinde bu sorun piyasa mekanizmasına bırakılmıştır.

İktisat teorisi, bilimsel olsa da çerçevesi realiteyle sınırlanır. Buna bağlı olarak da doğru veya yanlış yapılabilir. İktisat teorisi, ister mikro isterse makro alanda olsun, iktisadi ilişkilerin açıklanmasına, izahına ve idari kararlar için iktisadi sonuçların önceden tahmin edilmesine katkı sağlar.⁶⁹

İslam iktisadı, insanın iktisadi durumu hakkında İslam'ın bakış açısını sunar. İslam dininin itikâdî ve ahlâki değerleri ile uyumlu, insanı merkeze alan, insanlığın hayrına adâleti sağlamayı ve adil olmayı amaçlayan, bütün alanlarda ölçülü ve orta yollu olmayı emreden ekonomik bir sistemdir. İslam, sermaye üzerindeki faizi (tefecilik, paradan para kazanma), risk almadan para kazanma, karaborsacılık yapma (fiyatların artması amacıyla malları satmayıp istifleme, fiyatların artması için muvazaa yapma), yalan söyleme, yalan yere yemin etme, kumar, aldatma ve aşırı derecede belirsizlikle ticaret yapma, pazarlık üzerine pazarlık yapma, satıcıların pazara ulaşmalarını engelleyerek tam rekabeti önleme ve satıcının en iyi fiyatı vermesini önlemek amacıyla aracılık yapma gibi piyasa hilelerini yasaklamıştır. Bu yasaklar sayesinde parası olanın çalışmadan para kazanması engellenmiş; kazanç, emeğe dayalı hale getirilmiş ve malın faydasız yere biriktirilmesine kapılar kapatmıştır. Genel kural, kâr elde etmek isteyen kimsenin riski de üstlenmesi

---

⁶⁸Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 23-24.

⁶⁹Karadâğî, a.g.e., s. 24.

gerektiğidir.⁷⁰ Çünkü İslam iktisadında çalışma prensibi, risk yoksa kazanç da yok şeklindedir.⁷¹ İnsanların varlıkları belli bir miktara (nisaba) ulaşıncaya ve o varlığın üzerinden tam bir sene geçince zenginlerin mallarının kırkta birini fakirlere zekât olarak vermesi zorunlu kılınmıştır. Böylece paranın durağan olması engellenerek üretim ve yatırım teşvik edilmiştir.

İslâm dini, hayatın bütün alanlarını kapsadığı için yaşam tarzına ilişkin her konuya temas etmektedir. Dolayısıyla insan yaşamında önemli bir yer tutan ve ihtiyaçların karşılanmasını konu alan ekonomiye ilişkin de temel düzenlemeler içermektedir.

İktisadi sistem veya iktisadi ekol, toplumun mülkiyete, mülk edinme yollarına, iktisadi özgürlük ve kendi bakışına göre toplumsal adâleti gerçekleştirecek benzeri icraatlara dair ideoloji ve kanaatlerinden kaynaklanan bir yoldur. Sistem mensup olduğu ekolün pratik uygulamasıdır.⁷²

İslami iktisatsistemi, insani kalkınmayı ve yeryüzünü imar etmeyi İslamî metoda göre gerçekleştirmek için mal ve faaliyetleri yönlendiren dini bir yöntemdir. Bu sistem, bütün iktisadî faaliyetleri ve mülkiyet çeşitlerini İslam'ın getirdiği prensipleri ve ahlâki değerleri ile birlikte kabul eder.⁷³

İslâm dini inanç, hukuk ve hayat tarzı olarak problemlerin çözümü ve çaresi için gelmiştir. İslam, yapısı itibarıyla sadece itikadî ve nazarî bir din olmayıp aynı zamanda uygulama alanı bulmuş, müesseseleşmiş ve toplumsal bir yapı oluşturmuş bir hayat dinidir. Dolayısıyla ideoloji ve hukuk sistemi yanında bireysel ve toplumsal hayatın her yönüne ilişkin temel düzenlemeler de getirmiştir. Bu kapsamda çok sayıda Kurân-ı Kerîm ayeti ve Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri, ahkâm-ı hamse denilen beş temel değer (hayat, din, akıl, nesil ve mal) korunmasını emretmektedir. Bu değerlerin korunmasıyla ilgili ayet ve hadislerin hükmü dünyevidir. Yani dünya hayatının içindedir, dünyaya aittir.

---

⁷⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Ticaret, 20 (2188-2189).

⁷¹ Akram Khan, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 10.

⁷² Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 25.

⁷³ Karadâğî, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 29.

İslam şeriatının iktisatalarındaki amacı, genel olarak belirlediği kural ve düzenlemelerle toplumdaki tüm kesimlerin haklarını adil bir şekilde korumak için daha kapsamlı yöntemleri, daha derin boyutlu görüşleri ve daha sağlam fikirleri ortaya koymaktır. İslam iktisadının başlıca amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Yeryüzünde mevcut olan bütün nimetlerin, tüm insanlığın yararına, dürüst ve adil bir şekilde üretilmesi, işletilmesi ve dağıtılması.
- 2) Haşrsûresinin 7. ayetinde vurgulandığı gibi toplumda üretilen malların yalnız zenginler arasında bir servet (ve güç) haline gelmemesi.
- 3) Kapsamlı bir şekilde insanların sosyal, ekonomik, kültürel ve entelektüel açısından gelişimini sağlamak.
- 4) Malı korumak ve çoğaltmak.
- 5) Mal ve mülkiyetle toplumdaki dayanışma prensibine uygun ortam sağlamak.
- 6) Bir taraftan insanların ihtiyaçlarını gidermek diğer taraftan kâinatın, insanın ve toplumun dengesini korumaya çalışmak. Bu kapsamda serbest piyasa esas alınarak yönetime, iktisadi hayata hukuk dışı müdahale etme yetkisi verilmemiştir.
- 7) Bir taraftan insanın maddî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer taraftan manevî yönü ihmal etmemek. Çünkü İslâm ekonomisi sadece dünyevî esaslar üzerine ikame edilmemiştir.⁷⁴

İslam iktisadı malın, varlığın ve mevcut kaynakların sadece İslam coğrafyası ya da Müslüman toplumunun menfaati için değil, bütün insanlığın yararına kullanılmasını öngörür. Malın dürüst bir şekilde üretilmesi, işletilmesi ve adâletli bir şekilde paylaşımının sağlanması için yeni çözümler getirir.

---

⁷⁴ Bkz. Mehmet Yüce, **İslâm Ekonomisinde Temel İlkeler**, s. 70. Ayrıca bkz. Osmânî, **et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Dav'i'l-İslâm; TekmiletuFethi'l-Mulhimbi Şerhi Sahîhi Müslim, Buyu'** Mukaddimesi; Karadâğî, **Hekibatü'IDuktur Ali el-Karadâğî el-İktisadiyye**, 12 c., 1. bsk, İstanbul, Dar'ün Nida 2018, I, 192; MunzirKahf, **İslâm İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar**, çev. Nürettin Tuysüz, 1. bsk., İktisat Yayınları, Ankara 2019, s. 15-17.

1.1.5.İktisadın Temel Konuları

Her iktisadî düzenin önünde bilmesi ve çözmesi gereken birtakım temel meseleler vardır. Örneğin, bir yandan toplumun ihtiyaçları ve zaruretlerinin sınırsız olması, öte yandan elinde bulunan imkânların sınırlı olma konusu bütün ekonomi ekollerin itibar etmek zorunda olduğu bir konudur. Bu sorunlar dört başlık altında zikredilebilir. İktisatçılar bunları tercihler, kaynakların kullanımı, gelir dağılımı ve gelişim meseleleri olarak isimlendirilmektedir.⁷⁵

- 1. Öncelikleri Tanıma/Tercihler:** Toplumun ihtiyaçları ve taleplerinin sınırsız, elde bulunan imkânların sınırlı olması doğal olarak tercihler meselesini gündeme getirmektedir. Tercihler, insanlığın elinde bulunan sınırlı imkânlarla sınırsız ihtiyaçlar ve talepleri karşılamak üzere gerekli üretim kaynaklarının doğru bir biçimde düzene konmasını ifade etmektedir. Muhtelif cinsteki ziraat ürünlerinin üretimine uygun arazilere ve değişik sektörlerde kullanılabilir doğal kaynaklara sahip bir ülke, vatandaşlarının ihtiyaç ve taleplerine gözeterek ürünler arasında bir sıralamaya gitmek ve bunlar arasında öncelik sırasına göre birtakım tercihler yapmak zorundadır.
- 2. Araçlar:** Kaynakların kullanımı problemi, gerekli ürünleri elde edebilmek için üretim araçlarının doğru miktarlarda seferber edilmesini ifade etmektedir. Buna göre, iktisadî refahı amaçlayan her ülke, ilgili kaynakları, belirlemiş olduğu üretim politikasına göre kullanmalıdır. Kaynakları, daha kazançlı ve topluma daha faydalı olacak şekilde farklı üretim alanlarına taksim etmelidir. Örneğin buğday, pirinç, şeker kamışı üretimi için ne kadar arazi gerekli olacağı, elbise üretimi için kaç fabrika tesis edileceği, şeker ve ilaç üretimi için ne kadar fabrikaya ihtiyaç duyulduğu net bir şekilde belirlenmelidir. Bütün bunlar, kaynakların zayi olmaması için toplumun ihtiyacına ve birinci aşamada belirlenen tercihlere göre yapılmalıdır.
- 3. Gelir Dağılımı:** Gelir dağılımı meselesi, eldeki mevcut imkânlar kullanılarak kaynaklardan sağlanan maddi kazancın, vatandaşlar arasında ne şekilde

---

⁷⁵ Muhammed TakiOsmânî, *et-Ticâratuve'l-İktisadu'l-Muâsiru fi Dav'i'l-İslâm*, 2. bsk., Karaçi, İdaratu'l-Kurânve'l-Ulumu'l-İslâmiyye, 2008, s.14.

dağıtılacağı ve gelir dağılımı hususunda neyin ölçü alınacağını ifade etmektedir.

- 4. Gelişme:** Gelişme ile kastedilen, tüm sektörlerde yeni metotların geliştirilerek üretimin artırılması ve daha fazla kazancın sağlanmasıdır.

Bu dört başlık, her ekonomik düzenin muhatap olduğu dört temel meseledir. Günümüzdeki iktisadi sistemler de bu problemlerin çözümü noktasında farklılık arz etmektedir.⁷⁶

1.2. İSLAM İKTİSADINDA MAL ANLAYIŞI

1.2.1. Malın Sözlük ve Terim Anlamı

Mâl (المال) kelimesi “malı çok oldu anlamına gelen” “m-v-l” kökünden gelmektedir. Çoğulu “emvâl”dir (الاموال). Kök itibariyle “kişinin meylettiği, elde etmek istediği, mâlik olunan her türlü şey” anlamlarındadır.⁷⁷ Türkçeye de bu manasıyla geçmiştir. Arap dilinde “mâlefülanüfülanen” (مال فلان فلانا) ifadesi, “Birisi, birisine mal verdi.” demektir. “Mevvelehu” (موله) deyimini ise “Ona ihtiyaç duyduğu malı verdi.” anlamına gelmektedir. “Temevvele” (تمول) “Onun malı arttı.”; “Temevvele malen” (تمول مالا) “Onu kazanç edindi.” anlamındadır.⁷⁸

Mal kelimesi terim olarak daha geniş kapsamlarda farklı kullanımlara sahiptir. Meselâ kelime tekil olarak kullanıldığında “servet, mal varlığının aktif kısmı, özel mülkiyet hakkı” gibi anlamlara gelirken emvâl kelimesi “muâmelât alanındaki bütün malî ilişkiler” anlamında mal varlığı hukukunu, kul haklarını, devlete ait bütün gelirleri ifade eder. Çünkü mal kavramı, İslâm literatüründe mülkiyet başta olmak üzere aynî haklar konusunun belirlenmesinde kullanılan temel bir terimdir.

Bir şeyin mal olarak tanımlanması, onun aynî haklara konu olabilecek nitelikte olması ve üzerinde her türlü hukuki işlemin yapılabileceği anlamını taşır.

⁷⁶ Osmânî, *et-Ticâratu ve'l-İktisadu'l-Muâsiru fi Dav'i'l-İslâm*, s. 14.

⁷⁷ Bkz. Naziyye Hammâd, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyyeve'l-İktisadiyye fi Lügati'l-Fukahâ*, Daru'l-Kalem, 2014, s. 388; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X1, s. 536.

⁷⁸ Bkz. Fiyruzâbâdî, *Kamusu'l-Muhit*, s. 1249; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X1, 536.

Örfe göre geniş kapsamlı olarak yaygın biçimde kullanılan ve açık bir anlama sahip bulunan mal kelimesinin fıkhıdaki terim anlamı aynı ölçüde kolay ve açık değildir. Nelerin aynî haklara konu olabileceği ve hangi nesne üzerinde hangi hukuki işlemlerin yapılabileceği ise İslâm hukukçuları arasında geniş tartışmalara yol açmıştır.⁷⁹ Mal, terim olarak İslam hukukçuları tarafından şu şekillerde tarif edilmektedir:

Hanefilere göre “İnsan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç anı için biriktirilmesi mümkün olan şeydir. Mal olma özelliği, insanların tamamının ya da bir kısmının onu mal edinmesi ile olur.”⁸⁰ diye tarif edilmiştir. Orta Asya bölgesinde yaşamış olan Hanefî fakihi Allâme Kâsânî'nin (öl. 587/1191) mal tanımı ise şöyledir: “Mal, Kendisinden bilfiil istifade edilen ve bu istifadenin şariat tarafından mubah sayıldığı şeydir.”⁸¹ Bu tanımdaki ifadeler dikkate alındığında Hanefilerde bir nesnenin mal niteliği taşıması için iki temel unsura sahip olması gerekmektedir. Birincisi insanların bir ihtiyacını giderirken fayda sağlaması, yani örfî olarak iktisadî bir değer taşıması, aynı zamanda ondan yararlanmanın Müslümanlar açısından caiz olması gerekir.⁸² İkinci unsur ise müstakil bir varlığının bulunmasıdır. Malın tanımında yer verilen “iddihâr olabilme” özelliği, üzerinde doğrudan ferdî hâkimiyet kurulabilme unsurunu ifade eder. Hanefiler malı, yararlanılması mubah olan (mütekavvim) ve yararlanması caiz olmayan (mütekavvim olmayan) mal olarak ayırmışlardır. Ancak bu ayrımı şer'î olarak kendisinden faydalanmanın caiz olmadığı malları belirtmek için yapmışlardır. Çünkü Hanefilere göre gerçek anlamıyla mal, yararlanması mümkün olan maldır. Bundan dolayı mal tanımında örfî ve tabii unsurlar ön planda yer almaktadır.⁸³

⁷⁹ Bkz. Hasan Hacak, “Mal”, **TDVİA**, Ankara, XXVII, 461-465; NaziyyeHammâd, **Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Maliyyeve'l-İktisadiyye fi Lugati'l-Fukahâ**, s. 388.

⁸⁰ İbn Âbidîn, Muhammed Emin bin Ömer bin Abdülaziz Âbidîn el-Hüseynî eş-Şâmî el-Hanefî, **Reddü'l-Muhtârle'd-Dürri'l-Muhtâr** Şerhi Tenvîrü'l-Ebsâr, DâruÂlemu'l-Kutub, Riyad, 1423/2003, VII, 234; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, VIII c., İstanbul, Sarmaşık Yayınları, 2016, VI, 9.

⁸¹ Bkz. Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'**, 7 c., thk. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 2010, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, VI, 456.

⁸² Kâsânî, **Bedâiu's-Banâi'**, VII, 147; Ali Haydar Hâce Emin Efendizâde, **Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, 4 c., DİB Yayınları, Ankara 2017, I, 332; Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye**, I, 13.

⁸³ Bkz. Munzir Kahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s. 15-17; Hasan Hacak, “Mal”, **TDVİA**, Ankara, XXVII, 461-465.

Mecelle sahibi Cevdet Paşa (1823-1895) malı şu şekilde tarif etmiştir: Mal; insan tabiatının arzuladığı, ihtiyaç için biriktirilebilen şeyler olup menkul ve gayrimenkulleri kapsar.”⁸⁴ Yani insan ihtiyaçlarını karşılayan ve iktisadi değeri olan her şeye mal denir. Mal ve eşyada (varlıkta) asıl olan mubahlıktır yani temizlik ve helâllik.

Hanefilerle birlikte İslam hukukçularının çoğunun kabul ettiği bu tarife Abdülkerim Zeydan (1921-2014) gibi bazı İslam hukukçuları itirazda bulunmaktadır. İtirazın özeti şudur: İnsan nefsine yaramamasına ve insan tabiatının meyletmemesine rağmen zehir ve ilaç gibi bir kısım eşya ile uzun süre kalabilmesi ve biriktirilmesi mümkün olmasa da sebze benzeri bazı şeyler yine de mal sayılmaktadır.⁸⁵

İmam Şâfiî(ö. 204/820) ise malı şöyle tarif etmektedir: “Mal, satılacak bir kıymeti olan ve az olsa da itlaf edenin tazmin etmek zorunda olduğu şeydir.”⁸⁶

Şâfiî hukukçusu Zerkeşî(ö. 794/1392) malı, “Kendisinden faydalanılan ya da faydalanılması mümkün olan şeydir.” diye tanımlar.⁸⁷

İmam Şâtibi(ö. 790/1388), “Mal ile kastettiğim, mülkiyete konu olan ve uygun yoldan elde ettiği zaman sahip olanın başkasına bağlı kalmadan tasarrufta bulunduğu şeydir.”⁸⁸ demektedir.

İbn Kudâme (ö. 620/1223), “Mal kendisinde zaruret (mecburiyet durumu) olmadan helâl (mübah) bir fayda barındıran şeydir.”⁸⁹ şeklinde tarif etmiştir

Bazı İslam hukukçuların görüşüne göre malla ilgili geçerli olan tarif şudur: Kazanılması ve kendisinden normal şekilde istifade edilmesi mümkün olan şeylerdir.⁹⁰

---

⁸⁴Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, md. 126. Osmanlı Devleti’nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun.

⁸⁵ Bkz. Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 295.

⁸⁶Süyütî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. EbîBekr eş-Şâfiî, **el-Eşbâh ve’n-Nezâir**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 1990, s. 327.

⁸⁷Zerkeşî, Ebû AbdillahBedrüddîn Mustafa, **el-Mensûrûfi’l-Kavâ’id**, 3 c., Kuveyt, Vezâretü’l-Avkafve’s-Suûni’l-İslâmiyyeti, 1405/1985, III, 222.

⁸⁸Şâtibi, Ebû İshâk İbrahîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Gırnâtî el-Mâlikî, **el-Muvâfakât fî Usûli’s-Şerîah**, 2 c., Mısır, Mektebetü’t-Ticâriyye, 1968, II, 332.

⁸⁹ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, **el-Muğnî**, Mektebetü’l-Kâhire, 1388/1968, II, 23.

⁹⁰ Bkz. Ali el-Hafif, **Ahkâmü’l-Muamelatî’s-Şer’iyye**, Daru’l-Fikri’l-Arabiyyi, 2008, s. 2.

İslam hukukçularının diğerk bir kısmı ise malı, insan dışındaki bütün şeylerin ismi olarak insan yararına yaratılmış, elde edilmesi ve istenilen şekilde tasarrufu mümkün olan şeylerdir⁹¹ şeklinde tarif etmişlerdir.

Aktarılan tanımlardan malın; ev, arazi, otomobil, para, elbise, hayvanlar ve benzeri gibi fiilen elde edilip faydalanılan şeyler ile sudaki balık, havadaki kuş, kırlardaki hayvan, toprak altındaki madenler gibi fiilen elde olmayan fakat elde etme imkânı olan şeylerdir, sonucu çıkarılabilir. Çünkü bazı hukukçulara göre bir şeyin mal olabilmesi için fiilen elde olması şart koşulmamaktadır.⁹²

Malın tarifıyla ilgili Hanbelî hukukçusu Hırakî'nin(ö. 334/946) tanımı ise şöyledir: “Kendisinden faydalanılması genel bir ihtiyaç ya da zarurete bağlı olmaksızın mubah olan şeylerdir.”⁹³

Bu tarifile ilgili *el-İnsâf* sahibi şöyle bir açıklama yapmaktadır: Malın “kendisinden menfaat olan” şeklinde kayıtlanması, haşarat ve benzeri şeyler gibi kendisinde menfaat olmayan şeylerden kaçınmak içindir. “Helâl olan şeyden faydalanmak” kaydı şarap gibi helâl olmayan şeylerden kaçınmak içindir... “Zaruret olmadan kendisinde fayda barındıran” şeklindeki kayıtlama, köpek ve benzeri kendisinde fayda barındırsa bile zaruret dışında kaçınılması zorunlu olan şeyler içindir.⁹⁴

İslam hukukçularının çoğu bir şeyin mal sayılması için helâl olmasını şart koşmaktadır. Hanefî hukukçular ise bunu şart koşmamışlardır. Fakat her iki taraf da bir şeyin mal sayılmasındaki esas unsurun, yaygın örf'e göre o şeyin kıymet ve menfaat taşıması olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla Şâfîî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinde mal terimi Hanefîlerdeki “mütekavvim mal” anlamında kullanılır.

Görüldüğü gibi mal, İslam hukukunun bir ıstılahı olarak fiziki varlığı olan, mülkiyet altına alınabilen, kullanım ve mübadele değerine sahip, biriktirilebilmesi

⁹¹ Bkz. Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 295

⁹² Bkz. Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 296.

⁹³ Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdris, el-Buhûtî el-Hanbelî, **Keşşâfü'l-Kınâ en Metni'l-İknâ'**, 6 c., 1. bsk., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I, 7.

⁹⁴ Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, **el-İnsaf**, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s.23.

mümkün olan, herhangi bir fayda sağlayan ve tüketilebilen her şey olarak değerlendirilmektedir.⁹⁵ Mezhepler malın tarifinde ihtilaf etmişlerse de mal olmayan şeylerde yapılan alışverişin batıl bey' olduğu üzerine ittifak etmişlerdir.⁹⁶

Mal kavramıyla yakından ilişkisi olan başka bir husus ise hak ve menfaatlerin mal olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusudur. Klasik fıkıh kitaplarında hak ve menfaatler konusunu nadiren mal kavramı içerisinde değerlendirilirken günümüz İslam hukukçularının kahir ekseriyeti bulunduğumuz çağın gereği olarak hak ve menfaatleri mal olarak nitelendirmektedir.⁹⁷

1.2.2.Mal Anlayışı

*“Allah’ın, sizin için ayakta durma/geçim kaynağı kıldığı (ve hayat omurgası niteliğinde olan) mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”*⁹⁸

İslam mal, zenginlik ve serveti Allah’tan insanlığa verilen büyük bir lütuf, nimet ve mükâfat olarak görür.⁹⁹ Bu ayet-i kerîmede belirtildiği gibi mal, insanın dini ve dünyevi yaşamını sürdürebilmesi için dayandığı en önemli geçim kaynağıdır. Refaha ulaşmak, yeryüzünü imar etmek, medeniyet geliştirmek, iktisadi ve toplumsal kalkınmayı gerçekleştirmek gibi pek çok genel ve özel maslahatlar malın varlığına bağlıdır.

Hiç şüphesiz ki mal, iman ve adâletle beraber toplumu ayakta tutan en önemli unsurdur. Bunun için İslam bütün malları kutsal bir emanet olarak görür. Yüce Allah mal konusunda ifrat ve tefrite dayalı olan yöntemleri, mala haksız yere zarar vermeyi, yemeyi, zayi etmeyi ve insanların mallarını meşru olmayan yollarla almayı yasaklamıştır. Şeriatın hedeflerinden biri malın korunması, himaye edilmesi,

⁹⁵ Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 312.

⁹⁶ Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, I, 261.

⁹⁷ Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, 2 c., Mektebetü'l-Ma'ârifî'l-Kurân, Karaçi/Pakistan, 1436/2010, I, 269; **Buhûsun Fi KadâyâFıkhiyyeMu'âsıra**, 2c., Daru'l-Kalem, Dimeşk 1434/2013, I, 73; Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 35-42; Hasan Hacak, “Mal”, **TDVİA**, Ankara, XXVII, 461-465; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 273.

⁹⁸ Nisâ, 4/5.

⁹⁹ Munzir Kahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s.162.

artırılması ve insanların arasında dolaşmasıdır. Çünkü mal, İslam şeriatındaki genel hukuki cezaların asıl amacını temsil ettiği beş temel unsurdan biridir. Bu beş temel unsur dini inanç, nefis, akıl, nesil ve maldan ibarettir.

İmam Gazzâli'nin (ö. 505/1111) ifade ettiği gibi İslam hukukunda (Rabbani yöntemlerle) belirtilen cezaların asıl amacı, insanlığın dini inancı, hayatı, aklı, nesli ve malının korunmasıdır. Bu beş temel unsurun korunmasını ele alan bütün işler ve uygulamalarda insanlığın lehine olan (büyük bir) maslahat vardır. Bu temel unsurların korunmasını kendinde barındırmayan bütün konular ise mefset ve bozgunculuktur. Bozgunculüğün def' edilmesi ise insanlığın maslahatıdır. İslam, malı kazanmada büyüklük taslamayarak temel ihtiyaçları gidermek için bir araç kıldığı gibi, iktisadi işlerin tümünün Allah'ın emir ve nehiyelerine göre yürütülmesini gerekli kılmıştır. Mutlak malın, gelir ve paranın kendisi asıl hedef ya da amaç değildir. Belki mal, gelir ve para; amaçlar ve hedefleri elde etmek için en önemli vesiledir.”

İslam'da mal/mülk/sermaye birikiminin esasları iki unsurdan oluşmaktadır: Sürekli olarak harcanması ve yatırım olarak kullanılması. Çünkü mal/mülk/sermayenin tedâvül ve üretim cihazının dışında âtil kalması yasaklanmıştır. Ayrıca mal/mülk/sermayenin belli bir kesim ya da kimselerin ellerinde güç ve hâkimiyet niteliğinde toplanması da hoş görülmemiştir. Böylece yaygın bir sermaye birikimi hedef alınmıştır. Sosyal adâlet kalkınmanın âdeta bir finansman aracı olarak görülmüştür.

Kurân-ı Kerîm'de malı övmekle ilgili onlarca ayet bulunmaktadır. Öyle ki bu ayetlerin büyük bir kısmında mal ile yapılan cihat, can ile yapılan cihada tercih edilmiştir. Örneğin:

“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak olan (çok kârlı) bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûl'üne (hakkıyla) inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”¹⁰⁰ “İman edip de hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda

---

¹⁰⁰ Saf, 61/10-11.

cihat edenler rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”¹⁰¹

Görüldüğü gibi bu ayet-i kerîmelerde mal ile cihat etmek can ile cihat etmekten daha önce zikredilmektedir. Çünkü mal ile yapılan cihat, Müslümanları küfür, fakirlik, yoksulluk, cehalet ve tembellik zilletinden kurtaracak olan cihat türlerinin en büyüğüdür.

Mal dünya hayatının ziynetidir: “*Servet ve oğullar dünya hayatının süsüdür.*”¹⁰²

Malı Allah için harcamak nefsin temizlenmesine vesile olur: “*Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyip arıtmuş olasın.*”¹⁰³

Aynı şekilde hadis-i şeriflerde ve sahabeden nakledilen sözlerde malı övmekle ilgili onlarca rivayet bulunmaktadır. Örneğin: “*Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlardan birisi, Allah’ın, kendisine mal verip onu hak yolunda tüketme yetkisi verdiği kimsedir. İkinci kimse ise Allah’ın kendisine hikmet/ilim verip o ilimle hüküm vermesini ve öğretmesini sağladığı kimsedir.*”¹⁰⁴

Hatta bir hadiste Müslüman bir kimsenin kendisini cehennem ateşinden malı ile korumasının mümkün olduğu beyan edilmektedir: “*Bir tane hurma parçasıyla olsa bile cehennem ateşinden kendinizi koruyunuz.*”¹⁰⁵

Hz. Ömer’inde (ö. 23/644) malı şu şekilde övdüğü nakledilmektedir: “*Malın olursa şeref(de) olur. ...*”¹⁰⁶

Bu hususta Hz. Sa’d b. Ubade’nin (ö. 14/635) şöyle dua ettiği nakledilmektedir:

---

¹⁰¹Tevbe, 9/20.

¹⁰²Kehf, 18/46.

¹⁰³Tevbe, 9/103.

¹⁰⁴ Buhârî, **Sahih**, İlim, 15 (73); Zekât, 5 (1409), Ahkâm, 3 (7141); İbn Mâce, **Sünen**, Zühd, 22 (4208).

¹⁰⁵ Buhârî, **Sahih**, Edeb, 34 (6023); Zekât, 10 (1417); Müslim, **Sahih**, Zekât, 66 (2347), 67 (2348), 68 (2349), 70 (2350); Tirmizî, **Sünen**, Kıyâmet, 1(2851); Nesâî, **Sünen**, Zekât, 63 (2552-2553), 64 (2554); İbn Mâce, **Sünen**, Mukaddime, 13 (185); Zekât, 28 (1834).

¹⁰⁶ İbn Ebi’d-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, **İslahi’l-Mal**, thk. Mustafa Müflih El-Kudat, Darü'l-Vefa, Mısır 1990, s. 167.

*“Allah’ım bana iş güç yapmama yardımcı olacak mal ver zira faaliyet ancak mal ile olur.”*¹⁰⁷*“Allah’ım bana gayret ver, şeref bahşet; şeref ancak faaliyet ile, faaliyet ise ancak mal ile.”*¹⁰⁸

Hz. Saîd b. Museyyib’den (ö. 94/713) de şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *“Helâlden mal elde etmeyi ve bununla insanlardan onurunu koruyup akrabalık ilişkilerini devam ettirmeyi ve o maldan zekâtını vermeyi arzu etmeyen kimsede hayır yoktur.”**“Akıllı kimsenin sıkıca tutmadan malı korumayı sevmesi de gerekir. Zira mal kişiliğin bir parçasıdır. Kişi onunla onurunu korur, kendi de ikram eder ve akrabalık ilişkilerini sürdürür.”*¹⁰⁹

Konuyla ilgili Ebû Salih el-Esedî’nin(r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: *“Ben dünya ve âhiretin hayrını takva ve zenginlikte, şerrini ise yoksulluk ve günahkârlıkta buldum.”*¹¹⁰

İşte bu yüzden ulemanın çoğu bu hususta Hz. Davut’a (a.s.) nispet edilen şu sözü söylemekte: *“Zenginlik din için ne güzel bir yardımdır.”*¹¹¹

Burada övülerek kastedilen mal, Allah yolunda, ümmetin uyanışı ve kalkınması, yeryüzünün imarı ve geliştirilmesi, akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesi ve bütün insanlığa hizmet için harcanan helâl mallardır.

1.2.3. Hak ve Menfaatler

Hak (حق) kelimesi sözlükte “sabit ve var olan” anlamında kullanılır. Kurân-ı Kerîm’de bir ayette şu şekilde geçmektedir: *“Ant olsun ki bunların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur.”*¹¹² Burada haktan maksat; var olan ve sabit olan iş demektir. İslam hukukçularına göre haktan maksat, sahibine mahsus oluşu şâri’ tarafından kabul ve itiraf edilen her menfaattir.¹¹³

¹⁰⁷İbn Ebi’-d-Dünya, **İslahi’l-Mal**, s.167.

¹⁰⁸İbn Ebi’-d-Dünya, a.g.e., s.170.

¹⁰⁹İbn Ebi’-d-Dünya, a.g.e., s.172.

¹¹⁰İbn Ebi’-d-Dünya, a.g.e., s. 180.

¹¹¹İbn Ebi’-d-Dünya, a.g.e., s. 177.

¹¹²Yâsîn, 36/7.

¹¹³ Bkz. Muhammed Medruk, **el-Medhal li’l-Fıkhi’l-İslâmi**, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985, s. 411.

Sözlükte “fayda” anlamındaki **nef** “**النفع**” kökünden türeyen bir isim olan **menfaat** “**المنفعة**” çoğul şekli **menâfi**’ “**المنافع**” “fayda, hayır, insanı iyi olana ulaştıran şey¹¹⁴, faydalı olan şey, zararın zıddı,¹¹⁵ kendisinden faydalanılması mümkün olan şey¹¹⁶” manalarına gelmektedir. Kelime dinî literatürde sözlük anlamı itibariyle **maslahat** “**المصلحة**” ile eş anlamlı olarak yaygın bir kullanım kazandığı gibi ayrıca bir hukuk terimini de ifade etmektedir.

Bu iki terim, alım satıma konu olmaları bakımından birleşmektedir. Yani kazanılıp faydalanılabilen maddî şeylerin açıklanan şekilde mal sayılmasında hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak somutluk ve haiziyet hususunda ayrışmaktadırlar. Menfaatlerin herhangi bir şekilde depolanmasının mümkün olmaması, takdir ve tayinlerinin net olamayışı gibi durumlar nedeniyle ilk dönem fakihleri arasında menfaatin akde mahal olamayacağını savunan görüşler ortaya çıkmıştır.¹¹⁷ Bu hususta Şafi’î’nin şu izahını zikredebiliriz: “Evlerin, arazilerin kiralanması caiz değildir. Çünkü bu temliktir. Temlik de satıştır. Satış sadece ortada hazır bulunan mallar yahut vasıfları açıklanmış ve belirlenmiş gaip mallar üzerinde olur. Kira ne ortada bir mal ne de olmayan (gaip) bir şeydir. (Kiralanan) evin yıkılması yahut kölenin ölmesi durumunda kira akdi bozulur.”¹¹⁸ Pek çok açıdan devrinin düşüncelerini yansıtan bu satırlarda, menfaatin akde mahal görülmemesinin izahı yapılmıştır. Görüleceği üzere fakih, bu izahı ayet ve hadislerden istidlalden ziyade yaşadığı çağın anlayışı ve yaşantısına dayanarak oluşturmuştur. Bu yaklaşımda her ne kadar menfaat ve türevi mahiyetlerin akde konu olmayacağı delillendiriliyorsa da bizim kanaatimiz tam aksi yöndedir. Bir fakih olarak Şafi’î, devrinin ihtiyacına göre bir hüküm ortaya çıkarmıştır. Şafi’î’nin yaşadığı 8. ve 9. yüzyıllar düşünüldüğünde insanların ev ve arazi için kira akdi yapmalarını gerektirecek bir durumun olmadığı da fark edilecektir.

¹¹⁴ Hasan Hacak, “Menfaat”, **TDVİA**, Ankara 2004, XXIX, 131.

¹¹⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed ibnFaris b. Zekeriyâ, **Mu’cemu Mekâyisu'l-Luğa**, Daru İhya-i Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, 2008, s. 1004.

¹¹⁶ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Halil b. Ahmed el- Ferâhîdî, **Kitâbu'l-Ayn**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, II, 158.

¹¹⁷ Bkz. Ahmet Bayraktar, “**İslâm Ticaret Hukuku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni bir Yaklaşım**”, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/issue/36908/423483>, erişim tarihi: 11.04.2022., s. 114.

¹¹⁸ Şafi’î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, **el-Umm**, Daru's-Şa'b, Kahire, 1388/1968, III, 250.

Genellikle hak ve menfaatlerin Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmış olması, doğrudan şer'i bir dayanağa sahip olmayışının da nedenidir. Bu meselede özellikle maslahat ve örf delili en çok başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Mesele; fikir ve sanat eserlerinin bir hak olup olmadığı, mülkiyete konu edilip edilemeyeceği, hadis ilim geleneğinde isnat zinciri, örf ve maslahat içeren bazı külli kaideler çerçevesinde ele alınmıştır.

Yukarıda mal kavramıyla zikrettiğimiz bütün tarifleri göz önüne bulundurarak Ali Karadâğî kendi tercihini malın tarifleriyle ilgili açıklamalarından sonra şu şekilde ortaya koymaktadır: “Mal, insanlar arasında bir değeri olan ve örfе göre bir fayda taşıyan her şeydir.” sonucuna varabiliriz. Yani mal, maddi değeri veya örfе göre menfaati olan her türlü eşya ve haktır. Bu tanıma göre maddi eşyalar, menfaatler ve haklar mal kapsamında değerlendirilmektedir. O halde bir şeyin mal olmasındaki tek kayıt, hâkim örfе göre menfaat taşımasıdır. Bu hususta pek çok fıkıh kitabının bey’ bölümünde “Menfaat taşıyan her şeyin satışı caiz, menfaat taşımayan ise caiz değildir.”¹¹⁹ görüşüne rastlanır. Çünkü menfaatler olmasa eşya da mal olamaz.

Menfaatler de mal gibi insan yararına yaratılmış olmasından dolayı İslam hukukçuları örfе göre kendisinden yararlanan bazı şeylerin örfi mütekavvim olduğunu, satımlarının câiz olabilmesi için şer'an kendisinden istifadenin mubah olması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü maldan esas intifadır. İntifa ve istifade edilemeyen şeyler mal sayılamaz.¹²⁰ Örneğin ticari isim/patent/marka ve telif hakkı¹²¹ gibi manevi haklar, her ne kadar asılları mal olmayan mücerret bir hak olsalar da günümüzde maddi gelir/menfaat sağladığı için büyük emek ve para harcayıp devlet nezdinde tescil edildikten sonra kanuni bir hüviyet kazanmış olduğundan dolayı mal sayılmaktadır. Bunlarla birlikte elektrik, güneş, hava, atom enerjisi, gaz gibi bazı eşyalar kendi nefisleriyle kaim olmadıkları için mal tarifi kapsamına girmese ve bunların mal olduğunu söyleyen kimse olmamışsa da faydalı olmaları, ele geçirme imkânının var olması ve insanların örfünde değerli bir mal

¹¹⁹ Bkz. Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 33.

¹²⁰ Bkz. Zeydan, **el-Medhel'uli Diraseti's-Şer'iati'l-İslâmiyye**, 2. bsk. Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2015, s. 298.

¹²¹ Telif hakkı, fikir ve sanat eseri üzerinde meydana gelen bir mülkiyet hakkıdır.

niteliğinde kabul görmelerinden dolayı İslam hukukçuları bunları mutekavvim mal olarak saymaktalar. Kabul gören genel örfе göre bazı eşyalar mal hükmüne dâhil edilebildiği için burada örfе itibar etmek Kurân ve sünnete muhalefet etmek değildir. Burada sadece kıyasa muhalefet vardır. Kıyas da bazen örf için terk edilebilir. Dolayısıyla günümüz ticaret örfünde mal olarak kabul görülen hak ve menfaatler çağımızdaki fukaha tarafından mal (mutekavvim mal) sayılmaktadır.¹²²

1.2.4. Malı Öven ve Zemmeden Naslar

Malı sevmek insan fitratının gereğidir. Bu husus Kurân-ı Kerîm'in birkaç ayetinde şu şekillerde beyan edilmektedir:

“Ve hiç şüphesiz insan mal sevgisine aşırı derecede düşkündür.”¹²³ “Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”¹²⁴

İnsanın mal biriktirmeye meyli vardır: *“De ki: Rabb'imın rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız harcanır korkusuyla kistikça kısdardınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır (cimridir)!”¹²⁵*

İnsanoğlu malla gururlanmayı sever: *“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.”¹²⁶*

İnsana bir nimet (mal) verildiğinde kendinden bilir: *“İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, “Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir.” der. Hayır, o bir imtihandır fakat çokları bilmezler.”¹²⁷*

Kişinin imkânlarla sahip olması o kişi için bir üstünlük göstergesi değil, bir imtihan vesilesidir. Kurân'a göre malın işlevi, kişiye Allah'a kullukta yardımcı

¹²² Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, I, 276-278, 281-286; **Buhûsun fi KadâyâFıkhiyyeMu'âsıra**, I, 73-78; Karadâğî **İslâm İktisadında Mal**, s. 35-42; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş** s. 273.

¹²³ Âdiyât, 100/8.

¹²⁴ Fecr, 89/20.

¹²⁵ İsrâ, 17/100.

¹²⁶ Âl-i İmrân, 3/14.

¹²⁷ Zümer, 39/49.

olmaktır, dolayısıyla mal, kişinin Allah'a karşı vazifelerini yerine getirmesine engel olmamalıdır. Şayet insanlar iktisadi imkânlarda O'nun haklarını gözeterek tasarrufta bulunurlarsa Allah'ın onları ödüllendirmesi öbür dünyada da devam edecektir. Kişilerin malları üzerinde sorumlulukları vardır ve bu sorumlulukları iktisadi imkânlarıyla orantılıdır.¹²⁸

Ayet ve hadislerde kötülener mal; haram yollardan elde edilen, açgözlülük ve doymazlık hırsıyla arkasından koşulan, kalbin kendisine bağlanıp Allah'a kulluk etmeyi aksatan, Allah'a itaat etmekten insanı engelleyen veya Allah'a isyana sevk eden mallar olarak yorumlanmıştır. Çünkü mal, mal olması bakımından hayırlıdır. Fakat kullanımına göre değişiklik arz eder. Malı âlimler iki taraflı bir kılıca (silaha) benzeterek anlatmaktalar. Hayırlarda kullanıldığında hayırlı, şerde kullanıldığında ise şer ve fitne çıkaran unsur olur.

Kurân-ı Kerîm'de malı zemmeden ayetlerin birinde mal, sahibi için azap unsuru olarak nitelendirilmiştir: *“(Ey Muhammed!) Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla ancak dünya hayatında onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.”*¹²⁹

Başka bir ayet-i kerîmede ise mal fitne unsuru olarak bildirilmektedir: *“Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir. Büyük mükâfat ise Allah'ın katındadır.”*¹³⁰ Bu ayet-i kerîmenin doğrultusunda İmam Razi malı fitne unsuru olarak şu şekilde açıklamıştır: *“Çünkü bunlar kalbi dünya ile meşgul eder ve Mevla'nın hizmetini engelleyici hale gelir.”*¹³¹

Mal hüsrân sebebidir: Hz. Nuh (a.s.) öğütlerinin kavmine fayda vermemesi üzerine şöyle demişti: *“... Ey Rabb'im! Onlar bana isyan ettiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular.”*¹³²

Kendisinde ihlâs, hayırlı niyet ve temiz kalp bulunmayan bir insana malı, Allah katında hiçbir fayda vermez: *“O gün ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah (huzuruna) kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).”*¹³³

¹²⁸Yıldız, “İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân'ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı”, s. 36.

¹²⁹Tevbe, 9/55.

¹³⁰Enfâl, 8/28.

¹³¹Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IV, 365.

¹³² Nuh, 71/21.

Mal, insanı Allah yolundan saptırır. “Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar.”¹³⁴

Malı zemmetme hususunda Resûlullah’tan (s.a.v.) hadisler rivayet edilmektedir: “Her ümmetin bir fitnessi vardır, benim ümmetimin fitnessi ise maldır.”¹³⁵ “...Vallahi ben sizin için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben sizin için dünyanın sizden öncekilere serildiği gibi serilmesinden ve dünya için onların yarıştığı gibi sizin de yarışmanızdan, dünyanın onları helak ettiği gibi sizi de helak edeceğinden korkuyorum.”¹³⁶

Bu hadislerde mal ve servet, zenginlik unsuru olduğundan dolayı zemmedilmemekte, mal hırsına kapılarak gaflete ve helake sürükleyen zenginlik kötülenmektedir.

Fudayl b. İyad’ın(ö. 187/803) naklettiğine göre Süfyan-ı Sevri’nin dualarından biri şu şekildedir: “Ey Allah’ım, bizi dünyaya karşı zahit kıl ve odünyada bize refah nasip eyle. Dünyayı kendisine rağbet edeceğimiz şekilde bize süslü gösterme.”¹³⁷

İnsanlara hizmet edebilmek, yeryüzünü imar etmek, dünya ve âhiret saadetine kavuşmak için mal ve makam sahibi olma temennisi iyidir. Bütün dünya bir kimsenin olsa kibirlenmeden, mağrur olmadan malı doğru yolda ve doğru şekilde harcasa çok büyük sevap kazanır. Hz. Süleyman (a.s.) büyük bir zenginlik ve saltanat içinde yüzdüğü halde Allah onu “O ne iyi kuldur.”¹³⁸ diye övmüştür.

1.2.5. İslam İktisadı Açısından Malın Sınıflandırılması

İslâm hukukçuları, sahip oldukları farklı hükümleri göz önünde bulundurarak mal ve varlıkları muhtelif sebeplerden dolayı farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

---

¹³³ Şuara, 26/88-89.

¹³⁴ Enfâl, 8/36.

¹³⁵ Tirmizî, **Sünen**, Zühd, 20 (2336).

¹³⁶ Buhârî, **Sahih**, Rikak, 7 (6425); Meğâzi, 12 (4015); Müslim, **Sahih**, Zühd, 6 (7425); İbn Mâce, **Sünen**, Fiten, 18 (3997).

¹³⁷ İbn Ebi’-d-Dünya, **İslahi’l-Mal**, s. 173.

¹³⁸ Sad, 38/30.

a) İslam iktisadında malın hukuken değerli olup olmaması yani tazmin ve teminat açısından mutekavvim ve gayrimutekavvim olmak üzere ikiye bölünür:

1. Mutekavvim mal: Sözlükte mutekavvim, kıymet verilmiş, kıymet takdir edilmiş, kıymeti olan mal anlamlarına gelir.¹³⁹ İslam hukukunda ise hıyazet altına alınabilen ve kendisinden menfaat¹⁴⁰ elde edilmesi caiz olan eşyaya verilen isimdir. Yani fıkıh terimi olarak İslam literatüründe ev, ihya edilen ölü arazi, toprak gibi gayrimenkuller, nakit para, altın, gümüş, otomobil, elbise, kitap, ehli hayvanlar, avcının avladığı hayvan, oduncunun mubah şekilde ormandan kesip topladığı odun, İslam'ın yenilmesini, içilmesini veya kullanılmasını meşru kıldığı gıdalar, ticaret eşyası gibi fiilen elde edilmiş menkuller, mal olma niteliğini kendinde taşıyan, satım, kira, ariyet, hibe, rehin, vasiyet, ortaklık ve benzeri işlem/sözleşme akitlerinin geçerliliğine konu olabilen her şey mutekavvim maldır.¹⁴¹ Mutekavvim mal telef edilirse misli ise mislini, kıyemî ise kıymetini tazmin gerekir.

Bir malın mutekavvim olabilmesi için Hanefiler iki şeyi şart koşmuşlardır: Birincisi faydalanmanın mubah olması, ikincisi mülkiyetin gerçekleşmesi. Hukuki anlamda mutekavvim mal kullanılıp faydalanması mubah olan ve mübadele değeri taşıyan şey demektir. Başka bir deyimle bir malda serbestçe faydalanabilme ile fiilen edinme birleştiğinde bu mal mutekavvim olarak isimlendirilir. Dolayısıyla bir malın mutekavvim olması için İslâm hukuk sisteminin o maldan yararlanmayı Müslümanlar açısından mübah görmesi, o malın yasaklanmamış olması ve değer taşıması gereklidir. Buna binaen *Mecelle*'nin 127. maddesinde mutekavvim mal "Mal-i mutekavvim, iki manaya istimal olunur. Biri intifaı mübah olan şeydir. Diğeri

¹³⁹ Bkz. Muhammed Revvâs Kalacı, *Mevsûatü fıkhi Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut, 1981, s. 383; Hammâd, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyye*, s. 399. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali*, Ekram Yayınları, İstanbul 1414/1993, s.42.

¹⁴⁰ Abdullah b. Mahmud b. Mevdud Mevsili, *el-İhtiyar li-Talîli'l-Muhtar*, thk. Muhammed Vehbi Süleyman – Ali Abdulhamid Ebu'l-Hayr, Daru'l-Hayr, Beyrut -Dimeşk 1419/1998, II, 247; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y., VI, 10.

¹⁴¹ Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 127; Ali Haydar, *Dürerü'l-Hukkâm*, I, 229; Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 313; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali*, s.42.

mal-ı mührez demektir.” şeklinde tanımlanmıştır. Yani malla mütekavvim malın iki ayrı kavram olduğunu ima edecek şekilde malın tanımından sonra mütekavvim malı tanımlamıştır. Çünkü malın bu vasfı kazanması, onun hukuki değer taşıması anlamına gelmektedir.

- 2. Gayrimütekavvim mal:** Sudaki balık, havadaki kuş, henüz çıkartılmamış maden, ormandaki av hayvanları gibi fiilen elde edilmemiş olan veya İslam’a göre insan organları, şarap, domuz, kan, put, murdar ölmüş hayvanın eti gibi zaruret hali dışında yararlanması mubah olmayan şeylere gayrimütekavvim mallar denir.¹⁴² Yani İslam hukuku açısından akde konu olamayan mallardır. Bunlara ilaveten bilimsel olarak zararlı olduğu belirlenen şeyler İslam şeriatında mal olarak kabul edilmez. Dolayısıyla alınıp satılması ve sahiplenilmesi caiz değildir. Örneğin tütünün yasaklandığına dair Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde hiçbir uygulama olmamasına rağmen bilimsel deliller, tütünü mal kategorisinden çıkarmıştır.

İslam hukuku açısından gayrimütekavvim mallar akde konu olamadığı için üzerinde yapılacak akit ve muameleler geçerli değildir. Mütekavvim olmayan bir malın akdin konusu olması butlân ile sonuçlanırken bedel ya da semen olması durumunda söz konusu akit, in’ikat etmekle birlikte fâsit olur ve akde, fâsit akdin hükümleri uygulanır.¹⁴³ Ayrıca bu mallar üzerindeki haklar hukuki korumadan yararlanamadığı için malın itlâf edilmesi durumunda tazmin edilmez. Ancak ilaçlarda kullanmak, deri ve kemiklerinden istifade etmek için kullanılan bütün hayvanların satımını câiz görmüşlerdir.¹⁴⁴ Şâfiîlere göre şifa olacağı biliniyorsa sarhoş etmeyen haram şeylerle de tedavi olunabilir. Sarhoş edici şeyleri ise tedavi için kullanmak câiz değildir. Ancak başka ilaç yoksa içkinin başka bir ilacın içine karıştırılıp tüketilmesi câizdir. Mâlikî ve Hanbelîler de haram olan şeylerle tedavi olunamayacağı üzerine ittifak etmişlerdir.¹⁴⁵ Fakat Müslüman toplumda

¹⁴² Bkz. Kâsânî, **Bedâiu’s-Sanâî**, V, 305; Din İşreli Yüksek Kurulu, **Fetvalar**, s.489; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 313; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmi**, s.42.

¹⁴³ Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 212, 371, 382; Osmânî, **Fıkhu’l-Buyû**, I, 289;

¹⁴⁴ Bkz. Osmânî, **Fıkhu’l-Buyû**, I, 289-290;

¹⁴⁵ Bkz. Ebû Zekeriyâ Muhyittin b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmû’ Şerhu’l-Muhezzebî’s-Şîrâzî**, Mektebetü’l-İrşâd, Cidde, ty., IX, 54-55; Şemseddin Muhammed b. Ebi’l-Abbâs Ahmed b. Hamza

yaşayan ehl-i kitabın kullandığı ve dinen de mubah olduğuna inandığı şarap ve domuz gibi şeyler onlar tarafından mütekavvim mal olarak kabul edildiği için telef edildiğinde kendi aralarındaki işlemlerde her türlü aynî hakka ve hukuki işleme konu olabilir.¹⁴⁶

Malın mütekavvim ve gayrimütekavvim şeklinde tasnifinin; malın kıymetini belirlemek, dokunulmazlığını korumak, her türlü hukuki tasarrufun tanınması, alım satım ve icar gibi malî akitlerin sahih olması ya da olmaması, hibe, telef durumunda tazmin ve bedelini üstlenmek ya da üstlenmemek gibi faydaları vardır.¹⁴⁷

b) Taşınabilirliği ve taşınamazlığı açısından mallar menkul ve gayrimenkul olarak ikiye ayrılır:

1. **Menkul mallar:** “n-k-l” “نقل” kökünden türetilen menkul kelimesi, taşınabilen manasına gelir.¹⁴⁸ Özüne zarar vermeden nakit para gibi bir yerden başka bir yere taşınabilen bütün mallara menkul denir. Yani piyasada rahatça el değiştiren, mübadelesi rahatça yapılan mallar İslam hukukunda “taşınabilen mallar”dır.

2. **Gayrimenkul mallar:** Bir yerden başka bir yere nakli mümkün olmayan ev, bina, arazi, bahçe, ağaç, pazar, dükkân vb. mallara gayrimenkul denir. Yani İslâm hukukunda “taşınmaz mal ve arazi” manasında kullanılmaktadır.¹⁴⁹

Menkul ve gayrimenkul ayırımına bağlanan sonuçlar ikinci derecede önemli bazı farklılıklar olarak görülmüş olsa bile şüf'a,¹⁵⁰ vakıf,¹⁵¹ vasi tasarrufu,¹⁵² teslim

---

b. Şihâbuddîn er-Ramlî (ö. 1004/1595), **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, VIII, 14; İbni Kudâme, Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame, el- Makdisi, **el-Muğnî**, 10 c., Mektebetü'l Kahire, X, 499-500.

¹⁴⁶ Bkz. Hasan Hacak, “Mal”, **TDVİA**, Ankara 2003, XXVII, 461-465; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali**, s. 42.

¹⁴⁷ Bkz. Cessas, **Ahkâmu'l-Kurân**, 3 c., Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, 1. Bsk., II, 436; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, VII, 101, 132, 147; **Haşiyetü İbn Âbidin**, IV, 225. **Mecmeu'l-Enhur**, II, 108; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 313.

¹⁴⁸ İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, **Mücmel fi'l-luğa**, thk. ZuheyrAbdulmuhsin Sultan, 2.bsk., Beyrut, Dâru'n-Neşr, 1406/1986, s. 880.

¹⁴⁹ Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, 129 md; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali**, s.44.

¹⁵⁰ Sözlükte “ilâve etme ve birleştirme” anlamlarına gelen şüf'a kelimesinin kök anlamları arasında yer alan “artma, yardım isteme/yardım etme, gözetip ayrıcalık tanıma” (şefaât) anlamları arasında

alınmadan önce müşterinin satım konusu malda tasarrufta bulunması¹⁵³ gibi konularda birinci derecede önem taşımaktadır. Ayrıca gayrimenkul malların en esaslı kısmı olan arazi ile ilgili oldukça ayrıntılı ve neredeyse bağımsız bir hukuk dalından söz edilebilir.

- c) Benzerinin olup olmaması (seri üretim ve değeri) açısından mallar mislîmal ve kıyemi malşeklinde ikiye ayrılır:

Bu ayırım borçlar hukuku açısından özel bir öneme sahip olduğu gibi malların itlaf¹⁵⁴ edilmesi, müşterek mülkiyetin sona erdirilmesi, faizin söz konusu olup olmaması vb. konularda da bazı önemli sonuçları vardır:

- 1. Misli mal:** Sözlükte misl kelimesinden türetilen misli, misle nisbetle birbirine benzeyen, birbirinin yerine geçebilen şeyler anlamına gelir.¹⁵⁵ Fıkıh literatüründe misli mal, fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen, çarşı gibi yerlerde benzerinden bol ve rahatça bulunan mallardır. Yani aynı türe ait olup görünüm, içyapı açısından eş özellikte misli ve benzeri bulunan, seri üretimi olan, buğday ve arpa gibi mekilat/hacim ölçüsüyle, pamuk, demir ve çimento gibi mevzunat/ağırlık ölçüsüyle, kumaş ve kereste gibi mezruat/uzunluk ve metre ölçüsüyle ya da adediyyat-ı mütekaribe/benzer nitelikli miktarı sayı ve metrekare ile satılan standart şeylerdir.¹⁵⁶ Benzer nitelikte olmayan mallar ise kıyemîdir.

---

ilişki kurulur. Fıkıh terimi olarak, ön alım hakkı olarak satım veya bu hükümdeki bir akitle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder. Cumhura göre şuf'a ileride ortaya çıkabilecek bir hak olduğu için ancak akarlarda gerçekleşir. (Bkz. İbrahim Kafî Dönmez, "Şuf'a", **TDVİA**, İstanbul, XXXIX, 248-252).

¹⁵¹ Zira icma ile vakıf akarlarda sahih olur.

¹⁵² Vasi faydalı bulduğunda küçüğün menkûl mallarını satabilir, gayrimenkul mallarını ise satamaz. Ancak küçüğün borcunu ödemek gibi fıkıh kitaplarında sözü geçen meşru sebeplerden dolayı satabilir.

¹⁵³ Çünkü taşınmaz mallar diğer mallara göre bu bakımdan farklılık arz eder.

¹⁵⁴ Sözlükte "tahrip etmek, yok etmek" anlamına gelir. İslâm hukuku terimi olarak bir malın tazmin sorumluluğu doğuracak şekilde kısmen veya tamamen yok edilmesini ifade eder. (Bkz. Mehmet Akif Aydın, "İtlaf", **TDVİA**, İstanbul, XXIII, 466-469).

¹⁵⁵ Feyrüzabadi, **Kamusu'l-Muhîd**, s. 1205; İbnManzur, **Lisanu'l-Arab**, XI, 510.

¹⁵⁶ Bkz. Hasan Hacak, "Misli", **TDVİA**, Ankara, XXX, 187-188; Karadâgî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 52-53; Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 145 ; Zeydan, **el-Medhelu li-Diraseti's-Şeriatî'l-İslâmiyye**, s. 303; Hammâd, **Mu'cemü'l-Mustalahatî'l-Maliyye**, s. 402.

Mislî mallar cins ve özellikleri belirtilerek zimmette borç olarak tespit edilebilir, hesaba borç kaydedilebilir ve karz-ı hasen yoluyla başkasına verilebilir. Satım akdinde satış bedeli olabilir. Bunlar aynı cinsleri ile mübadele edilebilmeleri durumunda işlem peşin ve miktarlar eşit olmalıdır. Aksi halde fazlalık veya fazlalıkla birlikte vade ribâsı meydana gelir.¹⁵⁷

2. **Kıyemî mal:** Sözlükte kavm“ayakta durmak; bir şeyin yerine geçmek, bir şeye karşılık olarak denk gelmek” anlamlarına gelir. Bu kökten isim olan kıymet de “bir şeyin eksiksiz olarak tam karşılığı, gerçek değeri” anlamına gelmektedir. Bir şeyin gerçek değeriyle kendisi arasında tercih yapılamayacak kadar denge olması sebebiyle böyle bir isim verilmiştir.¹⁵⁸ Bir hukuk terimi olarak kıymet, “Bir malın bahâ-yi hakikisidir.”¹⁵⁹ diye tarif edilip “semen-i misl” manasında kullanılmaktadır.¹⁶⁰ Yani mislî olmayan, yerini aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan, çarşı ve pazarda benzeri bulunamayan, bulunsa da seri üretimli standart olmayan bazı gayri menkuller, hayvanlar, ağaçlar, kullanılmış yahut el ürünü halılar, seccadeler, ikinci el otomobil ve benzeri şeylerdir.¹⁶¹

Kıyemî mallar zimmette sabitlenen borç olmaz, satış akdinde satış bedeli olarak da belirlenemez. Bir hak kıyemi bir mala bağlanmak istenirse bunun hangi mal olduğunun ayırt edilerek belirlenmesi gerekir. Genel bir kural olarak telef edilmesi veya borç verilmesi durumunda mislî mallar misli ile kıyemî mallar kıymeti ile tazmin edilir.¹⁶²Mislî mallar zimmette sabit olur, kıyemî mallar ise kıymeti ile tazmin edilir.

- ç) Sabit kalmak ve yok olup gitmek açısından mallar tüketilen ve tüketilmeyen olarak ikiye ayrılır:

¹⁵⁷ Bkz. Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmi**,s.43.

¹⁵⁸ Bkz. İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Hanefî, **el-Eşbahu ve'n-Nezâir** (Hamevi Şerhi ile),y.y., İstanbul, 1257H, I, 374; Beşir Gözübenli, “Kıyemî” **TDVİA**, Ankara, XXV, 540-541; Hammâd, **Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyye**, s. 374.

¹⁵⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 154.

¹⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 153; Ali Haydar, **Dürerü'l-Hukkâm**,I, 339-340.

¹⁶¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 146; bkz. Beşir Gözübenli, “Kıyemî”, **TDVİA**, Ankara, XXV, 540-541; Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 52.

¹⁶²Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmi**,s.43.

1. **Tüketilen mal:** Altın, gümüş, para, yiyecek ve içecek maddeleri gibi tüketmek yahut elden çıkarmakla kendisinden yararlanılabilen mallardır. Yani ilk defa kullanılmakla varlığı sona eren maldır. Dış dünyada varlığı kalsa bile hukuki bakımdan elden çıktıkları için tüketilmiş sayılır. Tüketilen mallarda kira/icare, ariyet akdi yapılamaz, yapılması söz konusu dahi olamaz. Çünkü bu tür mallardan faydalanmak ancak onları tüketmek yoluyla olur.¹⁶³
2. **Tüketilmeyen mal:** Ev, dükkân, arazi, araba, mobilya, at, makine, çiftlikte kullanılan malzemeler gibi kendisi (aynı) devam ederken yararlanılabilen mallardır. Bu mallar kira/icare veya ariyet akdine de konu olabilir. Zira bu tür mallarda eşyanın varlığı devam ederken ondan yararlanılabilir.¹⁶⁴

Bu ayırım; kira/icare, ariyet ve benzeri faydalanma üzerine yapılan sözleşmeler gibi bazı akit türlerini birbirinden ayırma noktasında önem arz etmektedir.¹⁶⁵

- d) Mallar yatırım amaçlı olarak metâ/ emtia ve finansal varlıklar şeklindekiye bölünür:
  1. **Metâ:** Sözlükte “gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme” gibi anlamlara gelen mütü’ masdarından gelmekte olan metâ kelimesi, insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddî değer ve ihtiyaç maddesi demektir. Çoğulu “emtia”dır. Örneğin çarşıda, pazarda ve ticaret borsalarında alım satımı yapılan ticari mallar, tarım ürünleri, enerji ürünleri, değerli metaller ve sanayi metalleri gibi fiziksel varlıklara somut mallar (emtia) denir.¹⁶⁶

---

¹⁶³ Hammâd, Mu’cemü’l-Mustalahati’l-Maliyye, s. 389; Hasan Hacak, “Mal”, TDVİA, Ankara, XXVII, 461-465; Karadâğî, a.g.e., s. 62.

¹⁶⁴ Bkz. **Reddü’l-Muhtar**, IV, 504; Hasan Hacak, “Mal”, TDVİA, Ankara, XXVII, 461-465; Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 62.

¹⁶⁵ Bkz. Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali**, s.44.

¹⁶⁶ Bkz. Mustafa Çağrı, “Metâ”, TDVİA, XXIX, 398-399.

2. Finansal varlıklar: Döviz, hisse senedi, bono ve tahvil gibi para ve sermaye piyasasında el değiştiren, mislî nitelikli finansal ürünlere finansal mal varlığı denir.¹⁶⁷

e) Malların bölünme ve bölünmeme açısından ayrımı:

1. Bölünebilen mal: Bölünmesi veya parçalanması sahibine zarar vermeyen, fiyat değerinde dikkate değer bir azalma meydana gelmeden aynı vasıfta birkaç parçaya ayrılabilen mallar bölünebilen mallardır.

2. Bölünemeyen mal: Parçalara ayrılamayan, bölünemeyen mallardır. Canlı bir at, bir halı bölünemeyen eşya iken gayrimenkuller bölünebilen mallardandır. Bölünebilir olup olmama eşya hukukunda müşterek mülkiyetin sona erdirilmesinde önem taşır.¹⁶⁸ Örneğin ortaklardan biri, ortaklığı sonlandırma talebinde bulunduğu zaman taksim edilebilmeye elverişli olan mal hukuk yoluyla ortaklar arasında paylaşılır. Taksim edilemeyen malda ise ancak rızaî taksim geçerli olur.¹⁶⁹

f) Mallar, sahibinin malla ilişkisi bakımından memluk/özel mallar, mubah/sahipsiz mallar ve kamu malları şeklinde üç gruba ayrılabilir:

1. Mubah/sahipsiz mallar: Hava, su, denizler, bazı deniz av hayvanları, ormanlar, bazı orman av hayvanları, kara, metruk arazi gibi üzerinde mülkiyet hakkı olmayan mubah/sahipsiz mallardır. Burada kastedilen, mülkiyet altına alınmaya elverişli olduğu halde bilfiil mülkiyet altında olmayan mallardır. İhya, avlanma vb. gerekli şartlar yerine getirildiği zaman sahipsiz/mubah bir malın istila yoluyla mülkiyete geçirilmesi caizdir.¹⁷⁰

2. Memluk/özel mallar: Özel veya kamu kurumu gibi tüzel şahsın mülkiyeti altında olan ve diğer insanların hâkimiyet alanından çıkarılmış mallardır. Memluk olan mal üzerine hukuki sözleşmeler yapılır ve istila yoluyla

¹⁶⁷ Bu konu fıkıh kitaplarının “Fıkhü'l-Buyu” babı ve Servet Bayındır Hoca'nın “Faizsiz Bankacılık Slaytı”ndan alıntıdır. İstanbul Üniversitesi 2018.

¹⁶⁸ Bkz. Hasan Hacak, “Mal”, TDVİA, Ankara, XXVII, 461-465; Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle, md. 1130, 1131, 1139; Hammâd, Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyye, s. 392.

¹⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle, md. 115, 116.

¹⁷⁰ Bkz. Hammâd, Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyye, s. 394; Hasan Hacak, “Mal”, TDVİA, Ankara, XXVII, 461- 465; Karadâğî, İslâm İktisadında Mal, s. 65; Tabakoğlu, İslâm İktisadına Giriş, s. 313.

mülkiyete geçirilmesi caiz olmaz.¹⁷¹ Çünkü İslam hukukunda, özel mülkiyet hakkı kapsayıcı, münhasır ve sürekli (yalnızca yaşam süresi ile sınırlı) olarak tanımlanır.

İslam'da özel mülkiyetin kullanımı sınırlıdır. Yani insanın kendi mallarını tasarruf ederken hem kendi ve hem de kamu menfaatlerini nazar-ı itibara alarak mallarını insani ve ahlaki açıdan zararlı ve bozguncu şekilde kullanmamalıdır. Müslüman bir kimse mallarını fert, devlet, toplum ve çevre yararına olacak bir şekilde kullanmalıdır. Malını bunlara zarar verecek şekilde kullanamaz. Bunun delili Kurân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'ın (a.s.) kıssasında beyan edilmektedir. Hz. Şuayb (a.s.) enflasyon zulmü ve ekonomik krizlerin hüküm sürdüğü Medyen ve Eyke halklarını bu yıkıcı krizlerden kurtarmak için onlara peygamber olarak gönderildiğinde onlar mallarını istedikleri yerde istedikleri gibi kullanacaklarını sanıyorlardı. Hz. Şuayb (a.s.) bu zulmü, adâletsizliği ve ekonomik krizi önlemek için birtakım iktisadi tedbirler olarak bir dizi emir, yasak ve tavsiyeler ortaya koydu: *“Ölçü ile tartıyı eksik ve noksan yapmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mal ve paralarının değerini düşürmeyin dedi.”*¹⁷²Görüldüğü üzere Hz. Şuayb (a.s.) bu sözleriyle mallar üzerinde tarifeli bir tasarruf anlayışı getirdi. İsyankâr halk bunu sindiremedi ve: *“Ey Şuayb! Bizim mallarımız üzerinde dilediğimiz gibi tasarrufta bulunmayı bırakmamızı senin namazın mı istiyor?”*¹⁷³sözleriyle itirazda bulundu. *“Herkes malında dilediği gibi tasarruf edebilir, kimse karışamaz; biz az verir, çok alırız veya çok verir, az alırız. Sen karışamazsın ey Şuayb!”* vb. laflar ettiler.¹⁷⁴

İslam hukukunda hiç kimse hatta devlet bile özel kullanım hakkını değiştirme yetkisine sahip değildir. Sadece kıtlık ve rekabet dengesinin bozukluğu gibi zorunlu hallerde devlet, toplum lehine bazı geçici önlemler alabilir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Bkz. Hammâd, **Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Maliyye**, s. 394; Hasan Hacak, “Mal”, **TDVİA**, Ankara, XXVII, 461-465; Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 66.

¹⁷² Hûd, 11/ 84-85.

¹⁷³ Hûd, 11/87.

¹⁷⁴ Bkz. Osmânî, **TekmiletüFethi'l-Mülhim**, Kitabul büyü Mukaddimesi, çev: Ozat Shamshiyev s. 116; “International Journal of Islamic Economics and Finance Studies”, <https://platform.almanhal.com/Files/2/112920,3/2019>. Erişim tarihi: 21.02.2022.

¹⁷⁵ Bkz. Osmânîet-**Ticârave'l-iktisâdü'l-Mu'âsir fi Dav'i'l-İslâm**, 2. bs., Karaçi, İdâretü'l-Kurânve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2016, s. 33-34.

3. Kamu malları: Özel mülkiyet altına alınmaya elverişli olmayan ve umumun ya da belirli bir bölge halkının yararlanmasına terk edilen mallardır. Kamu malları, temel olarak doğal yapıları veya hukuk düzeni gereği mülkiyete konu olmayan sahipsiz mallarla (denizler, büyük göller, büyük nehirler vb. genel sular, kıyıları, madenler ve ormanlar) menfaati umuma ait olan orta mallarından oluşur. Orta malları umumi yollar, meydanlar, pazar yerleri, konak yerleri, mabetler gibi herkesin yararlandığı mallar ve mera, yaylak, kışlak, baltalıklar, harman yerleri gibi bir kısım halkın kullandığı mallar şeklinde ikiye ayrılabilir. Kamu malları devletin mülkiyetinde değil; hüküm ve tasarrufu altındadır. Devletin bu yerler üzerindeki hakkı denetim yetkisidir.¹⁷⁶ Başka bir deyişle bunlara “müşterek mal” adı verilir. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilmiştir: “Müslümanlar üç şeyde ortakdır: suda, otta ve ateşte.”¹⁷⁷

1.3. İSLAM İKTİSADINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI

1.3.1. Mülkiyet Kavramı

Sözlükte mülkiyet, Arapça “m-l-k” (ملك) kökünden gelerek “mülk”e(الملك) nisbet edilmiştir. Arapçada bu kelime üç farklı hareke ile “mülk-milk-melk” tarzında ifade edilebilir. Ancak dil bilimcilerin çoğu, eşya mülkiyetini ifade etmek için “milk” kelimesini, yönetim yetkisini ifade etmek için ise “mülk” kelimesini kullanırlar. “Milk”in(ملك) sıfat şekli “mâlik” (مالك) olup çoğulu “müllâk” (ملاك) iken, “mülkün” sıfat şekli “melik”, çoğulu ise “mülük”tür (ملوك).¹⁷⁸

İslam dininde eşya hukukunun temel kavramı milktir. Klâsik İslâm hukuku kaynaklarında “mülkiyet” terimine rastlanmaz. Bunun yerine “milk” teriminin kullanıldığı görülür. “Mülkiyet” (الملكية) daha çok son devir araştırma eserlerinde

¹⁷⁶ Hasan Hacak, “Mal”, TDVİA, Ankara, XXVII, 461-465; Bkz. Kasani, *Bedâiu’s-Sanâi’*, VI, 56; İbn Abidin, *Reddi’l-Muhtar*, III, 333; Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 139, 1045, 1060; Hammâd, *Mu’cemü’l-Mustalahati’l-Maliyye*, s. 395.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Büyü’, 62 (3477).

¹⁷⁸ Bkz. Feyrûzâbâdî, *Kamusu’l-Muhit*, s. 1241; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, X, 492; Karadâgî, *İslâm İktisadında Mal*, s. 7.

kullanılmıştır.¹⁷⁹ İslam hukukçuları eşya üzerinde insana yetki sağlayan hakları genellikle “milk” kavramıyla ifade etmekte. Ayrıca bu manayı karşılamak üzere “el-mâlikiyye”, (المالكية) “el-memlukiyye” (المملوكية) ve “el-milkiyye” (الملكية) ifadelerini de kullanmışlardır.

İslâm hukukunda mülkiyet hakkı sadece maddi eşya ile sınırlı tutulmamıştır. Maddi bir mal olan arsa, tarla, ev veya bir hayvan mülkiyete konu olduğu gibi; evde oturma, hayvana binme gibi yararlanmalar ve geçit hakkı gibi irtifak hakları da mülkiyet kapsamına girebilmektedir.¹⁸⁰

Mülk kelimesi eski ve çağdaş fakihlerin terminolojisinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin İbn Receb’in (ö: 795/1393) tarifine göre milk “ihtisas hakkı” denilen özel bir hak türüdür.¹⁸¹

Gaznevi’nin (ö. 593/1197) tanımına göre “Başkasının tasarrufunu engelleyici bir aidiyetten (kişiye özgü bir haktan) ibarettir.”¹⁸²

İbn Teymiye’nin (ö: 652/1154) tanımına göre “Mülk, bir malda tasarrufta bulunma konusundaki şer’i (hukuki) yetkidir.”¹⁸³

Mecelle’de ise “Mülk insanın mâlik olduğu şeydir. Gerek a’yân olsun ve gerek menafi’ olsun.”¹⁸⁴ Yani mülk, gerek ayn ve gerekse menfaat olsun insanın malik olduğu şeydir.

Çağdaş âlimlerden Zerkâ’nın(1907-1999) tanımına göre “Bir engel olmadan sahibine tasarruf hakkı veren ve şer’an başkasının tasarruf ve müdahalesini engelleyen kişiye özgü bir haktır.”¹⁸⁵

---

¹⁷⁹ Bkz. Zerkâ, Ahmed b. Muhammed b. Osmân ez-Zerkâ el-Halebî, **el-Fıkhü'l-İslâmî fi Sevbihî'l-Cedîd**, Metbe’a Câmi’atu Dimâşk, Dimâşk 1384/1964, III, 257.

¹⁸⁰ Serahsî, Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rfa, Beyrut, 1414/1993, XI, 50; İbn Nüceym, **el-Eşbahu ve'n-Nezâir**, II, 202.

¹⁸¹ İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, **el-Kavâid**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, y.y.y., t.y., s. 192; Hacak, “Mal”, **TDVİA**, s. 244.

¹⁸² Bkz. Geznevî, Ebû Hafis Siracuddin Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Hindî el-Henefî, **el-Ğurretü'l-Munîfe fi Tahkiki Bazi Mesâilî'l-İmâm Ebî Hanife**, 1. bsk., Müessisetü'l- Kütübî's-Sakâfiyye, y.y.y., 1406/1986, s.75.

¹⁸³ İbn Teymiyye, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî, **el-Kavâidu'n-Nüraniyye el-Fikhiyye**, thk. Ahmed b. Muhammed el-Halil, 1. Bsk., Dâru İbn Cevzî, Saudiyye, 1422H, s. 300.

¹⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 125.

¹⁸⁵ Zerkâ, **el-Medhal**, I, 333.

Abdülkerim Zeydan (1921-2014) ise mülkiyet tarifini şu şekilde örneklendirmektedir: İnsanın kazandığı şeyin üzerinde hukuken intifa hakkı mevcutsa o mala malik olur ve mal da mülkü sayılır.¹⁸⁶

Çağımızın önde gelen büyük İslam iktisatçılarından Ali Karadâği(d. 1949) mülkiyeti, Allah'ın, kendisine kulluk etmesi ve doğru yönetime uygun olarak yeryüzünü imar etmesi için yarattığı insanla bu hedefin gerçekleştirilmesine dair bir araç olarak yarattığı mal arasındaki ilişki olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁷

Mülk kelimesi eski ve çağdaş fakihlerin terminolojisinde her ne kadar farklı şekillerde tanımlanmış olsa bile bütün bu tanımlamalardaki ortak amaç şudur: Mülkiyet, kişinin hür bir şekilde malik olduğu yani bir şey üzerindeki özel kullanım hakkı ve mal üzerindeki tasarruf yetkisidir. Bu tasarruf hakkı Allah tarafından insana verilmiş olan bir yetkidir. Dolayısıyla mülkiyet, kişiyle bir mal arasında sürebilecek tasarruf ve kullanım hakkı ortamını oluşturan hukuki bir ilişkidir denilebilir.

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak mülkiyeti şu şekilde ifade edebiliriz: İnsanın ihtiyaçlarını karşılayıp varlığını sürdürebilmek için çalışmak, üretmek, kazanmak ve ticaret yapmak gibi mülk edinme yöntemleri ya da mirastan pay alma, hibe, hediyeye, bağış alma gibi mülke sahip olma yöntemleriyle fayda sağlayan gerekli nesnelere elde edilmesidir.

1.3.2.Mülkiyet Anlayışı

İslam dininin inanç esaslarına göre mal, mülk, hüküm, saltanat ve evrendeki bütün varlığın gerçek sahibi Rabb'imiz olan yüce Allah'tır.¹⁸⁸ İslâm'ın İktisadi sistemi, tevhit inancı esasına göre şekillenmiştir. Tevhit inancı açısından yerin ve göğün tek sahibi ve yaratıcısı Allah olduğuna göre doğal olarak tüm kaynaklar da Allah'a aittir.

¹⁸⁶ Bkz. Zeydan, *el-Medhelu li-Diraseti's-Şeriatî'l-İslâmiyye*, s. 305.

¹⁸⁷ Karadâği, *İslâm İktisadında Mülkiyet*, s. 7.

¹⁸⁸ Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s.68.

“Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan ne varsa her şeyin mülkiyeti, saltanatı, hükümranlığı (ancak ve ancak, sadece) Allah’ındır...”¹⁸⁹ “Göklerde ve yeryüzünde olanların hepsi (sadece) Allah’a aittir...”¹⁹⁰

Allah, tevhit ilkesi gereği göğün ve yeryüzündeki her şeyin tek ve gerçek sahibidir. Kurân bunu rabbu’l-âlemîn kavramı ile ifade etmektedir. Fatiha sûresinde yer alan “rabbu’l-âlemîn” sıfatı, Allah’ın; evrenin tek sahibi, her şeyin mutlak sahibi, her şeyin tek yaratıcısı ve tek irade olduğuna işaret etmektedir. Rabbu’l-âlemîn ifadesinde yer alan âlem kelimesi maddî ve manevî, görülen ve soyut, Allah’ın bu dünyada ve ötesinde yarattığı her şey anlamına gelmektedir. İnsan bilgisi tarafından görülebilen, algılanabilen ve erişilebilen maddî varlıklara mülk ve şehadet âlemi; somut dışındaki şeylere ise gayb ve melekût âlemi denmektedir. Allah; gayb ve melekût âleminin tek sahibidir. Mülk ve şehadet âleminin gerçek sahibi Allah’tır.¹⁹¹

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerde sermaye, mülkiyet ve bütün varlığın hakikatine dair temel nokta aydınlatılmaktadır. O temel nokta, İslam iktisadi düşüncesinde bütün sermayenin hakikati hangi şekilde olursa olsun ve varlığın tabiatı ne olursa olsun, gerçek anlamda Allah’ın mahlûku ve mülkiyeti olduğu gerçeğidir. İman edip iyilik yaparak felaha ulaşmayı kendine amaç edineni de inkar edip kötülüklerle boğuşarak yaşamayı tercih eden kimseleri de imkân sahibi kılan O’dur. Bu imkânları genişleten de daraltan da O’dur. Bir kimsenin bu imkânlara sahip olması asla o kişi için bir üstünlük göstergesi değildir. Tam aksine büyük bir sorumluluğu olan imtihan vesilesi ve sahip oldukları ise gerçekte Allah’ın bir bağışdır.

İslam inancına göre kişinin mal üzerindeki mülkiyet hakkı, vekâleten bir mülkiyet hakkıdır.¹⁹² Mal insanın elinde bir tür ariyet olarak bulunmaktadır. Çünkü her şeyin gerçek sahibi Allah’tır. İnsanlar, mallar üzerinde Allah’ın vekilleridir.

¹⁸⁹ Mâide, 5/17.

¹⁹⁰ Lokmân, 31/26; Âl-i İmrân, 3/109-129.

¹⁹¹ Bkz. Mehmet Sami, “İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân’ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı” s. 36, <http://aksarayibd.aksaray.edu.tr>, erişim tarihi: 05/07/2012.

¹⁹² Bkz. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. EbîBekr b. Ferh, **el-Câmi’ liAhkâmi’l-Kurân**, thk., Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfîş, 20.c., 2. bsk., Dârü’l-Kütübü’l-Misriyye, Kahire, 1384/1964., XVII, 238; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 68.

*“Allah’a ve Resûl’üne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın ...”*¹⁹³

Bu yüzden İslam; fakirler ve ihtiyaç sahiplerinin hakkını, zenginlerin sahip oldukları mallar üzerine bir borç olarak yazmıştır. Malın gerçek sahibi Allah olduğu için zekât, sadaka ve nafaka gibi borçlar Allah’ın hakkıdır.¹⁹⁴

*“Allah’ın size verdiği mallardan onlara verin.”*¹⁹⁵ Dolayısıyla dilediğine o malda hak inşa edebilir. Bu husus Kurân-ı Kerîm’de şöyle beyan edilmektedir:

*“Onlara Allah’ın size verdiği maldan verin!”*¹⁹⁶

Başka bir ayet-i kerîmede bunun sebebi şöyle ifade edilmektedir: İnsanın, bir şeyi üretme, varlığa getirme noktasında, mânileri ortadan kaldırmak için çaba sarf etmekten öte yapacağı bir şey yoktur. Çalışmalarının meyve (ürün) vermesi, gayretinin netice doğurması ise ancak Allah’ın emriyle mümkündür. Zira insanın, toprağa tohumu atıp taş ve benzeri engelleri izâle etmekten başka kudreti dâhilinde olan bir durum yoktur. Tohumun büyümesi, fidan olduktan sonra ağaca dönüşmesi, ancak Allah’ın kudretiyledir: *“Ektiklerinize hiç baktınız mı? Onları yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz miyiz bitiren?”*¹⁹⁷

Bir başka ayette ise şöyle buyurur: *“Kudretimizle kendileri için hayvanlar yarattığımızı, onların da (sadece) o hayvanlara mâlik olduklarını görmezler mi?!”*¹⁹⁸

Kurân-ı Kerîm’in bazı ayetlerinde mülk edinme duygusunun fitrî olduğu ve mal sevgisinin insanın temel mutluluk alanlarından birini teşkil ettiği belirtilmiştir. Ayrıca insanın mal ve mülke karşı olan bu duygusunun kontrol altında tutulması ve mülkiyet hakkının iyi işlerde, ferdin meşru ihtiyaçlarını karşılama yanında toplum menfaatini temin edecek şekilde kullanılması istenmiştir.¹⁹⁹ İslam’a göre mülkiyette asıl olan hürriyettir. Fakat bu hürriyet, toplumsal dayanışmayı aksatma ve başkasına zarar verme sınırına dayandığı zaman kısıtlanır. Çünkü İslam dini bireye özel

¹⁹³ Hadid, 57/7.

¹⁹⁴ Nihat Tosun, **Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku**, Saya Yayın Dağıtım, İstanbul 2020, s. 35; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s.68.

¹⁹⁵ Nur, 24/33.

¹⁹⁶ Nur, 24/33.

¹⁹⁷ Vâkıa, 56/58-59.

¹⁹⁸ Yâsîn, 36/71.

¹⁹⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14; İsrâ, 17/100; Fecri, 89/20; Âdiyât, 100/8.

mülkiyet hakkını tanıırken insanın canı, kanı, malı, dini, ırzı ve namusunu haram kılmıştır. “*Kanlarınız, mallarınız, namuslarınız dokunulmaz kılınmıştır.*”²⁰⁰ Aynı zamanda bu hakları çeşitli müeyyidelerle korumuş ve dokunulmazlığını sağlamıştır. Bu sebeple hiçbir şahıs veya kurum kişilerin mallarına dokunamaz. Onların rızaları olmadan mallarını ellerinden alamaz. İnsanların mal varlıkları ve paralarının değerlerini düşürmeye dahi hakları yoktur: “*İnsanların eşyasının (mal, varlık ve paralarının) değerini düşürmeyin.*”²⁰¹

İslam’ın mülkiyet anlayışında zengin fakir vardır. İnsanlar buldukları ortam, varlık durumu, zekâ, kabiliyet, tecrübe ve kol gücü bakımından farklı oldukları gibi çalışıp kazanma bakımından da farklı farklıdır. Bu sebeple mülkiyette eşitlik söz konusu olmadığı için sermaye karşıtlığı ve zengin düşmanlığı yapmak yanlıştır. İnsanlar kısmet ve yeteneklerine göre ayrı ayrı çalışma alanlarına sahip olacaklar ve dolayısıyla kazançları da farklı olacaktır: “*...Verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan o’dur (Allah’tır).*”²⁰²

Şeriatın mülkiyete ilişkin hedefleri; özel ve kamu mülkiyeti ile birlikte işi büyütme ve gelir elde etme hakkının teşvik edilmesi ve korunmasıdır. Ayrıca haklar ve yükümlülükler arasında denge kurmak da şeriatın mülkiyete ilişkin hedeflerindedir:

“*Allah’ın sana verdiklerinde âhiret yurdu için çabala fakat dünya hayatından nasibini de unutma. Allah’ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de iyilik yap. Yeryüzünde fesat çıkarmaya yeltenme.*”²⁰³

İşte bu ayet, İslam’ın mülkiyet fikrini izah ederek şu şekilde özetlemektedir:

1. İnsan elinde servet adına ne varsa hepsi Allah’ın insana verdiği lütfudur.
2. İnsan, sahip oldukları üzerinde tasarruf ederken gayesi olan âhireti unutmamalıdır.

---

²⁰⁰ Buhârî, **Sahih**, Hac, 132 (1739); Megazi, 78 (4406); Tevhid, 24 (7447); Fiten, 8 (7078); Edeb, 42 (6043); Müslim, **Sahih**, Hac, 19 (2950).

²⁰¹ Hûd, 11/85.

²⁰² En’am, 6/165.

²⁰³ Kasas, 28/77.

3. Servet, Allah'ın verdiği rızık olduğu için Allah'ın emirlerine göre tasarruf edilmelidir. Bu da iki şekilde mümkündür:

Birincisi, Allah'ın insana, malını başkasına infak etmeyi emretmesiyle olur. Bu, kesinlikle uyulması gereken bir buyruktur. Çünkü Allah, malı üzerinde mülkiyet yetkisi vererek insana ihsanda bulunmuştur. Bu nedenle başkasına iyilik yapmasını emretmeye hakkı vardır.

İkincisi, söz konusu malla ilgili herhangi bir tasarrufu yasaklamasıyla olur. Bu da, Allah'ın insana; toplumsal bir probleme veya yeryüzünde fesada sebebiyet verecek bir konuda malını sarf etmesine izin vermemesidir. İşte bu, İslam'ın mülkiyet nazariyesini kapitalizm ve sosyalizmden ayıran en bariz karakteristik özelliğidir. Bilindiği üzere kapitalizmin aslı, vâkıada materyalizme dayanmaktadır. Materyalizme göre ise insan, kendi malı ve serveti hususunda yegâne otorite sahibidir. Malının kullanımına ve tasarrufuna başka hiçbir kuvvet veya kudret karışamaz. O, malı hususunda dilediği gibi davranmaya sonuna kadar hak sahibidir.²⁰⁴

İşte tam da bu noktada Kurân-ı Kerîm, Şuayb (a.s.)'in kavminin *“Babalarımızın taptıklarını terk ederek mallarımızda dilediğimizi yapmaktan alıkoyan senin namazın mı?”*²⁰⁵ sözüne işaret ederken bu zihniyeti zemmetmiştir. Çünkü Şuayb (a.s.)'in kavmi malın, bir rızık veren olmadan gerçek anlamda kendilerinin mülkü olduğuna inandıkları için *“bizim malımız”* ifadesini kullanmış; *“mallarımızda dilediğimizi yap(arız)”* diyerek de malları üzerinde tam mülkiyet ve tasarruf sahibi olduklarını iddia etmişlerdir. Bu söylem, bu anlayışın kaçınılmaz bir sonucudur. Şuayb'ın (a.s.) kavminin açığa vurduğu bu düşünce, kapitalizmin de can damarı ve ruhudur. Kurân-ı Kerîm, malı doğrudan insana nispet eden düşünceyi, servet ve varlığın gerçek anlamda Allah'a ait olduğunu haykıran bir düşünceyle değiştirerek kapitalizm felsefesini yıkmış ve hemen arkasından *“size verdiği*

---

²⁰⁴Osmânî, **Tekmile**, çev: Ozat Shamshiyev s. 116; “International Journal of Islamic Economic sand Finance Studies”, 3/2019.

²⁰⁵Hud, 11/87.

(mallar)...” diyerek özel mülkiyeti tamamen inkâr eden sosyalizmin köküne balta vurmuştur.²⁰⁶

1.3.3. Mülkiyetin Konusu

İslam dininde eşya hukukunun temel kavramı mülkiyettir. Mülkiyet hakkının konusu mallar olup²⁰⁷ hukuken mal niteliğinde görülmeyen bir şey mülkiyet hakkına konu olamaz. İslâm hukukunda bazı nesnelere mal niteliğinde sayılmadığından bunlar üzerinde mülkiyet hakkı kurulamaz. Hanefilerde ise mütekevvin olmayan mallar üzerindeki mülkiyete sınırlı şartlarda müsaade edilmiştir. Mülkiyet hakkı, sahibine, mal niteliğini taşıyan eşya üzerinde düşünülebilecek en güçlü ve kapsamlı yetkileri sağlar. Dolayısıyla mülkiyet iktisada dayalı problemlerin çözümünün temel taşı durumundadır.²⁰⁸ Mülkiyetin konusu daima bir eşyadır, eşya üzerinde kurulmuş bir hakkın mülkiyet konusu yapılarak eşya konumuna yükseltilmesi İslâm hukukuna yabancı bir anlayıştır.²⁰⁹

Mâlikin, mülkü üzerinde dilediği şekilde tasarruf edebilmesi,²¹⁰ yani bu hakkın sağladığı aktif yetkiler mülkiyet hakkının müspet unsurlarını oluşturur. Buradaki tasarruf teriminin kapsamına eşyayı istediği gibi kullanma, tabii ve hukuki semerelerinden yararlanma, tüketme ve taşıma gibi fiillerle mülkiyetini başkasına geçirme ve üzerinde hak tesis etme gibi hukuki işlemler girmektedir. Zaruret olmadıkça hiç kimse mâlikî, bu iş ve işlemlerden menedemez ve onu bir tasarrufa zorlayamaz. Bunun yanında mülkiyet hakkının bir de menfi unsurlarını oluşturan koruyucu yetkiler vardır ki bunlar mâlikin üçüncü şahıslara karşı sahip olduğu hukuki korumayı ifade eder. İslâm hukukunda mülkiyet, insanın vazgeçilmez hakları ve korunması gereken beş ana maslahat arasında kabul edilmiş, bu hakka karşı yapılan saldırılar için hukuki ve cezaî müeyyideler öngörülmüştür.

²⁰⁶ Osmânî, **Tekmile**, s. 117.

²⁰⁷ Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, VII, 352; İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid es-Sîvâsî, **Fethu'l-Kadir**, 5c., 1. bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007, s. 275.

²⁰⁸ Karadâgî, **İslâm İktisadında Mülkiyet**, s. 89.

²⁰⁹ Bkz. Hasan Hacak, “Mülkiyet”, **TDVİA**, Ankara, XXX1, 541-546.

²¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 1192.

1.3.4. Mülkiyet Çeşitleri

İslam hukukunda varlığı açısından mülkiyet ikiye ayrılır:

- 1. Tam mülkiyet:** Mal niteliğinde olan bir şeyin hem kendisini hem de menfaatinden faydalanmayı kapsayan mülkiyettir. Tam mülkiyeti doğuran sebeplerden biri, mubah olan malları istila ve işgal yoluyla ele geçirmektir. Burada mubah olan maldan kastedilen, deniz suları, akan nehirler, kimseye ait olmayan kaynak suları, ağaçlar, dağlardaki otlar ve bitkiler gibi hiç kimsenin mülkiyetinde (tasarrufu altında) olmayan ve mülk edinilmesine şer’i/hukuki bir engel bulunmayan maldır. Fukahanın çoğunluğuna göre sahibi olmayan ve daha önce de hiç kimsenin üzerinde mülkiyet kurmadığı ölü arazinin ihya edilmesi de bu konuya dâhildir.²¹¹ Fakat Hanefilere göre ölü araziye sahip olabilmek için devletten izin almak gerekir.²¹² Ayrıca meşru bir savaş sonucu elde edilen ganimetler, maden ve defineler de bu kısma dâhildir. Diğerleri ise akitler dışında mülkiyet doğuran işlerdir. Yani kişinin kendisine manevi hakların bağlandığı işlemlerdir. Örneğin kitap telif eden müellif, telif ettiği kitabın sahibi olur. Aynı şekilde bir mucit, sanatkâr, ürettiği malı için ticari bir unvan kazanan tüccar, ticari marka sahibi olan kimseler de bu sınıfa dâhildir. Bütün bu kimseler, bu haklar için tam mülkiyet kazanmışlardır.²¹³

Tam mülkün genel özellikleri şunlardır:

- Mülkiyet hakkı sürekli ve sınırsızdır. Çünkü tam mülkiyet hakkı zaman ve mekânla sınırlandırılmaz. Yani belirli bir zamanla sona ermez. Devamlı bir hak olup mülkiyet konusu olan şey var oldukça devamlılık göstermesi esastır. Ancak eşyanın ortadan kalkması, sahibinin mülkünden vazgeçmesi veya malikin ölümüyle mülkiyet sona erer.²¹⁴
- Malik, mülkünde bulunan şeyi kullanma, faydalanma, satma, takas yapma, hibe etme gibi meşru tasarruflarda bulunma hakkına özgürce sahiptir.

²¹¹ Karadâğî, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 95.

²¹² Bkz. M. Macit Kenanoğlu, “Mîrî arazi”, *TDVİA*, Ankara, XXX, 157-160.

²¹³ Bkz. *Mecelletü'l-Mecmeu'l- Fıkhi'l-İslâmi'd-Düveli*, sayı 5, III, 2267; Karadâğî, *Buhus'un fi Fıkhi'l-Muamelati'l-Maliyyeti'l-Muasira*; Osmânî, *Buhûsun Fi KadâyâFıkhiyyeMu'âsira*, I, 111-117.

²¹⁴ Bkz. Tosun, *Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku*, s.36.

c) Malik, mülkündeki bir şeyi telef ettiğinde onun tazminiyle yükümlenmez. Çünkü bir kimse kendi kendisine borçlu olamaz. Fakat bazen zarar verdiği şeyler canlı ise tazir gibi cezalar verilir. Ama eğer verdiği zarar sefihliğinden kaynaklandıysa hacr olunur. Yani malik olduğu eşyalardaki tasarruf yetkisi kısıtlanır.²¹⁵

2. Noksan (eksik) mülkiyet: Mal olabilme niteliğinde kabul edilen bir şeyin sadece kendisine ya da yalnız menfaatine malik olma mülkiyetidir.²¹⁶ Eksik mülkiyete sahip olan kişi sadece maldan faydalanma hakkına sahiptir. Satma, takas yapma, hibe etme gibi tasarruflarda bulunamaz. Eksik mülkiyeti doğuran faaliyete dayalı sebepler, tam mülkiyet şartları tamamlanmadan mubah malları ele geçirmek ya da tam mülkiyet şartlarını taşımadan herkesten önce ona el koymaktır. Örneğin sahibi olmayan bir arazinin etrafını taşla çevirmek, hava parası sahibi olmak, pazar yerlerinde tahsis edilen yerlere herkesten önce yerleşmek gibi işler.

Ancak eksik mülkiyette mal olabilme niteliğinde kabul edilen bir şeyin kendisi mülkiyet konusu ise er geç tam mülkiyete dönüşür. Bir yararlanma mülkiyeti ise belirlenen sürenin sona ermesi veya bu hak sahibinin ölümü halinde sona erer. Meselâ kendisine bir gayrimenkulün menfaati vasiyet edilen kimse ölünce veya kira akdinin süresi bitince yararlanma hakkı da sona ermiş olur.

Yani eğer bir maddî eşya aynıyla yararlanma ve haklarıyla birlikte bir kimseye aitse buna tam mülkiyet; ayn'a ait mülkiyet hakkı birisine, yararlanma hakkı başkasına ait olursa böyle bir mülkiyete de “eksik mülkiyet” denir. Meselâ mîrî arazi uygulamalarında görüldüğü gibi toprağın kuru mülkiyeti (rakabe) devletin, ekip biçme hakkı köylülerin olmak üzere kurulan bir mülkiyet ilişkisi eksik mülkiyettir.²¹⁷

Bu konuya tarihsel olarak bakıldığında İslam hukukçularının, mal niteliğinde olan eşya üzerindeki kullanma ve yararlanma hakkını/hukukunu bütün medeniyetlerin

²¹⁵ Bkz. Zeydan, *el-Medhelu li-Diraseti's-Şeriatî'l-İslâmiyye*, s. 307.

²¹⁶ Tosun, *Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku*, s.36.

²¹⁷ Bkz. Serahsî, Şemsü'l-Aimme Muhanned b. Ahmed b. Abî Sehl, *el-Mebsût*, 30 c., Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, 1414/1993, XI, 50; İbn Nüceym, *el-Eşbahu, ve'n-Nezâir*, II, 202.

hukukçularının uzun tecrübe ve tartışmalar sonucunda ulaştıkları teorilerden çok erken tarihlerde ortaya koydukları görülür.

1.3.5. Mülk Edinme Yöntemleri

Önde gelen İslami iktisatçılarından Ali Karadâği'nin ifade ettiği gibi ekonomi konusunda kitap yazanlar ve ekonomi yöntemleri hususuna yön verenlerin hiçbiri mülk edinme faaliyetini ifade etmemiştir. Hatta bu hususu ekonomik faaliyetin bir aşaması olarak da saymamışlardır. Helâl ve haram meselelerini umursamayan modern ekonomi için bu bazen kabul edilebilir bir durumdur. Ancak ekonomi faaliyetlerini ilkecilik esasında meşru yollarla yapması gereken İslami sistem için hiç de kabul edilebilir değildir. Çünkü İslam hukuku açısından bu husus dikkate alınmayınca tasarruflar batıl ve fasit olur.²¹⁸

İslam inancına göre insan ancak meşru bir yolla mal/mülk sahibi olabilir. Sebepsiz gayrimeşru yollarla mülkiyet gerçekleşmez. Bu meşru sebepler iki türdür:

İradi sebepler: Bunlar bir malın hem kendisine hem menfaatine sahip olmak gibi tam mülkiyet sebepleri ve malın sadece kendisine veya sadece menfaatine ya da ondan yararlanma hakkına sahip olmak gibi nakıs mülkiyet sebepleri olmak üzere iki kısımdan oluşur. Bunlardan her biri ya iş ya da sözleşme olur. Buna aslen iktisap da denir.

Gayri iradi ya da şer'i sebepler: Burada kastedilen zekât, miras, nafaka, diyetler, âkile, tazminat, hayır ve sadaka gibi sebeplerdir. Örneğin vefat etmiş bir kimsenin varisleri onun mallarına mirasçı olurlar. Varlıklı kimselere, yakın akrabalık bağından dolayı fakir ve muhtaç olanlara nafaka verme yükümlülüğü doğar. Aynı şekilde bir malı telef edenin bu haksız davranışı o malı tazmin etme sonucunu doğurur.

İslam'da mülk edinme konusunda doğrudan sapmak, eğrilik, hak ve tasarrufta hakkı kötüye kullanmak ve haksızlık yapmak gibi davranışlar kabul görmez.

---

²¹⁸Karadâği, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 91.

1.3.6. Mülkiyet Anlayışında İslam İktisadı İle Kapitalizm ve Sosyalizm Arasındaki Farklar

İslam iktisadının kapitalist ve sosyalist düzenlerden ayrılan yönlerini ve her bir felsefenin diğerinden ayrılan özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz.

Kapitalist ekonomi düzeni, hiçbir kayıt veya sınır tanımadan hiç doymayacak gibi sonsuz ve hadsiz ferdi mülkiyet ilkesini teşvik etmektedir. Sosyalist ekonomi düzeni, üretim araçlarında bireysel mülkiyeti reddederek şahsın özel mülkiyetini inkâr etmektedir. İslam'da kişilere özel mülkiyet hakkı tanınmıştır. Fakat bu hak, mülk edinme ve mülk üzerinde tasarrufta bulunma hususunda belirlenen birtakım kurallara uyma şartına bağlanmıştır. Mal sahipleri, meşru yollardan edindikleri malları üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahiptir. Onu kayıtsız ve sınırsız bırakarak fesada yol açmasına asla izin vermez. Yani Müslüman bir kimse mülkiyetindeki mallarla ilgili tasarrufta bulunurken İslam hukukunun ilkeleri ve hükümlerine aykırı davranamaz. Ahlâki kuralların yasakladığı ve yapılmamasını istediği şeyleri yapamaz. Örneğin maliki olduğu şeyi kullanmakta israf, fesat, fuhuş, haksızlık, zulüm, bozgunculuk gibi kendisine ve başkalarına zarar verici tasarrufta bulunamaz. Çünkü mülkiyet hakkı her türlü haksızlık ve tecavüze karşı İslâm'ın getirdiği tedbirlerle koruma ve güvence altına alınmıştır.

Dolayısıyla İslam iktisadı hukukunda mülkiyet anlayışı ne bireyci kapitalist sistemin mülkiyet anlayışına benzer ne de toplumcu komünist mülkiyet anlayışına benzer. İslam fert ile devleti ve birey ile toplumu terazinin iki kefesi gibi dengede tutar. Her ikisine de aynı şekil ve derecede değer verdiği için hem kapitalist ekonomi düzeni hem de komünist ekonomi düzeninden ayrılır. Kapitalist sistemde ferde sonsuz mülkiyet hakkı tanınırken komünist sistemde bu hak bireyden tamamen alınıp topluma ve devlete verilmiştir. Bu iki ekonomi sisteminin mülkiyet anlayışı zıt iki kutbu temsil etmektedir. Birisi bireye mülkiyet hakkını sonsuz olarak tanırken diğeri hiç tanımamaktadır. İslam'ın iktisat düşüncesinde ise ferde bir taraftan mülkiyet hakkı tanınırken diğeri taraftan mecburi zekât ve ihtiyari sadakalar ile ve hatta tüketimdeki israf yasağı ile toplumun menfaati de teminat altına alınmıştır. Görüldüğü gibi İslam'da mülkiyet Batı ve başka ekonomi sistemlerinde olduğu gibi mutlak ve sınırsız değildir. İnsan çalışıp kazandığı, emek harcayıp ürettiği mallara

sahip olurken bu mallar üzerinde dilediği gibi sorumsuz bir şekilde tasarrufta bulunamaz. Elinde bulunan mal ve paraları da dilediği gibi istediği her yere harcayamaz. Çünkü malda tasarruf Allah'ın kurallarına tabidir. İnsan, ona verilen mal, mülk ve bütün nimetlerde tasarruf yetkisini kullanırken kanunlara ve ahlaki kurallara uymak zorunda olup bu hususta Allah'a karşı sorumludur. Çünkü insanların malları ve evlatları hep birer imtihan vasıtasıdır.²¹⁹ “Gerçekten de mallarınız ve çocuk çocuklarınız sizin için bir imtihan aracıdır.”²²⁰

Bu, insanın sahip olduğu malı, mülkü çekip atamayacağı, ateşe verip yakamayacağı, tahrip edip yıkamayacağı, bencil bir kafayla sadece kendi menfaatlerini düşünerek sonsuz isteklerine göre, istediği gibi yersiz, gereksiz ve aşırı tasarruflarda bulunamayacağı anlamına gelir. Eğer bu şekilde davranırsa bu dünyada kendisine zarar verdiği gibi bulunduğu toplum, mensup olduğu millet ve devlete de zarar vermiş olur. Âhirette de Allah bunun hesabını ağır bir şekilde soracaktır. Çünkü malların çarçur edilmesi hem dünya ve ekonomi açısından zararlı hem de din ve âhiret açısından hiçbir şekilde kabul edilemeyen büyük bir günahdır.

İnsan yapısında yer alan mal/mülk sevgisi, zengin olma hırsı ve doyumsuzluk gibi duyguların kendisini gösterdiği alanlardan biri de iktisadî ve ticarî ilişkiler olduğundan, haksız ve sebepsiz zenginleşme gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı İslâm dini aldatma, hile, aşırı belirsizlik, karaborsacılık, müşteri kızıştırma, kumar, faiz, hırsızlık, gasp, rüşvet ve simsarlık gibi bütün gayrimeşru kazanç yollarını yasaklamış; faydalanılmasını haram kıldığı maddeleri gayrimütekavvim kabul ederek bunların akitlere konu olmasını nehyetmiştir. Alışverişlerde aldatma ve hile sayılabilecek her türlü tavır ve davranışın önüne geçmiştir. Malların üreticiden tüketiciye en kısa yoldan ulaşması adına hükümler koymuş, ölçü ve tartının adâletle yerine getirilmesini istemiştir. Çünkü İslâm iktisadında mal/mülk/servet sahibi olmak için her türlü vasıtanın meşru görülme anlayışına asla ve asla yer yoktur.

---

²¹⁹ Bkz. M. A. Mannan, **İslâm Ekonomisi**, çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul 1973, s. 137.

²²⁰ Tegâbun, 64/15.

Kısaca kapitalizm ve sosyalizmin mülkiyetle ilgili düşünce ufku yalnız dünya ile sınırlıdır. İslam'ınki ise âhret düşüncesi gölgesinde yaşanabilir bir dünya inşa etmektir. Kapitalizm ve sosyalizmin ölçüleri yereldir, İslâm iktisadının ölçü esasları ise evrenseldir. Kapitalizmede yumsuz para kazanma, haram/helâli, hakkı/hukuku gözetmeden sürekli mal edinme, varlıklı olmak ve menfaat kazanmak esastır. Sosyalizm ise tam aksine üretim araçlarında bireysel mülkiyeti reddederek şahsın özel mülkiyetini inkâr etmektedir. İslam'da asıl olan insanı kazanmak, ona değer vermek ve toplumun maslahatı için şeriatın ilkelerine bağlı kalmaktır. Kapitalizm ve sosyalizm sabit kârı öngörür, İslam kâr gibi riski de paylaşmayı emreder. İslam sosyal dayanışma olarak zekât, sadaka, karz-ı hasen vermeyi ve bu vesile ile malın ihtiyacı olan insanlar arasında dağıtılmasını önerir. Kapitalizm ise insanları sömürmek ve toplumu kendi istekleri doğrultusunda sürdürebilmek için faizle borç vermeyi önerir. Sosyalizm de mal/mülkü belli bir kesimin elinde güç olarak toplanmasına teşvik eder.

1.3.7. İslam'da Mal ve Mülkün Mübadele Aracı (Para Anlayışı)

Mal ve mülkiyet söz konusu olunca mal sahibi olabilmek ve mülk edinmek için akla ilk gelen husus mübadele aracı olan paradır. Para, eşyanın fiyatını ölçmeye, değerini belirtmeye, serveti biriktirmeye yarayan ödeme (değişim/takas) aracıdır.²²¹ Dolayısıyla İslam'da para bir meta olarak değil bir mübadele aracı olarak kabul edilmiştir. Çünkü para kendiliğinden hiçbir fayda sağlayamaz. İslam iktisat düşüncesi prensiplerine göre paranın gerçeği ve mahiyetini birinci hicri asrın önde gelen âlimlerinden biri olan İmam Haseni Basri (ö. 110/728) özetlemiştir: “Dinar ve dirhem ne kötü ve sefil yoldaştır, senden ayrılmadan sana hiçbir fayda sağlayamaz.”²²²

²²¹ Bkz. Osmânî, **et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Dav'i'l-İslâm**, çev. Tâhir Sıddık el-Erekânî, 2. bsk., Karaçi, İdâretü'l-Kurânve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2016. s. 89; Tosun, **Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku**, s.34; Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali**, s. 361; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 125.

²²² Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikîed-Dimaşkî, **SiyeruA'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvût, 3. bsk., Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1405/1985, IV, 576.

Bu ifadeler her ne kadar basit görülürse de ekonomik faaliyetlerin kontrolü hususunda iki önemli vurgu taşır:

Birincisi: Para kendi zatiyla amaç değildir. Ancak belirli amaçlara ve maksatlara ulaşmak için bir araçtır.

- Para mal değil, malı temsil eden bir ölçü birimidir. Para-mal dengesinin korunması esastır. Faiz bu dengeyi ihlal eder. Amaç reel değerlerin üretimini arttırmak ve paylaşımında adâleti sağlamaktır.
- Bir şeye sahip olmak, eşyaları elde etmek ve insanın ihtiyaçlarını giderebilmesi için bir araç olarak rol almaktadır.
- Karşılaşılan bütün iktisadi sorunlar, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin arzı ile talebi arasındaki dengesizliklerden, üretim kaynaklarının paylaşımındaki adâletsizliklerden kaynaklanır.

İkincisi: Para kendi kendine hiçbir fayda sağlamaz ve insanın hiçbir ihtiyacını gideremez. Ancak insandan ayrıldığı zaman bir fayda sağlayabilir.²²³

İslami iktisadı parayı bağımsız bir meta olarak değil, ancak bir mübadele aracı veya üretimi gerçekleştirmek için bir araç olarak kabul eder. Yani para, ticari işlemlerde kullanılan bir araçtır. Modern iktisatçılar, paranın bir değişim, değer ölçüsü olduğu konusunda hemfikirlidir.²²⁴

Müftü Muhammed Taki (d. 1943), sınırlı çalışmalarım ve kusurlu bilgilerime göre beşinci hicri asırda yaşayan İmam Gazzali'den (r.) başka hiç kimse bu kavramı derin bir ekonomi felsefesi açısından bu kadar basit ve detaylı ele almamıştır, der.

“Yüce Allah'ın nimetlerinden biri de dirhem ve dinarların yaratılışıdır. Dünya hayatının gücü (geçim kaynağı) bu iki şeye dayanır. ... Onlar iki taşır ki kendi kendilerine hiçbir fayda barındırmaz. Allah Teâlâ altın ve gümüşü (dinar ve

²²³ Bkz. Osmânî, *Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'iŞeriatil- İslâmiyyeti*, Daru'l-Kalem, Dimaşk 2015, s. 30.

²²⁴ Bkz. Osmânîa.g.e., s. 33.

dirhemleri) tüm emtia arasında malların semeni/değerini belirtmek için hakim ve arabulucu olarak yaratmıştır.”²²⁵

Gerçek şudur ki İmam Gazzali'den (r.) sonra gelen tüm ekonomistler itiraf etmişlerdir ki nakit (para-money) takas vesilesi ve değer ölçüsüdür. Maalesef çağdaş ekonomistlerin çoğu bu teori üzerinde onları mantıksal sonuca getirecek şekilde çalışmadılar. Görüldüğü üzere bir taraftan nakit paranın takas aracı olduğuna inanıyorlar, öte yandan nakit para ile emtia niteliği arasındaki farklılıklara göz yumarak parayı bir meta olarak ele alıyorlar.²²⁶

Hâlbuki nakit para ve emtia niteliğindeki eşyaların arasında üç temel fark vardır:

1. Nakitte (parada) hakiki menfaat bulunmuyor. Çünkü para insani ihtiyaçların karşılanması açısından doğrudan kullanılamaz. Belki insani ihtiyaçların elde edilmesi karşılığında araç olarak kullanılır.
2. Mallar farklı niteliklere sahip olabilirken her türlü para sadece bir değer ölçüsü ve yalnızca değişim/takas aracı olabilir. Bu yüzden de bir miktar paranın tüm parasal birimleri % 100 eşittir.
3. Alış ve satış belirtilen emtiada ve özel eşyalarda gerçekleşir.²²⁷

Ayrıca mantık ve akıl açısından da paranın emtia olarak düşünülmesi hiç mümkün değildir. Zira ekonomi açısından da emtia iki bölüme ayrılır:

a) Tüketilecek mallar

b) Üretilecek mallar

Para kendi kendine doğrudan kullanılmadığı, hiçbir menfaat sağlamadığı, doğal kullanımı olmadığı, üretimi de yapılmadığı için bunların hiçbirine dâhil olmaz.²²⁸

Para ile ilgili durum böyle olunca şu hükümlere ulaşılabilir:

²²⁵ Bkz. Osmânîa.g.e., s. 31; Osmânî, **Hürmetu'r-Ribâ**,çev. Lokman Hakim, Mektebetü'l-Ma'ârifî'l-Kurân, 1438/2017, Karaçi, 1438/2017, s.81.

²²⁶ Bkz.Osmânî, **Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'iŞeriatî'l- İslâmiyyeti**,s. 31.

²²⁷ Bkz. Osmânî, **Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'iŞeriatî'l- İslâmiyyeti**, s. 34; **DöndürenDelilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali**,s.361-371.

²²⁸ Bkz. Osmânî, **Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'iŞeriatî'l- İslâmiyyeti**, s. 35.

1. Aynı cinsten oluşan para birimi bir mal olarak ticaret yapmak için tasarlanmamıştır (commodities). Şeriat açısından bir para birimiyle doğrudan aynı para birimini kazanç olarak elde etmek caiz değildir. Ancak gerçek ticaret için vesile ve araç olabilir.
2. Bir para birimi, aynı para birimiyle mübadele (takas) edilirse veya istisnai nedenlerle ödünç alınırsa her iki tarafın eşit olması gerekmektedir.²²⁹

Dünya çapında yaşanan finansal krizde görüldüğü üzere paranın temel fonksiyonundan çıkartılıp başka bir amaca yönlendirilmesi topluma yıkıcı etkiler getirmektedir. Bu nedenle bu tür işlemler, tek başına iki tarafın karşılıklı rızası temelinde gerçekleştirilemez, bunlara cevaz verilemez.²³⁰

---

²²⁹Osmânî, **Fıkhü'l-Buyu'**, II, 733.

²³⁰Osmânî, **Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyye**, s. 77.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM İKTİSADININ ANA İLKELERİ

Hayatın bütün alanlarını ibadet kapsamına alan İslam dininin iktisadi sistemi onu başkalarından ayıran birtakım genel esaslara dayanır. İslam iktisadının özellikleri ve onun ana ilkeleri itikâdî, ahlâkî ve iktisadî değerler olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bunların her biri kendi alanında hayati önem taşır. Çünkü İslam hukukuna göre iktisadi aktivitelerin tamamı İslam dininin itikadi, ahlâkî ve iktisadi ilkeleri üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla iktisadi girişimlerin hiç biri asla bu esaslara aykırı olmamalıdır.

2.1. İSLAM İKTİSADININ İTİKÂDİ YÖNÜ

2.1.1. İnsanın Merkeze Konulması ve Yüceltilmesi

Yüce Allah evreni insanoğlunun yararı ve menfaati için yaratmıştır. *“Yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan O’dur (Allah’tır)...”*²³¹

Allah’ın yeryüzünde halifesi, vekili ve emanetçisi olarak insan, bütün bu eşya, mal, mülk, sermaye ve saltanat hususunda tasarruf yetkisine sahiptir.

*“Hani Rabb’in meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphesiz yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.’ buyurdu.”*²³²

Bu ayette Allah tarafından insana verilen özellik, sorumluluk, yetki ve nimetler anlatılmaktadır. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi hilâfet özelliğidir. Sözlükte hilâfet, “bir kimsenin diğerinin yerini alması, onu temsil etmesi, onun salâhiyetlerini kullanması” manasına gelir. Ancak insanoğlunun bu manadaki halifeliği, kendi mahiyeti ve sıfatlarına uygun olarak kısıtlı ve sınırlıdır. İnsan dâhil

---

²³¹ Bakara, 2/29.

²³² Bakara, 2/30.

hiçbir varlığın Allah Teâlâ'yı temsil etmesi, onun yerini alarak tasarrufta bulunması mümkün değildir. Âdem'in ve neslinin halifeliği, Allah'ın mülkü bulunan yeryüzünde O'nun iradesine uygun yaşamak ve talimatı doğrultusunda tasarrufta bulunmaktan ibarettir: "*Allah'a ve Resûl'üne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufla yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın...*"²³³

İnsanoğlu Allah'a kul olsun diye yaratılmış, yeryüzündeki çeşitli nimetler de bu maksadı gerçekleştirsin diye ona tahsis edilmiştir. İnsanoğlu kendisine verilen imkân ve nimetlerin Allah'ın mülkü olduğunu, bir amaca ve şarta bağlı olarak kendisine emanet edildiğini, bunlar üzerinde sahibinin irade ve rızasına uygun bir şekilde tasarruf etmekle (hilâfet) yükümlü bulunduğunu bilmek ve bu şuur içinde davranmak durumundadır.²³⁴

İlgili Kurân ayetleri analiz edildiğinde insanın yeryüzünde halife olarak yaratılmış olması, onun Allah'a kulluk etme görevinin yanında insanlığın huzuru ve refahı için yeryüzünü imar edip sosyal adâleti sağlama sorumluluğunu taşıdığı da anlaşılır. Nitekim âlemlerin hükümdarı olan Allah bu hususu şöyle beyan etmektedir:

*"... O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı."*²³⁵

İmar ya da umran, yeryüzünü inşa etmek ve doğru şekle sokmak gibi manalara gelir. Ayete göre İslam ümmeti, tüm gücü ve kabiliyetiyle Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) aydınlatıcı öğretileri ışığında yeryüzünün imarına katkıda bulunmalıdır. İslam düşüncesinde insan, akli yeteneklerini ve fiziki gücünü kullanarak dünyanın sırlarını keşfetme ve evrende bulunan kaynakları kullanma yeteneğine sahiptir. Yeteneği ile ilim ve irfan sahibi olarak nefisini arındırıp yaratılış amacının zirvesine ulaşabilir.

İslam iktisadı, insan merkezli bir iktisadi yapının oluşmasını sağlayan ilkeleri içerir. İnsan hem üretimi belirleyen temel faktör hem de kendisi için üretim yapılan

---

²³³Hadid, 57/7.

²³⁴Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, 5 c., 3. bsk., DİB Yayınları, 2008, 5 c., 3. bsk., DİB Yayınları, 2008, III, 237.

²³⁵Hud, 11/61.

üstün bir varlıktır. O, üretim biriminde üretici, tüketim biriminde de tüketicidir. İnsan hem ekonominin arz cephesinde hem de tüketim cephesinde aktif rol üstlenen bir varlıktır.

İslam iktisadı, insanın maddi ve manevi yönünü birlikte ele alır. İnsanlar arasında menfaat çatışmasının değil, menfaat paralelliğinin bulunduğu hareketle iktisadi ilişkilerin tanzim edilmesini hedefler. Fertle toplumun menfaatleri arasında uyumun bulunduğunu kabul eder. Üretimin ve hâsılanın paylaşımının tarafların irade ve rızasına dayalı sözleşmelerle düzenlenmesini temel ilke kabul eder. Başta emek faktörü olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynaklarının israf edilmeden insanın hizmetine sunulmasını teşvik eder. İktisadi faaliyetlerin hem iktisadi hem de ahlaki boyutlarını birlikte ele alır. Bir sınıfın ve bir zümrenin menfaatlerini önceleyen teorilere dayanmaz. İslam iktisadı fitri, ilmi ve doğal bir iktisat yapısının oluşmasına ortam hazırlayan ilkelere dayanır. İnsanı merkeze aldığından dolayı İslam iktisadı, “beşeri iktisat” olarak tanımlanabilir.²³⁶

2.1.2. İlahi Sınırlamalar

İslam iktisadı kaynak açısından vahye dayanır. Rabbani hedeflerin gerçekleşmesi için İslâm'ın iktisadi felsefesi Allah'ın emir ve yasaklarına göre belirlenmiştir. İslam iktisadının özü ve işleyiş yöntemi her durumda içerisinde sonsuz hikmetler barındıran, ilahî ve nebevî mesajlar içeren ve ahlaki hükümleri olan Kurân ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin esaslarından oluşmaktadır. Bu esaslar ilahi menşeli olduğundan dolayı kutsal olarak kabul edilmektedir ve daima sabittir. Asla değişmez, değiştirilemez. Kimse de bu ilkeleri ilgisiz hale getiremez. Buna binaen İslam şeriatına göre insan ancak belirlenen özel yollarla servet sahibi olabilmektedir. Yani Müslümanların yaşamındaki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin temel fikri, iktisadi ilişkilerin şer'i hükümlerin gerektirdiği yapıda olmasıdır. Çünkü İslam iktisadı Rabbani ve ahlaki bir iktisattır. İslam dininin itikadi ve ahlaki temelleri

---

²³⁶ Bkz. Arif Ersoy, **İslâm İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı**, İslâm Ekonomisi ve Finans Dergisi, 2015/1; 37-64. <https://dergipark.org.tr/>, erişim tarihi: 19/02/2021.

üzerine hareket eder. Onun dayanağı ve kaynağı İslam'dır. İnsan akli, sadece bu kaynaklarda bir yönlendirme mevcut olmadığı halde devreye girebilir.²³⁷

Zikredildiği üzere Bakara sûresinin 29'uncu ayetine göre evrendeki bütün varlık insanlık için yaratıldığından yeryüzündeki kaynaklardan faydalanma, onlara şekil verme ve kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürme sorumluluğu insana sunulmuştur. Allah bu kaynakların kullanımını ve dağıtımını konusunda kullarını emanetçi kılmakta ancak onlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda emir ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Fakat insan özgürlüğünü yaşarken belli sınırları gözetmelidir. Bu inanç, insanın herhangi bir suçluluk hissetmeden bu dünyayı anlamasına, keşfetmesine, Allah'ın rızasını aramasına ve onun belirlediği sınırlar içinde yaşamasına yardım eder.

*“Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının.”*²³⁸

*“Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin...”*²³⁹

Hz. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) naklettiği rivayete göre Resûlullah (s.a.v.), *“Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti.”*²⁴⁰ buyurdu ve şu ayeti okudu: *“Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.”*²⁴¹

İslâm dini düşüncesinde hür yaratılmış olan insan mutlak anlamda özgür değildir. Dolayısıyla insan, diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi faaliyetlerle ilgili fiillerinde de Allah'ın koyduğu sınırlara uymak zorundadır. Yani, insan birtakım şeylere malik olup onlar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmasına rağmen onları kullanma ve tasarrufta bulunma noktasında mutlak hürriyeti haiz değildir. Aksine, Allah'ın hükmü ve emrine teslimiyet göstermesi, hadlerini çiğnememesi ve

²³⁷Osmânî, **et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Davi'l-İslâm**, çev. Tâhir Sıddık el-Erekânî, 2. bsk., Karaçi, İdâretü'l-Kurânve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2016, s. 32.

²³⁸Mâide, 5/88.

²³⁹Bakara, 2/172.

²⁴⁰Müslim, **Sahih**, Zekât, 65 (2346); Tirmizî, **Sünen**, Tefsîru'l-Kurân, 2 (2989).

²⁴¹Mü'minûn, 23/51.

kanunlarına uyarak mal, mülk ve serveti ancak Allah'ın müsaade ettiği yöntemlerle elde etmesi ve yasakladığı şeylerden de çekinmesi icap eder.²⁴²

“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. ....”²⁴³“Ey iman edenler! (İslam ilkeleri çerçevesi içinde) karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı bâtil (haksızlık ve haram kılınan yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.”²⁴⁴

Bu ayet-i kerîmelerde iktisadi faaliyetlerin karşılıklı rızaya dayandığı açıkça beyan edilmekte olup piyasa oyuncularının manipülasyon ve başka yollarla piyasalara müdahale etmemeleri vurgulanmaktadır. Yani İslam'ın yasakları çiğnenmediği müddetçe bütün iktisadi faaliyetler prensipte helâl ve serbesttir. Allah Resûlü (s.a.v.) de, *“Gönül hoşnutluğu olmadıkça, Müslüman bir kişinin malını almak helâl olmaz.”²⁴⁵* sözleriyle haksızlığa sebep olabilecek hukuki işlemler yapılmaması noktasında Müslümanları ikaz etmiştir. Mecelle'nin, *“Bila sebep-i meşru birinin malını bir kimsenin ahz eylemesi caiz olmaz.”²⁴⁶* şeklindeki fıkhi kaidesi de aynı genel ilkeye dikkat çekmektedir.

Buna binaen İslam şeriatına göre insan ancak belirlenen özel yollarla servet sahibi olabilmektedir. İnsana, mal üzerindeki tasarruf hakkını veren Allah olduğuna göre, mal üzerindeki tasarruf hususunda da insanın Allah'ın ahkâmına boyun eğmesi gerekmektedir. Bu, kişinin mal üzerindeki tasarruf hürriyetini kaldırmak anlamında değildir. Bilakis başkalarının mallarına zarar vermek yasaklanmakta; onların hak, menfaat ve hürriyetlerine saygı gösterilmektedir. İslam bireysel mülkiyete saygı duyarken insanın acımasız bir ekonomik varlık haline gelmemesi için sınırlar koymuştur. Çünkü toplumun mülkü, hakkı, hukuku ve menfaati korunmadıkça hiç kimse kendi haklarından emin olamaz. Ebû Said el-Hudri'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.v.) naklettiği hadis-i şerif, konuyu izah etmektedir:

²⁴² Bkz. Osmânî, “İktisad Meselesine Usûlî Bir Bakış”, çev. Ozat Şamshiyev, **Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, 2019/3: s. 113-126. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/868397>, erişim tarihi: 09/12/2021.

²⁴³ Bakara, 2/188.

²⁴⁴ Nisâ, 4/29.

²⁴⁵ Dârakutnî, **Sünen**, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, y.y. 2004, III, 424 (2885); Ahned, **Müsned**, XXXIV, 299 (20695).

²⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **Mecelle**, 97 md., ayrıca bkz. 98-99 md.

“Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur.”²⁴⁷

İslam dini insanları, toplumu, çevreyi ve bütün varlığı zararlardan ve kötülüklerden korumaya çalışan bir toplumsal vicdan inşa etmeyi amaçlar. Bu ilkeye göre bütün alanlarında olduğu gibi iktisadi alanlarda da kişinin hem kendisine hem de başkasına zarar vermesi câiz olmadığı gibi zarar verene intikam hissiyle zararla karşılık vermek de yasaklanmıştır. Zararın ortadan kaldırılması ise farzdır. “ *...O mallar, içinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir servet (güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)...*”²⁴⁸ ayetinde vurgulandığı üzere İslam düşüncesine göre iktisat, mutlak kazanç elde etmek ve sadece finansal bir güce dönüşmek anlamında değildir ve asla bunu kendine amaç edinmemiştir. İslam’da iktisat alanındaki özgürlük ahlâki değerler ve şer’i ilkelerle sınırlanmıştır. Zira ferdin özgürlüğü; başkalarının hakkı, menfaati ve özgürlüğüne kadardır.

2.1.3. Dünya ve Âhiretin Gözetilmesi

İslam’ın insan ve madde anlayışı imandan başlayarak ahlak, hukuk ve iktisat gibi konularla hayat nizamının temelini oluşturur. İslam, dünya menfaatlerini temelden terk etme ve geçim temini için çalışıp çabalamayı hoş görmeme noktasında ruhbanlığın karşısında olup insanın iktisadî alanda çalışmasını caiz, hatta yerine göre vacip kabul etmektedir. Bununla birlikte, ekonomik gelişmeyi ve yükselişi insan hayatının yegâne gayesi olarak görmediği gibi iktisadî da insanın en temel problemi olarak görmez. İnsanoğlunun dünya ve âhiret mutluluğunu hedefleyen İslam dini, müntesiplerinden hayatları boyunca her iki âlemi de imar etmelerini istemektedir. İslam’ın iktisadi düşüncesi, insanın bir yandan rızık elde etmeden müstağnî kalamayacağını kabul ederken öte yandan, insanın maişet talebini hayatının aslı amacına dönüştürmesini yasaklamıştır. Allah kendi mülkü olan bütün evreni, göklerde ve yerdeki her şeyi, her türlü dünya nimetini insanlar için yaratmış ve onların emrine vermiştir. Bütün bunlar meşru yollarla faydalanmak şartıyla insana helâldir. Ancak insan, bunları helâl ve meşru yollardan kazanırken kendisini

²⁴⁷İbn Mâce, **Sünen**, Ahkâm, 17(2340-2341).

²⁴⁸Haşr, 59/7.

maddenin cazibesine kaptırmayarak niçin yaratılmış olduğunu, asıl gayesini unutmamalıdır. İslam düşüncesinde geçici olan bu dünya hayatı, âhiretteki sonsuz hayatın saadetine erişebilmek için hazırlık anlamında imtihan dünyasıdır. Dolayısıyla insanlığa sunulan bütün bu fırsatlar, aynı zamanda bunların nasıl kullanılacağı bakımından da imtihan konusudur.

Cenab-ı Hakk'ın, Kurân-ı Kerîm'de bir taraftan ticaretle uğraşmayı "Allah'ın fazlını istemek", malı "hayır", gıdaları "rızkın tayyib (tertemiz) olanları", giyim kuşamı "Allah'ın ziyneti", evi ise "huzur" olarak ifade ettiğine diğer taraftan dünya hayatından "geçici bir meta" olarak bahsederek birçok ayet-i kerîmede dünyayı zemmettiğine şahitlik ederiz. Elbette bu, nasslar arasındaki bir çelişki veya tutarsızlık değildir. İnsanın temel gayesi, Allah'ın rızasına ve âhiret yurdundaki ebedî mutluluğa giden yolu kolaylaştıran ahlakî erdemlere sahip olmaktır. Şüphesiz ki insanın asıl hedefi âhirette mutluluğa erişmektir. Mutluluğa erişmek, dünya hayatının zorlu ve engebeli yollarına uğramadan söz konusu olamayacağına göre dünya hayatında ihtiyaç duyacağımız araçları elde etmek durumundayız. Dünya nimetleri, insan hayatı için gerçek karargâha varmak üzere bir köprü ve geçit konumunda olduğu sürece, "Allah'ın fazlı", "hayır", "Allah'ın ziyneti" ve "huzur" gibi anlamlara gelir. Şayet insan, yolunu şaşırır, dünya hayatının güzelliklerine kendini kaptırarak hayal ve kuruntuların tutsağı olur da asıl hedefini unutarak araçları amaç hâline getirirse işte o zaman söz konusu araçlar, Kurân-ı Kerîm'in diliyle, birer "geçici meta", "fitne" ve "düşman" hâline gelir.²⁴⁹ Nitekim Yüce Allah (c.c.) şu ayet-i celilede dünya ve âhiret dengesi açıkça dile getirmiştir:

*"Allah'ın sana verdiklerinden âhiret yurdu için çabala fakat dünya hayatından nasibini de unutma!"*²⁵⁰

İslam inancına göre insan, bu geçici dünyanın kısa hayatı için değil sonsuz âhiret hayatı için yaratılmıştır. Ancak bu, İslam'ın sadece âhirete önem verdiği anlamına gelmemektedir. İslam insanların âhireti kazanmak için çalışmalarını gerektiğini belirtirken dünyadan da nasiplenmelerini emretmektedir. Yani İslam, insanın dünyayı tümüyle terk eden bir hayat sürmesine karşıdır. Dünya ve âhiret

²⁴⁹ Bkz. Osmânî, "İktisad Meselesine Usûlî Bir Bakış, s. 113-126.

²⁵⁰ Kasas, 28/77.

arasındaki dengeyi sağlaması yönünde tavsiye ve uyarılarda bulunmaktadır. Bu bilinç dünya üzerindeki bütün tasarruflarda âhret yurdunun da gözetilmesini hatırlatır.

Bütün mahlûkâta üstün olan²⁵¹ ve en güzel şekilde yaratılan insan²⁵² kendisini çevreleyen maddi ihtiraslar ve menfaatlere kapıldığı zaman çok aşağı bir yere indirilmiştir.²⁵³ İnsan bu çemberi kıramazsa kendisine bir kötülük geldiğinde feryat eden, bir iyiliğe ve zenginliğe malik olduğunda ona ihtirasa sarılan²⁵⁴, nankör²⁵⁵, maddi sıkıntıya uğradığında ümitsizliğe düşen²⁵⁶, hatta Allah'a isyana kalkışan²⁵⁷, elde ettiği mal, mülk sayesinde kendisini her şeyden müstağni gören azgın²⁵⁸ ve cimri²⁵⁹ bir yaratık olur. İslam'ın insanoğlundan istediği, iman ettikten sonra maddenin geçici görüntüsüne kapılmadan çalışmasıdır. Müslüman'ı, iktisadi hayata iten girişim zihniyetinde ihtirasa ve açgözlülüğe yer olmamalıdır. Dünyanın hakikatini kavrayanlar onu bir hesap günü ve sonundaki ebedi hayat için hazırlık ve imtihan sahası kabul eder ve yaşayışlarını bu yönde düzenlerler.²⁶⁰

İslam iktisadının başka iktisadi sistemlerden ayırt edici özelliklerinden biri, dünya ve âhret arasında dengeli olabilmesi için her bireyin, başkalarına iyiliği emredip kötülükten nehyetmekten sorumlu olmasıdır. Müslüman tüccar ve iktisatçıların iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama ile alakalı Kurân'ın buyurduğu vazifeleri yerine getirme yükümlülüğü vardır. Çünkü İslam iktisat düşüncesinde insanların davranışları bir bütün olarak düşünülür. *“Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*²⁶¹ ayetinde belirtildiği üzere iyiliği emredip kötülükten nehyetmek insanlığın felaha erişebilmesi için önemli bir şart olarak düşünülmektedir. İslam iktisadı insan davranışlarını bir bütün olarak düşünür ve insanın ekonomik

---

²⁵¹İsrâ, 17/70.

²⁵²Tîn, 95/4.

²⁵³Tîn, 95/5.

²⁵⁴Me'aric, 70/19-25.

²⁵⁵Hac, 22/66.

²⁵⁶İsrâ, 17/83.

²⁵⁷Fecr, 89/15-20.

²⁵⁸Beled, 90/10; Alak, 96/6-8.

²⁵⁹İsrâ, 17/190.

²⁶⁰Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 83.

²⁶¹Âl-i İmrân, 3/104.

davranışlarını tüm davranışları bağlamında değerlendirir. Dolayısıyla Müslüman iktisatçıların iyiyi emretmek ve kötüyü yasaklama ile alakalı Kurân'ın buyurduğu vazifeleri yerine getirme yükümlülüğü vardır.²⁶²

İslam'da gerçek züht dünyayı terk etmek anlamına gelmeyip dünyaya kalbi bağlamamak anlamına gelir.

2.1.4. Hak ve Adâleti Gözetmek

*"De ki 'Rabb'imadâleti emretti..."*²⁶³

*"...Onların arzularına uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği kitaba inandım ve aranızda adâleti gerçekleştirmekle emrolundum.' ..."*²⁶⁴

*"Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. ..."*²⁶⁵

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adâletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun ..."*²⁶⁶

*"...ve eğer hüküm verirken aralarında adâletle hükmet. Allah âdil olanları sever."*²⁶⁷

Adâlet, (العدالة) "düzen, denklik, eşitlik, dürüstlük ve tarafsızlık, hakkı gözetmek, hakka uygun davranmak, davranış ve hükümde doğru olmak, doğru yolu izlemek, takvaya yönelmek, hakka göre hüküm vermek, herkese hakkını vermek, her şeyi olması gereken yere koymak ve dengeyi sağlamak" gibi manalara gelen bir masdar-isimdir. Bundan dolayı hak ve hukuka uygunluk adâlete uygunluk anlamındadır. Adâletin zıddı ise zulümdür. Yine aynı kökten bir masdar olan ve "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi manalara gelen **adl** kelimesi,

²⁶² Muhammad AkramKhan, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 57.

²⁶³ A'râf, 7/29.

²⁶⁴ Şûra, 42/15.

²⁶⁵ Nisâ, 4/58.

²⁶⁶ Mâide, 5/8.

²⁶⁷ Mâide, 5/42.

sıfat olarak kullanıldığında **âdil** ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biridir.²⁶⁸

Adâletin gerçekleşmesi -adil uygulayıcılar yanında- kimin neye lâıyk olduğu, kimin neyi hak ettiği konusunda doğru, hakkaniyete uygun, dengeli ve ölçülere sahip olmaya bağlıdır. Adâlet inançta ve yaşayıŖta doğruluğu, dengeli ve ölçülü olmayı gerektirir. Tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları iki sebeple kazanılmıŖ veya kaybedilmiŖtir: emanet ve adâlet. Emanetler ehline verildiği ve adâlete riayet edildiği müddetçe cemiyette huzur ve saadet bulunmuŖ; hıyanet ve haksızlıklar ise huzursuzlukların, kavgaların, savaŖların, servet ve neslin helak olmasının baŖ sebepleri arasında yer almıŖtır.²⁶⁹

İslam'da hayatın bütün alanlarında olduğu gibi iktisadi faaliyetlerde de hakkaniyet ve adâlet üzere davranmak farzdır. Çünkü hak ve adâlet konusu toplumsal yaşamın uyulması ve tahakkuku gereken en temel ilkelerindendir. İnsan topluluklarının korunması, emniyet ve huzur bulması, refah ve saadete ulaşabilmesi için daima adâlete, adil olmaya ve bütün işlerde adâletli davranmaya ivedilikle ihtiyaç vardır. Dolayısıyla adâlet her Ŗeyde, tüm anlaşmalarda ve bütün davranışlarda gereklidir. Hatta kiŖi kendine bile adil davranmalıdır. Buna binaen İslam iktisadının topluma ilişkin hükümleri sosyal adâlet olarak ifade edilebilir.²⁷⁰

2.1.5. Toplumsal DayanıŖma

*“...Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilikte bulun...”*²⁷¹

*“Ey Âdemoğlu! Sen infak et, ben de sana infak edeyim.”*²⁷²

*“Dul bir kadının ve fakirin işleri için koŖturan; Allah yolunda cihat eden yahut geceyi namazla, gündüzü oruçla geçiren kimse gibidir.”*²⁷³

²⁶⁸ Mustafa Çağrıcı, “Adâlet”, **TDVİA**, İstanbul, I, 341-343.

²⁶⁹ Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu**, II, 276.

²⁷⁰ Bkz. Tabakoğlu, **İslâm İktisadına GiriŖ**, s.86.

²⁷¹ Kasas, 28/77.

²⁷² Buhârî, **Sahih**, Nafakât, 1 (5352).

²⁷³ Buhârî, **Sahih**, Nafakat, 1 (5353).

İslam'a göre dayanışma, farzlardan biri olduğu gibi İslam dininin ruhu ve onun temellerinden biridir. İslam, dayanışmayı emrettiği zaman onu iki esas üzerine inşa etmiştir.²⁷⁴

Birinci Esas: Malın emanet olduğu düşüncesi

“Malın gerçek sahibi” konusunda zikredildiği gibi İslam düşüncesinde insan mal, mülk üzerinde ancak bir emanetçidir. İslam, dayanışma içinde olmayı emrederken “mülk” kavramına da yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakış açısına göre insan, malının geçici sahibidir.

İkinci Esas: İman kardeşliğinin gereği olarak dayanışma

İslam'a göre bütün müminler kardeştir. Kurân-ı Kerîm'de bu durum şöyle beyan edilmektedir: “*Müminler ancak kardeşirler.*”²⁷⁵ Kardeşin kardeşe yardım eli uzatması, kollaması, derdiyle ilgilenmesi her Müslüman için dinî bir sorumluluktur. Bu husus hadis-i şerifte ise şöyle ifade edilmektedir: “*Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz (ve düşmana teslim etmez).*”²⁷⁶ Hadiste geçen “la yüslimuhu” ifadesinden maksat; onu terk etmez, ondan ayrı gayrı kalmaz, onu yardımsız bırakmaz demektir. Kardeşlik; dayanışma, yardımlaşma ve destek çıkmayı gerektirir. Bu nedenle zikri geçen hadis şöyle devam etmiştir: “*Kişi kardeşinin yardımında olduğu müddetçe, Allah da onun yardımındadır. Kim bir Müslüman'ı bir sıkıntıdan kurtarırsa Allah da o sebeple onu kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır. Kim bir Müslüman'ı(n ayıbı ve eksiklerini) örterse Allah da onu(n ayıbını) kıyamet günü örter.*”

İslam; ekonomik ve ticari işlerin, diğer sosyal işler gibi işbirliğine ve başkalarına karşı sorumluluk duygusuna dayalı olarak yapılmasını ister. Başka bir hadis-i şerifte ise şöyle söylenmektedir:

---

²⁷⁴ Yusuf Ali Karadâvî, **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, çev: Murat Padak, Nida Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 21.

²⁷⁵Hucûrât, 49/10.

²⁷⁶Buhârî, **Sahih**, Mezâlim, 3 (2442); Müslim, **Sahih**, Birr, 58 (6578).

“Mümin, mümin için bir bina gibidir. Biri diğerini destekler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu söylerken parmaklarını iç içe geçirdi.”²⁷⁷

Dayanışma düşüncesinin ikinci esası kardeşlik düşüncesidir. Yani Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Bu kardeşlik ilkesi gereği kardeşinin elinden tutar ve ona sahip çıkar. Bundan dolayı herkes bir diğerine tüm yönlerden sahip çıkmakla mesuldür. İslamî dayanışmanın esası bir yönden emanet bilinci, diğer yönden Müslümanların hepsini kardeşlik bağı ile birbirine bağlayan kardeşlik bilincidir.²⁷⁸

İslam iktisadı, İslami düşünce ve yaşamın hayatî bir parçasıdır. Cemiyetteki kişisel ve toplumsal kazançların, adâletli bir şekilde insanlar arasında dağıtılmasını emrederek yardımlaşma ve dayanışma ortamını sağlamaktadır. Kazançta ve dağıtımda kişi ve toplumun menfaatini, adâlet ve eşitliği amaçlayan bir sistemdir. İslam ekonomisi gelir dağılımına çok önem vermekte olup zekât, sadaka, ganimet, haraç ve öşür gibi gelirlerin bir kısmının dağıtılmasına yarayan araçlara sahiptir.

Zâriyâtsûresinin 19. ayetinde cennet ehli olan muttakiler tanıtılırken, “... *Mallarında muhtaç ve mahrumların hakkı vardır.*” buyrulmaktadır. Malın mahiyeti dürüst bir şekilde anlaşılıp düzgün kullanılırsa ve hayır, kardeşlik, yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma yolunda harcanırsa bunun karşılığında insan öyle kazançlar elde eder ki beşerin aklı ve düşüncesi onu idrak etmeye erişemez. Şu değersiz dünya malıyla ebedî, kusursuz, müreffeh ve sonsuz zengin bir yaşamı satın almak mümkündür.

2.1.6. İsrâftan Kaçınmak

Arapçada "سرف" "s-r-f" "göz ardı etme, ihmal etme, gözden kaçırma" kökünden gelen isrâf "إسراف" if'âl vezni masdarıdır. İsrâf sözlükte “bir şeyi aşmak; hak ve doğru olana aykırı davranıp onu aşmak, terk etmek, yetinilmesi gerekenden ileri gitmek, taşırma, boşa harcama, haddi aşma, hata, cehalet, gaflet” gibi anlamlara gelen “seref” kökünden türetilmiştir. **İsrâf** genel olarak inanç, söz ve davranışta

²⁷⁷Buhârî, **Sahih**, Salât, 88 (481); Mezâlim 5 (2446); Edeb 36 (6026); Müslim, **Sahih** Bir, 65 (6585); Tirmizi, Sünen, Bir 18 (1927); Nesai, Sünen, Zekat 67 (2560).

²⁷⁸Karadâvî, **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, s. 26.

dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı; özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder.²⁷⁹ İsrâf yapan kimseye “müsrif, israf eden, aşırı davranan” denir.

Türk Dil Kurumuna göre gereksiz yere para, zaman, emek vb. harcama, savurganlık anlamları taşır.²⁸⁰ İsrâftan kaçınarak tasarruf etmek dinimizin kesin emridir. Tutumlu olmak, ölçülü davranmak Müslümanlara tavsiye edilen önemli bir ahlak kuralıdır. İsrâf ise gereksiz tüketim, bir şeyi dengesizce lüzumundan fazla boşa harcamak ve yok etmek demektir. İsrâf, tatmin olmayan arzuların ihtirasından doğar. Bundan dolayı israf sefaletin kapısı olarak da nitelendirilmektedir.

İslam dini bütün aşırılıkları, yani olması gerekenin ötesine geçmeyi bir sapma ve yanlışlık olarak kabul etmiştir.²⁸¹ Kurân-ı Kerîm’de yer alan “*Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz! Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”²⁸², “*Amaçsızca saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.*”, “*İsrâf etmeyiniz. Muhakkak ki Allah, israf edenleri sevmez.*”²⁸³, “*İnsan başkasının değil, sadece kendi çabasının karşılığını görecektir.*”²⁸⁴ ayetleri israfı haram kılmakta, insanın dünya hayatındaki mutluluğunun sürdürülebilmesi için, harcama yaparken iktisatlı davranmayı ve disiplinli bir çalışma hayatına bağlı olmayı açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Kurân-ı Kerîm’de: “*Şüphesiz amaçsızca saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır.*”²⁸⁵ ayetiyle günümüzün korkunç derecede salgın hastalıklarından biri olan israf hastalığına tutulanların şeytanla olan yakınlıkları beyan edilmektedir.

İslami değerler sistemiyle uyumlu görülen ekonomi türü, az tüketim ekonomisidir. İslami yaklaşım, bireylerin kaynakları mümkün olduğunca yoğun bir şekilde kullanmasını gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sade yaşamaya çok değer vermiştir.²⁸⁶ İslam dini insanlığın hayat tarzı perspektifinin; aşırılıklardan kaçınmak, itidalli olmak, kanaat göstererek elindeki varlık ve imkânlarla yetinmek,

²⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, IX, 148; Fîrûzâbâdi, *Kâmûsu'l-Mühit*, s. 609.

²⁸⁰ TDK, “israf” md., <https://www.tdk.gov.tr/>, erişim tarihi: 4.2.2020.

²⁸¹ İbrahim Hakkı Ünal, *40 Hadis Yorum*, DİB yayınları, Ankara 2016, s. 222.

²⁸² A'râf, 6/31.

²⁸³ En'am, 5/141.

²⁸⁴ Necm, 53/39.

²⁸⁵ İsrâ, 27.

²⁸⁶ Muhammad AkramKhan, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 17.

çevresindekilere karşı hoşgörülü olmak ve bulunduğu duruma rıza göstermek gibi değerler üzerine bina edilmesini benimser. Bu tür bir yaşam tarzı perspektifine sahip olabilmek için israftan kaçınma temel ilkedir.²⁸⁷

Bir Müslüman'ın dünyadaki ihtiyaçları sınırlıdır. Klasik Batı iktisadı, sınırlı kaynaklarla yüzleşen sınırsız insan ihtiyacı temeline dayanır. Klasik iktisadın aksine İslam ekonomisi, kaynakların bolluğunu ve insan ihtiyaçlarının sınırlılığını esas alır.

*“Ey Adem oğlu! Senin gerçek malın; ancak yiyip bitirdiğin, giyip eksilttiğin, sadaka olarak verip geriye bıraktığın değil midir?”*²⁸⁸

Gazzâlî'nin açıklamalarına göre dinin, âdetlerin ve insanlığın gerekli kıldığı yerlere gerekli gördüğü ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır.²⁸⁹

2.1.7. Çevreyi Korumak

Cenâb-ı Hak, tabiatı özel bir amaç için bütün mahlûkatı da nicelik ve nitelik bakımından orantılı olarak yaratmıştır. *“Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre dengeli yarattık.”*²⁹⁰ ayetinde vurgulandığı gibi her şey; hikmetinin gereklerine uygun biçimde, sağlam, belli bir düzen ve denge içinde Allah Teâlâ tarafından bir ölçüye veya takdire göre yaratılmıştır.

Çevre ve doğal kaynaklar, dünyada hayatın devam edebilmesi için en temel gerekliliktir. Doğal yaşam olmadan hayatın devam etmesi mümkün değildir. Doğa sadece insan yaşamı için gerekli olan yaşam koşullarını sunmakla kalmayıp aynı zamanda meydana getirilen ekonomik toplum düzeni için de gerekli kaynakları sunmaktadır.

Hızlı şehirleşme, ekonomik faaliyetler, çeşitlenen tüketim alışkanlıkları, çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Talebin ve tüketimin arttığı

²⁸⁷ Bkz. Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s.87.

²⁸⁸ Müslim, **Sahih**, Kitabu'z-Zühdive'r-Rakaik, 3 (7320).

²⁸⁹ Gazzâlî, Abû Hâmid Muhammed b. Muhammed et- Tûsî, **İhya-u Ulumi'd-Din**, 4.c., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., III, 259-260.

²⁹⁰ Kamer, 54/49.

dünyada çevre ve doğal kaynak yönetimi gittikçe daha önemli ve zorlu bir konu haline gelmektedir. Küreselleşen çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, arazi tahribatı, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık gibi sorunlar her geçen gün insan yaşamını daha belirgin bir şekilde etkilemektedir. Hızlı ekonomik büyüme, nüfus artışı ve değişen iklim; kaynak kıtlığı ile ilgili sorunların büyümesine yol açmaktadır. Tüketim ihtiyacının arttığı, taleplerin değiştiği günümüzde çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki etki de artmaktadır. Dünyamızda kaynaklar hızla tükenmektedir. Çevrenin bozulması; doğal dengenin değişmesi, iklim değişikliği, kuraklık, türlerin yok olması gibi dünyamıza kalıcı etkiler bırakan sonuçlar doğurmaktadır. Günümüzde küresel ısınma ve çevre kirliliği sadece bir ülkenin veya belirli bir bölgenin sorunu değil, tüm dünyanın sorunudur. Bütün bunlar Sanayi Devrimi ile artan insan eylemlerinin sonucudur.²⁹¹ Oysa temiz çevrenin insan ruhu üzerinde muazzam etkisi vardır. Herkes kendini temiz ortamda daha rahat, sakin güvenli, mutlu ve neşeli hisseder.

Çevreye zarar vermek ve doğayı tahrip etmek ise insanlığa onarılamaz zararlar verir. Günümüzde çokça görülen stres, depresyon vb. hastalıkların çoğalması, çevreye verilen zararlarla ilgilidir. İslam'da “zarar vermeme” kuralı insan yaşamının tüm yönlerini kapsar. Çevrenin ve doğal kaynakların korunması, İslam dininin inanç esasına bağlıdır. İslam kaynakların tüketilip bitirildiği değil, korunduğu bir ekonomi tasavvur eder.

2.1.8. “Def‘-i Mefasid”in “Celb-i Menafi”den Evlâ Olması

İslam şeriatı mutedil bir çizgide bir yandan fayda sağlamayı, öte yandan zararları ve kötülükleri ortadan kaldırmayı ilke edinmiştir. Çünkü İslam şeriatının; zararların önlenmesi, kötülüklerin giderilmesi ve yasakların terk edilmesine özen göstermesi, menfaat sağlayacak olan işlemlerden daha önceliklidir. Ancak halkın menfaatinin korunması için zararların önlenmesi ve kötülüklerin giderilmesi; çıkar elde etmeden daha önceliklidir.

---

²⁹¹ Bkz. Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, s.401.

Sözlükte mefsedet "المفسدة" "itidal çizgisinden sapmak, bozulmak" anlamına gelen ve **salâh**ın "صلاح" karşıtı olan **fesâd** "فساد" kökünden türetilmiş olup "bozulmaya sebebiyet veren, fesat ve zarar içeren" demektir. İsim olarak çoğulu **mefâsid** "مفاسد", karşıtı **maslahattır**.²⁹² Fıkıh literatüründe mefsedet ruhî veya bedenî, ferdî veya içtimaî olsun dünyevî ve uhrevî zararları, acı ve acıya yol açan sebepleri ifade eden bir terim olarak kullanılır. Ancak hükümlerin dayanağını oluşturan bir gerekçe sayılması için dinin amaçlarıyla bağının kurulması özel bir önem taşır. Mefsedet, şer'an yasak fiillerin içerdiği veya hakkında özel hüküm bulunmasa da dinin temel amaçlarını ihlâl eden zararlar ve kötülükler anlamında usûl-i fıkıh terimidir.²⁹³ Gazzâlî, bu noktaya dikkat çekmek üzere bir fıkıh usulü terimi olarak mefsedeti "maslahatın zıddı" şeklinde tanımlayıp bu anlamda maslahatın da İslam'ın insanların din, can, akıl, nesil ve mallarını koruma şeklinde özetlenebilecek olan amaçlarını korumayı ifade ettiğini ve bunların ihlâline yol açan her şeyin mefsedet, mefsedeti gidermenin de maslahat olduğunu belirtir.²⁹⁴

Maslahat "المصلحة" sözlükte "doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk, yararlılık" gibi mânalar içeren **salâh** kelimesinden türetilmiş olup "bir şeyin maksada uygun özellikte olması, fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli, yararlı, iyi olana ulaştıran" anlamlarına gelir; isim olarak çoğulu **mesâlihtir**.²⁹⁵ Hem kalıp hem mana bakımından maslahatla uygunluk taşıyan **menfaat** kelimesi "hazzın elde edilmesi ve korunması" şeklinde açıklanır. Bunların karşıtı **mefsedet** ve **mazarrattır**. Geniş anlamıyla maslahat, faydanın sağlanması yanında zararın savulmasını, menfaat de haz (lezzet) ve hazza vasıta olanın temini ve korunması yanında acı (elem) ve acıya vasıta olanın giderilmesini kapsar. Maslahat, şer'î hükümlerin içerdiği veya akıl ve tecrübe yoluyla belirlenmekle beraber bunlarla uyum içinde olan faydalar anlamında fıkıh ve usûl-i fıkıh terimidir.²⁹⁶

²⁹² İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, III, 335.

²⁹³ Ferhat Koca, "Mefsedet", **TDVİA**, Ankara, XXVIII, 356-358.

²⁹⁴ Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Müstaşfâmin 'ilmi'l-uşûl**, 1. bsk, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut, 2012, s. 286.

²⁹⁵ İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, II, 516; Zebidi, **Tâcü'l-'Arûs**, "şlh" md.

²⁹⁶ İbrahim Kafi Dönmez, "Maslahat", **TDVİA**, Ankara, XXVIII, 79-94.

“Def‘-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır.”²⁹⁷ kaidesi genel manası ile zararı ve kötülüğü yok etmek, fayda ve menfaat sağlamaktan önce gelir anlamındadır. Yani bir haramı terk etmek bir helâli işlemekten daha evladır. Başka bir ifadeyle gûnahtan sakınmak, sevap kazanmaktan önce gelir. Yasaklar ve zararlardan kaçınmak, iyi ve faydalı şeyleri yapmaktan daha önceliklidir. Dolayısıyla menfaat getirecek ve fayda sağlayacak bir emir ile yasak bir araya gelince meşru yollarla elde edilecek çıkarlar feda edilse bile zararın giderilmesi ve kötülüğün bertaraf edilmesi esastır. Hatta Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “*Sizi men ettiğim şeylerden sakının. ...*”²⁹⁸ hadisi gereğiyeğir bir emri yapmak, bir haramı işlemeye sebep olursa haram işlememek ve haramdan kaçmak için o emir terk edilir.

2.1.9. Haramlık İlkesi

Sözlükte masdar olarak “bir şey bir kimseye yasak olmak”, isim olarak da “yasaklanan, helâl olmayan şey” anlamına gelen harâm “الحرام” kelimesi, çeşitli türevleriyle birlikte Arapçada zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bunlardan hurmet “engel olmak, yasak olmak, mümkün olmamak; saygı duymak”; hırmân “kişiyi bir iş, davranış veya haktan mahrum bırakmak”; ihrâm “bir şeyi yasaklamak, haram saymak; haram beldeye veya haram aylara girmek; hac veya umreye niyet ederek dikişsiz elbise giymek”; tahrîm “haram kılmak, yasaklamak” anlamındadır. Fıkıh literatüründe tahrîm karşılığında hazr, haram karşılığında mahzûr terimleri de kullanılmaktadır.²⁹⁹

Kurân ve sünnette yapılması uygun görülen ve uygun görülmeyen davranışlar, genelde helâl ve haram kavramlarıyla ifade edilmiştir. İslam iktisadının temelini oluşturan bu kutsal kaynaklara göre mal, eşya ve davranışlarda temel ölçü “helâllik”ve “temizlik”tir. Helâlin zıttı haram, temizinin zıttı pis (habis)tir.

²⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 30;

²⁹⁸ Buhârî, **Sahih**, Kitâbu'l-İtisâmbi'l-Kitâbive's-Sünneti, 2 (7288); Nesai, **Sünen**, Menasik, 1 (2619).

²⁹⁹ Kürşat Demirci, “Haram”, **TDVİA**, İstanbul, XVI, 100-104.

İslam'a göre eşyalarda asıl olan ibahadır. Yani Allah'ın yarattığı şeylerde mubahlık ve helâllik esastır. Haramlar ise bu mubahlıktan istisna edilen şeylerdir.³⁰⁰ İslam dininin öğütlerine göre haramlar az ve sayılıdır, helâller ise oldukça fazladır. İslam'da helâl ve haram kılma yetkisi esas olarak Allah'a aittir. Peygamberler Allah'ın koyduğu kuralları insanlara ulaştırmak, bunların sınırlarını belirtmek, uygulama biçimini onlara öğretmek ve bu kurallar kapsamına giren ancak Allah tarafından detaylı olarak açıklanmamış hükümleri bildirmekle görevlendirilmişler. Şüphesiz bu hükümler arasında onların da yasak ve mubah kıldıkları hususlar bulunmaktadır.

Haramlık vasfı -elde etme yöntemine/davranışına bakılmadan- leş, akmış kan, domuz eti, içki gibi bizzat haram kılınan varlıklara nispet edilmiş ve insan tabiatının pis saydığı diğer şeylerden oluşur. Bu sınıftaki varlıkların elde edilme yöntemi helâl olsa dahi yenmesi, içmesi veya ticarete konu edilerek başka yolla faydalanılması da haramdır. Duruma göre Allah'tan başkası adına yahut dikili taşlar (putlar) üzerine hayvanı kesmek, boğulmuş, (sopa, demir çubuk, taş, değnek ve benzeri şeylerle) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölen, kuyuya veya bir çukura düşüp ölen, başka bir hayvan tarafından boynuzla öldürülen, vahşi hayvanların parçalayıp öldürdüğü hayvanların eti gibi aslen helâl olan varlık, elde edilme yöntemi sebebiyle haram kılınmıştır.

Haramlık bazen yalnızca varlığı elde etme yöntemine göre ortaya çıkar. Örnek: kumar oynamak, faiz almak, faizle para vermek, faize aracı olmak, şahit olmak, faiz sözleşmesi yapmak, faiz müesseselerini işletmek, bu yolla ticaret yapmak, borcun vakti ve zamanında ödenmemesi nedeniyle gecikme cezası talep etmek, elinde olmayan şeyi satmak, rüşvet almak/vermek, hırsızlık yapmak, ölçü ve tartı ile oynamak, birisinin hakkını yemek, gasp etmek, karaborsacılık yapmak, hile yapmak, aldatmak, sihirbazlık yapmak, dans etmek, açılıp saçılıp oyun sahnelemek, vücudunu teşhir etmek, kadınların türkü- şarkı söylemeleri, fuhuşla iştiğal etmek, fuhşa aracı olmak, heykel yapmak, haç yapmak, diğer şirk alâmeti şeyleri yapmak ve bunları satmak, Müslümanlarla savaş halinde olan İslam düşmanlarına silah, araç,

---

³⁰⁰ İbrahim Hakkı Ünal, **40 Hadis Yorum**, DİB Yayınları, Ankara, 2016, s. 125.

stratejik malzeme satmak, onlar için silah imal etmek, onların silah fabrikalarında çalışmak, ticareti haram olan şeylerin alışverişine aracı olmak, şahit olmak, yardımcı olmak gibi davranışlara nispet edilmiş ve bu vesilelerle kazanç elde etmek. Bu tür mallardan elde edilen gelirler helâl nitelikli olsa bile elde edilmiş yöntemi nedeniyle haramdır. Dolayısıyla bir akit, sahih olması için işbu olumsuz unsurlardan beri olmalıdır.³⁰¹ Yani nassla yasaklanmış olan bir işlem olmamalıdır. Çünkü İslam iktisat düşüncesinde “*Alınması yasaklanmış olan şeyin, verilmesi dahi yasaktır.*”³⁰² “*İşlenmesi memnu’ olan şeyin, istenmesi dahi memnu’ olur.*”³⁰³

Göründüğü gibi İslamiyet’in helâl-haram sınırı en çok insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkar. Birey olarak dinimizin öngördüğü üstün bir ahlâkî kişiliğe ve erdemli bir hayata sahip olabilmek ve toplum olarak huzur içinde yaşayabilmek ancak bu sınırlara uymakla mümkün olacaktır. Kurân’da ve sünnette yer alan yüzlerce dinî-ahlâkî emir ve yasak, insanlar arası ilişkilerde Müslümanların dikkat etmeleri gereken helâl-haram sınırına işaret etmektedir. Farkına varılabileceği gibi yeme içme alanında çok sınırlı olan haramlar, toplumsal alan söz konusu olunca olabildiğince artmaktadır. Bu da dinimizin, bireysel ahlaka ve toplumsal huzur ve barışa son derece önem verdiği bir göstergesidir.³⁰⁴

Zikredilen bütün bu işlemler toplumda birçok sosyal zarara yol açabileceği için İslam dininde bunlar felaha erişebilmenin önünde engel olarak nitelendirilmektedir. İslam, toplumun ve bireyin huzurlu ve mutlu bir hayat geçirebilmesi, dünya ve âhirette felaha erişebilmesi için bu işlemleri yasaklayıp bunlardan kaçınman zorunlu olduğunu Kurân ve sünnette açıkça belirtmiştir. Bütün bu yasaklarla ilgili Müslüman bir kimsenin üzerine düşen şeriatın hikmetlerine, yüceliğine ve insanın maslahatını gözettiğine inanmaktır. Çünkü İslam şeriatı her şeyi hakkıyla bilen ve hikmet sahibi olan yüce Allah katından indirilmiştir. Alîm ve hakîm olan Allah yerde ve göklerde olan her şeyi bilir. Özellikle kullarına hayatlarında zararlı olacak, onlara darlık çıkartacak veya hayatlarını zorlaştıracak bütün şeyleri öngörmüştür.

³⁰¹ Bkz. Karadâğî, **İslâm İktisadında Mal**, s. 44-48.

³⁰² Ahmet Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 34.

³⁰³ Ahmet Cevdet Paşa, **Mecelle**, md. 35.

³⁰⁴ Ünal, **40 Hadis Yorum**, s. 125.

“Allah’ın göklerde ve yerde olan her şeyi bildiğini bilmez misin?”³⁰⁵ “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”³⁰⁶ “Hiç yarattığını bilmez mi? O, el-latîf (lütuf ve ihsan sahibi, en küçük şeylere ilmiyle nüfuz edip haberdar olan), el-habîr (her şeyden haberdar olan) dir.”³⁰⁷

Maalesef günümüzde pek çok insan haramı; bir başkasının malını çalmak, gasp etmek, hile ve aldatma ile alma manasıyla sınırlandırmaktadır. Bazıları da bu konuyu hiç önemsememekle birlikte pek çok haramı helâlmış gibi düşünmektedir. Hâlbuki bu hususta Resûlullah (s.a.v.) bizi şu şekilde uarmaktadır:

“İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki kişi kazandığının helâlden mi yoksa haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacak.”³⁰⁸

Haramdan kaçınmak endişesi Müslüman bir kimsenin en belirgin özelliklerinden biridir. Bunun için her Müslüman fert, ailevi ve toplumsal hayatının bütün alanlarında helâl-haram sınırına dikkat etmek zorundadır. Görüleceği üzere haramdan kaçınmak; bilgi, bilinç, ihlâs, fedakârlık ve iman meselesidir. Dolayısıyla bu noktada eksiklikleri olan bireylerin mallarına haramın karışması kuvvetle muhtemeldir. İşte bu yüzden haramlardan kaçınmak için bu konuya özellikle özen gösterilmesi gerekmektedir.

Bazı kimselerin din adına hareket edip haram-helâl icat etme girişimleri de Allah tarafından zemmedilmektedir:

“De ki: ‘Baksanıza Allah sizin için rızık olarak neler indirdi de siz ondan bir kısmını haram, bir kısmını da helâl yaptınız!’ De ki: ‘Size Allah mı izin verdi, yoksa Allah’a iftira mı ediyorsunuz?’”³⁰⁹

---

³⁰⁵ Mücadele, 58/7.

³⁰⁶ Bakara, 2/29.

³⁰⁷ Mülk, 67/14.

³⁰⁸ Buhârî, **Sahih**, Buy’ü, 23 (2083); Nesai, **Sünen**, Buy’ü, 2 (4455). Ayrıca bkz. İbn Mace, **Sünen**, Ticaret, 58 (2278).

³⁰⁹ Yunus, 10/59.

2.1.10. Ribâ (Faiz) Yasağı

2.1.10.1. Ribânın Sözlük ve Terim Anlamı

İslam dininde meşru görülmeyen, kaçınılması emredilen ve şiddetle yasaklanmış olan ribâ, sözlükte “r-b-v” kökünden türemiş olup “fazlalık (ziyade),³¹⁰ nemâ,³¹¹ şişme/kabarma,³¹² nemalandırarak fazlasıyla karşılık alma,³¹³ artma/gelişme/çoğalma,³¹⁴ artırma/çoğaltma,³¹⁵ büyüme,³¹⁶ yükseğe çıkma,³¹⁷ daha büyük ve daha güçlü olmak³¹⁸” manalarına gelir.³¹⁹Sözlük anlamlarıyla ribâ, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder. Türkçede yaygın şekilde kullanılan “faiz” kelimesi de Arapça kökenli olup genelde ribâ ile eş anlamlı kabul edilir.³²⁰

Kurân’da zikri geçen ribâyı İslam hukukçuları terim olarak şöyle tanımlamaktadırlar:

“İbnü’l Esir’e (ö. 660/1210) göre “Ribânın özgün anlamı fazlalıktır. Şeriat terminolojisinde ise faiz, alım satım akdi dışında ana mala ilave edilen fazlalığa denir.”³²¹

İbnü’l Arabi (ö 543/1148), “Ribânın sözlük anlamı fazlalıktır. İlgili Kurân ayetinde ise bir karşılığı olmayan fazlalık anlamında kullanılmıştır.”³²² der.

³¹⁰ Osmânî, **Hürmetü’r-Ribâ**, Arapçaya çev. Lokman Hakim, Mektebetü’l-Ma’ârifî’l-Kurân, Karaçi/Pakistan 1438/2017, s. 14; İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

³¹¹ İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “r-b-v” md, XIV, 306.

³¹² Bkz. Ra’d, 13/17; Fussilet, 41/ 39.

³¹³ Muhammed Ali Es-Sabuni, **Safvetü’t-Tefasir**, çev: Sadrettin Güneş ve Nedim Yılmaz, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, IV, 519-520; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli’l-Kurân**, VI, 415-416.

³¹⁴ Bkz. Bakara, 2/276; Rûm 30/39.

³¹⁵ İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “r-b-v” md, XIV, 306.

³¹⁶ Bkz. Hac, 22/5; Firûzâbâdî Muhammed b. İbrahim eş-Şirazî, el-**Kâmûsu’l-Muhît**, Beyrut 1981, “r-b-v” md.; İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, “r-b-v” md, XIV, 305.

³¹⁷ Bkz. Mü’minun, 23/50; Bakara, 2/265.

³¹⁸ Bkz. Hakka, 69/10; Nahl, 16/92.

³¹⁹ Bkz. Nihat Tosun, **Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku**, s.108.

³²⁰ Bkz. İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126; Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul 1935, I, 952; Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978, VIII, 51; Hasan Tahsin Emiroğlu, **Esbâb-ı Nüzûl**, Konya, 1978, II, 157.

³²¹ İbnü’l-Esîr, Ebü’s-SeâdetMecdüddin el-Mubârek b. Esîrüddin Muhammed, **en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîsve’l-Âsâr**, thk. Tâhir Ahmed ez -Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru’l-Fikr, Beyrut t.y., “r-b-v” md., II, 191-192; İbn Manzûr, **Lisanü’l-Arab**, “r-bv” md., XIV, 305.

Cessas'a (ö 370/981) göre Arapların bildikleri ve uyguladıkları ribâ (tefecilik), ancak borç aldıkları dinar ve dirhemin vade süresi karşılığında anlaşarak aldıkları ve verdikleri fazlalıktan ibaretti.³²³ O (ribâ/faiz) belli bir vade karşılığında, borçluya verilecek olan borçta fazlalığın şart koşulmasıdır.³²⁴

İmam Kurtubi'ye (ö 671/1273) göre "Karşılığı olmayan haksız kazançtır."³²⁵

İmam Serahsi'ye (ö 571/1176) göre faiz, alışverişte şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.³²⁶

İbn Manzur, faiz, alım satım akdine ek olarak ana mala ilave edilen fazlalıktır,³²⁷ der.

Kasani, faizi, bir alım satım akdinde aynı cins malda şer'î ölçüler üzerinden şart koşulan karşılıksız fazlalık,³²⁸ olarak tanımlar.

İbn Hümmam'a göre faiz, mübadeleli akitlerde taraflardan birinin hakkı kabul edilen ve akit sırasında şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.³²⁹

Mevdûdi, "Bu nedenle faiz, belli koşullar altında borç verilen anaparanın vadesine karşılık olarak sabit bir oranda elde edilen fazla parayı ifade etmektedir."³³⁰ der.

Ali Muhiyiddin Karadâğî'ye göre ribâ kelimesi fazlalık anlamına gelmekte olup İslam şariatında Resûlullah'ın (s.a.v.) ifadeleriyle "Fazla veren ve fazlalık talep

---

³²² Fazlur Rahman, **Faiz ve Riba**, çev. Hasan Şahin, Marife (dini araştırmalar dergisi), s.324. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167973>, erişim tarihi: 16.5.2022.

³²³ Bkz. Cassas, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, **Ahkâmü'l-Kurân**, İstanbul, 1335H, I, 464.

³²⁴ Bkz. Cassas, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 469

³²⁵ Kurtubî, **el-Câmi' liAhkâmi'l-Kurân**, III, 225-226.

³²⁶ Bkz. Serahsî, **el-Mebsût**, Daru'l-Marife, Beyrut, 1989, XXII, 109; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslâmiyyeKâmusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1970, VI, 29.

³²⁷ İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, "r-b-v" md, XIV, 306.

³²⁸ Bkz., Semerkandî, **Tuhfetü'l-Fukahâ**, II, 25; Kâsânî, **Bedâiu's-Banâi'** V, 183.

³²⁹ İbnu'l-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhidİbnu'l-Hümâm, **Şerhu Fethi'l-Kadîr**, Beyrut t.y., Dâru'l-Fikr, ts., VII, 3.

³³⁰ Mevdûdî, **Sûd**, Lahor, y.y.y., 1961, s. 139

eden muhakkak tefecilik yapmıştır. Bu hususta alacağın da vereceğin de hükmü aynıdır.”³³¹

Faiz yasağıyla ilgili ayetleri Muhammed Hamidullah, “İslam dininde yasaklanan sadece faiz değildir. Tersine menfaat beklentisiyle başkasına verilen en küçük ödünç bile faiz olarak değerlendirilmektedir. Çünkü tek taraflı riske ve çıkara dayalı her türlü alışveriş yasaktır.”³³² şeklinde yorumlamıştır.

Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi karşılıksız her türlü fazlalığın faiz olduğu hususunda mutabık kalınmıştır. Fıkıh kitaplarında faizle ilgili değerlendirmelerde hareket noktası olarak Ubâde b. Sâbit (ö. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 64/683) rivayet ettikleri meşhur “altı eşya hadisi” kabul edilir. Çoğunlukla da konu “Kitabu'l-Büyû” başlığı altında alım satım kapsamında incelenir.³³³

2.1.10.2.Kurân-ı Kerîm’de Ribâ

Kurân-ı Kerîm’de faizle ilgili “r-b-v” kökünden türemiş ribâ kelimesi on bir farklı sûrede geçmektedir.³³⁴ Bunların bir kısmında ribânın yalnızca sözlük anlamı, diğer bir kısmında ise terim anlamı öne çıkar. Ribâ ile ilgili ayetler nüzul sırası açısından incelendiğinde konu daha doğru anlaşılabilir. Ribâ ile ilgili ayetler nüzul tarihi açısından dört ayrı grup halinde sınıflandırılmakta olup bunlar farklı zamanlarda ayrı hadiselerle ilgili olarak nazil olmuştur. Çünkü faizin yasaklanma sürecinde ilk ayetlerde önce sitem ve ta’rizde bulunulmuş, daha sonra ise ağır, açık ve kesin ifadelerle tehdit dili ile yasaklanmıştır.³³⁵

³³¹Karadâğî, **Hekibe**, y.y., y.y.y., t.y. VIII, 132.

³³² Muhammed Hamidullah, **Aziz Kur’an**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000, s. 194.

³³³ Bkz. Servet Bayındır, **Faize Farklı Bir Bakış**, s.7.

³³⁴ Hac, 22/5; Fussilet, 41/39; Rûm 30/39; Şuara, 26/18; Rad, 13/17; Hakka, 69/10; Nahl, 16/92; Ali İmran, 3/130; Nisâ, 4/161; Müminün, 23/50; Bakara, 2/265-275-276-278.

³³⁵ Bkz. Osmânî, **Hürmetu’r-Ribâ**, s. 14; İsmail Özsoy, “Faiz1, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

- 1) Ribâ ilk defa Mekke Dönemi'nde nazil olan Rum sûresindeki ayette mahkûm edilmiştir.³³⁶

*“İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz Allah katında artmaz...”*³³⁷

Her ne kadar bazı müfessirler ayette geçen ribânınKurân'ın yasakladığı faiz olmadığını ileri sürmüşlerse de müfessirlerin kahir ekseriyeti o çağda Araplar tarafından olumsuz bulunmakla birlikte son derece yaygın olan faizin kastedildiği görüşünü savunmaktadır.³³⁸

Görüldüğü gibi bu ayette ribâ konusunda mutlak bir yasak getirilmemiş olsa bile iktisadi faaliyetlerde adâleti temelden sarsan ve toplumda büyük tahribata neden olan faizin Allah katında kabul görmemesi *“Allah katında artmaz.”* ibaresi ile açıkça belirtilmektedir.³³⁹

Bu ayet-i kerîmenin meali doğrultusunda Resûlullah (s.a.v.) ümmetini şöyle ikaz etmiştir: *“Kim malını fâiz yoluyla artırırsa onun âkıbetimutlakâ malının azalarak iflâsa (fakirliğe) sürüklenmesidir.”*³⁴⁰

- 2) Ribâyı mahkûm eden ikinci sınıf vahyin örneği hicretin ilk yıllarında nazil olduğu tahmin edilen şu ayettir:

*“Bir de men edildikleri halde faizi almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden, onların (Yahudilerin) küfre sapanlarına korkunç bir azap hazırladık.”*³⁴¹

Aslında bu ayetin nazil olma tarihini belirlemek çok zordur. Bu yüzden müfessirlerin çoğu bu konuda sessizliklerini korumuşlardır. Ancak bu ayetin siyakına bakıldığında hicretin dördüncü senesinden önce nazil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü

³³⁶ Bkz. Osmânî, **Hürmetu'r-Ribâ**, s. 13; İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

³³⁷ Rûm, 30/39.

³³⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'Âyi'l-Kurân**, XII, 110-126.

³³⁹ Bkz. Osmânî, **Hürmetu'r-Ribâ**, s. 14.

³⁴⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Ticaret, 58 (2279).

³⁴¹ Nisâ, 4/161.

sonrasında gelen ayetler Yahudilerin, Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna gelip “*Eğer gerçekten de sen Allah'ın Resûlü isen o halde gökten Hz. Musa'ya (a.s.) kitap indiği gibi sen de bize bir kitap indir.*” diye tartışıklarından söz etmektedir.³⁴² Bilindiği gibi Yahudilerin çoğu yaptıkları ihanetle sulh antlaşmasını bozdukları için hicri dördüncü yılından önce Medine'den sürgün edilmişlerdi. Bu olaydan sonra Yahudilerin Medine'ye gelip Resûlullah'a (s.a.v.) eskiden olduğu gibi sataşmaları mümkün görülmemektedir.³⁴³

Bu ayet-i kerîmede tefecilik yapmak kesin bir ifade ile Müslümanlar için yasaklanırken Yahudiler faiz alıp vererek yüce Allah'a itaatsizlik ettikleri için Allah tarafından korkunç bir azapla tehdit edilmektedir. Dolayısıyla bu ayette Müslümanların da faize bulaşmaları suç olarak nitelendirilmektedir.³⁴⁴ Kurânribânın sadece İslam ümmetine değil, önceki şeriatlarda da yasaklandığını haber vermektedir. Nakledilen bazı hadisler de ayetin muhtevasını desteklemektedir. Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna gelen iki Yahudi, “*Biz Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik.*”³⁴⁵ mealindeki ayetin manasını sormuş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de dokuz ayetin, içinde faizin de bulunduğu dokuz haramdan ibaret olduğunu söylemiştir.³⁴⁶

- 3) Müslümanları muhatap alarak kesin ve açık bir ifadeyle ribâyı mahkûm eden üçüncü sınıf vahiy, Âl-i İmrânsûresindeki şu ayettir:

*“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin; Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”*³⁴⁷

Bu ayetin siyak ve sibakında Uhud Savaşı'ndan bahsedildiği için büyük bir ihtimalle bu ayet-i kerîme hicretin ikinci yılında nazil olmuştur. Çünkü Uhud Savaşı hicretin ikinci yılında vuku bulmuştu. İslam ümmeti bu ayet-i kerîmeyle ilk kez faiz yasağı konusunda kesin bir ifade ile açıkça muhatap tutulmaktadır.³⁴⁸ Buna dayanarak İmam Buhârî'nin *Sahih'inin* en büyük şarihi olarak tanınan Hafız İbn

³⁴² Nisâ, 4/153-154.

³⁴³ Osmânî, **Hürmetu'r-Ribâ**, s. 15.

³⁴⁴ Osmânî, **a.e.s.**, s. 16.

³⁴⁵ İsrâ, 17/101.

³⁴⁶ Tirmizî, **Sünen**, Tefsîr, 18 (3411); İsti'zan, 33 (293).

³⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/130.

³⁴⁸ Bkz. Osmânî, **Hürmetu'r-Ribâ**, s. 16.

Hacer, ribânın Uhud Savaşı'ndan kısa zaman önce haram kılındığını söylemektedir.³⁴⁹

Bu âyet-i kerîme, faiz yasağındaki uygulamaların başka bir yönüne dikkat çekmektedir. Müfessirler, âyette geçen “kat kat arttırılmış olma” kaydının vukuî bir kayıt olduğunu, yani bu ifadenin faiz yasağının sınır ve şartlarının belirtilmesi amacıyla değil, Arapların o günlerde en çok uyguladıkları bir faiz şeklinin açıklanması maksadıyla zikredildiğini kabul ederler.³⁵⁰ Bu ayetle faizin katlı şeklinin yanında diğer bütün şekilleri de yasaklanmıştır. Ayrıca ayetten açıkça anlaşıldığına göre “kat kat” ifadesi anaparanın vasfı değil, faizin vasfıdır. Buna göre kat kat tabiri hükmün taalluk ettiği şart olmayıp bunun bir vâkıyı ifade ettiğini bildirir. Çünkü genelde katlanmak faizin meşhur özelliklerinden biridir. Örneğin yüzde 10 ile alınan 100 lira borcun faizi anaparaya eklendiğinde ikinci ay 120 lira, üçüncü ay 130 lira, dördüncü ay 140 liraya çıkar. Hatta zamanla anaparayı geçer.

Bazı kimseler bu ayet-i kerîmede geçen “kat kat” ifadesine dayanarak ribâ hakkında sadece kat kat katlanan yani geri ödenmesi zor görünen yüksek oranlardaki faiz yasaklanmıştır iddiasında bulunmaktalar. Hâlbuki böyle bir iddiada bulunmak, Kurân'daki hükümlerin tam ve doğru anlaşılabilmesi için “Aynı konuyla ilgili olan ayetler bir bütün olarak okunmalı ve yorumlanmalıdır.” kuralını görmezden gelmektir. Çünkü Kurân'ı dosdoğru ve en idealtefsir etme yöntemi, Kurân ayetlerinin başka ayetlerle tefsir edilmesidir. Ayrıca bu iddia, ribâyı temelden reddeden “... oysa ki (Allah) faizi haram etti ...”³⁵¹, “... ve artık faizin peşini bırakın ...”³⁵² ayetleriyle açık bir şekilde çelişmektedir.³⁵³

- 4) Ağır ifadelerle ribâyı şiddetle mahkûm eden dördüncü sınıf vahiy, Bakara sûresinde bahsi geçen ayetlerdir:

³⁴⁹ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 3.bs., Dimaşk, Dârü'l-Feyhâ, 1421/2000, VII, 205.

³⁵⁰ Bkz. Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s. 57.

³⁵¹ Bakara, 2/275.

³⁵² Bakara, 2/278.

³⁵³ Bkz. Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s. 57.

“Allah alışverişi/ticareti helâl, faizi ise haram etmiştir. ...”³⁵⁴

İnsan toplumunun işlediği en ağır suç, müptela olduğu en tehlikeli ve büyük yıkımlara sebep olan belalardan biri faiz salgını olduğundan Kurân-ı Kerîm’de faizle ilgili ağır söz ve tehditlerle ifade edilen çok şiddetli yasaklar vardır. İslammülkiyet hakkını tabii karşılamış fakat faiz müessesesi ile gayrimeşru kârları batıl kazanç yolu olduğu için haram kılmıştır. Bu ayetin başında faiz yiyenler akıl dengelerini kaybederek epilepsi hastalığına tutulup şeytan çarpmış bir kimseye benzetilmektedirler. Bu tür kimseler nasıl ayakta duramıyorsa faiz nedeniyle hayatın omurgası mesabesinde olan ekonomi, kriz içinde olduğundan toplum da ayakta kalamaz.

“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların alışveriş de faiz gibidir demelerinden dolayıdır.”³⁵⁵

Aynı sûrenin başka bir ayetinde ise faizi terk etmeyenler, alıp vermeye devam edenler her şeye kadîr olan yüce Allah (c.c.) ve onun Resûlü’ne(s.a.v.) karşı savaş açmış sayılmaktadır.

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve artık faizin peşini bırakın eğer gerçekten müminler iseniz. Eğer böyle yapmazsanız o zaman Allah ve Resûlü tarafından size savaş açılmış olduğunu bilin. Eğer tövbe ederseniz ana sermayeleriniz sizindir. Haksızlık etmezsiniz haksızlığa da uğramazsınız.”³⁵⁶

Henüz tahsil edilmemiş faizleri bırakmayı emreden ayetin inmesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke Valisi Attâb b. Esîd’e mektup yazarak *“Ya razı olurlar ya da onlara harp ilân edersin.”³⁵⁷* diye ferman vermişlerdir.

Allah faizi yok etmeyi vaat ettiği için faizle kazanan kişinin Allah katında fakir olması kaçınılmazdır: *“Allah, faiz malını mahveder; sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”³⁵⁸* Fâiz, zevkle yenilen

³⁵⁴ Bakara, 2/275.

³⁵⁵ Bakara, 2/275.

³⁵⁶ Bakara, 2/278-279.

³⁵⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân’an Te’vîli’l-Âyi’l-Şur’ân*, VI, 23.

³⁵⁸ Bakara, 2/276.

zehirli bala benzer. Zehir etkisini göstermeye başlayınca “Ah! Keşke yemeseydim.” derler ama iş işten geçmiş ve geç kalmış olabilirler. Günümüzde her zaman olduğu gibi birçok insan faizin, servetin çoğalma yolu olarak servete servet kattığını düşünür ve inanır. Bu ayet-i kerîmede böyle bir düşüncenin batıl olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunun yanında faizle uğraşan kimseler, faizin haram olduğu hakikatini inkâr eden nankör günahkârlar olarak nitelendirilmiştir. Bununla kalmayarak bu kimselerin Allah’ın lütfu ve merhametinden mahrum kaldıkları açıkça zikredilmiştir.

2.1.10.3.Hadis-i Şeriflerde Ribâ

Ribânın ne olduğu, haram olma hükmü ve ne kadar ağır bir suç olduğuyla ilgili Kurân-ı Kerîm ayetlerinin yanında kırktan fazla hadis de rivayet edilmektedir:³⁵⁹

Hz. Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledilen hadise göre Resûlullah (s.a.v.) Müslümanları “*İnsanı helâke sürükleyen yedi şeyden sakınınız.*” diyerek uyarmıştır, *faiz de bu yedi şeyin içinde zikredilmiştir.*”³⁶⁰

Ebû Hüreyre’nin (r.a.) naklettiği diğer bir rivayet ise şöyledir: “*Hz. Peygamber buyurdu ki: “İnsanlar öyle bir devre ulaşacak ki o zamanda faiz yemeyen kalmayacak. Öyle ki(doğrudan) yemeyene buharı (veya tozu)ulaşacak.*”³⁶¹

“*Miraç gecesini, bir kısım insanlara uğradım ki karınları evler gibi iri idi. Karınlarının içi yılanlarla doluydu ve bunlar dışarıdan görünüyordu. Ben, Ey Cibril bunlar kimlerdir, diye sordum. Cibril de:Bunlar faiz yiyenlerdir, cevabını verdi.*”³⁶²

Hz. Cabir’den (r.a.) nakledilen rivayete göre: “*Resûlullah (s.a.v.) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden iki kimseye lanet etti ve ‘Hepsi (günahta) eşittir.’ buyurdu.*”³⁶³

³⁵⁹ Bkz. Muhammed Şafi’ el-Osmânî, **Maarifu’l-Kurân**, 8c., 5.bsk.İdâretü’l-Kurânve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, y.y., Karaçi, III, 447.

³⁶⁰ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Vasâyâ, 23 (2766); Müslim, **Sahih**, İmân, 145 (262); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Vesâyâ, 10 (2874); Nesâî, **Sünen**, Vesâyâ, 12 (3671).

³⁶¹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyû, 3 (3331); Nesâî, **Sünen**, Büyû, 2 (4455); İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 58 (2278).

³⁶² İbn Mâce, **Sünen**,Ticâret, 58 (2273).

*“Faiz helak edici yedi günahın biridir. ...”*³⁶⁴ Bu hadis-i şerifte faiz şirk, sihir, katil, yetim malı yeme, savaştan kaçma ve iffetli kadınlara iftira etme suçuyla bir tutulmuştur.

Allah Resûlü (s.a.v.), başka bir hadis-i şerifinde, ümmetini bekleyen tehlikelerden birinin faiz belası olduğunu şöyle haber vermektedir: *“Öyle bir zaman gelecek ki herkes faiz yiyecektir. Faiz yemese bile onun tozundan (buharından) payını alacaktır.”*³⁶⁵

Günümüzdeki memurların, işçilerin ve genelde bankalarla iş yapanların veya bankaya işi düşenlerin ve hatta herkesin doğrudan veya dolaylı bir şekilde paralarına faiz bulaştırdıkları veya bulaştırmak zorunda kaldıkları inkâr edilemez bir gerçektir. Resûlullah’tan (s.a.v.) Kurân-ı Kerîm’de yasaklanan faizle ilgili nakledilen rivayetlerin bir kısmı bunlardır. Ancak bunlara ilaveten vahiy döneminde alım satım işlemlerinin uygulama türlerinde cereyan eden faiz ve faize yol açacak yöntemleri de yasaklamıştır. Örneğin: *“eşya-yısıtte”* veya *“emval-i rebeviyye”* hadisi diye bilinen meşhur hadiste şöyle demişlerdir: *“Altına mukabil altını, gümüşe karşı gümüşü, buğdayla buğdayı, arpayla arpayı, hurma ile hurmayı ve tuza mukabil tuzu eşit miktarda ve peşin şekilde satmak dışında satmayınız. Kim artırır veya fazla alırsa faiz alıp vermiş olur. Burada alan da veren de beraberdir.”*³⁶⁶ Başka bir rivayette: *“... Bunlardan birini peşin, diğerini veresiye olarak da satmayın.”*³⁶⁷ *“Resûlullahbizi altını, gümüşle veresiye satmaktan nehyetti.”*³⁶⁸ Ama mübadele edilecek olan iki bedelin cinsi farklı olduğu zaman peşin olma şartıyla satılması caizdir: *“.... Gümüşe karşılık altın peşin olarak satılırsa gümüşün fazla olmasının bir etkisi yoktur. ...”*³⁶⁹ Çünkü *“Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz.”*³⁷⁰

---

³⁶³ Müslim, **Sahih**, Müsakat, 106 (4093).

³⁶⁴ Buhârî, **Sahih**, Vesaya, 23 (2766); Müslim, **Sahih**, İman, 145 (262); Ebu Davud, Sünen, Büyü, 3 (3331).

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyü, 3 (3331).

³⁶⁶ Müslim, **Sahih**, Musakat, 82 (1584).

³⁶⁷ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 78 (2177); Müslim, **Sahih**, Musakat, 75 (1584); Nesai, **Sünen**, Büyü, 47 (4570).

³⁶⁸ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 80 (2180); Müslim, **Sahih**, Musakat, 87 (4072); Nesai, **Sünen**, Büyü, 49 (4577).

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyü ve'l-İcarat, 12 (3349).

Hazret-i Ömer'in (r.a.) oğlu Abdullah (r.a.) anlatıyor ki: *"Ben dinarla deve satıyor, dinar yerine gümüş alıyordum. Bazen de gümüşle satıyor, onun yerine dinar alıyordum. Bu durumu Resûlullah'a (s.a.v.) arz ederek hükmünü sordum. "O andaki (aynı meclisteki) kıymetiyle olunca bunda bir beis yok."* buyurdular."³⁷¹

Ribâ konusuyla ilgili hadis kaynaklarındaki rivayetler incelendiğinde ribâ kelimesinin haram mal, haksız kazanç, yanlış iktisadi eylem biçimi ve sonucunda ortaya çıkan hâsılatı da kapsadığı görülecektir. Örneğin: *"Alım satımda fiyatı belirleme yetkisini karşıdakine bırakana gabinde (belirsizlikte) bulunanın yaptığı iş/aldığı mal ribâdır."*³⁷² *"Müşteri kızıştıran ribâ yiyici bir haindir."*³⁷³

*"Menfaat sağlayan her ödünç faizdir."*³⁷⁴ mealindeki hadise gelince bu hadis rivayet ve hadis tekniği bakımından³⁷⁵ sahih olmasa bile mana yönünden doğru olduğu için âlimlerin büyük bir kısmı bu rivayetle amel etmeyi makbul görmüşlerdir. Çünkü şart koşulduğu takdirde bir ödünçün sağlayacağı menfaatin faiz olduğu açıktır. Bu rivayet hadis kaynaklarında sahabe kavli olarak da nakledilmektedir. Örneğin, BeyhakîFeddâle b. Ubeyde'den şu şekilde tahriç etmiştir: *"Menfaat içeren her borç verme, ribâ çeşitlerindedir."*³⁷⁶ Ayrıca sahabe-i kiram Kurân-ı Kerîm'in ilk muhatapları oldukları için, tabii ki başkalarına göre ayetlerin tefsiri ve nüzul sebebi konusunda daha bilgiliydiler. Dolayısıyla sahabenin, ribâyı tarifi daha güvenilir ve daha doğrudur.³⁷⁷

Konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken başka bir husus şu rivayettir: *"En hayırlınız, borcunu en iyi ödeyendir."*³⁷⁸ hadis-i şerifinde dikkatli davranmayı gerektiren ince bir mesele mevcuttur. Örfün bağlayıcılığını dikkate alan İslam hukukçuları, alacaklı tarafından şart koşulmaksızın ve o bölgede böyle bir âdet

³⁷⁰ Müslim, **Sahih**, Müsakat, 103 (1596).

³⁷¹ Tirmizî, **Sünen**, Büyü, 24 (1242); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyü 14 (3354-3355); Nesâî, **Sünen**, Büyü, 50 (7281-282); İbn Mâce, **Sünen**, Ticârâ, t 51 (2262).

³⁷² Beyhakî, **Sünen**, V, 349.

³⁷³ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, IV, 355-356.

³⁷⁴ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcerdî el-Horasânî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, V, 349-50.

³⁷⁵ Senette bulunan Suvar bin Mus'ab adındaki raviyi hadis tenkitçilerin bir kısmı güvenilir görmemekteler.

³⁷⁶ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, V, 350.

³⁷⁷ Bkz. Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s. 63.

³⁷⁸ Buhârî, **Sahih**, İstikraz, 4 (2390); 6 (2392); 7 (2393).

bulunmaksızın borçlunun, daha fazlasıyla veya daha kalitelisiyle ödemede bulunmasını sakıncalı görmemişlerdir. Yani alacaklı tarafından şart koşulmayan fazlalık faiz sayılmamıştır. Ama eğer o bölgenin ticari hayatında borçların ödenmesinde böyle bir âdet varsa sözleşme yapmasa da sanki sözleşme yapılmış gibi örfen rayiç olan oran üzerinden fazla ödeme faiz olur. Bu mesele doğrultusunda sahabe-i kiramdan (r.a.) gelen rivayetlerin bazıları şunlardır: “Bir kişi Abdullah b. Ömer’e gelerek “*Bir adama ödünç verdim ve verdiğimden daha fazlasını şart koştum, ne dersiniz?*” diye sormuş; İbn Ömer de “*Bu faizdir.*” cevabını vermiştir.”³⁷⁹ Aynı sahabeden (r.a.) gelen başka bir rivayette de “*Borç veren kişi bu borcun geri ödenmesinden başka bir şey şart koşmasın.*” denilmiştir.³⁸⁰

Hz. Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a.) da şöyle rivayet edilmektedir: “*Borç veren kimse verdiğinden daha fazlasını şart koşmasın. Bu fazlalık, bir tutam ot bile olsa faizdir.*”³⁸¹

Konuyla ilgili çok büyük önem arzeden ve tartışmalara yol açan başka bir husus çelişkili gözükten rivayetlerdir.

1. Ribâ Sadece Veresiye ve Borçlandırmayla İlgilidir Denilen Rivayetler

İmam Buhârî’nin Sahih kitabında Üsâme b. Zeyd’in (r.a.) rivayeti Hz. İbn Abbas (r.a.) tarafından şu şekilde nakledilmektedir: “Faiz ancak veresiyede olur.”³⁸² Bununla birlikte İmam Müslim’in Sahih kitabında yer alan: “Faiz yalnızca (borcu) vadelendirmede olur.”³⁸³ rivayetleriyle ilgili İslam hukukçuları, Cahiliye Dönemi’nde vade karşılığında alacağı artırma şeklindeki yaygın olan âdete işaret edilmiştir demektedirler.³⁸⁴ Ayrıca bu hadisi rivayet eden İbn Abbas’ın (r.a.), fazlalık faiziyle ilgili rivayetlerin kendisine ulaşması üzerine bu

³⁷⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî el-Medenî, **Muvattâ**, Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1406/1985, Büyü, 39 (86/1378).

³⁸⁰ Mâlik, **Muvattâ**, Büyü, 44 (96/1388).

³⁸¹ Mâlik, **Muvattâ**, 44 (96/1389).

³⁸² Buhârî, **Sahih**, Büyü, 79 (2179); Müslim, **Sahih**, Musakat, 102 (4089); Nesai, **Sünen**, Büyü, 50.

³⁸³ Müslim, **Sahih**, Mûsakat, 101 (4088); 102 (4089); 104 (4091).

³⁸⁴ Bkz. İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126; Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, **Keşfü’-d-Düccâ en Vechi’r-Ribâ**, 1.bsk, Karaçi, İdâretü’l-Kurânve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 1415 h, 60, 67; Osmânî, **Hürmetü’r-Ribâ**, s.24.

görüşünden döndüğünü bildiren bilgiler mevcuttur. Örneğin: Hafız İbn Hacer'in (r.) naklettiği rivayete göre Hz. Ebû Saîd (r.a.) Hz. İbn Abbas'la (r.a.) karşılaştığında "Ribâ'nın ancak veresiyede cereyan ettiği" rivayeti zikredilince Hz. İbn Abbas (r.a.) bu sözünden tövbe etmiş.³⁸⁵

2. Vedâ Haccı Hutbesiyle İlgili Nakledilen Rivayet

Birçok hadis kaynağında Resûlullah (s.a.v.) Vedâ haccı sırasında Mekke'de faiz yasağı uygulamasını şu ifadelerle bildirmiştir: "... *Dikkat ediniz! Cahiliye Devri'nden kalma faizin hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım faizin ilki, amcam Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir...*"³⁸⁶

Bu rivayete dayanarak bazıları Vedâ haccından önce ribânın haram kılınmadığını iddia etmektedirler. Bu yönde nakledilen rivayetler iyice incelendiğinde bu iddianın ancak ribâ konusuna tam vakıf olmadıkları için tarihi gerçekleri yanlış değerlendiren kimseler tarafından ortaya atıldığı görülecektir. Oysaki İslam'da ribâ Hicret'in ikinci yılında kesin bir ifade ile yasaklanmıştır. Vedâ haccı hutbesindeki faizin kaldırıldığı rivayetine gelince bu hac seferinde sahabe-i kiramin kahir ekseriyeti bulunduğu için Resûlullah (s.a.v.) bu fırsatı değerlendirerek bu hutbeyi okumuştur. Çünkü bu seferde bir yandan yıllarca İslam'ı yaşayan, haram helâlden haberi olan, doğru ve yanlış birbirinden ayırabilenler; öteki yandan Yemen gibi Medine'den uzakta kalan Müslüman kabileler, bir de Mekke'nin fethiyle toplu halde yeni Müslüman olanlar bir arada bulunuyordu. Bundan dolayı İslam dininin öğütlerinden habersiz kimse kalmaması diye Resûlullah (s.a.v.) böyle hutbe okumayı zorunlu görmüştür.³⁸⁷ Kaldı ki bu hutbe, sadece faizin yasaklanması ve kaldırılmasıyla sınırlı değildir. Bu hadisi şerifteki "*kaldırdığım faizin ilki, amcam Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir*" cümlesinden bir önceki cümleye bakıldığında "*Câhiliye devrinin kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası akrabalarımın Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in oğlu Âmir'in kan davasıdır.*" cümlesinin de beyan edildiği görülmektedir. Ayrıca cahiliye

³⁸⁵ Zafer Ahmed el-Osmânî, **Keşfü'd-Dücâ**, s.61.

³⁸⁶ Müslim, **Sahih**, Hac, 147 (2950).

³⁸⁷ Bkz. Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s.20; İsmail Özsoy, "Faiz", **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

Dönemi'ndeki hamr (şarap), gıybet, kadınlara zulmetmek, birisinin namusuna göz dikmek gibi bir dizi kötü davranışın yasaklanmasından da söz edilmektedir.³⁸⁸ Bilindiği gibi bütün bunlar yıllar önce açık ve kesin ifadelerle yasaklanmıştır. Hz. Abbas (r.a.) da Mekke'nin fethedilmesinden kısa zaman önce, hicri sekizinci yılda Müslüman olmuştu. Yani Müslüman olana kadar tefecilik de yapıyormuş. Dolayısıyla faizin kaldırılmasıyla ilgili Hz. Abbas'ın (r.a.) adının Vedâ hutbesinde geçmesi somut bir vakıa üzerinden tekit amaçlı örneklendirmez.³⁸⁹

Bu iddiada bulunanlar görüşlerini desteklemek için Hz. İbn Abbas (r.a.) ve Hz. Ömer'den (r.a.) son indirilen ayetle ilgili aşağıda nakledilecek olan rivayetleri delil olarak sunmaktalar.

3. Son İndirilen Ayet Konusunda İbn Abbas'tan Gelen Rivayet

Bu konuyla ilgili rivayeti İmam Buhârî şu şekilde nakletmektedir:

عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال «آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آيَةُ الرَّبَا»

“Resûlullah'a (s.a.v.) en son inen ayet, ribâ ayetidir.”³⁹⁰

Rivayet, nakledildiği şekliyle göz önünde bulundurulduğunda yukarıda zikredilen ve en son inen ayetin, Bakara sûresi 278. ve 279. ayetler olduğu görülür. İşte bundan dolayı Hz. Abbas (r.a.) bu ayetleri ribâ ayeti olarak adlandırmıştır. Bunun başka bir izahı yoktur. Bu yüzden İmam Buhârî, İbn Abbas'ın (r.a.) bu rivayetini sadece Bakara sûresi 281. ayetine tahsis ettiği bapta zikretmiştir. İslam hukukçularının çoğu da bu rivayeti bu şekilde yorumlamışlardır. Çünkü bu olaydan sonra Resûlullah (s.a.v.) yaklaşık üç sene daha hayattaydı. Böyle bir uzun süre içinde başka bir vahyin indirilmemesi söz konusu dahi olamaz. Kaldı ki bu rivayeti, en son indirilen ayettir diye kabul ettiğimizde yine de ribânın Vedâ haccında yasaklandığı ve ribâ konusunun Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatının son günlerinde indirildiği iddiası çürütülmektedir. Çünkü bu görüşün dayandığı delile göre Rûm, Nisâ ve Âl-i

³⁸⁸Bkz. Müslim, **Sahih**, Hac, 147 (2950).

³⁸⁹Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s.20; Vehbî Süleyman Gâvcî, **el-Kâffî'l-Fıkhî'l-Henefiyyi**, 1. bsk, Suriye, Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1434/2013, s.721.

³⁹⁰Buhârî, **Sahih**, Tefsir, 53 (4544).

İmrânsûrelerinde geçen ayetler ribânın, Mekke'nin Fethi'nden önce yasaklandığına delalet eder.³⁹¹ Yani Kurân'ın en son indirilen ayeti bu rivayetteki ayet olduğuna göre tabii ki ribâyı yasaklayan başka ayetlerin bundan önce indirildiği anlaşılır.

4. H. Ömer'den (r.a.) Nakledilen Rivayet

H. Ömer'den nakledilen rivayette şöyle denilmektedir: *“Ribâ ayeti en son inen ayetlerdendir. H. Peygamber (s.a.v.) onu bize açıklamadan vefat etti. Bu yüzden ribâ ve şüphe içeren mübadele işlemlerinden sakının.”*³⁹²

Bu rivayetin mahiyetinin doğru anlaşılabilmesi için Kurân'ın borç faizini Medine Dönemi'nin ikinci yılında yasaklarken alışveriş faizinin yasaklanma sürecinin bundan dört- beş yıl sonra vuku bulduğu hatırlanmalıdır. Yani ribâyı haram kılan ayetlerin nüzulünden sonra Resûlullah, insanların bilmediği içinde ribâ şüphesi bulunan muameleleri de yasaklamıştır. Örnek olarak Cahiliye Dönemi'ndeki “eşya-yı sitte” veya “emval-i rebeviyye” diye bilinen altı şeyin satımı muzabane, muhakale, nacaş ve garar satışları, elinde olmayan ve teslim alınmayan şeyi satmak, bir satış içinde iki satışı³⁹³ ve bir satış içinde bir veya iki şartı içeren³⁹⁴ alışverişleri yasaklanmıştır.³⁹⁵ Meşhur hadisçi İbn Hacer el-Askalani'nin “Ribâ kavramı haram olan her türden ticari işlem için kullanılabilir.”³⁹⁶ yorumu işte bu ikinci tür ribâ kapsamındadır.

Konuyla ilgili H. Ömer'den (r.a.) nakledilen bütün rivayetler incelendiğinde *“... Üç şey var ki, Rasûlullah'ın (s.a.v.) onlar hakkında bize tam bir bilgi verinceye*

³⁹¹ Bkz. Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s. 21-23;

³⁹² İbn Mâce, **Sünen**, Ticaret, 58 (2276);

³⁹³ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyû, 55 (3461), **“Kim bir satış içinde iki satış yaparsa ya az olan bedeli alır yahut faiz olur.”** mealindeki hadis vade farkının faize yol açabileceği bir durumu açıklamaktadır. Şöyle ki: Vadeli satılan bir malın bedelinin vade dolduğunda ödenememesi üzerine vadenin yeniden uzatılması karşılığında fiyatın da arttırılması sonucu biri vadesi dolmuş olan ilk fiyat, diğeri de ikinci ve daha yüksek fiyat olmak üzere iki satış ortaya çıkmış olur. Hadise göre bu ikinci fiyattaki fazlalık faizdir (Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, II, 171-173). Bunun faiz olarak görülmesi, ikinci fiyat karşısında artık bir malın değil daha önceki satıştan doğan borcun bulunduğu gerekçesine dayanır. Ayrıca bkz. İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

³⁹⁴ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyû, 70 (3504).

³⁹⁵ Bkz. İbn Kesir, Ebu'l-Fedâ İsmâil b. Ömer el-Kurşî ed-Dimaşkî, **Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm**, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, 1.bsk., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1419H, I, 327. Ayrıca bu hususlarla ilgili fıkıh kitaplarındaki “Büyû” baplarına bakılabilir.

³⁹⁶ İbni Hacer, **Fethü'l-Bâri**, IV, 250; Zafer Ahmad el-Osmânî, a.g.e., s. 54.

kadar bizlerden ayrılmamasını temennî ettim: Dede, kelâle ve bir de ribâ bâblarından birtakım bâblar...”³⁹⁷ İslam hukukçularının Hz. Ömer’den (r.a.) nakledilen bu sahih rivayete dayanarak konu başında Hz. Ömer’in (r.a.) zikredilen sözünün fazlalık faizi (ribe’l-fadl ve ribe’l-bey’)ile ilgili olduğunu vurguladıkları görülecektir. Çünkü güvenilir olan ve sözüne itimad edilen ravilerin hiç biri “Ribâ ayeti en son inen ayetlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu bize açıklamadan vefat etti.”sözünüHz. Ömer’e (r.a.) nisbet etmemiştir. Bu, büyük ihtimalle Saîd b. Ebû Arûbe (ö 156/773) gibi ravilerden biri Hz. Abbas’ın (r.a.) sözüyle karıştırmasından dolayı ortaya çıkan yanlış bir anlamadır.³⁹⁸

5. Kurân-ı Kerîm’de Ribâ Kavramının Açıklanmadığı İddiası

Konuyla ilgili iddia edilen başka bir husus ise ribâ ayetlerinin mücmel şekilde beyan edilmiş olmasıdır. Bazı kimseler Hz. Ömer’den (r.a.) nakledilen zayıf rivayetin şu “*Hz. Peygamber (s.a.v.) onu (ribâyı) bize açıklamadan vefat etti.*” kısmına dayanarak Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde ribâdan mücmel ifadelerle bahsedildiği, ribânın anlamının kesin ve net bir şekilde bilinmediğini iddia etmektedir. Tefsir ve hadis kaynaklarına bakıldığında hiç kuşkusuz bu iddianın asılsız olduğu ve gerçeği yansıtmadığı rahatça görülebilir. Ayrıca hadis tahkikçileri bu rivayetin kabul görülemeyecek derecede zayıf olduğunu belirtmekte³⁹⁹ ve de bu sözün hadis-i şeriflerde yasaklanan fazlalık ribâsıyla ilgili olduğunu vurgulamaktalar. Çünkü ribânın haram olduğunu açıklayan ayetlerin indirilmesinden sonra kaynaklarınhiçbirinde sahabe-i kiramın muamelatta bazı konularda belirsizlik yaşadıkları ribânın ne olduğunu bilmedikleri, konuyu doğru ve düzgün anlayamadıklarıyla ilgili hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Çünkü vahyin nüzulüyle sahabeler içki, zina, kumar, leş gibi şeylerin haram kılınmasını tam manasıyla anladıkları için Kurân-ı Kerîm’de zikredilen ribânın hakikatinin ne olduğunu ve ribâyla neyin kastedildiğini de tam olarak bilmekteydiler. Yani ribânın anlamının, mahiyetinin ne olduğu gizli ve üstü kapalı bir konu olmadığı gibi üzerinde faiz cereyan eden işlemler de gizli bir konu değildir. Aksine gayet açık, aşikâr ve rahatça

³⁹⁷ Buhârî, **Sahih**, Eşribe 5.

³⁹⁸ Bkz. Osmânî, **Hürmetü’r-Ribâ** s.21, 23, 36;

³⁹⁹ Bkz. Osmânî, **Hürmetü’r-Ribâ**, s. 35; Zafer Ahmed el-Osmânî, **Keşfü’l-Düç â**, s.50.

anlaşılabilir bir konudur. Çünkü ribâ Cahiliye Dönemi'nde bilindiğiiktisadi faaliyetlerde kullanılmaktaydı.⁴⁰⁰ Hatta ribânın haram olduğunu belirten ayet indiği zaman müşrikler hemen “*Ticaret de ribânın ta kendisidir.*” diye itiraz ettiler.

Ayrıca Bakara sûresinin 279. ayetinde Allah (c.c.), tefecilikle uğraşanlara Allah'a (c.c.) ve Resülü'ne (s.a.v.) karşı savaşmaya hazır olsunlar diye meydan okuyor. Dolayısıyla ribânın anlamını anlayamayan ve onun mahiyetini kavrayamayan kimselere hikmet sahibi olan yüce Allah (c.c.) nasıl olur da meydan okur!?

Ancak Kurân-ı Kerîm'de ribânın net ve hukuki bir şekilde tanımlanmadığı belirtilmelidir. Bu da basit bir nedene dayanmaktadır. Ribâ çok iyi bilinen belli bir fazlalığı ifade ettiği için Kurân onu açıklamakla ilgilenmemiş, Allah'ın ribâyı haram kıldığını ve herkesin artık ondan vazgeçmesi gerektiğini beyan etmesi yeterli olmuştur.⁴⁰¹ Her zaman olduğu gibi bazı insanlar, nefislerine kapılıp menfaatleri için toplumdaki kararsız, saf, fakir ve darlığa düşenlerin durumlarını istismar ederek basit yollardan haksız gelirler elde edebilmeleri için türlü hilelerle, ribâyı içeren yeni geliştirilmiş işlemlerebaşvurmaktadır. İşte tam bu yüzden ribâ konusu Kurân'da kayıtsız ve şartsız olarak beyan edilmiştir.

2.1.10.4.Ribânın Çeşitleri

Klasik fıkıh eserlerinde ribâ genelde iki şekilde oluşmaktadır: “veresiye” ve “fazlalık” ribâsı. Peşin alışverişlerde ortaya çıkan faize “fazlalık faizi” (ribe'l-fadl), standart şeylerin veresiye satışından doğan fazlalığa ise “veresiye faizi” (ribe'n-nesi'e) denir. Bu fazlalık hakiki veya hükmi olabilir. Malın miktarındaki fazlalık hakiki, zamandaki fazlalık, yani vade ise hükmidir.⁴⁰²

Veresiye Faizi: Bu kavram fıkıh kitaplarında veresiye satışlarıyla ilgili olduğu için ribe'nnesi'e, borç işlemlerinden ortaya çıktığı için ribe'ddeyn, Kurân'ın indiği

⁴⁰⁰ Bkz. Osmânî, Muhammed Şafi', **Maarifü'l-Kurân**, III, 447; Osmânî, **Hürmetü'r-Ribâ**, s. 31; Zafer Ahmed el-Osmânî, **Keşfü'd-Düccâ**, s.54,104.

⁴⁰¹Bkz. Mevdûdî, **Sûd**, Lahor, 1961, y.y. s. 136.

⁴⁰² Naziyye Hammad, **Mucemu'l-Mustalahati'l-Maliyyeti'l-İktisadiyeti fi Lügati'l-Fukaha**, Daru'l Kalem, Dimaşk, 2014, s. 220.

dönemde Arapların arasında yaygın uygulanan faiz çeşidi olduğundan dolayı, ribe’l cahiliye olarak da zikredilmektedir. Nesie kelimesi sözlükte; veresiye alışveriş, geriye bırakılmış borç anlamında, bir şeyi bir süreye kadar ertelemek⁴⁰³ demektir. Ribe’n-nesie bir malı, kendi cinsinden bir mal ile fazlasıyla geri almak üzere vadeli olarak değiştirmek,⁴⁰⁴ aynı veya farklı cinsten olan başka bir malla eşit ölçüde olsa bile veresiye şeklinde pazarlamak⁴⁰⁵ diye tanımlanmaktadır. Yani bedellerden birinin parayla alınıp satıldığı durumlar hariç⁴⁰⁶ aynı veya farklı cinsten oluşan iki malın birbiriyle vadeli olarak mübadele edilmesinde yine faiz cereyan eder. Bu konuda misli mallarla kıyemî mallar arasında da fark yoktur. Çünkü vadeli işlem, bir zamana bağlı olduğundan ve zaman, değerler üzerinde enflasyon, kur farkı ve değer kaybı gibi pozitif veya negatif etki yapacağından vadeye bağlı bir işlemde verilecek şeylerin ölçülerinde eşitlik olsa bile değerlerinde eşitlik meydana gelemeyebilir. Bu sebepten dolayı ribe’nnesie’de miktarlarda eşitlik olsa bile işlem faiz sayılmıştır.⁴⁰⁷

Câhiliye Dönemi Arapları, ribâ kelimesini ve ondan türeyen diğer kelimeleri sözlük manasından ziyade terim anlamında, yani vadeye veya vadenin uzatılmasına karşı borcun da artması anlamında kullanıyorlardı.⁴⁰⁸ Nitekim kaynakların bildirdiğine göre Câhiliye Devri’nde borçlu, alacaklısına giderek “Borcu ertelersen sana şu kadar fazla veririm.” derdi, alacaklı da borcu ertelerdi.⁴⁰⁹ Bu dönemde Araplar, faizi belirli aralıklarla ödenmek şartıyla borç para verirler, ara dönem sonlarında faizi, vade dolduğunda da anaparayı isterlerdi. Eğer borçlu ödeme yapamayacak durumda ise vadenin uzatılması karşılığında faiz miktarı da arttırılırdı.⁴¹⁰ Bu faiz türü İslam hukukçularına göre Kurân’da yasaklanan faiz olup

---

⁴⁰³ İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

⁴⁰⁴ Örneğin kış mevsiminde bir ölçek un alınıp, yaz mevsiminde iki ölçek un vermek durumunda ribe’nnesie meydana gelir. Bkz. Muhammed UmerChapra, **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İstanbul, İktisat Yayınları, 2019, s. 217.

⁴⁰⁵ Meselâ 25 gram altın, vadeli 25 gram altın veya bu 500 gram gümüş karşılığında satılırsa veresiye faizi ortaya çıkar.

⁴⁰⁶ Çünkü İslâm’ın izin verdiği vadeli satış türü bedellerden birinin para olduğu muameledir. Paralı bir muamelede ister mal peşin, para vadeli; ister para peşin, mal vadeli olsun alım satım caizdir.

⁴⁰⁷ Çünkü İslâm’ın izin verdiği vadeli satış türü bedellerden birinin para olduğu muameledir. Paralı bir muamelede ister mal peşin, para vadeli, ister para peşin, mal vadeli olsun alım satım caizdir.

⁴⁰⁸ İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

⁴⁰⁹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân’anTe’vîli’l-Âyi’l-Kur’ân**, VI, 8.

⁴¹⁰ Fahreddin Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî **Mefâtihi’l-Gayb (et-Tefsiri’l-Kebir)**, 3.bsk., Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1420H, VII, 91.

dönemin insanları arasında iyi bilinmesi nedeniyle hadislerde ve fıkhıta fazlaca üzerinde durulmamıştır.

Fazlalık Faizi: Fazlalık faizi, aynı cinsten iki malın kendi cinsi karşılığında veya paranın peşin olarak mübadelesinde bir fazlalığın bulunması halinde gerçekleşir. Yani bir malın kendi cinsiyle kabzı geciktirilmeden fazlasıyla değiştirilmesidir. Altının altına, gümüşün gümüşle, gıda maddesinin gıda maddesiyle fazlalıkla değiştirilmesi gibi. Dolayısıyla fazlalık faizi, peşin olan bir mübadele işleminde karşılığı olmaksızın şart koşulan fazlalıktır, diye tarif edilebilir. Bu kavram fıkıh kitaplarında ribe'l-fadl ve ribe'l-bey' olarak da zikredilmektedir. Bu, hadîs-i şeriflerde yer alan ribâ çeşidi olup mislî tür malı misliyle, iki ivazdan (bedelden) birisini diğersinin üzerine ziyadeyle satmaktır. Yani bedelli ve ivazlı olan bir muamelede karşılığı olmayan veya şart koşulmuş olan bir fazlalıktır.

Hz. Ebû Said el-Hudri'den (r.a.) nakledilen rivayette Allah Resûlü fazlalık faizini şöyle anlatmaktadır: *“Resûlullah (s.a.v.) bir kişiyi Hayber'e vali olarak atamıştı, atanan kişi kaliteli bir hurma getirmişti. Resûlullah (s.a.v.): 'Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?' diye buyurdular. Vali: 'Hayır, biz bunun bir ölçüğünün iki ölçek karşılığında, iki ölçüğünü üç ölçek karşılığında alıyoruz.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): 'Öyle yapma. Sade hurmayı parayla sat. Daha sonra elde ettiğin para ile kaliteli hurma al.' buyurdular.”*⁴¹¹ Bu hadis-i şerifte şunu da görüyoruz ki Hz. Peygamber (s.a.v.) takas ekonomisinden ziyade para ekonomisini tercih etmektedir. Bu durumu İslam'ın adâlet ilkesi ile bağdaştırabiliriz. Çünkü takas ekonomisinde bedeller her zaman birbirinin dengi olmayabilir ve taraflar arası hak geçmesi daha muhtemel sonuçlar doğurabilir. Bu faiz çeşidi mezheplere göre çeşitli illetlerle gerekçelendirilmiş ve kıyas ile yasak kapsamı genişletilmiştir.

Dolayısıyla fıkıh literatüründe faizin Arapça kullanımı olan ribâ kavramı borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır. Yani iki malın birbiriyle değişimi sırasında taraflardan birinin akit gereği karşılığı olmaksızın

⁴¹¹ Müslim, **Sahih**, Müsakat, 96 (4083).

verdiği fazlalığa faiz denir.⁴¹² Hem kredili borç verme muamelesine dayanan faizi hem de sadece para borçlarını değil, aynı zamanda mal değişimlerini de kapsamaktadır. Bu işlemlerin ribâ olarak tanımlanması İslam hukukçularının görüş birliğiyle kat'î naslarla yasaklanmıştır.⁴¹³

2.1.10.5.Ribânın Toplumdaki Tahribatı

Ribânın toplumdaki tahribatına gelince her şeyden önce İslâm'da bütün emir ve yasaklar dinî inanç ve mükellefiyet boyutuna sahip olduğu gibi fert ve toplumun lehine umumi menfaatleri gözeten birtakım hikmet ve amaçlar taşıdığı belirtilmelidir. Ribâ bir başkasının malını karşılıksız olarak almayı gerektirdiği için İslam hukuku açısından haksız ve batıl bir kazanç olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemlerin yapılması haramdır. Buna rağmen maalesef insanların çoğunluğu bu konuya itiraz ederek hemen faiz sistemiyle ayakta duran ve gelişmiş ülke ve şirketlerden söz eder. Bu örneklerle rağmen ribânın zararları ve toplumdaki tahribatı inkâr edilemez. Bu hakikat şu örnekle daha iyi anlaşılabilir. Birisi tefecilik sayesinde milletin darlığa düştüğü durumları istismar ederek zenginleşip mal varlığını katlamış belli birilerini örnek göstererek bunları ne kadar övse de akli başında olan insan görünüşe aldanmaz. Aksine bu sürecin nasıl işlediği ve hangi sonuçları doğurduğuna bakıldığında faiz alan belli bir kesimin üretim ve ticaretten anlamayan, parasını nasıl değerlendireceğini bilemeyen kişilerin mal ve mülkünü kullandığı; yardıma muhtaç, borçlu, yoksul durumuna düşmüş, dar gelirlilerin durumunu istismar ederek hakkı, hukuku, şeref ve itibarı çiğneyerek zenginleştikleri acı gerçeği görülecektir.

Dolayısıyla faizin toplumdaki tahribatı şu şekilde özetlenebilir:

Faiz, var olduğu günden itibaren daima güçlünün ve sermaye sahibinin yararına olmuş, zayıf, muhtaç kimselerin durumlarını da gittikçe kötüleştirmiştir. Çünkü faizli işlemlerde borç alan fakir, borç veren ise zengin olduğu için maddi kazanç ve gelir sürekli fakirden zengine doğru akmaktadır. Neticede bu tür haksız

⁴¹² Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, t.y., VI, 104.

⁴¹³ Munzir Kahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s.288-289; Zafer Ahmed el-Osmânî, **Keşfü'd-Dücâ**, s.56.

yöntemle toplum içinde belli bir kesimin sermayesi gittikçe katlanarak çoğalmakta iken fakirlerin ise borçları katlanarak artmakta zulmün altında daha fazla ezilmektedirler.

Belli bir kesimin elinin güçlenerek ekonomiden siyasete toplum üzerine hâkimiyet kurmaları ve her şeyi kontrolleri altına almalarının nedeni faizdir. Faiz sömürüsüyle daha da zenginleşenler yalnızca kendi çıkarlarını düşündükleri için yüksek faiz nedeniyle ortaya çıkan maliyet enflasyonu altında ezilen yoksul ve dar gelirlili tüketiminin zararlarına aldurmamaktadırlar. Yani fiyat pahalılığının asıl nedeni tam budur. Çünkü bankalar aracılığıyla milletten toplanan sermayenin belli bir kısmı para babaları olarak nitelendirilen fırsatçılara peşkeş çekilmektedir. Onlar da milletin parasının büyük bir kısmına musallat olunca akaryakıt ve zincir marketlerin sahiplerinin yaptıkları gibi hayati önem taşıyan malzemelerin üstüne çöküp türlü hilelerle sahte ortamlar yaratarak milletin parasıyla satın aldıkları bu malzemeleri sorumsuz ve acımasızca kendi belirledikleri yüksek fiyatlarla milletin kendisine satmaktalar.

Faiz ile uğraşmak risksiz ve kolay bir kazanç yolu olarak düşünüldüğü için birçok insanı çalışmak, üretmek, ticaret, ziraat ve sanat gibi meşru kazanç yollarına yönelmekten alıkoymaktadır. Neticede kaynaklar ve yeteneklerin tam olarak kullanılmasını önleyerek işsizliğe sebep olmaktadır.

Faiz, toplumu tek vücut olarak ayakta tutan insanlar arasındaki kardeşlik bağı, sevgi ve şefkat duygusu, yardımlaşma ve dayanışma ruhuyla muhtaçlara yardım eli uzatma gibi imani ve vicdani sorumluluk hasletlerini baltalayarak köreltmektedir. Yani değerlerin altüst olup insani hasletlerin yerini para ve itibar kazanma hırsının aldığı cemiyetlerde bencilliğin körüklenip insanların barbarca bir hayat mücadelesine sürükleneceği açıktır.⁴¹⁴

Faiz nedeniyle genelde yoksul ve ihtiyaç sahibi kimseler ağır borçların yükü altında ezilmektedir. Çünkü zaman geçtikçe borcun katlanması faizin en temel özelliğidir. Hatta bazen borç alınan paranın faiz oranı anaparayı da geçer. Dolayısıyla

---

⁴¹⁴ Bkz. İsmail Özsoy, "Faiz", **TDVİA**, İstanbul, XII, 110-126.

fakir ve darda kalmış kimseler bu yükün altından kalkamayıp maddi zulmün altında daha da fazla ezileceklerdir.

İşlerin yolunda gitmediği durumlarda faiz belasının yıkıcı tahribatı dönüp dolaşımın omzuna yüklenmektedir. Yani faizle borç alanlar, iflas ettiklerinde bankalardaki sermayenin büyük bir kısmı milletin olduğu için kaybedilen servetin neredeyse hepsi yine milletin boynuna düşer. Çünkü ortaya çıkan zararlar bütünüyle millettten toplanan paralardan oluşmaktadır. Bu yüzden olan yine millete olur.

Dış borçların faizleri kalkınmakta olan ülkelerin daha iyi ve daha çabuk kalkınmalarını engellemekte, giderek ekonomik istiklallerini gölgelemektedir.⁴¹⁵

İşte bu yüzden Allah (c.c.) toplumun böyle tahribatdan korunması ve vahim durumların ortaya çıkmasını engellemek için malların belli bir kesimin elinde güç aracı olarak toplanmasını men etmiş ve bu tür girişimlerde bulunmayı yasaklamıştır.

Paranın kendisi, hiç bir ihtiyacı karşılamaz. Ne yenir ne içilir ne de giyilir. Ama kimin eline geçerse onun ihtiyacını karşılamamanın vasıtası olur. Bu sebeple para, damardaki kan gibi dolaşımda olmalıdır. Dolaşımda olmayan paranın kimseye faydası olmaz. Kurân biriktirmeyi değil, infakı emreder. Arapçadātünele “nafak” (النفق), bir şeyitüneldegeçirmeye “infak” (انفاق) denir. Kan, nasıl damarlardan geçipvücuda yayılırsa gelir ve servetin de infak yoluyla, yani harcama kanallarıyla topluma yayılması gerekir.⁴¹⁶ Dolaşımdaki para, uğradığı her kişininişinigörür. Kiminin borcunu öder, kimine mal alır, kimine üretim yaptırır, kimileri içinişçiücreti olur. Üretimi artırıcı ve işsizliği azaltıcı etki yapar. Fakat bu süre içinde o paranın miktarı ne artar ne de eksilir. Piyasaya giren her para, ekonomiye hareket kazandırır. Ama faizli kredi olarak girerse hareketlilik uzun sürmez. Çünkü onu, ödemegünündenönce faizi ile birlikte piyasadan çekmek gerekir. Bu sebeple faiz, ekonomik faaliyetin başarısını engelleyici bir yüküdür. Faiz, dolaşımdaki parayı azaltacağıiçin piyasa eski canlılığını da kaybeder ve acilen yeni paraya ihtiyaç duyulur. O da faizli olursa piyasa gittikçe daralır. İşlemtekrarlandıkça kredi ihtiyacı

⁴¹⁵ Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, s. 218

⁴¹⁶ Servet, Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 15-16.

artar ve dolaşımdaki para azalmaya devam eder. Sonunda çöküş başlar.⁴¹⁷ Bu husus hadis-i şerifte şöyle ifade edilmiştir: “*Faiz geliri çok da olsa sonu darlığadöner.*”⁴¹⁸

Çağımızda faiz salgın bir hastalık gibi tüm dünyaya yayıldığı ve bütün iktisadi faaliyetlerin hayat omurgası haline geldiği için faiz içeren işlemlerin haram olduğundan ne kadar bahsedilirse bahsedilsin maalesef İslam toplumunun çoğunluğu güncel faiz çeşitlerinin Müslüman hayatında hiçbir önemi yokmuş gibi türlü hileler ve bahanelerle konu görmezden gelinir. Hatta ilim ehli olarak tanınan bazı kimseler de türlü gerekçeler üreterek toplumu bu konunun gerçek mahiyetini anlamaktan alıkoymaktadır. Hâlbuki Hz. Cabir (r.a.) şöyle demektedir: “*Resûlullah (s.a.v.) faiz yiyene, yedirene, faiz muamelesini yazan kimseye ve bu muamelenin şahitlerine lanet etti! ve ‘Onlar günahta eşittir.’ buyurdu.*”⁴¹⁹ Hz. Ebû Hüreyre’den (r.a.) nakledilen hadise göre ise Resûlullah (s.a.v.) ribâyı helak edici olan yedi günahın biri olarak belirtmiştir. Allah, Kurân’da Müslümanların bu tür günahlardan sakınmalarını büyük bir övgüyle teşvik etmiştir: “*Onlar (gerçek müminler) büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar.*”⁴²⁰

2.1.10.6. Ribâ ile Bey’in Mukayesesi

“Bey” (البيع), “b-y-a” (بيع) kökünden bir kelime olup sözlükte “Bir şeyi başka bir şey ile değiştirmek, bir şeyi satmak veya satın almak, sözleşme yapmak, taahhütte bulunmak anlamlarına gelir.”⁴²¹ Bey’ geniş kapsamlı bir kelimedir. Her tür karşılıklı ilişkiyi içine alır. Örneğin: Allah ile kul arasındaki ilişki⁴²², yönetici ve yönetilen arasındaki ilişki⁴²³, sosyal ve ekonomik nitelikli her türlü ikili mübadele ilişki⁴²⁴ bey’in kapsamına dâhil olur. Bir fıkıh terimi olarak bey’, مبادلة مال بمال تملكا و، “mülkiyet nakli gerçekleşmek üzere bir malı başka bir malla değiştirmek”

⁴¹⁷A.e.

⁴¹⁸ Bkz. Ahmet İnce, **Zekat Faiz İlişkisi**,

<https://www.gazetegordes.com/yazarlar/ahmet-ince/zekat-faiz-iliskisi/1536/>, erişim tarihi: 12.07.2022.

⁴¹⁹Müslim, **Sahih**, Musakât, 106 (4093); İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 58 (2277).

⁴²⁰Şûrâ, 42/37.

⁴²¹ İbn Manzûr, **Lisânu’l-arab**, VIII, 23-26.

⁴²²Tevbe, 9/111; Hac, 22/40.

⁴²³ Fetih, 48/10; Mümtehine, 60/12.

⁴²⁴ Bakara, 2/275, 282; Nûr, 24/37; Cuma, 62/9, 35.

şeklinde ticari/kazanç amaçlı bir işlem olarak tanımlanmıştır.⁴²⁵ Bey'in tarifinde geçen her iki "مال" lafzı da nekre olduğundan, nahiv kuralı gereği, birbirinden farklı malları (muğayeret) ifade ettiğinden dolayı tarifi tercümesinde "başka bir malla" vurgusu yapılmıştır. Kurân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi: Hz. Yusuf'un (a.) çok düşük bir bedel karşılığında satılması⁴²⁶, Ashab-ı Kehf'ten birinin para verip karşılığında yiyecek alması⁴²⁷, bazı kimselerin hidayet karşılığında sapıklığı satın alması⁴²⁸ ve Allah'ın, müminlerin can ve mallarını cennet karşılığında satın almasına dair ayet⁴²⁹ alım-satım konu olan şeylerin farklılığına işaret eden örneklerdir.

Alım satım insanlık tarihi boyunca toplumlar nezdinde meşru bir kazanç yöntemi olarak kabul edilmiştir. Ribâ da bey' de menfaat amaçlı işlemler olduğundan o dönemdeki faiz taraftarları beyi'ribâ işlemine benzetmiş ve "alış veriş işlemi de tıpkı faizli işlem gibidir" diyerek itirazda bulunmuşlardır. Böylece faizi de meşru yöntemlerle yapılan ekonomik faaliyetlere dâhil etmeye çalışılmışlardır. Hâlbükikâr; mal üretimi, verilen emek, harcanan sermaye, üstlenen risk ve sunulan hizmet neticesinde elde edilen gelir, sağlanan maddi fayda, kazanç, yarar ve rızık kazanma anlamlarına gelir. İslam'ın iktisadi yaklaşımı ele alındığında kâr, başkalarının zararına olmayan, İslam tarafından yasaklanmamış ticari faaliyetlerden elde edilen, meşru ya da helâl kazançtır.⁴³⁰ Çünkü İslam'ın ekonomi anlayışına göre bir ticaret akdinin meşru bir kâr doğurması için maddeleri arasında önceden belirlenmiş kesin bir kazanç söz konusu olmamalıdır ve sermaye sahibinin elde edeceği kârın meşru olabilmesi için yapılacak iş ile ilgili sorumluluk sahibi olması gerekir. Bu iki önemli noktayı göz ardı eden ticari akitler İslam ekonomi anlayışı açısından meşru görülmez.⁴³¹ Ali Karadâğî kârın tanımıyla ilgili İslam hukukçularının ortak kanaatini şöyle ifade etmektedir: İslam'da kâr, ticaret yoluyla elde edilen gelir, malın satış fiyatı üzerine eklenen fazlalık, girişimcinin riskleri, emekleri ve teşebbüsüyle hak

⁴²⁵Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâyi*, VII, 197; İbni Abidin, *Haşiyetü İbni Abidin*, IV, 501; Abdullah bin Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyârli Ta'îli'l-Muhtâr*, 2 c., thk. eş-Şeyh Zuheyr Osman el-Cuayd, Darü'l-Erkam, y.y., I, 231.

⁴²⁶Yûsuf, 12/ 20.

⁴²⁷Kehf 18/ 19.

⁴²⁸ Bakara, 2/ 16, 175.

⁴²⁹Tevbe, 9/111.

⁴³⁰ Bkz. Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 67.

⁴³¹ Bkz. Mustafa Taşkın, *İslâm İktisadı Açısından Faiz ve Kâr Kavramları Mukayesesi*, s. 73.

ettiği kazançtır.⁴³² Yani İslam iktisadında kâr oluşum faktörleri sermaye, emek ve daman olarak belirtilmiştir. Kârla faizin ayrışıkları temel nokta, bey‘in iki farklı malın değişimi ile ribânın ise sadece zimmette sabit olabilen misli ve (kalite açısından farklı olsa bile) aynı cins ve/veya aynı türden iki malın farklı miktarlarda değişimi ile gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Kâr, ticari işlemin artı değer sağlaması sonucunda elde edilen gelirken faiz, yapılan işlemin artış sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın sözleşme esnasında belirlenen fazlalığı konu edinen sözleşmedir.⁴³³ Kâr, sermaye ve emeğin üzerine risk üstlenilerek gerçekleştirilen ticaret sonucunda oluşur.⁴³⁴ Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) ıslah ve inşa faaliyeti yürüttüğü en önemli kurumlardan olan ticaret, kişiler arasında para-mal-emek üçlününün takasına dayanan bir ilişki biçimidir. Ticarete elde edilen kâr, belli bir emeğin, çalışma ve teşebbüsün karşılığı iken faiz ise sadece vadenin karşılığıdır. Ticarete müşteri ve satıcı yani her iki tarafın menfaatleri arasında kâr ya da zarar etme riski varken faizli işlemlerde ise karşılıklı menfaatten ziyade bir tarafın sıkışmasından kaynaklanan tek taraflı istifade yani istismar ve sömürü vardır. Yani ticarete kâr, zarar ve risk dengesinin korunma ilkesi mevcutken faizde sermaye sahibi hiçbir risk yüklenmeyip bütün riski emek sahibinin omuzlarında bırakmaktadır. Başka bir deyimle kâr, satın alınan veya üretilen bir malın maliyetine satış anında eklenen bir fazlalıktır. Ticaret kâr ve zarara katlanmayı göze alma karşılığında caiz görülmüştür. Ticarete kâr tek seferde alınır ve biter, faiz ise devamlı katlanarak büyür. Ticaret üretken ve verimli, faiz ise âtil ve batıl bir kazanç yoludur. Bu yüzden de Kurân’da, Allah’ın ticareti helâl, faizi ise haram kıldığı belirtilmiştir.

2.2. İSLAM İKTİSADININ AHLÂKÎ YÖNÜ

İslam ekonomisi temelleri ve İslam’da ticaret ilkeleri Batı ve batıl ekonomi sistemlerinin aksine ahlâki değerler üzerine kurulmuş olup sorumluluk duygusu ve yükümlülükleri yerine getirme mekanizmalı iktisadi bir sistemdir. İslam iktisadı hak,

⁴³²Bkn. Karadâğî, **Hekibe**, I, 9.

⁴³³ Adil İd, **er-Ribhu ve'l-Hasâra**, Daru'l Fikri'l Camii, Mısır, 2006, s. 65, 66..

⁴³⁴ Bkz. **İktisad Meselesine Usûlî Bir Bakış**, çev: Ozat Shamshiyev, 113-126. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/868397>, erişim tarihi: 13/12/2021.

hukuk, adâlet, doğruluk, fedakârlık, yardımseverlik, başkalarını gözetme gibi ahlâki değerleri iktisadi faaliyetlerin temel özellikleri olarak kabul etmektedir. Bu ahlaki davranışlar yalnızca insanın vicdanına bırakılmamış, nasslarla düzenlenmiştir.

İslam iktisadında ticaret yapıp alışverişlerde riayet edilmesi gereken ahlâki değerler ve sorumlulukların başlıcaları şunlardır:

2.2.1. Tevekkül Anlayışı

Sözlükte “dayanmak, güvenmek, vekil tutmak” anlamlarına gelen “وكل” v-k-l kökünden türeyen "توكل" tevekkül terim olarak; “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme, hedefe ulaşmak için gerekli olan maddi ve manevi sebeplerin hepsine başvurduktan ve yapacak başka bir şey kalmadıktan sonra Allah’a dayanıp güvenmek ve ondan ötesini Allah’a bırakmak”⁴³⁵ manasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye **mütevekkil**, güvenilene **vekîl** denir. Tevekkül eden kişi Allah’a kayıtsız şartsız teslim olmuş kişidir. Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. İbn Teymiyye tevekkülün “kalbin yalnız Allah’a güvenmesi” anlamına geldiğini belirterek bunun sebeplere başvurma ve mal biriktirmeye aykırı olmadığını söyler.⁴³⁶

“... Kim Allah’a (itimat edip) ona tevekkül ederse (hedefine ulaşıp saadete erişmesi için) Allah ona kâfidir...”⁴³⁷

“Eğer siz Allah’a hakkıyla tevekkül etseydiniz sabah aç çıkıp akşam tok dönen kuşlar gibi, Allah sizi de rızıklandırır.”⁴³⁸

Bu hadise göre bir insan Allah’a hakkıyla tevekkül ederek Allah’ın yarattıklarından rızkını elde etmek için çalışırsa, muhakkak ki bu çalışma ve gayretinin karşılığını alır. Yani Allah kuşları rızıklandırdığı gibi onu da rızıklandırır.

⁴³⁵ Bkz. İbn Manzur, **Lisânü’l-‘Arab**, XI, 734.

⁴³⁶ İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **et-Tuhfetü’l-‘Irâkıyye**, 2.bsk., el-Metbeatu’s-Selefiyye, Kahire 1399H, s. 185.

⁴³⁷ Talâk, 65/3.

⁴³⁸ Tirmizî, **Sünen**, Zühhd, 24 (2498); İbn Mâce, **Sünen**, Zühhd, 14 (4164).

Tevekkül insanın her şeyden önce güçlü bir irade, güven ve kararlılıkla kendini Allah'a teslim etmesi; hedefine ulaşabilmesi için gereken her çeşit önlemi alması, bütün gücüyle işinde başarımın araçlarını temin etmesi demektir. Tevekkül etmek, tembellik ve miskinlik olmadığı gibi çalışma ve ilerlemeye mani de değildir. Tevekkül, çalışıp çabalamak, çalışıp çabalarken Allah'ın bizimle olduğunu hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah'a bırakmaktır.

Çağımızda maddiyatın her şeyin ölçüsü olarak görülmesi, hayat boyunca ulaşılmaz arzulara heveslenilmesi, mal ve mülk elde edinmek için gece gündüz demeden meşakkatli çabalara katlanmak kaygıları arttırmaktadır.

Kalplerin asayiş, sükûnet ve emniyeti ancak ve ancak Allah'ın zikriyle mümkündür. Rabb'imiz olan yüce Allah'ın buyurduğu gibi:

*“Bilin ki kalpler ancak Allah'ın zikriyle sakinleşir.”*⁴³⁹

Genelde insan dünya işleri, ticaret, mal ve mülkle uğraşırken Allah'ı anmaktan ve onu zikretmekten gafil olur. Rahmeti bol ve merhameti her şeyi kuşatan yüce Allah, böyle durumlarda, lütfu ve merhametinden gafil kalmamaları için kullarına çok zikretmeyi emretmiştir.

*“(Cuma) namazı kılıldıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (payınıza düşen rızkınız ve) nasibinizi arayın. (Alışveriş esnasında) Allah'ı çok zikredin ki (dünya meşgaleleri sizi âhirette fayda sağlayacak olan şeyden alıkoymasın ve böylece) kurtuluşa eresiniz.”*⁴⁴⁰

2.2.2. Sözleşmelere Bağlı Kalmak

*“Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. ...”*⁴⁴¹

Bu ayet-i kerîmede Allah'a verilen sözlere ve kulların kendi aralarında yaptıkları akitlere riayet etmek İslam dininin temel kuralları arasında beyan

---

⁴³⁹Ra'd, 13/28.

⁴⁴⁰ Cuma, 62/10. Bu ayete meal verilirken İbni Kesir'de zikredilen görüşlerden faydalanılmıştır.

⁴⁴¹ Mâide, 5/1.

edilmiştir. İslâm dini, tarafların anlaşmalara bağlı kalmasını ve sözlerin mutlaka yerine getirilmesini emreder. Çünkü meşru yollarla gerçekleşen her sahîh akdın yerine getirilmesi, imanın bir gereğidir.

Resûlullah (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktalar:

*“Müslümanlar; haramı helâl, helâli de haram etmedikçe kabul etmiş buldukları şartlara uyarlar.”*⁴⁴²

Bu hadis-i şeriften anlaşıldığı üzere yerine getirilmesi gereken şart ve akit, Allah’ın dinine uygun olan şart ve akitlerdir. Allah’ın dinine uygun olmayan, haram şeyler üzere yapılan akitlere ise bağlı kalmak icap etmez. Allah’ın dinine uygun, meşru bir akdi bozmak ise münafıkların hasletlerinden olup şiddetle yasaklanmıştır. İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

*“Kıyamet günü, Allah öncekileri ve sonrakileri birleştirip topladığı zaman her vefasız için, onu tanıtan bir bayrak dikilir ve ‘Bu falan (oğlu falanın) vefasızlığıdır.’ denilir.”*⁴⁴³

Müminlere yakışan; ayet ve hadislerde beyan edilen emirlere uymak, tüm sorumluluk ve sözlerinin gereğini vakti ve zamanında kusursuz olarak yerine getirmektir. Aksi halde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu itabına maruz kalırlar:

*“Kendisine güvenilmeyen kimsenin (emanete riayet etmeyen) imanı yoktur. Sözünde durmayanın da (ahde vefa göstermeyen) ise) dini yoktur.”*⁴⁴⁴ Bu hadis-i şerifte sözünde durmayan, ahdine vefa göstermeyen ve sözleşmelere bağlı kalmayan birisi kendisine güvenilmeyen kimse olarak tanımlanarak bütün bu kötü davranışlarda bulunanın din ve imanla hiçbir alakasının olmadığı açıkça vurgulanmaktadır.

---

⁴⁴² Ebû Dâvûd, **Sünen**, Akdiye, 12, (3394).

⁴⁴³ Buhârî, **Sahih**, Edeb, 99 (6177-6178).

⁴⁴⁴ Bkz. İnce, **Zekat Faiz İlişkisi**, <https://www.gazetegordes.com/yazarlar/ahmet-ince/zekat-faiz-iliskisi/1536/>, erişim tarihi: 12.07. 2022.

2.2.3. İşçinin Hakkını Zamanında Ödemek

“İşçiye hakkını alınının teri kurumadan veriniz.”⁴⁴⁵

Kutsî bir hadiste de şöyle buyrulur:

“Üç kimse kıyamet gününde beni karşılarında bulacaktır: Benim adımları verip haksızlık eden; hür bir insanı satın parasını yiyen; bir kimseyi çalıştırıp da ona ücretini vermeyen.”⁴⁴⁶

İşçi ve işverenin önce Allah’a, sonra da birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Nitekim zenginlerin, ticaret erbabının büyük bir hırsıyla mal biriktirme yarışına girip çalışanlarını, hizmetçilerini ve kölelerini hor ve hakir gördükleri bir zamanda, sevgili Peygamberimizin (s.a.v.) *“Hizmetçileriniz, kardeşlerinizdir.”* ifadesi, haksızlık ve zulüm üzerine kurulu yapıyı değiştirmeye yöneliktir.

Yüce dinimiz İslam’ın öğretileri, Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) örnek hayatı, bizlere çalışmayı, çabalamayı, emek sarf etmeyi, alın teri dökmeyi, emeğin hakkını vermeyi, emrimiz altında çalışanlara adâletle muamele etmeyi emreder.

Emeğiyle çalışan kimsenin, ücret veya maaş miktarının; işçinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin yeme, içme, giyim, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde olması gerekir.

Hz. Peygamber bir hadiste şöyle buyurmuştur: *“Bir kimse bizim işimize tayin olunursa evi yoksa ev edinsin; bekârsa evlensin; hizmetçisi yoksa hizmetçi ve biniti yoksa binit edinsin. Kim bunlardan fazlasını isterse o, ya emanete hıyânet eder veya hırsızlığa düşebilir.”⁴⁴⁷*

Burada, işçi yahut memur ücret ve maaşlarının temel ihtiyaçlarını giderip hayatlarını normal bir şekilde idame ettirebilecek seviyede olmasına işaret edilmektedir. Buna göre işçi ücretinden; memur maaşından yapacağı tasarruflarla makul süre içinde ev edinebilmeli; bekârsa evlenebilmeli ve arabası yoksa bir araç satın alabilmelidir. Ayrıca, bu aracı rahat kullanabileceği ekonomik bir ortamın

⁴⁴⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Rühün, 4 (2443).

⁴⁴⁶ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 106 (2227); İbn Mâce, **Sünen**, Rühün, 4 (2443).

⁴⁴⁷ Ebû Dâvûd, **Sünen**, İmâre, 10 (2945).

sağlanması da amaçlar arasında sayılabilir. Gerçekte, işçinin ürettiği ekonomik değerlerin bedelleri içinde, bu sayılanları karşılayacak ölçüde emek bedeli vardır.⁴⁴⁸

*“İşçiye ağır yük ve yükümlülükler yükletilirse ona yardım etmek gereklidir.”*⁴⁴⁹

Beşinci Raşid Halife Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) işçi kesimine şöyle seslenmiştir: “Herkesin barınacağı bir evi, hizmetçisi, düşmana karşı yararlanacağı bir atı ve ev için gerekli eşyası olmalıdır. Bu imkânlarla sahip olmayan kimse borçlu (gârim) sayılır ve zekât fonundan desteklenir.”⁴⁵⁰

2.2.4. Kolaylık İlkesi

*“Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”*⁴⁵¹

Kurân-ı Kerîm’de kolay, kolaylık anlamına gelen “yüsr” kelimesi türevleri ile beraber kırktan fazla; zor, zorluk anlamına gelen “usr” kelimesi ise türevleriyle on iki defa geçmektedir. Düşünüp öğüt alınması,⁴⁵² muttakilerin müjdelenmesi, inatçıların ise uyarılması⁴⁵³ için bizzat kendisi kolaylaştırılmış olan ve içinden kolay olanın okunması istenen⁴⁵⁴ Kurân-ı Kerîm’de; zayıf yaratılmışlık,⁴⁵⁵ zorluk,⁴⁵⁶ tâkat, yük, unutmama, hata yapma,⁴⁵⁷ zafiyet,⁴⁵⁸ güçlük,⁴⁵⁹ külfet,⁴⁶⁰ teysîr⁴⁶¹ ve yararlı iş/amel⁴⁶² gibi hususlar dikkate alınarak tekliflerde hafifletme yoluna gidilmiş ve kolaylık sağlanmıştır. Kolaylıkla ilgili bu ayetler incelendiğinde, kolaylığın genel anlamda

⁴⁴⁸ Bkz. Hamdi Döndüren, **Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar**, İstanbul 1988, s. 166

⁴⁴⁹ Buhârî, **Sahih**, İmân, 22; Müslim, **Sahih**, Eymân, 40.

⁴⁵⁰ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, **el-Emvâl**, Nşr. M. Halil Hurras, Kahire 1388/1968, s. 556.

⁴⁵¹ Bakara, 2/185.

⁴⁵² Kamer, 54/17, 22, 32, 40; Duhân, 44/58.

⁴⁵³ Meryem, 19/97.

⁴⁵⁴ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁵⁵ Nisâ, 4/28.

⁴⁵⁶ Bakara, 2/185, 178; Hacc, 22/78; Nûr, 24/61.

⁴⁵⁷ Bakara, 2/286; A’râf, 7/157.

⁴⁵⁸ Enfâl, 8/65-66.

⁴⁵⁹ Talâk, 65/7; Tâhâ, 20/1-3; Müzzemmil, 73/20.

⁴⁶⁰ Sa’d, 38/86.

⁴⁶¹ Abese, 80/20; Müzzemmil, 73/20.

⁴⁶² Kehf, 18/88; Leyl, 92/5-7; Furkân, 25/70.

merhamete ve itaate bağı olarak sağlandığı ve zorluk-kolaylık dengesinin gözetildiği söylenebilir.⁴⁶³

Resûlullah (s.a.v.) hadisi şeriflerinde kolaylık prensibinden şöyle bahsetmektedir:

Din kolaylıktır. Zorluk çıkararak kimse yenik düşer.”⁴⁶⁴ “Allah beni sıkıntı veren ya da bunu isteyen biri olarak göndermedi. Fakat beni kolaylaştıran bir öğretici olarak gönderdi.”⁴⁶⁵ “Allah beni kolaylık üzere kurulmuş bir din olan İslam üzere gönderdi.”⁴⁶⁶ “Allah’a en sevimli din, kolaylık üzere kurulmuş olan İslam dinidir.”⁴⁶⁷ “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁴⁶⁸ “Siz zorlaştırıcı olarak değil, kolaylık gösterici olarak gönderildiniz.”⁴⁶⁹

İslâm dininin insanlara yarar sağlama, onlardan zararı giderme ve bu yolla toplum düzenini koruma gibi başlıca gayeleri olup bunları gerçekleştirmek için benimsediği yollardan biri de kolaylaştırmadır. Dolayısıyla kolaylık prensibi, genel anlamda dinimizin temel esaslarından biridir. Kolaylık prensibi ve buna dayalı üretilen çözüm ve içtihatlarla ilgili bu incelemeden, İslâm hukukunun insanlara sıkıntı verecek bir karakterde olmadığı kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kurân’ın çeşitli ayetleri ile Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) hadislerinde dinin kolaylık olduğu açıkça belirtilmiştir. Bundan maksadın, dinimizin kurallarına uymak ve onları zorlaştırmamak olduğu açıktır. Külfetleri azaltmak ve insanların ağır yüklerini hafifletmek üzere gönderilen⁴⁷⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah’ın dinde sağladığı genişlik ve kolaylığı hamd vesilesi saymış.⁴⁷¹ Hz. Aişe de Hz. Peygamber’in (s.a.v.)

---

⁴⁶³ Recep Cici, **Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 1, 2005 s. 63. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D00193/2005_14_1/2005_14_1_CICIR.; erişim tarihi: 17.2.2022.

⁴⁶⁴ Buhârî, **Sahih**, İmân, 29 (39); Nesâî, **Sünen**, İmân, 28 (5034).

⁴⁶⁵ Müslim, **Sahih**, Talâk, 29 (3690).

⁴⁶⁶ Bkz. İnce, **Zekat Faiz İlişkisi**, <https://www.gazetegordes.com/yazarlar/ahmet-ince/zekat-faiz-iliskisi/1536/>, erişim tarihi: 12.07. 2022.

⁴⁶⁷ Bkz. İnce, **a.g.e.**

⁴⁶⁸ Buhârî, **Sahih**, İlim, 11 (69).

⁴⁶⁹ Buhârî, **Sahih**, Vudû, 58 (220); Edeb, 80 (6128); Tirmizî, **Sünen**, Tahâret, 112 (147).

⁴⁷⁰ Bkz. el-A’râf 7/157; Ebû Dâvûd, **Sünen**, Hudûd, 25 (4442).

⁴⁷¹ Bkz. İnce, **Zekat Faiz İlişkisi**, <https://www.gazetegordes.com/yazarlar/ahmet-ince/zekat-faiz-iliskisi/1536/>, erişim tarihi: 12.07. 2022.

iki şey arasında muhayyer bırakıldığında, günah olmamak şartıyla daima en kolay olanı seçtiğini ifade ederek⁴⁷² Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kolaylığı seçimi ile ilgili tutumuna açıklık getirmiştir.

İslâm hukuk literatüründe, Kurân-ı Kerîm ve sünnetteki örnekler dikkate alınarak kolaylık prensibinin bir gereği olarak gerçekleştirilen pek çok çözüm ve içtihat örnekleri bulunmakla birlikte, her zaman bu prensip açıkça ifade edilmemiştir. Ancak bu çözüm ve içtihatların anılan prensibe dayandığı, başka bir ifadeyle söz konusu ilkeden hareketle meselelerin çözüme kavuşturulduğu ilk bakışta anlaşılır. Nitekim bu prensip, fıkıh kitaplarında bazen “teysîr-teshîlen ve teysîran/kolaylaştırmak üzere, li't-teysîr 'ale'nnâs/insanlara kolaylık sağlamak için, teysîranli'l-emr 'ale'nnâs/insanlar için o işi kolaylaştırmak üzere, li'l-yüsr/kolaylık için, def'an li'l-'usr/zorluğu gidermek için, tahkîkanli'l-yüsr/kolaylığı gerçekleştirmek üzere” gibi açık tabirlerle ortaya konmakla birlikte, daha ziyade ilkenin kendisi değil, farklı isim ve tabirlerle sadece gerekçeleri zikredilmiştir.⁴⁷³

Ayrıca kolaylaştırmaktan maksadın asla farklı görüşlerde olan âlimlerin verdikleri ruhsat ve hatalı fetvalara göre amel etmek anlamına gelmediği belirtilmelidir. Ulemanın kahir ekseriyetinin görüşüne göre dinî konularda bu şekilde davranan kimse aslında dinle oynayan kimse olarak nitelendirilmektedir. İşte tam bu yüzden İslam hukukunda “*Müftünün inandığının aksine fetva vermesi caiz değildir.*” sözü ilkedir.⁴⁷⁴

Bu hususta imam Beyhakî'den nakledilen bir rivayete göre halife Mü'tezit Kadı İsmail'e bir kitap verir. Kitabın yazarı âlimlerin verdikleri ruhsat ve hatalı fetvaları toplamış. Kitabı görünce Kadı İsmail bu kitabın yazarı zındıktır, demiş. İnsan olma tabiatının gereği her âlimin hata ya da yanlışı olabilir. Ancak bile bile

⁴⁷² Buhârî, **Sahih**, Edep, 80 (6126).

⁴⁷³ Cici, **Kolaylık Prensibinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebî Örneği**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, s. 70.

⁴⁷⁴ Bkz. İbn Kayyim, Ebû AbdillâhŞemsüddîn Muhammed b. EbîBekr b. Eyyûb ed-Dimaşkî el-Hanbelî, **İ'lâmü'l-Muvakkîm an Rabbi'l-Âlemîn**, 6 c. 1. bsk., Dâruİbni'l-Cevzî, Riyad, 1423/2002, VI, 134.

âlimlerin hatalı görüşlerine göre amel eden kimsenin dini yoktur. Halife Kadı İsmail'in bu sözünü duyunca o kitabı yakarak yok etmeyi emreder.⁴⁷⁵

Müslümanlar da insanlarla olan muamelelerinde kolaylık esasını öne geçirmelidir. Özellikle alışverişte ve borçludan alacağını istemede bu prensip daha da önem taşır. Çünkü insanların hemen tamamı toplum içinde bu muameleye muhatap olup ihtiyaçlarını alışveriş yapmak suretiyle temin ederler. Bu yönde gösterilecek kolaylık onların zaruri ihtiyaçlarını temine yardımcı olur. Ayrıca müminlerin arasında dostluğun ve kardeşliğin doğmasına imkân verir. Bu sebeple alışverişte insanlara anlayışlı davranmak ve kolaylık göstermek, iyilik ve hayrın en önemlilerindedir.

Allah Resûlü (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Satarken, satın alırken, alacağını isterken (ve borcunu öderken) kolaylık göstererek müsamahakâr davranan kimseye Allah rahmetini ihsan etsin.”*⁴⁷⁶ Resûl-i Ekrem Efendimiz (s.a.v) ticari ve iktisadi muamelelerinde kolaylık prensibini uygulayan, nazik ve cömertlikle davrananlara rahmet niyazında bulunarak dua etmektedir ki onun duasının reddedilmeyeceğine her mümin gönülden inanır.

Peygamberimiz (s.a.v.) bu konuyla ilgili hadislerinin birinde: *“Allah Teâlâ sizden önceki ümmetlerden bir kişiyi bağışladı. Çünkü o sattığı zaman kolaylaştırır, satın aldığı zaman kolaylık gösterir ve borçludan alacağını isterken kolaylığı tercih ederdi.”*⁴⁷⁷ buyurmuştur.

Başka bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurmaktadırlar: *“Allah'ın kendisine mal ihsan ettiği kullarından biri (kıyamet günü hesaba çekilmek için) Allah'ın huzuruna getirilir. Allah Teâlâ ona 'Dünyada ne yaptın?' diye sorar. O adam 'Ey Rabb'im! Sen bana malını verdin, ben de insanlarla alışveriş yapardım. Alışverişte kolaylık göstermek benim huyumdu. Zengine kolaylık gösterir, fakire mühlet verirdim.' der.*

⁴⁷⁵Şevkani, Muhammed b. Ali eş-Şevkani, **İrşadü'l-Fuhul**, Daru İbn Kesir, 2003, Beyrut, s. 454.

⁴⁷⁶ Buhârî, **Sahih**, Büyû, 16 (2072); İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât 28 (2203).

⁴⁷⁷ Tirmizî, **Sünen**, Büyû, 73 (1368).

Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Ben buna senden daha layıkım.' diye (meleklerle) 'Bu kulumu affediniz.' buyurur."⁴⁷⁸

*"İnsanlara borç para veren bir adam vardı. O, (sürekli) hizmetçisine şöyle derdi: Darda kalmış bir fakire vardığında onu affediver; umulur ki Allah da bizim günahlarımızı affeder. Nihayet o kişi Allah'a kavuştu da Allah da onu affetti."*⁴⁷⁹

Konuyla ilgili başka bir husus "ikâle" konusudur. İkâle kelimesi sözlükte "mevcut bir şeyi gidermek, ortadan kaldırmak ve caymak" anlamına gelir. "Kavl" ve "mukavele" kökünden gelmektedir.⁴⁸⁰ İslam literatüründe ikâle "Akd-i bey'iref ve izale etmektir."⁴⁸¹ Yani karşılıklı rıza ile bir alışverişi iptal etmektir. Daha açık ifade ile ikâle, geçerli veya geçersiz bir sebebe dayanarak bir alışverişi bozmak isteyen bir müşterinin bu talebini kabul edip tartışma ve probleme yer vermeden güzellikle ücreti geri ödemek ve müşteriye kolaylık sağlamak demektir. Yani taraflar anlaşarak vardıkları anlaşmayı sonlandırabilirler. Doğal olarak insanoğlu kimi zaman alışverişinde hataya düşebilir. Düştüğü hatanın düzeltilebilmesi için İslami öğütlerde ikâle yapma (cayma) hakkı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetiyle meşru olarak beyan edilmiştir. Buna rağmen maalesef günümüzde ikâle sünneti ihmal edilmektedir. Hâlbuki Allah Resûlü (s.a.v.) satıcının pişman olmasıyla müşterinin bunu dikkate alıp akdin bozulmasına yanaşmasını teşvik ederek müşteriyi rahatlatan bir satıcıya dua etmiş ve böyle kimselerin günahlarının da Allah tarafından affedileceğini bildirmiştir:

*"Kim (pişman olan) bir Müslüman'ın alışveriş akdini bozma (cayma) talebini kabul ederse Allah da onun günah ve hatalarını bağışlar."*⁴⁸²

2.2.5. Gıpta Anlayışıyla Hareket Etmek

*"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. ..."*⁴⁸³

⁴⁷⁸ Müslim, **Sahih**, Müsakat, 29 (3996).

⁴⁷⁹ Buhârî, **Sahih**, Enbiya, 54 (3480).

⁴⁸⁰ Bkz. Tosun, **Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku**, s. 75.

⁴⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Mecelle**, 163 md.

⁴⁸² Ebû Dâvûd, **Sünen**, Buyü', 54, (3460); İbn Mâce, **Sünen**, Ticaret, 26 (2199).

Rekabet kelimesi Arapçada denetim, kontrol etmek, gözlemek, dikkat etmek, gözünü ayırmamak gibi anlamlara gelen “raqabat” kelimesinden doğar. Türkçede ise rakibi gözetim altında tutma şeklinde tanımlayabiliriz. Rekabet, üstünlük sağlamak için rakiplere karşı yürütülen yarışların bütünüdür. Hemen hemen her alanda karşımıza çıkar; kuruluşlar, işletmeler, bireyler ve gruplar arasında olabilir. Günlük hayatımızda rakiplerimiz olabileceği gibi iş hayatında ve sosyal çevrede de olabilir. Rekabet öyle ağırdır ki sonuçları bireyleri etkilemekle kalmaz, toplumlara da etki edebilir.

Sözlükte “bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, şiddetli ve sonu gelmeyen istek, taşkın arzu, aç gözlülük”⁴⁸⁴ gibi anlamlara gelen bir masdar isim olan **hırs** İslâmî literatürde genellikle mal, mevki, şöhret, ilim gibi maddî veya manevî imkânları elde etme yahut daha genel olarak belli bir amacı gerçekleştirme hususunda kişinin bütün benliğini saran tutkular için kullanılır. Sadece mal tutkusu için kullanıldığı da görülür.⁴⁸⁵

İbn Hazm’a göre haset duygusundan tamahkârlık, tamahkârlıktan da hırs doğar. Buna göre hırs, nefiste yerleşmiş olan tamahkârlığın dışa yansımaları halidir.⁴⁸⁶ Fahreddin er-Râzî, geniş ölçüde Gazzâlî’nin *İhyâ’ü ‘Ulûmi’ d-Dîn*’deki açıklamalarından faydalanıp incelediği mal tutkusu zaafının, hırs ve cimrilik şeklinde iki huyun birleşmesinden meydana geldiğini belirterek hırsın mal kazanma ve biriktirmeyle, cimriliğin ise koruma ve saklamayla ilgili olduğunu belirtir.⁴⁸⁷ Aynı anlamda **ihtirâs** kelimesi de kullanılır; bu huya sahip olan kişiye **harîs** veya **muhteris** denir.

İslam’da rekabet hırsı yoktur. İslam’da serbest piyasa vardır. Rekabet hırsı yerine, “gıpta” vardır. Rekabet hırsında ister istemez tüm ahlaki kuralları ve vicdani değerleri çiğneyerek bir insanı karşınıza almak zorunda kalırsınız. Karşınıza

---

⁴⁸³ Nisâ, 4/32.

⁴⁸⁴ Bkz. Cevherî, **eş-Şihâh**, “hrş” md; İbn Manzur, **Lisânü’l-‘Arab**, VII, 11. “hrş” md; Firuzabadi, **Kamusu’l-Muhit**, s, 279, “hrs” md.

⁴⁸⁵ Mustafa Çağrıç, “Hırs”, **TDVİA**, İstanbul, XVII, 383-384.

⁴⁸⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-Ahlâkuve’s-Siyeru fi Müdavati’n-Nüfus**, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2014, s. 59.

⁴⁸⁷ Fahreddin Razi, **Kitâbü’n-Nefsi ve’r-Rûh**, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2003, s. 113.

aldığımız kişi ile bir müddet sonra çatışma riski ortaya çıkar. Gıpta ise şöyle bir örnekle açıklanabilir: Mümin bir kişi fazla mal kazandı ise “Allah mübarek eylesin, ne güzel kazandı; Allah bana da onun gibi kazanmayı nasip etsin.” demektir. Bu kişinin çalışma şevkine gıpta etmek vardır. Çalışıyor, gayret ediyor, oturmuyor, tembellik etmiyor. Buradan yola çıkarak “Ya Rabbi bana da çalışmayı nasip et, helâlden bereketli nimetler nasip et.” demek de gıptadır. Bilindiği üzere hırs insanı açgözlülük havasına kaptırarak ahlâki erdemlerle iş yapmaktan alıkoyar. Bu yıkıcı ve çok tehlikeli hastalık, insanı bencillik, kibir, gurur ve sömürü duygusuyla zenginliğe ve maddi kazanç biriktirmeye sevk eder, gayrimeşru yollarla bile yüksek kârlar peşinde koşmaya yöneltir.⁴⁸⁸

2.2.6. İş Birliği ve Katılımcılık

İslam, insanlar arasında iş birliğini vurgular. Kurân, her biri diğeriyle iş birliği halinde olan bir kâinat düzeni tasavvur eder. Bu husus Kurân-ı Kerîm’de şu şekilde beyan edilmektedir:

Şüphesiz sizin Rabb’iniz gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra arş üzerine istiva buyurdu. Geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan; güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız ona mahsustur. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın şanı yücedir.”⁴⁸⁹, “Ne güneş aya yetişebilir ne de gece, gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler.”⁴⁹⁰

Bu ayet-i kerîmelerde belirtildiği gibi evrendeki bütün varlıklar muhteşem bir uyum ve iş birliği görüntüsü sunmaktadır. Beşeriyet düzleminde, Allah karşılıklı iş birliğini teşvik etmek için kaynak donatımında doğal eşitsizlikler yaratmıştır. Bu doğal olgu, insanın davranış sahasına da uzanır. Dolayısıyla yeryüzündeki kaynaklar Allah’ın bütün kulları için yaratılmıştır ve doğal düzen, tüm bu kaynakların kullanımında katılımın olmasını gerekli kılar. Daha açık ifadeyle İslam, iktisadi

⁴⁸⁸Faruk Taşçı, *İslâmiktisadi.net.*, erişim tarihi 27/10/2019.

⁴⁸⁹A'râf, 7/54.

⁴⁹⁰Yâsîn, 36/40.

davranışı düzenleyen çeşitli yasalarda da iş birliği ve katılım ruhunu taşır. Zenginlerin servetinden fakirlere pay vermeyi emreden zekât kuralı bunun bariz bir örneğidir.⁴⁹¹

Bu hususu MunzirKehf şöyle özetlemektedir: Birlikte çalışabilme becerisi, İslam iktisadında güçlü bir değer olarak görülmektedir.⁴⁹²

2.2.7. İşleri Ehline Vermek

*“Yusuf: ‘Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben onu (hakıyla) çok iyi koruyacağım; bilgi ve birikimimle bu işin üstesinden gelebilirim.’ dedi.”*⁴⁹³ *“Kızlardan biri: ‘Babacığım, onu ücretle tut. Herhalde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olanı bu adam olacaktır.’ dedi.”*⁴⁹⁴

Görevin ehline verilmesi, emanete riayet prensibinin en temel esaslarından biridir. Çünkü emanete riayet edilmesini beklemeyen önce, o emanete riayet edebilecek, emanet sorumluluğu yüklenebilecek kişilerin tespit edilmesi gerekir. Bu hususun önemini Kurân-ı Kerîm şu şekilde ortaya koyar: *“Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adâletle hükmetmenizi emrediyor. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve görendir.”*⁴⁹⁵ Yine Mü’minûnsûresinde gerçek müminlerin özellikleri sıralanırken bunlar arasında emanete riayet ve ahitleri yerine getirme de zikredilmektedir.⁴⁹⁶

Emanetlerin ehline verilmemesi, yani emanetin zayi edilmesi, toplumda fesada ve anarşiye sebep olur. Herkes hak etmediğini almaya, üstesinden gelemeyeceği işleri yapmaya kalkar; bu ortamda ayaklar baş, başlar ayak olur ki böyle bir durum bütün cemiyetler için yıkımdan başka bir netice getirmez. Bu hâl yaygınlaştığında ise dünyanın düzeni bozulmuş demektir. Allah Resûlü (s.a.v.) böyle bir durumu kıyamet alameti olarak nitelendirmiştir:

⁴⁹¹ Muhammad AkramKhan, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 49.

⁴⁹²MunzirKahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s. 49.

⁴⁹³Yûsuf, 12/55.

⁴⁹⁴Kasas, 28 /26.

⁴⁹⁵ Nisâ, 4/58.

⁴⁹⁶Mü’minûn, 23/8.

“İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekleyin.”⁴⁹⁷

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) idare anlayışında emaneti ehline verme prensibine son derece riayet edildiği görülür. Nitekim o, kendisini vali tayin etmesini isteyen EbûZerr’e şu şekilde nasihat etmiştir: *“Ey EbaZerr! Sen zayıfsın, bu valilik bir emanettir; gerçekten kıyamet gününde o perişanlıktır. Yalnız onu hakkıyla alan, o hususta üzerine düşeni yapan müstesna.”⁴⁹⁸* Bu anlayış çerçevesinde hareket ettiği için Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk Müslümanlar arasında yer alan ve sahabe arasında mümtaz bir yere sahip bulunan EbûZerr’e (ö. 32/653) valilik görevi vermezken çok geç dönemde İslam’a giren ancak askerî ve siyasi alanda üstün kabiliyet ve birikime sahip olan ehil kişileri çok önemli vazifelere tayin etmiştir. Mesela Bedir Savaşı’na sebep olan, Uhut ve Hendek savaşlarında müşrik ordusuna komutanlık yapan Mekke Reisi Ebû Süfyan, idarecilikteki tecrübesi sebebiyle Mekke’nin fethinden sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tarafından Taif’e elçi, ayrıca zekât âmili olarak görevlendirilmiştir. İslami kaynakların bir kısmının bildirdiğine göre ise Necran’a vali tayin edilmiştir.⁴⁹⁹

İslama göre ferdî ve toplumsal sorumlulukları dosdoğru yerine getirmek için önce emin ve güvenilir bir insan olmak ve emanet bırakılan her şeyin üzerinde titizlik göstermek gerekir. Bu hem Müslüman olmanın bir gereği hem de kişinin ve toplumun menfaatinedir. Aksi halde huzur ve emniyet içinde yaşayabilmek mümkün olmayacaktır. Emin Peygamber’in ümmetine yakışan da emin insan olmaktır.

2.3. İKTİSADİ YÖNÜ (İKTİSADİ DEĞERLER AÇISINDAN)

2.3.1. Serbest Piyasa

Serbest piyasa, bir ürünün değerinin belirlenmesinde alıcı ve satıcının herhangi bir baskı altında kalmadan karşılıklı rızayla gerçekleşen anlaşmada fiyat takdir edilirken hükümet tarafından müdahale yapılmayan piyasadır. İslâm

⁴⁹⁷ Buhârî, **Sahih**, İlim, 2 (59); Rakaik, 35(6496).

⁴⁹⁸ Müslim, **Sahih**, İmaret, 17 (4720); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Vesaya, 4 (2868); Nesai, **Sünen**, Vesaya, 10 (3667).

⁴⁹⁹ Âdem Apak, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=29363>., erişim tarihi: 06/08/2021.

iktisadında bütün ekonomik faaliyetlerin tam rekabet ortamında gerçekleşebilmesi ve bu alandaki sorunların özgür fiyat mekanizması aracılığıyla çözülebilmesi için serbest pazar piyasası anlayışı hâkimdir. Çünkü İslam dininin iktisadi faaliyetlerinde akitlerin kuruluşunda irade hürriyeti benimsenmiştir. Serbest piyasa dolaşımını engellemek, rekabet gücünü ortadan kaldırmak demektir. Yani piyasanın takdirini, sadece kendi menfaatini düşünen birkaç tane zenginine eline bırakmak, onların piyasayı ele geçirmelerine, fiyatları istedikleri gibi düşürüp yükseltmelerine, karaborsacılık gibi sorunların ortaya çıkmasına, yaygınlaşmasına, küçük, güçsüz ve zayıf esnafın ezdirilmesine sebebiyet verir. Hem de akitlerin geçerliliğinde esas olan alıcı ve satıcının irade hürriyeti gasp edilmiş olur. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.v.) piyasanın doğal seyri halinde mallara narh koyma isteğini doğru bulmamış ve fiyatların sabitlenmesi için müdahale edilmesini isabetli görmemiştir. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) devrinde fiyatlar pahalandı. Bunun üzerine halk *“Ey Allah'ın elçisi, bize narh koy.” dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırıcı ancak Allah'tır. Ben, sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkımı benden ister olduğum halde Rabb'ime kavuşmak istemem.”*⁵⁰⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) narh konulması teklifini *“Fiyatları belirleyen Allah'tır.”* diyerek geri çevirmesini, hiçbir beşerî örgütün savaş, kıtlık ve bunun gibi zorlayıcı bir durum söz konusu olmadıkça fiyat tespit hakkına sahip olmadığı tarzında yorumlayabiliriz.⁵⁰¹

İslam iktisadı özgür bir ekonomidir. Ancak bu özgürlük prensibi servet biriktirme yarışı ve rekabetinden ziyade iş birliği ile ifade edilmektedir. İslam dini iktisat konusunda ifrat ve tefritle ekonomik düzeni belli bir planlamaya göre yürütmekten uzak durarak orta ve mutedil bir yol izlemiştir. İslam'ın benimsediği anlayışa göre, iktisadî nizam, Allah (c.c.) tarafından bazı doğal dinamiklere tevdi edilmiştir. Yüce Allah (c.c.): *“Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelere üstün*

⁵⁰⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 27 (2200-2201).

⁵⁰¹ Bkz. Osmânî, **et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Dav'i'l-İslâm**, s. 32.

kıldık...”⁵⁰² buyurarak maişetin taksimini Zât-ı Âlisine nispet etmiştir. Bu, ekonomik düzenin gerçekte Yüce Allah’ın kudretinde bulunduğu işaretlerinden biridir. Fakat aynı zamanda birtakım doğal güçler vardır ki, insanların maişetlerini tanzim eder. Bu güçleri, arz ve talep güçleri şeklinde de ifade edebiliriz. Zira kiminin ihtiyacını kimine bağlayarak satıcıyı müşteriye; müşteriye de satıcıya muhtaç kılan Allah (c.c.)’tır. Bunların, birbirinden bağımsız kalması asla söz konusu olamaz. Aynı şekilde, Resûlullah (s.a.v.)’ın hadislerinde de bunu teyit eden ifadeleri görebiliriz. Enes (r.a.)’ın Resûlullah (s.a.v.)’dan rivayet ettiğine göre: “*İnsanlar, ‘Ey Allah’ın Elçisi (s.a.v.)! Fiyatlar aşırı yükseldi, sen bize narh koymaz mısın?!’* derler. Resûlullah (s.a.v.) buna cevaben, *‘Sıkan/daraltan, genişlik veren ve herkesin rızkını tayin eden Allah (c.c.)’tır. Ben, sizden birinin benden, bir mal veya kan adına alacağı hakkı olmadığı halde Allah’ın huzuruna varmak isterim’* der.”⁵⁰³

Fiyatlandırma babında Ebû Hüreyre (r.a.) yoluyla gelen Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel’in bir başka rivayetine göre, “*Bir kişi Allah Resûlü’ne (s.a.v.) gelerek ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bizim için fiyatları belirle!’* der. Hz. Peygamber (s.a.v.), *‘Ben ancak dua ederim’* diye cevap buyurur. *Sonra bir başkası daha gelir, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Fiyatları belirle!’* der. Allah Resûlü (s.a.v.) fiyatları indiren ve yükselten, Allah (c.c.)’tır. Ben, hiç kimseye haksızlık etmeden Allah’a kavuşmak isterim.’”⁵⁰⁴ Bu tür rivayetler İslam dininin arz ve talep dengesi tarafından yönetilen bir piyasayı kabul ettiğine ve piyasaya müdahale etmenin, dünya hayatında câri olan Allah’ın kanunlarının tabii akışına aykırı bir hareket olduğuna delalet etmektedir. Bu hadis-i şeriflerde bazı insanların bazı insanlar vasıtasıyla rızıklandırıldığı, yani satıcının müşteri, müşterinin ise satıcı aracılığıyla rızıklandırıldığı dile getirilmiştir. O hâlde, hiç kimsenin bu ilahî nizamı karışarak fiyatları kendi tahakkümü altına almaya hakkı yoktur. Zikredilen hadisler piyasa düzeninin, değiştirilmesi câiz olmayan doğal bir nizam olduğuna işaret etmektedir.⁵⁰⁵

---

⁵⁰²Zuhruf, 43/32.

⁵⁰³ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyü’, 51 (3451).

⁵⁰⁴ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Büyü’, 51 (3450); İbn Hacer, **et-Telhîs**, III, 14.

⁵⁰⁵ Bkz. Munzir Kahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s.80.

2.3.2. Hükümet Müdahalesi (ya da Kısıtlamaları)

İslam iktisadı düşüncesine göre devlet ekonomide aktif bir yol oynamalıdır. Toplumun menfaatini korumak zarureti doğduğu zaman Batı ekonomi sistemlerinin tam aksine toplumun menfaatini korumak için hükümetin konuya dâhil olup narh koyma, bir şeyin üretimini, çoğaltılmasını ya da satılmasını engellemek gibi konularda geçici olarak bazı gerekli kısıtlamalar getirmesine izin verilir. Bu kısıtlamalar geçicidir, hiçbir zaman kalıcı olarak algılanmamaktadır.⁵⁰⁶ Bu durumu fukaha şu örnekle açıklamıştır: Kolera hastalığının yaygınlaştığı bir şehirde şer'i açıdan hükümet kavunun alışverişini ve kullanılmasını yasaklayabilir. Konuyla ilgili fukaha, fıkıh kitaplarında seddü'z-zerâi' başlığı altında özel bir bölüm açmıştır.⁵⁰⁷ Seddü'z-zerâi', fıkıh usulü terimi olarak, kendi başına mübah olan bir fiilin, şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.⁵⁰⁸

Hiz. Ömer'den (r.a.) nakledilen bir rivayet piyasaya müdahaleyi desteklemektedir: Günlerden bir gün Hiz. Ömer (r.a.) piyasadaki durumu gözetlemek için pazara gider. O esnada bir satıcıyı görür ki malını normal fiyattan daha düşük fiyata satıyor. Böyle bir durum üzerine Hiz. Ömer o satıcıya şöyle der: “(Başkaları gibi) ya fiyatını yükselt ya da benim pazarımdan çıkıp git. Hâlbuki her insanın kendi malını istediği fiyata satması caizdir. Ama Hiz. Ömer kamu bireylerinin menfaatini korumak için böyle bir şeye müsaade etmedi. Bu konu fıkıhta “Bir rehberin kamu üzerindeki hükmünün geçerliliği, kamunun menfaatini gözetmesine bağlıdır.” şeklinde izah edilmektedir.⁵⁰⁹

Eğer kamunun menfaatlerini gözetmeden karar alınırsa İslam şeriatı açısından bu hükmün geçerliliği yoktur. Çünkü İslam iktisadında maslahat ve mefsedet dengesinin dikkate alınması, özel mülkiyetin elde edilmesi, kullanılmasında getirilen şartlarla bireysel ve toplumsal refahın sağlanması ve kamu zararının engellenmesi hedeflenmiştir.

⁵⁰⁶Osmânî, *et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Davi'l-İslâm*, s.33.

⁵⁰⁷Osmânî, *et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Davi'l-İslâm*,s. 32.

⁵⁰⁸İbrahim Kâfi Dönmez, “Seddü'z-zerâi”, *TDVİA*, İstanbul, XXXVI, 277-282.

⁵⁰⁹Osmânî, *et-Ticârave'l-İktisâdü'l-Mu'âsir fî Davi'l-İslâm*, s. 34.

Kuşkusuz herhangi bir toplumdaki devlet, bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal etmeden, ekonomik faaliyetler de dâhil toplumun genel olarak denetiminden ve yönetiminden sorumludur. Devlet, İslam iktisat sisteminde kamusal mallara ait kaynakları tam istihdamla çalıştırmak, ürünleri şimdiki ve gelecekteki nesiller için toplumun yararına olacak şekilde pazarlamak ve fiyatlandırmaktan sorumludur.⁵¹⁰

---

⁵¹⁰ Bkz. MunzirKahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s.79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İSLAM İKTİSADININ YOKSULLUĞU GİDERMEDEKİ İŞLEVSELLİĞİ

3.1. İSLAM İKTİSADININ YOKSULLUKLA MÜCADELESİ

3.1.1. Fakirlik ve Yoksulluk Kavramları

Yoksulluk insanlık tarihi boyunca var olmuş günümüz dünyasında da sorun olarak devam etmektedir. Dünyanın küreselleşmesi ile birlikte bu olgu ve sorun da küresel ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Sorunun ele alınması ve giderilmesi için uluslararası toplantılar düzenlenmekte ve uluslararası örgütlerce çalışmalar yürütülmektedir.

Yoksulluk genel olarak “yokluk” durumunu, hayatın gereksinimlerini karşılayacak temel maddi imkânlardan mahrum olmayı ifade eder. Modern literatürde yoksulluk tanımı 1901 yılında SeebohmRowntree (1871-1954) tarafından yapılmıştır. Buna göre yoksulluk, bireye ait toplam gelirin, onun biyolojik varlığının devamı için en alt düzeyde gerekli olan yiyecek, giyim, barınma ve sağlık maddeleri karşılamaya yetmemesi halidir.⁵¹¹ Bugünlerde yoksulluğun ölçmesine yaygın olarak kullanılan yoksulluk çizgisi kavramı yine Rowntree’nin çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmasında yoksulluk ikiye ayırmıştır: a) Toplam kazançları yalnızca fiziksel etkinliği sürdürmek için gerekli olan asgari gereksinimleri elde etmek için yetersiz olan aileler için mutlak veya birincil (*primary*) yoksulluk. b) Toplam kazançları, bir kısmının yararlı ya da savurgan diğer harcamalar tarafından emilmeseydi, yalnızca fiziksel verimliliği sürdürmek için yeterli olacak olan aileler ise ikincil (*secondary*) yoksulluk içinde olduklarını betimler.⁵¹² Bugünlerde ise derecelerine göre yoksulluk tanımlarına; ‘sübjektif yoksulluk, gelir yoksulluğu, ultra yoksulluk, kronik yoksulluk,

⁵¹¹SeebohmRowntree, **Poverty: A Study of Town Life**, London, Macmillan andCo. Ltd, 1901, s. 86.

⁵¹²SeebohmRowntree, a.g.e., s. 86-87.

çalışan yoksullar, kent yoksulları, barınma yoksulluğu ve insani yoksulluk' gibi tanımlamalar da eklenmiştir.⁵¹³

İslami literatür incelendiğinde yoksulluk için iki terimin kullanıldığı görülür: 1) Fakirlik ve 2) Miskinlik. Fakr (الفقر) Arapçada omurga manasına gelen “figâru’z-zahr” (فقار الظهر) ifadesinden alınmıştır. Bu kökten gelen ism-i fail olan fakir (الفقير) ise “omurgası kırık olan kimse” demektir. Omurgası kırılan kimse nasıl ayağa kalkamazsa, ihtiyaç içerisinde olan kimsenin de sosyo-ekonomik anlamda omurgası kırık olur ve ayakta duramaz.⁵¹⁴ Miskinlik (yoksulluk) veya meskene (المسكنة), “s-k-n” (سكن) kökünden türemiş, “hareketi durmak, susmak ve sakinleşmek” manalarına gelmektedir.⁵¹⁵ Miskin (المسكين) ise “Hiçbir şeyi olmayan; ailesine yetecek kadar malı olmayan kimse” olarak tanımlanmıştır. Yani yoksulluk, kişinin hareketlerini kısıtladığı ve insanı başka insanlara karşı suskun ve hareketsiz kıldığı için ihtiyaç sahiplerine miskin denmiştir.⁵¹⁶

Fıkıh âlimleri sadaka (zekât) ayetindeki “fukara” (الفقراء) ve “mesâkîn” (المساكين) sözcüklerinden yola çıkarak (فقر) “fakirlik” ve (مسكنة) “yoksulluk” sıfat bakımından ortak, ancak belirtme açısından farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel, Şâfiî gibi âlimler fakir hiçbir şeyi bulunmayan, miskin ise kendisinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak mala sahip olmayan veya kazanç elde edemeyen kimse olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunanların en önemli delili zekât ayetindeki sıralamada fakirlerin miskinlerden önce anılması,⁵¹⁷ Kehfsûresinde geçen miskinlerin gemi edinebilecek kadar varlıklı olabilmeleri⁵¹⁸ ve Beledsûresinde “*Toza toprağa bulanmış (şiddetli fakruzarûret içinde bulunan) miskin*”⁵¹⁹ şeklindeki ifadede -yanına kayıt konmasından anlaşılacağı üzere- bu kelimenin tek başına “hiç maddî imkânı olmayan kimse” anlamına gelmediğini göstermektedir. Buna karşılık Bakara sûresinde: “*Kendilerini*

⁵¹³Tevfik Erdem, Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma **Ankara Kent Yoksulları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 22-23.

⁵¹⁴ İbn Manzur, **Lisanu'lArab**, V, 60-62; Fıyruzabadi, **Kamusu'lMühit**, s. 1005.

⁵¹⁵ İbn Manzur, **Lisanu'lArab**, V, 60-62; Fıyruzabadi, **Kamusu'lMühit**, s. 1005.

⁵¹⁶İbnManzur, **Lisanu'lArab**, V, 60-62.

⁵¹⁷Tevbe, 9/60.

⁵¹⁸Kehf, 18/79.

⁵¹⁹Beled, 90/16.

Allah yoluna adanmış fakirler”in⁵²⁰ dünyalık kazanamadığı belirtilmekte, Haşrûresindeki: *“Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirler”*in⁵²¹ de hiçbir şeyi kalmadığı anlaşılmaktadır.⁵²²

3.1.1.1. İslam’ın Fakirlik ve Yoksulluğa Bakışı

Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde fakirlik ve yoksulluğa sıkça rastlanır. Bunların en belirginini yukarıda bahsi geçen sadaka ve zekâtın müstahaklarını zikreden ayet-i kerîmedir. Bu temadaki ayetlerden yola çıkarak fakihler fakiri, hiçbir şeyi olmayan kimse; miskini ise sadece kendisinde bulunan noksanlık yüzünden zayıf düşen kimse olarak tarif etmişlerdir.⁵²³

Kurân’da “el-fakr” kelimesi bir ayette, “fakir” ve çoğulu olan “fukara” da on iki ayette geçmektedir. Fakr, maddi ve manevi olmak üzere, muhtaç yahut zaruri ihtiyaç anlamlara gelmektedir.⁵²⁴ Miskin kelimesi ise Kurân’da tekil olarak on bir, çoğul olarak (mesâkîn) on iki yerde geçer. Zenginlik anlamına gelen “gina” kelimesi ise mastar olarak Kurân-ı Kerîm’de hiç geçmemiş, daha çok Allah’a atf yapılarak Allah’ın güzel isimlerinden olan “gani” şeklinde geçmiştir. İnsanlar için kullanıldığında ise “Allah’ın zenginleştirdiği” anlamına gelen “ağna” olarak geçmiştir.

Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler fakirlik ve yoksullukla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İlk olarak fakirlik ve yoksulluğu Allah’ın bir imtihanı olarak yorumlamıştır. Bakara sûresinde: *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele”*⁵²⁵ diye buyurmuştur. Tabi bu imtihan, hayatın diğer olguları gibi tek başına ne hayır ne de şer olarak değerlendirilebilir. Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisi şerifinde şöyle buyurur:

---

⁵²⁰ Bakara, 2/273.

⁵²¹ Haşr, 59/8.

⁵²² Cengiz Kallek, "Miskin", TDVİA, Ankara, XXX, 183-184.

⁵²³ İbn Manzur, *Lisanu'lArab*, V, 60; Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi*, s. 130; Kallek, "Miskin", TDVİA, Ankara, XXX, 183.

⁵²⁴ Süleyman Uludağ, "Fakr" md. TDVİA, İstanbul, XII, 132-134.

⁵²⁵ Bakara, 2/155.

“Müminin durumu gıpta ve hayranlığa değer. Çünkü her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Böyle bir hususiyet sadece müminde vardır: Sevinecek olsa, şükreder; bu onun için hayırdır. Başına bir belâ gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayırdır.”⁵²⁶

Yani İslam’da her toplumda tabii olarak var olan fakirlik ve yoksulluk bir sosyal vakıa olarak kabul edilmiş, hiçbir zaman bir horlama ve aşağılama sebebi olarak görülmemiş. Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu, dünyada insanların ekonomik yönden farklı seviyelerde olup bazılarının fakirlik ve maddî sıkıntı içinde bulunmasının birtakım amaç ve hikmetlere dayalı olduğu,⁵²⁷ insanların Allah katındaki değerini belirleyen ise sadece takvâ olduğu vurgulanmıştır.⁵²⁸

Karadavi, fakirliğin olumsuz boyutlarının altını çizerek fakirliğe karşı Müslüman toplumunda bulunan bazı algılar üzerine mülâhazalarda bulunmuştur. Ona göre İslam, fakirliği ne takdis eder, över ne de Allah’ın değiştirilemeyen bir kaderi olarak algılar. Karadavi fakirliği kutsama anlayışının, Hint mistisizmi, İran Manihaizm’i ve Hıristiyan ruhbanlığı gibi koyu mistik temayüller yoluyla İslâm kültürüne karıştığını ve bazı mutasavvıflar yolu ile Müslümanlar arasında yayıldığını belirtir. Fakirliğin övülmesi yönünde Kurân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sahih sünnetinde her hangi bir bilginin bulunmadığını ileri sürmüştür.⁵²⁹ İkinci görüş ise fakirliği cebri anlayışa bağlar. Bu görüşe göre zenginlik ve fakirlik Allah’ın programladığı, insanın değiştirme yeteneğinin dışında kalan iki kavramdır. Allah isteseydi bütün insanları zengin olarak programlar, yeryüzünde hiç fakir kalmazdı. Hatta onların her birine Kârûn’un hazinelerini verebilirdi. Bu görüşle bazı kimseler zekât ve benzeri gibi sosyal sorumluluktan kaçmaya çalışmıştır.⁵³⁰

⁵²⁶ Müslim, **Sahih**, Zühd, 64 (7500).

⁵²⁷ Bkz. Bakara, 2/155; Nahl, 16/71; Zuhruf, 43/32.

⁵²⁸ Bkz. Süleyman Uludağ, “Fakr”, **TDVİA**, İstanbul, XII, 132-134.

⁵²⁹ Bkz. Kardâvî Yusuf, **Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehe’l-İslâm**, Müessesetü’r Risâle, Beyrut 1985, s. 13.

⁵³⁰ Bkz. a.e. s. 19-20.

Ayrıca, bazı ayetlerde geçen fakirlik Allah'ın bir cezası olarak yorumlanmıştır.⁵³¹ Başka ayet-i kerîmede geçen yoksullukla imtihanın, Allah'ın koyduğu kurallara uymamaktan kaynaklandığı ileri sürülmüştür.⁵³²

3.1.1.2. Fakirlik ve Yoksulluğun Yol Açabileceği Sorunlar

Fakirlik ve yoksulluk birçok hayati sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar ferdi, ailevi ve sosyal seviyelerde kısa yahut uzun vadeli olabilmektedir. Yoksulluğun ilk başta yol açtığı sıkıntılar beslenme, su, giyim, eğitim, sanitasyon, barınma, ekonomik fırsatlar, sosyal yaşamdaki sorunlar gibi gözlemlenebilen sıkıntılar iken uzun vadeli olarak fiziki büyüme, ruhsal hastalık, hatta döngüsel bir şekilde nesilden nesile sürmesi de yukarıdaki olumsuzlara eklenebilmiştir. Kurân, cahiliye toplumunun fakirlik yüzünden⁵³³ yahut korkusundan çocuklarını öldürdüklerini aktarır ve bu durumu meneder.⁵³⁴

Muhammed Su'ud⁵³⁵ (1890-1915), İslam dünyasındaki fakirliğin boyutlarını, olgu ve rakamları inceleyerek fakirliğin birçok sosyal, ahlaki, ilmi, kültürel ve siyasi olumsuz etkilerini sergilemiştir:

Sosyal ve ahlaki olarak: Sosyal ilişkilerin çökmesi, hastalığın yayılması, ahlaki bozulmalardır. Çünkü birçok mali suçların ve hırsızlığın fakirlikle ilişkili olduğu bulunmaktadır.

Burada değinilmesi gereken başka önemli bir husus Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti zamanında hicretin 17. yılının sonları ve 18 yılının başlarında Medine ve çevresinde yaşanan ve tarihi kaynaklarda Âmurremâde⁵³⁶ diye kayıtlara geçen kıtlık yılında el kesme hükmünün geçici olarak uygulanmamasıdır. Bu olay yaklaşık dokuz ay sürmüştür. Bu süre zarfında yağmur yağmadığından topraklar kurumuş, ekinler

⁵³¹ Bkz. Nahl, 16/112; A'râf, 7/96.

⁵³² Bkz. A'râf, 7/96.

⁵³³ Bkz. Fussilet, 41/151.

⁵³⁴ Bkz. İsrâ, 17/31.

⁵³⁵ Abdurrahman b. Sa'ad Al Su'ud, **Müşkiletu'l-Fakr ve Subuluu 'İlecuha fi Dau'i'l-İslâm: Dirasah Mukaranah**, Riyad, Dar'un-Neşr, Riyad, 1411/1990, s. 124.

⁵³⁶ Yağmurun yağmadığı ve toprağın kül rengi haline gelip rüzgârın önünde savrulmasından dolayı böyle bir isimle anılmıştır.

yeşermemiş ve hayvanlar telef olmuş. Bu durumdan dolayı halkın elinde hiç bir şey kalmamış, millet açlık ve sefaletle maruz kalmış. Çarşılar ve pazarlar boşalmış, insanlar alışveriş yapamaz hale gelmiş. Öyle ki insanlar, karınlarını doyurmak için toprağı eşerek kertenkele ve köstebekleri çıkarıp yemek zorunda kalmışlar. Bu süre içinde Hz. Ömer (r.a.) hırsızlık yapana had cezası uygulamamıştır.⁵³⁷ Hz. Ömer (r.a.) bu hususta hükmün illetini Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde meydana gelen bir olaya dayandırarak böyle bir içtihad yaptığı düşünülmektedir. Zirahadis kaynaklarında Hz. Abbad b. Şurahbil (r.a.) adlı sahabinin açlıktan dolayı yaptığı hırsızlığa karşı, Resulullah'ın (s.a.v.) had uygulamadığını, üstelik bu sahabinin ihtiyacının giderildiğini bilmekteyiz. Bu hadiseyi Hz. Abbad b. Şurahbil'in (r.a.) kendisi şöyle anlatıyor:

*“Açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü yıl Medine'ye gittim. Oradaki tarlalardan birisine girip bir miktar başak aldım ve tanelerini çıkararak birazını yedim, kalanını da torbama koydum. Bu esnada tarla sahibi çıkıp geldi. Beni bu şekilde görünce dövdü ve beni soyarak elbiselerimi aldı. Ben de Allah Resulu'nun (s.a.v.) yanına gidip bu durumdan şikayet ettim ve olayı anlattım. Allah Resulu (s.a.v.), tarla sahibine: "Onu aç idiyse doyurman, bilgisiz idiyse eğitmen gerekmez miydi?" diye çıkıştı ve elbiselerimi derhal vermesini emretti. Akabinde de bana bir miktar yiyecek verilmesi için ilgililere talimat verdi”.*⁵³⁸

Zamanın değişmesi ve buna bağlı gibi hükümlere dayanak teşkil eden illetlerin değişmesi sebebiyle hükmün de değişebilme konusunda Hz. Ömer örneği mutlaka dikkate alınmalıdır. Bunu hatırlatmak yerindedir ki sarih naslarla açıklanmış olan hükümler değişime kapalıdır. Belli bir illet üzere beyan edilen hükümler ise o illetin değişmesiyle o husustaki hüküm değişebilir. Mecellenin de 39. maddesinde geçen «Ezmân'integayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkar olunamaz» ifadesi bunu vurgulamaktadır.

Dolayısıyla şunu görürüz ki Hz. Ömer (r.a.)işte bu sebeble, Remâde yılında kıtlık olduğu zaman, hırsızlık yapanlara el kesme cezasını uygulamamıştır. Demek ki genelde bazı suçlerin işlenmesinde ekonominin de etkisi bulunmaktadır.

⁵³⁷ Bkz. İbn Kayyim, Ebu AbdillâhŞemsüddîn Muhammed b. EbîBekr b. Eyyûb ed-Dimaşkî el-Hanbelî, **İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn**, Mısır, 1955, III. 10-12; Kalacî, **Mevsûatü fihî Ömer İbni'l-Hattâb**, s. 382.

⁵³⁸ İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 67 (2298).

Kültürel ve ilmî: Cehalet, batıl inançların ve sapık fikirlerin yayılması. Mesela Hristiyan misyonerler Müslümanların arasına fakirlik açısından girmişlerdir.

İktisadi-siyasi: Zengin ülkelerden fakir ülkelere verilen kalkınma programları çoğu kez siyasi, iktisadi ve kültürel bağımlılık getirmektedir. Diğer taraftan toplumun siyasi ilgisizliği, despot hükümetlerin çıkmasına müsaade etmiştir.

Fakirliğin getirdiği bu sonuçlar, aynı zamanda döngüsel bir şekilde fakirliğin devamına neden olmaktadır. Gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlik, zincirleme bir şekilde, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan sağlık ve eğitim gibi alanlarda da eşitsizliklere yol açmaktadır. Daha düşük eğitim ve sağlık imkânlarına sahip insanlar, diğerlerine göre iş fırsatları konusunda da daha az seçeneklere sahip olmaktadır. Nihai anlamda da bu kısır döngü gelir adaletsizliğinin artmasına yol açmaktadır.⁵³⁹

Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v.) fakirlikten Allah'a sığınmıştır ve fakirliğin küfre yol açabileceği tembihinde bulunmuştur. Fakat bu tehlikenin sadece fakirlikten değil, zenginlikten de çıkabileceğini işaret etmiştir. Zikredildiği üzere hadis zayıf olmakla birlikte, aynı anlamı destekleyen başka hadisler de bulunmaktadır. Ebû Davut'un rivayet ettiği Hz. Peygamberimizin her namaz sonunda yaptığı şu dua gibi: *"Allahım, küfür ve fakirlikten Sana sığınırım. Allahım, kabir azabından Sana sığınırım ..."*⁵⁴⁰

3.1.1.3. İslam'ın Yoksullukla Mücadelesi

Sadece bu çağın sorunu olmayan yoksulluğun bu çağda başka bir boyut kazandığı görülmektedir. Bunun birçok nedeni vardır. Bauman'ın ifade ettiği gibi, *"her bir yetişkin üyesini üretici emeğe katmak zorunda olan bir toplumda fakir olmakla, yüzyıllar boyu emekle biriken güç sayesinde, üyelerinin geniş bir bölümü katılmadan gerekli her şeyi rahatça üretebilecek bir toplumda fakir olmak"* aynı şey

⁵³⁹ Emin Emin, **Küresel Adaletsizlik: Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018**, Araştırma 83, İstanbul, İNSAMER, s. 31.

⁵⁴⁰Nesai, **Sünen**, İstiâze 29.

değil.⁵⁴¹ Bu açıdan, ne gelişmekte olan ülkelerdeki mutlak yoksulluğu ne de gelişmiş olanlardaki göreceli yoksulluğu olağan görmek ve kendi başına bir sorun olarak ele almak; ne de bu sorunu küresel sistem ve adâlete ilişirmeden bahsetmek mümkün. Bugünkü yoksulluğun geçmişteki gibi kıt kaynaklardan değil, gelirin ve kaynakların adâletsiz dağılımından kaynaklandığı ortadadır. Böyle olunca da bu meseleyi insan hakları, sosyal devlet, demokrasi, ekonomik sistem, gelir ve kaynak dağılımı, zengin ülkelerin sorumluluğu gibi çok yönlü ele almak da kaçınılmazdır.

İslamiyet'in yoksulluk sorununun giderilmesi konusunda sunduğu çözüm imkânlarını kapsamlı bir çerçevede ele almak ve değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır:

1) İnsanın İnşası: İslam İktisadının en önemli özelliklerinden biri de dinamik çok disiplinli bir yaklaşımı benimsemesidir. Müslüman bilim insanlarının odağındaki öncelik iktisadi değişkenler değildir. Onlara göre insanın refahı, mutluluğu iktisadi faktörlerin neticesi olduğu kadar ahlaki, içtimai, siyasi, demografik ve tarihi faktörlerin de birbirleriyle uzun süre zarfındaki etkileşimlerinin bir sonucudur ki bu faktörlerin hiçbiri diğerlerinin desteği olmadan tek başına tam bir katkı sağlayamaz.⁵⁴²

İslâm, insanı yaratılanların en üstün varlığı olarak kabul eder. Yerde ve gökte her şeyin insan için yaratıldığı Kurân'da vurgulanmaktadır. Bundan dolayı İslamiyet'in tüm öğretilerinde, insanın ıslahına öncelik vermiştir.

Ekonomik faaliyetlerde de İslam, insan merkezli bir ekonomik anlayışına sahiptir. İslâm iktisadının dayandığı temel ilkeler, insanın bütün sosyal faaliyetlerin merkezine yerleştirilmesini gerektirmektedir. İslâm ekonomisinde insan, üretimde emek ve kabiliyetleriyle eşyayı değerli hale getiren ve talebi ile de eşyaya değer kazandıran temel faktördür. İnsan sıradan üretim faktörlerinden bir faktör değildir. Bu açıdan bakıldığında İslâm iktisat disiplinine “beşerî iktisat” da diyebiliriz. Buna karşın, kapitalizm sermayeyi, sosyalizm ise devleti sosyal faaliyetlerin âdeta merkezine yerleştirmektedir.

⁵⁴¹ZygmuntBauman,**Çalışma, Tüketecilik ve Yeni Yoksullar**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 10.

⁵⁴²Muhammed UmerChapra, **İslâm İktisadında Ahlak ve Adalet**, İstanbul 2018, İSİFAM, s. 50.

2) Adâletin Sağlanması ve Adil Dağıtım Prensipleri: Bu tabloda, İslami dünya görüşündeki önemine binaen adâlet, merkezi bir konuma sahiptir. Adâlet, kalkınma için olmazsa olmazdır ve adâletin yokluğunda çöküş ve çözülüşün gerçekleşeceği güçlü bir şekilde kavranmıştır.⁵⁴³ Günümüz dünyasında yoksulluğun önde gelen sebeplerinden biri de gelir adâletsizliğidir. Başka bir ifadeyle yoksulluğun temel nedenlerinin başında gelir eşitsizliği gelmektedir.⁵⁴⁴ Dünyada aç ve yoksul insanların bulunması gıda, ilaç ya da kaynak eksikliği sebebiyle değil mevcut zenginliğin ve fırsatların adil bir şekilde dağıtılmaması sebebiyledir. Küresel adâletsizliğin bugünkü boyutlarına ulaşması; uygulanan ekonomi politikalarından, sosyal ve ekonomik kalkınma konusundaki yanlış siyasetten, Batılı ülkelerin sömürü düzenlerinden, dünya nüfusu içindeki küçük bir grubun aç gözlülüğünden kaynaklanmaktadır.⁵⁴⁵

Güncel bir araştırma 2017 yılında dünyanın en zengin 42 kişinin dünya nüfusunun %50'si ile eşit mal varlığına sahip olduğunu ortaya koymuştur. 2010 yılında dünya nüfusunun yarısıyla eşit mal varlığına sahip kişi sayısı 388 idi. Ayrıca 21. yüzyılın başından itibaren dünyadaki servet artışından nüfusun yarısı %1 oranında yararlanırken, bu artışın yaklaşık yarısı en zengin %1'in servetine eklenmiştir.⁵⁴⁶

3) İktisatlı Bir Hayatın Yaşanması: İslam dini insanları iktisatlı bir hayat sürdürmeye yönlendirmekte israfı sert bir şekilde kınamaktadır. Saçıp savurmanın (tebzir) şeytanın işi olduğu belirtmektedir. İslam ekonomisi (iktisat) düşüncesi bu esasa göre inşa edilmiştir. İktisād, "itidal üzere hareket etme; harcamada tasarruflu olma" anlamına gelmektedir.⁵⁴⁷

Günümüzde kat kat büyüyen israfın boyutu dünyanın diğer tarafındaki yoksulluğu da tetiklemektedir. "Dünyada israf olmadığı takdirde yoksulluğun kalmayacağı" söylemi herkesin bildiği bir söylemdir. BM Gıda ve Tarım Örgütü'nün

⁵⁴³ Chapra, **İslâm İktisadında Ahlak ve Adalet**, s. 50.

⁵⁴⁴ Kamil Necdet Ar, **Yirmi Birinci Yüzyılda Gelir Eşitsizliği Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi 2016, s. 189.

⁵⁴⁵ Emin Emin, **Küresel Adaletsizlik: Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018**, Araştırma 83, İstanbul, İNSAMER, s. 5.

⁵⁴⁶ Emin, a.g.e., s. 24.

⁵⁴⁷ Bkz. İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, III, 354; Firüzabadi, **Kamusu'l-Mühit**, s.1061.

(FAO) 2011 yılında yayımladığı verilerde de bu durum kanıtlanmıştır. Söz konusu veriler, üretilen gıdaların üçte birinin, yaklaşık olarak 1,3 milyar ton gıdanın, üretim zinciri boyunca israf edildiğini ortaya koymuştur.⁵⁴⁸

4) Helâl Kazanç Teşviki ve Haramlardan Sakınmak:Kurân-ı Kerîm’de: *“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tam olarak verilecektir.”*⁵⁴⁹buyrulmaktadır.Helâl rızık kazanmak için çalışanın Allah’ın yolunda olduğu belirtilmiştir. Keza Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) ümmetini çalışmaya her daim teşvik etmiş ve dilenmekten sakındırmıştır: *“Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, versin veya vermesin birisinden bir şey istemesinden daha hayırlıdır.”*⁵⁵⁰

Bir yerde sıkıntı ve darlık yaşayan Müslümanlara Allah daha rahat bir ortam bulmak için hicret etmeyi emretmiştir: *“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*⁵⁵¹

AllahuTeâlâ haramdan, sakıncalı işlerden sakınan hatta istiğfar eden kimseye bereket kapılarını açacağını belirtip kullarını bereket ve rızık kapısını açmak için teşvik etmiştir:

*“Dedim ki: "Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır; üzerinize gökten bol bol yağmur indirsün; mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın, size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın.”*⁵⁵²

İslam meşru yollarla rızık kazanmayı emrederken gayri meşru yollardan kazanmayı yasaklamıştır. Kumar, hırsızlık, yol kesmek gibi kazanmanın gayri meşru yollarını haram kılmıştır. Haram yiyen, içen ve giyen kimselerin duası kabul edilmeyecektir. Resûlullah (s.a.v.): *“Uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış,*

⁵⁴⁸ FAO, **Global Food Losses and Food Waste – Extent, Causes and Prevention**, Rome, FAO, 2011, s.4.

⁵⁴⁹ Necm, 53/39-41.

⁵⁵⁰ Buhârî, **Sahih**, Zekat, 50 (1470); Nesai, Sünen, Zekat, 85 (2589).

⁵⁵¹ Nisâ, 4/100.

⁵⁵² Nuh, 71/10/12.

saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, “Yâ Rab, yâ Rab!” diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve “Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?” diye buyurdu.⁵⁵³

5) İslam’ın İktisadi Düzenlemeleri: Kurân-ı Kerîm ve hadislerde İslam ekonomisinin esasları ve iskeleti belirlenmiştir. Çünkü ekonominin ilim olarak felsefeden ayrılıp müstakil hale geldiği günden beri ürettiği kelime ve terimlerin birçoğu lafız ve mana olarak ayetlerde geçmektedir. Mesela Kurân-ı Kerîm’de emek, ücret (icare: hizmet ve kira akdi), faiz (ribâ), alış veriş (bey’), mal, para, karz (kredi), sermaye, ihtiyaç, fayda, zarar, kazanma (kâr etme), eşyanın (malların ve paraların) değerinin düşürülmemesi, zekât (vergi) ve zekâtın dağılım yerleri, ticaret, ziraat, aldatma, gasp ve hırsızlık gibi daha birçok konuda ayetler vardır. Bu ayetlerde ya açık bir kural ve kaide olarak ya da işaretlerle birçok hükümler getirilmiştir. Böylece ekonominin temelini teşkil eden üretim, tüketim, mübadele ve diğer konularda sistemin genel prensipleri tespit edilmiş bulunmaktadır.⁵⁵⁴

6) İnfak Kültürünün İhyası ve Yoksulları Gözetmek: İslam’da infak terimi Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan infak, farz olan zekâtı ve gönüllü yapılan her çeşit hayrı içermektedir. Birçok ayeti kerîmede infak etmek, gerçek müminlerin bir sıfatı olarak belirtilmiş ve müminleri her daim infak etmeye teşvik edilmiştir:

*“Onlar; gayba inanırlar, salâtı ikame ederler ve verdiğimiz rızıktan infak ederler.”*⁵⁵⁵ *“Allah’ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin.”*⁵⁵⁶ *“İman edin Allah’a ve Resûlüne de sizi istihlaf buyurduğu şeylerden infak eyleyin ki iman edip de infak eyleyenleriniz için azim bir ecir vardır.”*⁵⁵⁷

⁵⁵³ Müslim, **Sahih**, Zekât, 65 (2346).

⁵⁵⁴ Bkz. Eskicioğlu, **İslâm ve Ekonomi**, s. 41-42.

⁵⁵⁵ Bakara, 2/3.

⁵⁵⁶ Nur, 24/33.

⁵⁵⁷ Hadid, 57/7.

Allah mal varlığında fakirlerin hakkı olduğunu belirtmiştir: “*Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.*”⁵⁵⁸

Bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulur: “*Her günün sabahında iki melek iner. Bunlardan biri: "Allah'ım! Malını verene ardından yenisini ver!" diye dua eder. Diğeri de: "Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et!" diye beddua eder.*”⁵⁵⁹

7) Yoksulluk Kültürünün Kaldırılması: Amerikalı antropolog Oscar Lewis tarafından geliştirilen “yoksulluk kültürü” kavramı özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki büyük kentlerde göçler nedeniyle oluşan yoksul mahallelerde sefalet içinde yaşayan insanların yaşam tarzlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kültür, yoksulluğu insanlar üzerinden kaldırılması mümkün olmayan kalıcı davranış kalıpları ortaya çıkartmaktadır. Bu davranış kalıpları miras olarak yoksulların çocuklarına da aktarılarak kurtulması mümkün olmayan bir süreç ortaya çıkarmaktadır.

Yoksulluk kültürünün temel özellikleri şunlardır: a) Kurumsal: Yoksulluk kültürü içinde yaşayanların toplumsal kurumlarla ilişkisi pek sağlıklı değildir. Yani toplum içerisinde işbirliği ve örgütlenme yönünden zayıftırlar. Siyasetle çok az içli dışlı oldukları için düzene karşı hareketlerde kullanılmaları mümkün değildir. Okuma yazma oranları ve eğitime talepleri düşüktür. b) Mekânsal: Gecekondu mahallelerinde imar ve konut koşulları berbattır. Birçok evin tek yatak odası vardır. c) Ailevi: Aile oldukça kalabalıktır. Ailede çocukluk dönemi yoktur. Çocuklar cinsiyetle oldukça erken yaşta tanışırlar. Nikâhsız evlilikler dikkat çeker. Kocalar, çocuklarını ve kadınlarını çok sık terk ederler. d) Bireysel: Bireysel düzeyde toplumdan ayrı tutulma duygusu, çaresizlik, aşağılık duygusu, zayıf benlik yapısı, içgüdülerin kontrol edilmemesi, bugünü yaşama, yarını pek düşünmeme, kendini bırakma gibi davranışlar dikkat çekmektedir.

---

⁵⁵⁸Me'aric, 70/24-25.

⁵⁵⁹ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 27 (1442).

İslamiyet'in buyurduğu yaşam tarzı bunların oluşmasına engel teşkil etmektedir. Cami, cemaat kültürü, yoksulları toplumun diğer kesimleri ile bütünleştirir. Özen gösterdiği temizlik kültürü de mekânın olumsuz boyutlarını ortadan kaldırılabilmektedir. Aile ve toplum içerisindeki mahremiyet kuralı, mahrem hayatının düzenlenmesini sağlar. Dinin akidevi ve manevi boyutu da yoksulluk karşısında şahsiyeti korumaktadır.

İslamiyet yoksulluğun toplum içinde tabii ve normal bir durum olduğunu belirtmektedir. İnsanların ekonomik yönden farklı seviyelerde olup bazılarının fakirlik ve maddi sıkıntı içinde bulunmasının birtakım amaç ve hikmetlere dayalı olduğunu ifade etmektedir. Allah katında insanların değeri ancak takva ile ölçülecektir. Rızık konusuna gelince, İslam'ın öğretilerinde rızık Allah'ın elindedir:

“Gökte rızığınız ve size vaat olunan şeyler vardır. Göğün ve yerin Rabbinde andolsun ki bu vaat, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir.”⁵⁶⁰ “Yeryüzünde rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır.”⁵⁶¹

AllahuTeâlâ kendisinin yer ve gökyüzünün sahibi olduğunu, rızık da kendi elinde olduğu bildirmiştir. Böylece insanoğlunun yoksulluk endişesini ve yoksulluğun toplumsal kinin kaynağı olmasını önlemeyi hedeflemiştir.

3.2. İSLAM İKTİSADINDA YOKSULLUĞU KALDIRMAYI AMAÇLAYAN ZORUNLU KAYNAKLAR

3.2.1. Çalışmak

İslam dini temelde cihadı ve içtihadı emreder. Farklı alanlarda çalışmayı, çabalamayı ve gayret sarf etmeyi zorunlu görür. İslam toplum ve yaşam dini olduğundan ilim öğrenmenin farz olduğu gibi çalışıp helâl olan yollardan kazanç elde etmeyi de aynı derecede farz olarak belirtmiştir. İslam kültüründe çalışan kimsenin Allah katında büyük ve çok değerli yeri vardır. Çalışıp helâl kazanç elde etmek,

---

⁵⁶⁰ Zâriyât, 51/22-23.

⁵⁶¹ Hûd, 11/6.

üretim servet edinmenin önemi Kurân-ı Kerîm'in birçok ayetinde açıkça beyan edilmektedir. İslam fıkıh düşüncesinde helâl rızık kazanmayı talep etmek farzdır. Helâl (rızık) talep etmek her bir Müslüman için vaciptir. Pek çok âlim Cuma sûresinin 10. ayetine dayanarak kesbin farz olduğunu, âlemin nizamının kesbe dayandığını söylemektedir:

*“Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın.”*⁵⁶²

Bu ayet-i kerîmede çalışıp rızık edinmek, Allah’ın lütfünden nasiplenmek olarak vurgulanmaktadır. Mümin kimsenin çalışması ibadet, helâl yollardan kazanç elde etmesi ise farzdır. İşte bu yüzden İslam hukukçuları çalışmayı farzdan sonra gelen ikinci farz olarak nitelemişlerdir. Çünkü İslam iktisadı düşüncesinde bireyin başkalarına bağımlı olmadığı bir toplum tasavvur edilmektedir. Her bireyin potansiyel yeteneklerini hayata geçirme ihtiyacı takdir edilmiştir.⁵⁶³

Gece ve gündüz olarak emsalsiz bir şekilde yaratılan bu iki büyük nimet yüce Allah’ın kudreti ve mahlûkata karşı olan rahmet, şefkat ve merhametinin en güzel örneğidir.

*“Geceleyin uyumanız ve gündüzün onun lütfünden istemeniz de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.”*⁵⁶⁴ *“Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.”*⁵⁶⁵

Bütün bu evrenin yaratıcısı olan yüce Allah (c.c.) yirmi dört saati çalışma ve dinlenme için taksim etmiştir. Gündüz; çalışmak, çabalamak ve üretmek gibi ekonomik faaliyetler için en uygun zaman olarak yaratılmışken gece; dinlenme ve zihinsel huzur vakti kılınmıştır. Kurân’da gecenin dinlenme, gündüzün ise geçim vakti olarak yaratılmış olması çalışıp kazanmanın, normal hayatın bir gereği olduğu fikrine dayanır. İnsanın ancak çalışıp çabalamasının karşılığını alabileceğini ifade

---

⁵⁶²Cum’a, 62/10.

⁵⁶³ Bkz. Akram Khan, **İslâm İktisadına Giriş**, s. 10.

⁵⁶⁴Rûm, 30/23.

⁵⁶⁵Nebe, 78/9-10-11.

eden ayetler,⁵⁶⁶ dinî faaliyetler yanında dünya işlerinde başarılı olmanın da çalışmaya ve üretmeye bağlı olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla insan gündüz vakitlerini yararlı olarak kullanmalı; geceleri ise zihnin huzurunu bozacak uğraşlarla geçirmemelidir.

Üstelik güneşi, dünyayı, ayı, gezegenleri, sabah ve akşam gibi zaman dilimlerini, doğayı, hayvanları ve sayamayacağımız kadar birçok nimeti de Yüce Allah (c.c.) insanların faydalanması için yaratmıştır:

“O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah’ın takdiridir.”⁵⁶⁷ “O, yeryüzünü yaşanması kolay bir yer yapmıştır. Öyleyse onun her tarafını dolaşın ve Allah’ın verdiği rızıktan pay almaya çalışın. Ama (hiçbir an aklınızdan çıkarmayın ki) yine ona döneceksiniz.”⁵⁶⁸

Şüphesiz İslam ruhbanlığa, manastır hayatına karşıdır. Doğal olarak insanın ekonomik faaliyetlerini bütünüyle çok önemli, meşru, değerli, hatta bazen zorunlu ve farz olarak görür. Ama şu da bir gerçektir ki bütün bunlara rağmen İslam ne ekonomik faaliyeti insanlığın temel sorunu olarak görür ne de ekonomik gelişmeyi insan hayatının en önemli amacı olarak görür. Çünkü İslam’da iktisadi aktivitelerin kendisi bizzat bir amaç değil de meşru amaçlara ulaşabilmek için bir araçtır. Ancak İslam ekonomisinde herkes emek verip ürettiği şeye sahip olur.

“Gerçekten sizin çalışmanız çeşit çeşittir.”⁵⁶⁹ “Kim inanmış olarak faydalı işler yaparsa onun çalışmasına nankörlük edilmez...”⁵⁷⁰ “Gerçek şu ki iman edip güzel işler yapanlara gelince elbette biz işi güzel yapanların ecrini (ve ücretlerini) zayi etmeyiz.”⁵⁷¹ “Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin...”⁵⁷²

Allah insanı güçlü ve dayanıklı bir yapıda ve birçok şeyin üstünden gelebilecek nitelikte yaratmıştır:

---

⁵⁶⁶Necm, 53/39-40.

⁵⁶⁷En’am, 6/96. Ayrıca bkz. 17/12; 28/73; 30/23.

⁵⁶⁸İnsan, 76/28.

⁵⁶⁹Leyl, 92/4.

⁵⁷⁰Enbiya, 21/94.

⁵⁷¹Kehf, 18/30.

⁵⁷²Nisâ, 4/32.

*“Onları biz yarattık; onların yaratılışını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde (kendilerini yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz.”*⁵⁷³

Hadis mecmualarında da emeğin değerine, helâl rızık kazanmanın, mal mülk sahibi olmanın ve zekât, sadaka gibi hayırlarla bu imkânlardan başkalarını yararlandırmanın önemine işaret eden çok sayıda rivayet yer almakta olup “Kişinin Kesbi ve Kendi Emeğiyle Çalışıp Kazanması”⁵⁷⁴, “Kazanç Faaliyetlerine Teşvik”⁵⁷⁵ gibi başlıklar altında çeşitli hadisler toplanmıştır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) birçok hadis-i şeriflerinde “kesb-i tayyib” (güzel kazanç) deyimiyile helâl kazancın önemini anlatmakta olup “*Kişinin kendi emeğiyle çalışıp kazanmasından daha güzel bir kesb yoktur.*” demiştir.⁵⁷⁶

*“Herhangi birinizin iplerini alıp dağa gitmesi ve sırtına bir bağ odun yüklenip getirerek onu satması ve Allah’ın bu sebeple onun yüz suyunu koruması, verseler de vermeseler de insanlardan bir şeyler dilenmesinden çok hayırlıdır.”*⁵⁷⁷ *“Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir. Allah’ın Peygamberi Dâvûd (a.s.) da kendi elinin emeğini yedi.”*⁵⁷⁸ *“En temiz kazanç hangisidir?” sorusuna Hz. Peygamber; kişinin kendi elinin emeği, bir de dürüst ticaretin kazancı olduğu cevabını vermiştir.*⁵⁷⁹

Burada dünyanın insana sahip olmasını engelleme hedeflenmektedir. Eşya insanın kölesi iken insanı eşyanın kölesi olmaktan kurtarmak ve insanı Allah’a kul olmaya yöneltmektir. Kişi zengin olacak ama bu zenginlik onu kendinden geçirmeyecek, mala köle olmayacak, toplumsal görevlerini ifa edebilecektir.

Dinimize göre kişinin bir başkasına muhtaç olmadan hayatını sürdürmesi ve aile fertlerinin nafakasını temin etmesi esastır. Bu maksatla helâl ve meşru yoldan

---

⁵⁷³ İnsan, 76/28.

⁵⁷⁴ Buhârî, **Sahih**, Büyü, Kişinin Kesbi ve Kendi Emeğiyle Çalışıp Kazanması Bâbı, III. 57.

⁵⁷⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, Kazanç Faaliyetlerine Teşvik Bâbı, I, 690.

⁵⁷⁶ İbn Mâce, **Sünen**, Ticârât, 1 (2137).

⁵⁷⁷ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 50 (1470-1471), Zekât, 53 (1480); Buyû’, 15 (2074), Müsâkât, 13 (2373-2374).

⁵⁷⁸ Buhârî, **Sahih**, Buyû, 15 (2072).

⁵⁷⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, **Müsned**, thk., Şüeyb Arnevût vd., I. bsk., Müessiesü’r -Risâle, Beyrut, 1421/2001, XXV, 157 (15836).

kazanç temin etmek, iş ve ticaret hayatının içinde bulunmak övgüye lâyık bir durumdur.

Nitekim Kurân-ı Kerîm’de yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

*“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler, hiç şüphesiz yemek yerler ve çarşılarda dolaşırlardı/ticaret yaparlardı.”*⁵⁸⁰

Peygamberlerin çarşı pazarlarda dolaşmaları, insanların alışverişlerini gözetlemek, gezip keyif almak veya insanlarla hoş vakit geçirmek için değildi elbette. Aksine onların pazarlara çıkmaları, maişetlerini kendi emekleriyle temin etmek ve insanlara muhtaç olmamak adına rızık elde etmek içindi. Buradan anlıyoruz ki Allah’ın en sevgili kulları olan resûl ve nebiler bile ticaretle uğraşmışlar, alıp satmışlar, yapıp üretmişler ve bu halleriyle Allah’a en iyi şekilde kul olmaya çalışmışlardı. Bunu da tüm iş ve uğraşlarına rağmen hakkıyla yerine getirmişlerdir. Sadece peygamberler değil, Allah’ın sevdiği tüm salih kullar da aynı minvalde bir hayat yaşamışlar ve yeryüzünde Allah’ın en muttaki, en sadık, en muhlis kulları olmalarına rağmen ticarettten ve rızık temininden bir an olsun geri durmamışlardır. Hz. Ömer’den nakledilen bir rivayete göre, “Allah, bana kendi yolunda öldürülmekten sonra çoluk çocuğum için yeryüzünde rızık peşinde koşarken devemin iki semeri arasında ölmekten daha sevimli bir ölüm yaratmamıştır.”⁵⁸¹ demiştir. Hz. Ömer (r.a.) gibi şehadet sevdalısı olan bir insan “Şehit olamazsam bari helâl rızık temini için çabalarken canımı al.” diye Rabb’ine yalvarmıştır. Yani Hz. Ömer’in gözünde alını terli olarak ölmek, şehitlikten sonraki en değerli ölümdür. İslam çalışmayı ibadet olarak görürken çalıştığı için ibadetlerini, ailesini ve sosyal ilişkilerini aksatacak şekilde mal hırsına kapılmayı, mala köle olmayı kabul etmez.⁵⁸²

Bir kazancın meşru olması için onun helâl/meşru yollarla emek sarf edilerek elde edilmesi gerekir. Bunun başında çalışmak, üretmek, ticaret yapmak, memuriyet ve buna benzer kazanç yolları var. Meşru yollarla elde edilen kazançlar kişinin helâl

---

⁵⁸⁰Furkân, 25/20.

⁵⁸¹ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, **Mevsûatu İbn-i Ebî’-d-Dünyâ**, Çağdaş Basımevi, Beyrut 2016, VII, 450.

⁵⁸² İbrahim Halil Er, **İslâm’ın Fakirlik ve Yoksulluğa Çözüm Yolları ve Çalışmaya Teşvik**, Milli Gazete, 24 Mart 2019. Yazaroku.com internet sitesi., erişim tarihi: 27/03/2022.

kazancı olmuş olur. Gayrimeşru kazançlar ise hem haram hem de yasak kabul edilir. İslam gasp, hırsızlık, rüşvet, zimmete geçirme, yolsuzluk, emanete hıyanet etme, soygun, yağmalama, görevi istismar etme, faiz, karaborsa, kumar, aldatma vb. gayrimeşru yollarla elde edilen kazançları yasaklar. . Görüldüğü gibi Kurân-ı Kerîm ve hadis mecmualarında insanın dinî hayatı yanında dünyevî faaliyetleri, iş ve ticaret hayatıyla ilgili olarak çeşitli hukuki ve ahlâkî düzenlemeler getirilmiştir. Dolayısıyla İslam'a göre bir kazancın öncelikle meşru yollarla elde edilmesi gerekir. Hatta verilen emek de meşru yollar için sarf edilmelidir. İslâm, genel olarak çalışarak kazanmayı ve servetin artırılmasını teşvik etmiştir. Serveti oluşturan mal ise doğada mevcuttur. Allah, onu insanların hizmetine uygun bir şekilde yaratmıştır.

İslam dini insanları hem çalışmaya teşvik eder hem de çalışmayı ibadet olarak görür. Hattageçim için çalışmayı zorunlu bir yükümlülük olarak belirtmiştir. Fakat insanın çalışarak bencillik düşüncesiyle zengin olma arzusu ve mal biriktirme hırsına kapılarak ibadetlerini, ailesini ve sosyal ilişkilerini aksatmasını asla kabul etmez.⁵⁸³

*“Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”*⁵⁸⁴

İslam dini aşırı dünyevîliği, sırf zengin olmak hırsıyla hareket ederek mal mülk biriktirmeyi reddetmekle birlikte din ve dünya işleri arasında makul bir denge kurulmasının zorunlu olduğunu bildirmektedir. Kurân-ı Kerîm'in genel yaklaşımı ve bazı özel açıklamalar yanında⁵⁸⁵ özellikle Bakara sûresinin 200. ve 201. ayetlerinde yalnız dünya varlığını isteyenler eleştirilirken dünya ve âhiretin güzelliklerini (hasene) isteyenlerden takdirle söz edilmiştir.

3.2.1.1. Üretim

Çalışmanın başka bir türü üretim alanıyla meşgul olmaktır. Yani insanların kendi ve başkalarının ihtiyacını giderebilmeleri için bir şeyi üretmek çabasında bulunmalarıdır.

⁵⁸³ Bkz. a.g.e.

⁵⁸⁴ Teğabun, 64/15.

⁵⁸⁵ Bkz. Kasas, 28/77; Cuma, 62/9-11; İnşirâh, 94/7-8.

TDK Türkçe Sözlüğe göre üretim kelimesinin anlamı şu şekildedir: Belirli faaliyet ve işlemler sonucu yeni bir mal veya hizmet meydana getirme, istihsal, tüketim karşıtıdır.⁵⁸⁶

İnsan, hayatını sürdürmek zorunda olduğu için ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmetler üretmeye muhtaçtır. İhtiyaçlarımızı gideren şeyler üretilen çeşitli mal ve sağlanacak olan hizmetlerdir. Üretim ise ferdi ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için insanların yaptıkları her türlü faaliyetlere denmektedir. Genelde temel üretim faktörlerini bir yandan emek-tabiat, öte yandan emek-mal-sermaye olarak görebiliriz. Çünkü üretim ve gelir bu iki çeşit faktörün katkısıyla ortaya çıkmaktadır. İslam iktisadi açısından da üretim faktörleri ilk adımda emek ve mal olarak ikiye ayrılmaktadır.

Cenâb-ı Hak bütün bu evreni insanların maslahatı ve yararlanması için yaratmıştır. Bu yüzden canlı ve cansız varlıklar, bitkiler, madenler, su kaynakları gibi yeryüzü ve gökyüzündeki bütün mevcudat insanın ihtiyaçlarını temin edebilmesi için onların tasarrufuna elverişli olarak insanın emri ve hizmetine sunulmuştur.⁵⁸⁷ İslam dini düşüncesinde kâinata hükmetme ve tasarruf görevi insanlara verilmiş⁵⁸⁸ olduğundan insandaki üretici ve değiştirici güç yani emek büyük bir önem arz eder.

İslam çalışmayı ve maişeti kazanmayı emrettiği, kişinin ekonomik statüsünü iyileştirmeyi, dayanışma ve yardımlaşmada bulunmayı tavsiye ettiği için üretken olmayı teşvik eder. Genel olarak Müslümanlar üretken olmalı ki maişetlerini karşılayacak kadar parayı kazanabilsinler. Çünkü İslam ekonomisinde herkes emek verip ürettiği şeye sahip olur. Ancak üretim hususunda da ekonomik aktivitelerin bütün alanlarında ahlaki değerleri gözetir. Böylece tüketim için yasaklanan her şeyin üretimi yasaklanmıştır. Dahası İslam, maneviyatını artırma ve günlük ibadetlerini icra etme bahanesiyle çalışmak ve üretimden kaçmaya izin vermemektedir.

İslam'da emek, çalışmak iktisadi çabalarda bulunmak Müslümanlar için bir nevi ibadet ve fazilet sayılır. Şahsi ve ailevi maddi ihtiyaçların sağlanması, bireyin

---

⁵⁸⁶ TDK, Üretim md.<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 7.11.2021.

⁵⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/22.

⁵⁸⁸ Bkz. Mülk, 67/15.

başlıca dini sorumluluğudur. Bu konuda insan mahşer gününde hesaba tabi tutulur. İslam'ın iktisadi sistemi emeğe, kapitalizm sistemi ise sermayeye dayanır. Yani İslam iktisadında üretim faktörü iktisadi faaliyetlerin temel unsurudur.

3.2.1.2. Ticaret

Kâr amaçlı mal mübadele mesleğine **ticâret**, (التجارة) bu mesleğin mensubuna **tâcir** (التاجر), çoğulu **tüccâr** (التجار) denir.⁵⁸⁹Ticaret, bir toplumu ayakta tutan, güçlü kılan, toplumun gelişmesine büyük katkı sunan, huzuru, refahı ve emniyetini sağlayan en önemli dayanaklardan biridir. Toplumun âdeta eli ayağı veya şah damarı gibidir. Başka bir deyişle ticaret hayat, kalkınma, refah, güç demektir. Ticari aktivitelerin bütünüyle ihmal edilmesi halinde hayat durur, dünya nizamı aksar,halkın çoğu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu itibarla İslâm'da ticaretle iştigal farz-ı kifâye hükmünde görülmüştür. İslam dini helâl yollardan kazanç sağlama çabasını ve bu amaçla yapılan iş ve ticareti de ibadet olarak değerlendirmiştir. Kurân'ın ticareti teşvik konusundaki şu emri oldukça dikkat çekicidir:

“Ey iman edenler! ... Namazı kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin...”⁸

Enes Bin Malik'in(ö. 93/711-12)rivayetine göre *bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna gelerek bir şey istemiştir. Resûlullah (s.a.v.), “Evinde herhangi bir şeyin var mı?” diye sorunca o adam, “Evet bir çulum var, bir kısmı ile örtünüyor, bir kısmını da yere seriyorum; bir de su içtiğim bardağım var.” dedi. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) “Onları bana getir.” diye buyurdu. Adam da hemen alıp getirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onları eline aldı ve “Bunları kim satın alır?” diyerek buyurdu. Orada bulunanların biri, “Bir dirheme alırım.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), “Bir dirhemim üzerine kim artıracak?” diye buyurdu. Orada bulunan bir başkası ise “İki dirheme ben alırım.” dedi. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) onları, o adama*

⁵⁸⁹ Cengiz Kallek, “Ticaret”, TDVİA, İstanbul, XLI, 134-144.

*satıp malın sahibi olan ensara iki dirhemi teslim etti.*⁵⁹⁰ Bu hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v.) insanları çalışmaya teşvik etmekte, ticareti de çalışmanın bir türü olarak belirtmektedir:

*“Hac mevsiminde ticaret yaparak Rabb’inizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...”*⁵⁹¹

Yüce Allah (c.c.) bu ayeti kerîmede iktisadi hayatın ticarete dayandığını açıklamaktadır. İşte bu yüzden İslam’da “rızkın onda dokuzu ticarettedir.”⁵⁹² diye düşünülmektedir. Müfessirlerin belirttiklerine göre fazl kelimesi Kurân’da kelime anlamı olarak iyilik, cömertlik veya lütuf olarak kullanılmakta olup⁵⁹³ ibtiga sözcüğü ile veyahut ondan türetilen kelimelerle birlikte kullanıldığında ise ticaret manasına gelmektedir. Kurân-ı Kerîm’de kullanılan ifadelerle bakıldığında Allah’ın fazlı insanoğlunun iktisadî uğraşısıyla ilişkilendirilmektedir:

*“Yeryüzünü (size boyun eğdirerek kullanışlı hale getiren) sizin ayaklarınızın altına seren O’dur (Allah’tır). Öyleyse yeryüzü üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızkıdan yiyin (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah’adır.”*⁵⁹⁴ *“Rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesi, Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindedir. O, bunu size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O’nun lütfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar.”*⁵⁹⁵ *“Allah, içinde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kurân’dan kolayınıza geleni okuyun.”*⁵⁹⁶

Rızık elde etmenin başka bir yolu dünyayı gezmektir. Kurân-ı Kerîm’de insanların yeryüzünü gezerek Allah tarafından onlar için yaratılan kaynaklardan rızıklarını elde etmeleri ve faydalanmaları istenmiştir. Kurân sadece kara ticaretinden

⁵⁹⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Ticarat, 25 (2198); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, 26 (1641).

⁵⁹¹ Bakara, 2/198.

⁵⁹² İbn Hacer, **Fethu’İBârî**, VII, 352.

⁵⁹³ Bkz. Nisâ, 4/37, 54.

⁵⁹⁴ Mülk, 67/15.

⁵⁹⁵ Rûm, 30/46.

⁵⁹⁶ Müzzemmil, 73/20.

değil, aynı zamanda bölgesel veya uluslararası ticarete işaret eden deniz ticaretinden de bahsetmektedir.

*“Rabb’iniz, lütfundan nasip arayasınız diye sizin için denizde gemiler yürütendir. Şüphesiz O, size karşı çok merhametlidir.”*⁵⁹⁷

Kurân-ı Kerîm’de ticaret kelimesi sekiz ayette dokuz yerde geçer.⁵⁹⁸ Bakara sûresinin 282. ayeti ve Nisâ sûresinin 29. ayetinde genel hukuki düzenlemeden söz eden ikisi hariç yedisi Medine’de inen bu ayetlerde, ticaretin simgelediği kısa vadeli dünyevî kazanca odaklananları uyarıp âhiretteki gerçek kazanıma yönlendirme ve ticarî işlemlerin müminleri Allah’ı hatırlamaktan alıkoymasını engelleme amacı ön plandadır.

*“... (halbuki) Allah ticareti (insanların rızık kazanmaları ve hayatlarını sürdürmeleri için) helâl, faizi ise (haksız kazanç olduğu için) haram kılmıştır ...”*⁵⁹⁹

Bu ayet-i kerîmede alışverişin helâl oluşu beyan edilirken haksız kazanç olan ribânın haram olduğu belirtilmektedir. İslâm ticaret hukuku çerçevesinde hür iradeyi tam yansıtmayan faizli, hileli ve kumar/şans oyunu niteliğinde belirsizlik içeren muameleler, ticaret usullerinin yanı sıra aldaticı reklamcılık haram kılınmıştır.

*“Ey iman edenler! (İslam ilkeleri çerçevesi içinde) karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması dışında, mallarınızı batıl (haksızlıkla, haram kılınan yollar) ile aranızda (gayrimeşru yöntemlerle alıp vererek) yemeyin.”*⁶⁰⁰

İslam’da ticaretin esasları ve ticaret anlayışı Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şerif hukukunun genel hükümleri ve amaçları doğrultusunda tashih ve tadil edilmiştir. İşte bu ayet-i kerîmede İslam’ın yasaklarının çiğnenmediği, karşılıklı rızaya dayalı bütün alışveriş çeşitlerinin prensipte helâl ve serbest olduğu belirtilmiştir. Buna binaen İslam iktisat düşüncesinde Allah rızasının, kul hakkının, helâl ve haram

---

⁵⁹⁷İsrâ, 17/66.

⁵⁹⁸ Bkz. Bakara, 2/16, 282; Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/24; Nûr, 24/37; Fâtır, 35/29; Saf, 61/10; Cuma, 62/11.

⁵⁹⁹ Bakara, 2/275.

⁶⁰⁰ Nisâ, 4/29.

hassasiyetinin gözetilmemesi, pazarlık üzerine pazarlık yapmak,⁶⁰¹ köylünün malını yolda karşılamak, karaborsacılık, aldatma, bir satışta iki satış, malın ayıbını gizleme ve etiket bilgilerinde sahtekârlık yapmak, yalan yere yemin etmek, çalıntı malları piyasaya sürmek, sağlığa zararlı içeriğe sahip ürünlerin ticaretini yapmak gibi her türlü gayri meşru alışveriş dinimizce yasaklanmıştır. Dolayısıyla ticari hayatımızda dikkat etmemiz gereken önemli hususlardan biri de alışveriş meşgalesinin Allah'a karşı kulluk görevlerimize engel olmamasıdır:

*“Öyle adamlar vardır ki onları ne bir ticaret ne de alışveriş Allah'ı zikretmekten, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyabilir.”*⁶⁰²

Ticari hayatta yukarıda zikrettiğimiz yasakları işleyen, helâller varken nefesine kapılıp haramları alan, alışveriş yaparken Allah'a karşı kulluğu aksatan kimse zarar eden fâsıktır.⁶⁰³ Çünkü bu tür yaklaşımlar; toplumun huzurunu, emniyetini, kardeşlik hukukunu ve bağlarını zedeleyici ve hatta yıkıcı nitelik arz etmektedir.⁶⁰⁴

İslam dünyasında helâl kazanç duyarlılığının, kanaat, tevazu, dürüstlük ve insaf gibi erdemlerin gün geçtikçe zayıfladığını maalesef daha sık görmektedir. Ne yazık ki nefse yenilmek, servete ve mala düşkün olmak, lüks ve ihtiyaç fazlası tüketim bir çığ gibi büyüyor. Bu kötü gidişatı durdurmak için hayatın yeniden düşünülmeli ve gözden geçirmelisi gerekmektedir. Kazancın helâllik, doğruluk ve samimiyet üzerine inşa edilmelidir. Harama, kötülüğe ve sahteliğe giden yollar kapatılmalıdır. Müminler Allah'ın rızasını kazanmak için kazançlarını hayır yoluna harcamalıdır.

Konuyla ilgili olan en önemli hususa gelince, İslami iktisat işlevlerinde özellikle bilinmesi ve riayet edilmesi gereken üç tarafın hakkı vardır:

Birinci taraf şeriat hakkıdır: İlkeciliğin, işlerin haram ya da helâl olduğunun belirtilmesi ve caiz olup olmadığının söylenmesi. İki tarafında hukuk ve menfaatini muhafaza edip bilinen belli ve malum zarara uğramaktan korunmaktır.

⁶⁰¹ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 58 (2139); Müslim, **Sahih**, Büyü, 7 (3811); 8 (3812); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Nikâh, 17 (2081).

⁶⁰² Nur, 24/37.

⁶⁰³ Bkz. Döndüren, **Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar**, s. 233.

⁶⁰⁴ Bkz. Karadâvî, **Devru'l-Kiyemve'l-Ahlâk**, s. 319.

İkinci taraf müşteri hakkıdır: Satıcının, malı birisine satarken hiçbir şekilde müşteri hakkına girmeden, müşteriye kazık atmadan malını sağ salım, belirtilen vasıf ve kriterleriyle yerinde ve zamanında teslim etmesidir.

Üçüncü taraf satıcı hakkıdır: Satıcının müşteri üzerindeki hakkı, anlaştığı şartlar ve kriterlerde satıcının hüsrana uğramadan anlaştıkları fiyat üzerinden parasını almasıdır.

Bir hadise göre emin, doğru sözlü tacir, kıyamet gününde, Peygamberlerle, siddiklerle ve şehitlerle beraberdir.⁶⁰⁵

İslam iktisadı Rabbani kaynağa dayanır ve Rabbani amaçları hedefler. Yukarıda aktarılan tüm şartlar ve özelliklere riayet edilirse elde edilen kârın menfaati ve bereketinden yararlanma ortamı oluşur. Zira İslami inanca göre menfaat ve bereket, malın ya da onun sayısının çoğalması anlamında değildir. Aksine bir malın ya da birinin varlığında bereket olduğunun alâmeti şu üç şeydir denilebilir:

1) Kanaat: Eldeki mal ve servetle yetinip rıza göstermek. Hayırlı ve bereketli hayatın alametlerinden biri insanın maddi durumu hangi seviyede olursa olsun Allah'ın ona kısmet ettiğine yetinip gönülden rıza göstermektir.

2) Kifayet: Hayırlı ve bereketli hayatın bir diğer kriteri de yeterliliklidir. Yani nicelik açısından ne kadar serveti olursa olsun Allah'ın lütfü ve merhameti ile elinde bulunan mal/mülk onun günlük hayatının birçok temel ihtiyacını karşılamaya yeter.

3) Afiyet: Hayırlı ve bereketli hayatın başka bir kriteri ise mal ve mülkün sahibi için esenlik, huzur, refah ve rahatlık kaynağı olmasıdır. Yani malın sahibini gaflet, kibir, felaket gibi hüsrana ve belalardan uzak tutup istikrarsızlığa sebep vermeden ve başına iş açmadan gönül rızası ile sarf edilebilmesidir.

---

⁶⁰⁵ Bkz. Tirmizî, **Sünen**, Büyü, 4 (1251); İbn Mâce, **Sünen**, Ticaret, 1 (2139).

3.2.1.3. Çalışmamayı Kınayan Deliller

Allah Resülü (s.a.v.) dünyadan el etek çekmeye karar veren bazı sahabeleri bu tutumlarının kendi sünnetinden sapmak anlamına geldiğini söyleyerek uyarmıştır.⁶⁰⁶ Toplumun bir kesiminin zaruri haller dışında kesbin tevekküle aykırı olduğu yolundaki iddialarını aktaran Şeybânî aklî ve naklî deliller getirerek bu görüşü çürütmüştür. Büyük müfessir İmam Kurtubî de konuyla ilgili Kurân-ı Kerîm’de beyan edilen bazı düzenlemeleri göz önüne alarak İslâm’da kazanmanın ve servet sahibi olmanın karşısında yer alan zihniyeti eleştirmektedir.⁶⁰⁷ Hz. Ömer (r.a.): “Hiçbiriniz, çalışmayı bırakıp ‘Allah’ım rızkımı ver.’ demesin. Zira bilirsiniz ki Allah gökten altın ve gümüş indirmez.” demiştir.⁶⁰⁸ Yine Hz. Ömer (r.a.) Yemenli bir grup için bunlar kimdir diye sorduğunda bunlar Allah’a tevekkül eden kimselerdir cevabını alınca “Hayır, bunlar mütevekkil (tevekkül eden) değil, yiyicidirler (müteakilun).” demiştir. Sonra “Size mütevekkilin kim olduğunu söyleyeyim mi?” der. “Evet” cevabını alınca şöyle buyurur: “Mütevekkil, tohumu toprağa ektikten sonra Allah’a tevekkül eden kimsedir.”⁶⁰⁹ Konuyla ilgili Lokman-ı Hekim de oğluna vasiyet edip şöyle buyurmuştur: “Oğlum! İşten, çalışmaktan el çekme! Zira insanlara muhtaç olanın kalbi dar olur, zayıf olur ve mürüvvetsiz olur. İnsanlar ona hakaret gözü ile bakar.”⁶¹⁰ Ahmet b. Hanbel’e: “Mescidin bir köşesinde durup ibadet eden ve ‘Allah’ım, bana rızkımı ulaştır.’ diyen hakkında ne dersin?” dediler. Buyurdu ki: “O kimse herhalde cahil olup Allah’ın kanunlarını bilmiyor. Zira Peygamber buyurur ki Allah benim rızkımı kılıcımın gölgesine vermiştir. Yani harp etmeye bağlamıştır.”⁶¹¹

Dinimiz tembelliği, dilencililiği, başkasına yük olmayı şiddetle yasaklamıştır. Başta Peygamberler olmak üzere bütün büyükler çalışmayı asla ve asla ihmal etmemişlerdir. Tam tersine çalışıp çabalayıp bir şeyler kazanmayı kendilerine meslek edinmişlerdir. Örneğin Hz. Adem (a.s.) buğday eker, onu hasat eder, harmanda

⁶⁰⁶ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Nikâh, 1 (5063).

⁶⁰⁷ Bkz. Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abî Bkir b. Farah el-Ensârî el-Hazracî, **el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kurân**, thk. Ahmed el-berdûnî ve İbrahim Arfîş, 20.c., 2.bsk., Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire, 1384/1964, III, 403-413.

⁶⁰⁸ *Gazzalî, İhya'ul Ulumi'd-Dîn, II, 80.*

⁶⁰⁹ *Şeybanî, Kesb, s. 88.*

⁶¹⁰ Bkz. Çalışmanın Fezileti,

https://inzardergisi.com/Arsiv/inzarCD/InzarYIL_01/SAYI_09/24_Calismanin_Fazileti.htm, erişim tarihi: 25.10.2022.

⁶¹¹ Bkz. Çalışmanın Fezileti, a.e..

döver, öğütür, un ve ekmek yapardı. Hz. İdris (a.s.) terzilik yapardı. Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Zekeriya (a.s.) marangozdu. Hz. İbrahim (a.s.) kumaş ticareti yapardı. Hz. Dâvûd (a.s.) kral olmasına rağmen demirciydi. Hz. Resûlullah (s.a.v.) ise tüccar idi. Bundan dolayı sahabenin her biri de bir işle meşgul olurdu. Çünkü İslam düşüncesinde kişinin yediğinin en temiz, en hayırlı ve en bereketli olanı, kendi kazancından olanıdır. İşte bu yüzden İslam çalışmayı en yüce değer olarak görür. Hayatı güzelce sürdürebilmek, helâl rızık elde etmek, mal ve varlık kazanmak için çalışıp çabalamak peygamberlerin izledikleri yol olduğundan dolayı biz de onlara tabi olmak zorundayız. Çünkü Allah (c.c.) bize onların yolundan gitmeyi emretmiştir:

*“İşte bunlar Allah’ın doğru yola erıştirdikleridir. O halde sen de onların yoluna uy...”*⁶¹²

3.2.1.4. Dilencilik

Hayatın zor şartlarına rağmen darlığa sabredip dilenmekten sakınanları Allah iffetlikılar. Hakîm İbni Hizâm (r.a.)’den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.)şöyle buyurdu:

*“Üstteki el, alttaki elden daha hayırlıdır. Harcamaya, geçimini üstlendiklerinden başla! Sadakanın iyisi, ihtiyaç fazlasımdan verilendir. Dilenmekten sakınmak isteyenleri, Allahiffetli kılar. Halka karşı tok gözlü davranmak isteyenleri de Allah, insanlara muhtaç olmaktan kurtarır.”*⁶¹³

Bu hadisi şerif sabredip dilenmekten kaçınmak, insanlara ihtiyaç duymamak Allah Teâlâ’nın koruyacağını müjdelemektedir. Ayrıca çok mecbur kalmadıkçakimseye yüzüsu dökmek istemeyenlerin soylu bir davranışa sahip olduklarını belirlemek suretiyle kanaat ehli olmayı teşvik etmektedir.

Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân'dan (ö 60/680) rivayet edilen hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuş: *“Dilenmekte ısrar etmeyiniz. Allah’a yemin ederim ki, sizden*

---

⁶¹²En’am, 6/90.

⁶¹³Buhârî, **Sahih**, Zekât 18 (1427).

biri benden bir şey ister de hoşuma gitmemesine rağmen, benden bir şey koparırsa, verdiğim malın bereketini görmez.”⁶¹⁴

Şefkatli Peygamberimiz, bazı insanların kendisinden ısrarla bir şeyler istemesinden hiç hoşlanmazdı. Böyle bir durumla karşılaşınca, gönlü razı olmasa bile, o kimsenin daha fazla ısrar etmesine engel olmak için bir şeyler verirdi. Hadis de Allah’a yemin ederek böyle zorla ve ısrarla kendisinden bir şey koparmanın doğru olmadığını bunun aslahayır ve bereket getirmeyeceğini açıklamaktadır. Bu bereketsizlik, diğer Müslümanlardan ısrarla alınacak şeyler için de aynen geçerlidir. Çünkü veren isteyerek vermemiştir. Bir insanın malını o istemediği halde almak haramdır. Utanma belâsına veya birini başından def etmek için istemeye istemeye verilen şeyde asla hayır ve bereket olmaz. Dolayısıyla ısrarla dilenerek elde edilecek malın kimseye hayrı olmaz.

Avf İbni Mâlik el-Eşca’î’den⁶¹⁵ (ö 73 h.) şöyle rivayet edilmiş: *Biz dokuz veya sekiz yahut yedi kişilik bir grup Resûlullah (s.a.v.) huzurunda oturuyorduk. Bize: “Allah’ın elçisine bîat⁶¹⁶ etmez misiniz?” diye buyurdu. Oysaki biz, yeni bîat etmiştik. Bu sebepten: Ey Allah’ın Resûlü! Biz sana bîat etmiştik. Şimdi ne üzerine bîat edeceğiz? dedik. “Allah’a kulluk edip O’na hiçbir şeyi ortak koşturmak, beş vakit namazı kılmak, itaat etmek -sesini alçaltarak bir cümle söyledi ve - kimseden bir şey istememek üzere bîat edeceksiniz!” dedi. Avf İbni Mâlik diyor ki: Yemin ederim ki bu gruptan bazılarını görürdüm; kamçısı yere düşerdi de kimseden onu kendisine vermesini istemezdi.⁶¹⁷*

Bu hadisi şerifte görüyoruz ki Hz. Peygamber (s.a.v.) inanç, ibadet ve itaat gibi üç temel konuya “kimseden bir şey istememeyi” de ilâve ederek bu hususun

⁶¹⁴Müslim, **Sahih**, Zekât, 99 (2390).

⁶¹⁵Avf İbni Mâlik el-Eşca’îmücâhid bir sahâbîdir. Kendisi Dımaşk’a yerleşmiş ve bir ara Mısır’a da gitmiştir. Hicrî 73 yılında Dımaşk’ta vefat etmiştir.

⁶¹⁶Bîat, İslâm devletinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akid. Yani devlet başkanına emirlerine uymak üzere söz vermek, onun yönetimini tanıdığını bildirmek demektir. Bunun şekli, alış verişte olduğu gibi el ele tutuşmaktır. Zaten bîat da bey’ kökünden gelmektedir. Kadınlar hariç, ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber’e, onun mübârek ellerinden tutarak bîat ederlerdi. (Bkz. Cengiz Kallek, “Bîat”, **TDVİA**, İstanbul, VI, 124-125).

⁶¹⁷Müslim, **Sahih**, Zekât, 108 (2403); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, 27 (1642); İbn Mâce, **Sünen**, Cihâd, 41(2867).

önemine Müslümanların dikkatini çekmiştir. Dilenmeyi, başkalarına el avuç açmayı yasaklamıştır. Bundan dolayı kimseden bir şey istememek yani dilenmemek üzere ashabından bîat almış.

Ashâb-i kirâm, kimseden bir şey istememek konusunda son derece titizdavranırlardı. Konu ile ilgili olarak İmâm Ahmed İbni Hanbel'in şu duası ne kadar anlamlıdır: "Allah'ım, yüzümü senden başkasına secde etmekten koruduğun gibi, senden başkasından bir şey istemekten de koru!" İyi Müslüman, Allaha tevekkül edip, rızık kazanmak için alın teriyle emek veren vekimseden bir şey beklemeyen insandır.

Dilenciliğin tehlikesiyle ilgili Hz. İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiği hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"İçinizden birilerinin, yüzünde bir parça et bile kalmamış olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkacağı güne kadar dilencilik aranızda sürüp gidecektir."*⁶¹⁸ Dilenciliği meslek edinen kimselerin yüzlerinde bir parça bile et bulunmadan Allahın huzuruna getirilmeleri, gereksiz yere döktükleri yüzusunun tam bir cezasıdır. Böyle bir durumdan kurtulmanın çaresi ise, hiç şüphesiz dilenciliği terk etmektir. Yok olmaya mahkum olan dünyevi isteklere ulaşabilmek için yüzuyu dökmeyi göze alan kimse, kendi şeref ve haysiyetini ayaklar altına almış olur. Âhirette de herhangi bir değeri olmaz. Müslüman, kimseye el açmamalıdır. İslâm ve insan onuru dilenmeye mânidir. Çünkü dilenmek yüz karasıdır. Hz. Semüre b. Cündeb (ö 60/680) adındaki sahabeden rivayet edilen hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuş: *"Dilenmek, yüz karasıdır. Kişi dilenmek suretiyle kendi yüzünü lekeler. Sadece devlet başkanından hakkını istemesi ya da zaruret sebebiyle dilenmek böyle değildir."*⁶¹⁹ Bu sebeple kişinin, saygınlığını ve şerefini koruyabilmesi için kimseye yüzuyu dökmemesi yani dilenmemesi gerekir. Çünkü kim ihtiyaç içine düşer de ihtiyacını gidermek amacıyla bunu insanlara açarsa, ihtiyacı kapanmaz. Konuyla ilgili Hz. İbn Mes'ûd'den (ö 32/652-53) rivayet ettiği hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Kim ihtiyaç içine düşer de bunu insanlara açarsa, ihtiyacı kapanmaz. Kim de ihtiyacını Allah'a*

⁶¹⁸Buhârî, **Sahih**, Zekât, 52 (1474); Müslim, **Sahih**, Zekât, 103 (2396); 104 (2398).

⁶¹⁹Tirmizî, **Sünen**, Zekât, 38 (688); Nesâî, **Sünen**, Zekât, 93 (2600).

arz ederse, Allah'ın, hemen veya ileride o kimseye rızık vermesi umulur.⁶²⁰ Hayatta insanın başına her şeyin gelebilmesi doğaldır. Maddi açıdan dar durumda olmak, çok büyük bir ihtiyaç içine düşmek, borçlanmak, zararlara uğramak, başına bir felâketin gelmesi insanlar için olağan hadiselerdir. Böyle bir sıkıntıya düşen kimse, öncelikle Allah'a sığınıp kendisine bu sıkıntıdan kurtulma imkânı vermesini dilemek zorundadır. Bunun yerine bir takım kimselere gidip derdini açarak onlardan yardım dilenmeye kalkmak doğru bir davranış değildir. Zira insanların bulacağı çözüm sınırlıdır. Asıl çareyi Allah'tan dilemek, kulluk gereğidir. İnsanın en temel ve değişmez görevi "kulluk"tur. Kulluğun en vazgeçilmez özelliği de daima ve sadece Allah'a arz-ı ihtiyaç etmektir. İsteyeceğini Allah'tan istemektir. O'nun hiçbir şeye ve kimseye muhtaç olmadığı ve kendisine iletilen isteklere er-geç, ama mutlaka cevap vereceği kesin inancı ve güveni içinde bulunmaktır. Allah'ın fazlına ve keremine sığınmaktır. Nitekim Yüce Rabbimiz, "Allah'ın lütfundan isteyin."⁶²¹ "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur."⁶²² "Kim Allah'a karşı saygılı davranırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse, Allah ona yeter."⁶²³ buyurmakta, karşılaşılabilecek her türlü problem ve sıkıntıda güvenle başvurulacak yegâne merciin kendisi olduğunu çok açık bir şekilde biz kullarına duyurmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, kulların hem imkânları kısıtlı hem de kapıları her zaman açık değildir. Allah'ın kapısı gece-gündüz her zaman açık ve her şey O'nun tasarrufundadır. O vermeyince kimsenin yapacağı bir şey yoktur. Hani meşhur sözdür "Vermeyince Ma'bud, neylesin Mahmud?"... Hem Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bir başka hadîs-i şerîflerinde: "Allah'tan istemeyene Allah gazap eder."⁶²⁴ buyurmaktadır. Dolayısıyla Müslüman kimse bütün hacetlerini Allah'a arz edip O'ndan yardım dilemelidir.

---

⁶²⁰Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, 28 (1645).

⁶²¹Nisâ, 4/32.

⁶²²Yunus, 10/107.

⁶²³Talâk, 65/2-3.

⁶²⁴Tirmizî, **Sünen**, Daavât, 3 (3669).

Allah'a tam güven beslemek gerekir. Kişi istek ve ihtiyaçlarının eninde sonunda karşılanacağını kabul etmelidir. Halka el-avuçaçmak, dert yanmak ise sürekli sıkıntıda kalmak demektir.

3.2.1.5. Kanaat

Azla yetinmek ve elindekine razı olma anlamında olan bir terimdir.⁶²⁵ Sözlükte (القتاعة) “payına razı olma” manasında mastar olan kanaat terim olarak “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde açıklanmaktadır. Başka bir deyişle hırs, tamah, şereh (hazlara düşkünlük) ve tûl-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlâkî bir erdem olarak değerlendirilmektedir.⁶²⁶

Kurân-ı Kerîm’de kanaat kelimesi geçmez; bir ayette aynı kökten kâni‘ “başkasından maddî yardım isteyen” anlamında yer almaktadır.⁶²⁷ Ünlü dil bilgini Râgıb el-İsfahânî, bu kelimenin söz konusu ayetteki bağlamında “ihtiyacından dolayı başkasından yardım isterken işi yüzüzlüğe dökmeyen, kendisine bağışlanana razı olan” şeklinde açıklandığını kaydeder.⁶²⁸ Öte yandan birçok ayette kanaatkârlığın önemi üzerinde durulmuş, dünyaya ve mala karşı aşırı düşkünlük yerilmiştir. Nahlsûresindeki bir ayette erkek olsun kadın olsun her mümine yapacağı iyi ve yararlı işler için vaat edilen mutluluğu anlatan “güzel hayat” tabiri kanaatkârlıkla yorumlanmıştır.⁶²⁹ Hadis mecmualarında gerek kanaat kökünden kelimelerle gerekse başka ifadelerle kanaatkârlığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu hadislerde Allah Resûlü’nün (s.a.v.) kanaatkârlığı bir iffet, tokgözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirdiği⁶³⁰; İslâm’la hidayete kavuşup yeterli miktarda rızka sahip olan ve

⁶²⁵ Bkz. Mustafa Çağrırcı, **TDVİA**, Kanaat md.

⁶²⁶ Bkz. Gazzâlî, **İhya**, III, 237-238.

⁶²⁷ Bkz. Hac, 22/36.

⁶²⁸ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, “k-n-a” md.

⁶²⁹ Bkz. Nahl, 16/97.

⁶³⁰ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 18 (1427).

buna kanaat eden kişiyi övgüyle andığı”⁶³¹ asıl zenginlik mal çokluğu değil gönül zenginliğidir.”⁶³² dediği kanaatkârlığı şükürün en ileri derecesi olarak bildirilmektedir. Bazı kaynaklarda hadis olarak geçen ancak İbn Hibbân’ın (ö 354/965) Muhammed b. Münkeder’in babasına nisbet ettiği, “Kanaat tükenmeyen bir hazinedir.”⁶³³ anlamındaki söz İslâm ahlâk kültüründe kanaatin en güzel ifadelerinden biri olarak yer alır.

*“Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”*⁶³⁴

Allame İbn Kesir bu ayetin tefsirinde, Hz. Ali’den nakledilen rivayete göre «Hayati Teyyibe» yi kanaat olarak yorumlamış.⁶³⁵ Âyet aynı zamanda kanaat ehli olmanın, her şeyden önce insanın iffet ve izzetini koruduğunu da belirlemektedir. Bu hususta Hz. Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiği hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuş: *“Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül tokluğudur.”*⁶³⁶ Gönül tokluğu, Allah’ın kendisi için verdiği rızka razı olma temeline dayanır. Bu da en büyük zenginlik ve izzettir. Çünkü bunun sonucu Allah’ın belirttiği takdire ve emirlerine teslim olmaktır. Allah’ın takdirinin kendisi için daha hayırlı olduğunu kabullenmektir. Bu sebeple gönlü tokolan insan, Allah’tan başka kimseden bir şey istemez, kimseye el açmaz. Tamhürriyet ve şerefîşte budur. Elde ettiğiyle yetinmemek ise neye sahip olursa olsun, insanı sınırsız bir hırsa, sonu gelmez bir tatminsizliğe sürükler. Öte yandan hırs ve tatminsizliğin neticesi, fert ve toplum planında sömürgeciliktir. Gönül tokluğu ise duygu ve uygulama olarak kendi kendine yetmek, kimsenin hakkına tecavüz etmemek demektir. Maddî beklentilerin esiri olmamak için gönül tokluğu gereklidir. Herhalde gerçek zenginlik işte budur. Çünkü gönlü tok kimse, elindekileri harcamasını bilir. Gözü aç ya da aşırı derecede cimri

⁶³¹ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 125 (2426).

⁶³² Buhârî, **Sahih**, Rikâk, 15 (6446); Müslim, **Sahih**, Zekât, 120 (2420).

⁶³³ Bkz. İbn Hibban, **Ravzatü'l-‘uqalâ’ ve nüzhetü'l-fuzalâ’**, Darü'l-Alemiyyeli'n-Neşri vet Tevzi, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Muhammed Abdürrezzak Hamza, Muhammed Hamid El-Faki, İskenderiye 2019, s. 150.

⁶³⁴ Nahl, 16/97.

⁶³⁵ İbn Kesir, **el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kurân**, IV, 69.

⁶³⁶ Müslim, **Sahih**, Zekât, 124 (2424).

olan ise kimseye bir şey vermez kendisi de yeterince istifade etmez, edemez. Böyle birinin zenginliğine de asla zenginlik denilmez.

İslam kültüründe kanaat etmesini bilen kurtuluşa ulaşmıştır. Hz. Abdullah b. Amr'dan (r.a.) Allah Resûlü'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: *“Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah'ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur.”*⁶³⁷ Kanaatsiz kimse, geçimi yerinde olmayandan daha çok rahatsız, huzursuz ve daima mutsuzdur. Çünkü o, ne kazansa tatmin olmayacak, dünyayı yutsa bile doymayacak, elde ettiklerine şükretmek ise asla aklına gelmeyecektir. O, sürekli açgözlüdür ve açtır.

İnanç, ibadet, itaat gibi Müslüman hayatının izzet ve şerefini temin eden konular arasında kanaatin ve kimseden bir şey dilenmemeninönemli bir yeri bulunmaktadır. *“Yeryüzündeki her canlının rızkını Allah üstlenmiştir.”*⁶³⁸ İş bu ayet-i kerîme evrende rızka muhtaç her türlü canlıyı içine alacak bir anlam enginliğine sahiptir. “Yeryüzündeki” ifadesi, sadece insanların kolay anlamalarını sağlamak için konulmuşbir kayıttır. Bu anlatım tarzıyla, insanların Allah'a tam olarak güvenmeleri istenmektedir. Yüce Rabbimiz her canlının rızkını vermeyi üstlenmiştir. Bu, O'nun bir lütfüdür.

*“Sadakalar, hayatlarını Allah yoluna vakfedip gelir temini içinfırsat bulamayanlara verilmelidir. Onlar dilenmedikleri için, onları tanımayanlar dilenmediklerine bakarak zengin olduklarını zannederler. Sen ise onları simalarından tanırsın; onlar, yüzsüzlük ederek insanlardan ısrarla bir şey istemezler.”*⁶³⁹

Suffeashâbı hakkında indiği söylenen bu ayetteyüce Allah ısrarlahiçbir şey isteyemeyenleri iffetli kimseler olarak tanımlamış. Dilenenlere ise yüz­süz insanlar denmiş.Ayet aynı zamanda kanaat ehli olmanın, her şeyden önce insanın iffet ve izzetini koruduğunu da belirlemektedir. Anlaşıldığına göre, elleri ve cepleri boş olsa

⁶³⁷ Müslim, **Sahih**, Zekât, 125 (2427).

⁶³⁸ Hûd, 11/6.

⁶³⁹ Bakara, 2/273.

bile gönülleri tok olan, zorda kalmalarına rağmen dilenmeyen iffetli insanların gözetilmesi, İslâm toplumunun görevlerindedir. Hz. Sevbân'dan (r.a.)rivayet edilen hadiste Allah Resûlü (s.a.v.):

“Kim bana, halktan hiçbir şey dilenmeyeceğine dair söz verirse, ben de ona cenneti garanti ederim.” buyurmuş. Bunun üzerine ben söz veriyorum, dedim. Râvi diyor ki, Sevbân hiç kimseden hiçbir şey istemiyordu.”⁶⁴⁰

Dünyada insanlara arz-ı hâcet etmeyen, onlardan bir şey dilenmeyen, sıkıntılı da olsa bu izzetli hayatı tercih eden kula, Allah Teâlâ âhirette cennet mutluluğunu nasip edecektir. Zaruret olmadıkça kimseden bir şey istememek ve bu konuda kararlı olmak büyük bir irade ve olgunluktur. Sevgili Peygamberimizin bu konuya gösterdiği dikkat, onun böylesine tok gözlü davranacaklara cenneti vaat etmesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Halktan hiçbir şey istemeyen kimse cennete girmeye hak kazanır. Hz. Sevbân bu konuda örnek bir sahabedir.

3.2.2. Zekât

Zekât; tevhit, şahadet ve namazdan sonra gelen İslam dininin üçüncü direğidir. Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.v.)'in vefatından sonra, İslamiyet'i kabul edip tevhit ve peygamberliği ikrar edenlerden bir kısım kimseler namaz kılsalar da zekât vermekten imtina edip Allah'ın bu emrinin yerine getirilmesini reddedenlere karşıbirinci halife Hz. Ebû Bekir (r.a.) savaş ilan etmiş. Cihat hükmünü de onların namaz ile zekâtı ayırt etmelerine dayanarak vermiştir, çünkü bu mesele bir sapma ve bir tür irtidat olarak kabul edilmiştir. Bu hususta Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'de Sıddık-i Ekber'in Ömeri Faruk -Allah onlardan razı olsun- cevaben dediği bir rivayette şöyle denilmektedir: "Vallahi namaz ile zekât arasında ayırım yapanla

---

⁶⁴⁰Ebû Dûvûd, *Sünen*, Zekât, 27 (1643).

savaşırım."⁶⁴¹ Daha sonra bütün sahabeler bu görüşü kabul ederek bu hükmün üzerinde ittifak ettiler.

3.2.2.1. Zekât Kavramı

Zekât (الزكاة), sözlükte “z-k-y” kökünden türemiş bir kelime olup, “artma, arıtma, bereket, çoğalma, övgü, gelişme, temizlik ve salah” manalarına gelir.⁶⁴²Zekât mal, servet ve zenginliği arındırır. Çünkü bir malda başka birisinin hakkı varsa hak sahibine ulaşmadıkça onu kirletir. Ayrıca zekât, büyümeyi ve artışı kendinde barındırır. Dolayısıyla zekât vermekle hem malın temizlenmesi, hem nefsin cimrilik ve bencilliklerden arındırılması, hem de servetin artması, çoğalması ve bereketlenmesi ifade edilmektedir. Terim olarak ise zekât: Kurân-ı Kerîm’de belirtilen belli sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslüman kimselerin malından alınan belli payı ifade etmektedir.⁶⁴³ Yani dinen zengin ve varlıklılık ölçüsü kabul edilen miktarda mala sahip olan kimselerin Allah rızasını için belirli kişilere vermesi gereken belli bir miktarı ifade etmektedir. Buna binaen çağdaş İslam hukukçularından Yusuf Karadavi zekâtı terim olarak şöyle tarif etmiştir: “Yüce Allah’ın layık olanlara verilmek üzere farz kıldığı ve belirli şartlarda zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli bir paya verilen isimdir.”⁶⁴⁴ Müslüman toplumunun örf/âdetinde bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denilir. Zekât; dinî, itikâdî, ferdî, sosyal, iktisadî, siyasî ve ahlâkî yönleri de bulunan, çok yönlü bir ibadettir. Zengin ve fakir sınıflar arasındaki yardımlaşmanın bir ibadet halini almış şekli, zekâta kendini göstermektedir.

⁶⁴¹ Buhârî, **Sahih**, İ’tisam, 2 (7284).

⁶⁴² Bkz. İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, XIV, 358; Firûzabadi, **Kamusu’l-Mühit**, s. 526; Ayrıca bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

⁶⁴³ Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

⁶⁴⁴ Kardavi, **Fıkhü’z-Zekât**. Çev. İbrahim Sarmış, İstanbul 1984, I, 51.

3.2.2.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Zekât

Zekât kelimesi ve ondan türeyen kelimeler Kurân-ı Kerîm’de 58 defa geçmektedir.⁶⁴⁵ Otuz ayette zekât kelimesi mârifedir. Bunların yirmi yedisinde (27) namazla birlikte peş peşe zikredilmiştir. Sadece bir yerde⁶⁴⁶ namazdan ayrı olarak bir ayet sonra zikredilmektedir.⁶⁴⁷ Kurân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde genelde zekâtın namazla birlikte zikredilmesinden bu iki temel ibadetin yeri, değeri ve ehemmiyetinin İslam’da çok önemli olduğu anlaşılır. Çünkü namaz şahsi-bedeni, zekât ise mali-içtimai ibadetleri temsil eder. Bu ise dindarlığın kemalının bu iki alandaki sorumlulukların vaktinde ve zamanında yerine getirilmesiyle gerçekleşebileceği anlamını taşır. Bundan dolayı zekât İslam’ın beş şartından biri, hatta üçüncüsü olarak belirtilmiştir. Zekât toplumdaki sosyal dayanışma ruhunu yaşatıp dara düşen insanların borçluluk, fakirlik ve yoksulluk gibi maddi dertleri ve sıkıntılarına büyük oranda derman olduğundan dolayı çok önemli bir ibadet olarak bütün semavi dinlerde namazla birlikte anılır. İşte namaz ve zekâtın ilişkisi ile ilgili ayet ve hadislerden bazıları: Enbiya sûresinde zekât’la ilgili Hz. İbrahim(a.s.), Hz. İshak (a.s.) ve Hz. Yakub (a.s.) hakkında şöyle denilmektedir: *“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.”*⁶⁴⁸ Meryem sûresinde ise Hz. İsmail’den (a.s.) bahsedilirken: *“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”*⁶⁴⁹ denilmiş. Mâide sûresinde ise zekâtı verenlerden Allah’ın, Resûl’un ve mumin kimselerin gerçek dostları olarak zikredilmektedir: *“Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resûlüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü’minlerdir.”*⁶⁵⁰ Kurân-ı Kerîm’de Hz. İsa’nın daha bebek olduğu zaman namazla birlikte zekâtın da bahsedilmiştir: *“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”* Ayrıca Bakara sûresinde Benî İsraille

⁶⁴⁵<https://www.İslâmweb.net/ar/article/200107/%D9%84%D9%>, erişim tarihi: 27.04.2022.

⁶⁴⁶Müminun, 23/2 ve 4.

⁶⁴⁷ Bkz. Kardavi, **Fıkhu’z-Zekât**, 1 bsk. Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1435/2014, s. 53. Ayrıca bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197.

⁶⁴⁸Enbiya, 21/73.

⁶⁴⁹ Meryem, 19/55.

⁶⁵⁰Mâide, 5/55.

yapılan anlaşmada zekât verme de şart koşulmuştur: *"Hani, biz İsrailoğulları'ndan, Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, ... namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz diye söz almıştık. ..."*⁶⁵¹

Görüldüğü gibi zekât sadece İslam'da değil, önceki semavi dinlerde de bilinen eski bir ibadet şeklidir. Kurân-ı Kerîm'in bu ayetlerinden, namaz ve zekâtın her zaman önceki şeriatların özel ibadetlerinden olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Elbette, ayrıntılarda, kural ve düzenlemelerde farklılıklar olmuştur.

*"Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."*⁶⁵²
*"Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah'a aittir."*⁶⁵³ *"Onlar namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."*⁶⁵⁴ *"... Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*⁶⁵⁵ *"Öyle erler vardır ki, ne ticaret, ne de alışveriş, onları Allah'ı zikretmekten, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz."*⁶⁵⁶

Ayrıca Kurân'da sadaka kelimesi de (çoğulu "sadakât") genelde terim olarak hepsi Medenî sûrelerde olmak üzere 12 ayette zekâtla eş anlamlı kullanılmaktadır.⁶⁵⁷ Aynı şekilde hadis-işeriflerde de zekât ve sadaka kelimeleri terim olarak genelde eş anlamlı geçse bile sadaka, daha çok örfte gönüllü ödemeleri de içine alan daha genel bir anlama sahip olmuştur.

Kurân-ı Kerîm'in ifadesiyle zekât, fakirin hakkıdır: *"Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, ... içindir."*⁶⁵⁸

---

⁶⁵¹ Bakara, 2/83.

⁶⁵² Bakara, 2/43.

⁶⁵³ Hac, 22/41.

⁶⁵⁴ Lokmân, 31/4.

⁶⁵⁵ Tevbe, 9/5.

⁶⁵⁶ Nur, 24/37.

⁶⁵⁷ Mehmet Erkal, "Zekât", TDVİA, İstanbul, 2013, XXXIV, 197.

⁶⁵⁸ Tevbe, 9/60.

Yine Kurân'ın ifadesiyle zekâtı vermek zenginlerin hem nefislerini hem de mallarını arındırır ve temizler.⁶⁵⁹ Yani zekât, malı temizleyen ve manevi arınmaya vesile olan bir ibadettir: “Onların (zenginlerin) mallarından, onları kendisiyle arındıracağı ve temizleyeceği bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. ....”⁶⁶⁰

Nitekim Kurân'ın ifadesine göre zekât vermek; mümin, takvâ ve ihsan sahibi iyi kimselerin özelliklerindedir. Zekât, her şeyden önce bir kulluk eylemidir. Kurân ve sünnetin açık ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Allah'ın varlıklı kuluna emri, dinin beş temel esasından biridir. Zekât, Allah'ın verdiği mal ve servete sunulan teşekkürdür. Aslında kul, zekâtını vermekle nimetin asıl sahibine karşı şükür borcunu ödemiş olur. Dolayısıyla zekâtın Allah katında ve toplumun sosyal hayatındaki değerini bilen, kurtuluş ve saadete ermeyi isteyen mümin kimseler elbette ki zekâtlarını verirler.⁶⁶¹ Dünyada safa sürmek için değil de zekât verebilmek için çalışıp zengin olmak isterler. Çünkü Allah ve Resülü'nün dostluğu ancak O'na inanmakla, namaz kılıp zekât vererek O'nun emirlerine itaat etmekle kazanılır.⁶⁶² Allah'ın rahmeti ve merhametinden nasiplenmek de Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve O'nun ayetlerine inananlara va'ad edilmiştir.⁶⁶³

Allah zekât vermeyen kullarını pek acı verici apaçık bir azapla şöyle uyarmaktadır: “... Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁶⁶⁴

Bu ayeti kerîmede zikri geçen: “Biriktirdikleri serveti Allah yolunda harcamayanlar”la ilgili Hz. Abdullah b. Ömer (r.a): “Bu zekâtı verilmeyen maldır.” der.⁶⁶⁵

Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen rivayete göre: “Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları pek acıklı bir azapla müjdele...” ayet-i kerîmesi indiğinde Allah Resülü (s.a.v.) üç defa: “Altın helak olsun,

⁶⁵⁹ Bkz. Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu**, III, 55.

⁶⁶⁰ Tevbe, 9/103.

⁶⁶¹ Bkz. Müminun, 23/1-4.

⁶⁶² Bkz. Mâide, 5/55.

⁶⁶³ A'râf, 7/156.

⁶⁶⁴ Tevbe, 9/34.

⁶⁶⁵ Bkz. Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, 3c., Daru'l-Cil, Beyrut, y.y.y. I, 495.

gümüş helak olsun.” diye buyurmuş. Bu söz sahabe-i kirama ağır geldi ve onlar: “Hangi malı edinelim?” diye kendi aralarında konuştular. Durumu böyle görünce Hz. Ömer (r.a.): “Ben bunu sizin için öğreneceğim.” deyip; “Ey Allah'ın elçisi, muhakkak senin ashabına bu ağır geldi de hangi malı edinelim, diye soruyorlar.” dedi. Hz Ömer'in (r.a.) bu sorusu üzerine Resûlullah (s.a.v.)şöyle cevap verdi: “Zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve dini üzere sizden birine yardım eden bir eş.” İşte hakiki, hayırlı ve bereketli mal bunlardır.

Hz. Ebü Hüreyre'den (r.a.) nakledilen rivayette Allah Resûlü (s.a.v.) mallarının zekâtını vermeyen kimseleri şu şekilde uyarılmaktadır: *“Altın ve gümüşü bulunup da onun zekâtını vermeyen kimse için kıyamet gününde ateşten levhalar hazırlanır ve zekâtını vermedikleri o altınla gümüş, üzerinde kızartılıp onun yanı, alını ve arkası dağlanır. Bu levhalar soğudukça, miktarı elli bin sene olan bir günde tekrar kızdırılarak iade edilir. Kullar arasındaki mahkeme bitinceye dek bu böyle devam eder. Sonra ya Cennet'e gider, ya da Cehennem'e.”*⁶⁶⁶

Konuyla ilgili başka bir ayet-i kerîmede ise Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurur: *“Allah'ın fazlından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırdır; bilakis bu onlar için şerdir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*⁶⁶⁷

Aynı şekilde Allah Resûlünden (s.a.v.) de şöyle nakledilmektedir: *“Allah Teâlâ kime mal verir de o kişi zekâtını ödemezse; kıyamet günü, zekâtı verilemeyen mal, sahibi için çok zehirli bir yılan suretine çevrilir. Bu yılanın iki gözü üstünde iki nokta vardır. Bu azgın yılan kıyamet gününde, mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan ağzıyla sahibinin çenesini iki taraftan yakalar ve sonra der ki: 'Ben senin malınım, zekâtını vermediğin malınım.’”*

Yine Hz. Aişe'den nakledilen başka bir hadiste de şöyle rivayet edilmektedir: *“Resûlullah (s.a.v.) yanıma girdi, elimde kaşı olmayan iki iri gümüş yüzüğü görünce*

---

⁶⁶⁶ Müslim, **Sahih**, Zekât, 24 (987).

⁶⁶⁷ Â-li İmran, 3/180.

sordu: “Bu nedir ey Aişe?” Dedim ki: “Ey Allah’ın Resûlü! Senin için süsleneyim diye bunları taktım.” O dedi ki: “Bunların zekâtını veriyor musun?” Ben: “Hayır.” dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.): “Bunlar ateş olarak sana yeter!” dedi.⁶⁶⁸

Kurân ayetleri ve hadis rivayetlerinde zekât kavramına yapılan atıf sadece bu kelime ile sınırlı değildir. İslam’ın ilk yılları, Mekke döneminde indirilen ayetlerde inanç, temel ahlâkî değerler ve müşriklere karşı bilinç inşası konuları ağırlıklı olsa da kişinin sosyal sorumluluğu, çevresindeki yetim, fakir, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olması da değişik vesilelerle beyan edilmiştir.⁶⁶⁹ Medine döneminde inen ayetlerde ise iman, ibadet, ahlâk ve sosyoekonomik hayat arasındaki sıkı bağı ifade eden düzenlemeler daha dikkat çekicidir. Zekât bu ilişkilerin tam merkezinde yer almaktadır.⁶⁷⁰

3.2.2.3. Zekâtın Farz Olma Zamanı ve Şartları

Zekâtın farz olma tarihiyle ilgili İslami kaynaklarda tartışma vardır. İslam hukukçularının bir grubu zekâtın Ramazan orucunun farz olmasından önce⁶⁷¹ başka bir grubu ise sonra hicretin ikinci yılında farz kılındığını söylemektedirler.⁶⁷² Muhammed TakiOsmani’nin tercihinine göre zekât, hicretten önce Mekke döneminde farz olmuştur. Bu görüşün daha güçlü olduğunu belirtmek için Mekke döneminde zekâttan bahsedilen ayetleri örnek olarak zikretmektedir. Ancak Mekke döneminde İslam hükümetinin daha kurulmuş olmamasından dolayı zekât şartlarının belirlenmesi ve zekâtın toplanmasından hiçbir söz edilmemiştir. Zekâtla ilgili bütün deliller incelendiğinde zekâtın şartlarının açıklanması, farklı ve çeşitli malların nisabının belirtilmesi ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kendi buyruğuyla zekâtların tayin

⁶⁶⁸ Bkz. Zekat vermeyenin ahiretteki cezası nedir? <https://sorularlailslamiyet.com/zekat-vermeyenin-ahiretteki-cezasi-nedir>; erişim tarihi: 20.10.2022.

⁶⁶⁹ Bkz. Kalem, 68/24; Müddessir, 74/42-44; Duhâ, 93/9-11; Mâûn, 107/1-3.

⁶⁷⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

⁶⁷¹ Bu görüş İmam Neveviye atfedilmektedir.

⁶⁷² TDV’nin hazırladığı İslâm Ansiklopedisinde de zekâtın hicretin ikinci yılında farz olduğu görüşü tercih edilmiştir. Zekât hükmünün hicrî ikinci senede veya daha sonra indiğini yazan tarihçiler, çoğunlukla zekâtın sınırlarının ve ayrıntılı kurallarının o dönemde indiğini, zekâtın kesin hükmünün erken dönemde nazil olduğunu kastetmektedirler.

edilen görevliler tarafından tahsil edilmesi Medine döneminin ikinci ve beşinci yılları arasında tam olarak şekillenmiştir, denilebilir.⁶⁷³

Zekâtın farz olması için şartlar; malların nisaba ulaşması yanında nâmî (üreyici/artıcı) olması, sahip olunduğu andan itibaren üzerinden bir yıl geçmesi, bir yıllık borcundan ve aslî ihtiyaçlardan fazla olmasıdır. Zekâtın kimlere verileceği Kurân-ı Kerîm’de ayrıntılı şekilde açıklanmış⁶⁷⁴ nisabı da hadislerde belirtilmiştir.⁶⁷⁵ Buna göre temel ihtiyaçları dışında nisap miktarı mala sahip olan kişi diğer şartlar da yerine gelmişse bu mallarının zekâtını vermesi gerekir.⁶⁷⁶

Kurân-ı Kerîm’in muhtelif ayetlerinde, genel olarak mal ve servete, yer yer de altın-gümüş, ticaret malları, yer altı/yer üstü toprak ürünleri ve tarım ürünlerine zekâtı verilecek mallar olarak atıfta bulunulmakla birlikte, hadis-i şeriflerde de bu genel hükümlerin uygulama metodunun örnekleri ve ayrıntıları verilmiştir. Bu kaynaklardan hareketle doktrinde bir malın zekâta tâbi olabilmesi için o malın tam mülk, nâmî (artıcı özellikte), aslî ihtiyaçlardan fazla olması, şeriatın tayin ettiği nisap miktarına ulaşması ve üzerinden hicri bir yıl geçmesi gibi şartlar aranmaktadır.⁶⁷⁷

a) Tam Mülkiyet: Burada tam mülkiyetle kastedilen, o malın hem aynının hem de menfaatlerinin sahibinin tasarruf yetkisi ve gücü altında bulunmasıdır. Yani mal hem mükellefin tasarrufu altında bulunacak hem de ona başkalarının hakkı taalluk etmeyecek ve o maldan hâsıl olan fayda mükellefe ait olacaktır. Bu şartın sonucu olarak kamuya ait mallar, kamu yararı ve hayır işlerine vakfedilen mallarla hırsızlık, rüşvet, faiz ve ihtikâr gibi İslâm’ın haram saydığı yollardan kazanılan mallar zekâta tâbi değildir. Çünkü haram mal onu elinde bulunduranın mülkü kabul edilmez ve o malda tasarrufu önlenir. Zekât vermek de bir nevi tasarruftur.⁶⁷⁸

b) Nisap: Nisap, zekât vermekle yükümlü olmak için dinen esas alınan zenginlik ölçüsüdür. Bu ölçü hadislerdeki Allah Resülü (s.a.v.) ve sahabe dönemi

⁶⁷³ Bkz. Osmânî, **Dersi Tirmizî**, II, 311-313.

⁶⁷⁴ Tevbe, 9/60.

⁶⁷⁵ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 32 (1447); 38 (1445).

⁶⁷⁶ Bkz. Kâsânî, **Bedâiyu's-Sanâyi**, II, 4.

⁶⁷⁷ Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

⁶⁷⁸ Bkz. Kardâvî, **Fıkhü'z Zekât**, s. 133-134.

uygulamalarından hareketle klasik fıkıh kaynaklarında yapılan tahkiklerde ayrıntıda farklılıklar olmasına rağmen bir kimsenin zekât vermekle yükümlü sayılması için belirlenen sınırın (nisâb-ı gınâ); altında 20 miskal (80.18-85gr),⁶⁷⁹ deve 5, sığırd 30, koyun ve keçide 40 adet olduğu belirtilmiştir. Diğer malların nisabının ise altın ve gümüş nisabına göre takdir edileceği ifade edilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde temel zenginlik aracı olarak görülen bu mallardaki nisap, birbirine yakın ekonomik değer taşıdığı için bunlar ortalama bir zenginlik ölçüsü olarak belirtilmiştir. Sonraki dönemlerde ise özellikle bulunduğumuz çağda bu miktarların değerleri arasında ciddi farklılık meydana geldiği ve farklı zenginlik ölçütleri söz konusu olduğu için günümüz İslam hukukçuları ve fetva kurulları, zekâta tâbi mallarda nisap miktarının yeniden ele alınmasına ihtiyaç bulunduğunu sıkça dile getirmektedir. Dolayısıyla günümüzde altın nisabının ölçü olarak belirtilmesi daha mantıklıdır.⁶⁸⁰

c) Nemâ: Zekât vermekle yükümlü olmanın başka bir şartı nisaba ermiş olan malın artıcı özellikte olmasıdır. Nemâ kelimesi sözlükte “artmak, çoğalmak, gelişmek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise nemâ hakiki ve hükmî olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hakiki nemâ malın gerçek anlamda artışını ifade eder. Toprak ürünleri, ticaret malları, hayvanlar, define ve madenler gibi mallar bu grupta mütalaa edilir. Hükmî nemâ ise bir malın potansiyel olarak artma, arttırılma ve çoğalma özelliğine sahip olmama sebebiyle fiilen artış gerçekleşmese bile altın, gümüş ve paranın değeri gibi artıcı (nâmî) nitelikte sayılmasıdır.⁶⁸¹ İşte bir malın zekâta tabi olabilmesi için nemâ özelliğinin olması gerekmektedir.

ç) Aslı İhtiyaçlardan Fazla Olması: Zekât vermekle yükümlü olmakta aranan şartlardan biri de o malın kişinin aslı ihtiyaçlarını karşılayacak miktardan fazla olmasıdır. Bakara süresinin 219. ayetinde Resûlullah'tan (s.a.v.) Allah yolunda neyi infak edeceklerini sorduklarında verilen cevaptaki, “... *afvı (ihtiyaç fazlasını) infak ediniz ...*” ibaresinden müfessirler, “Kazandığınız meşru maldan nefsinizin ve aile fertlerinizin zaruri ihtiyaçlarına yeter olanından fazlasını infak ediniz” manasını

⁶⁷⁹ Yirmi miskal altının tam olarak kaç gram olacağı konusunda İslâm hukukçuları arasında farklı tartışmalar olduğundan 80.18 gramdan 85 grama kadar farklı görüşler beyan edilmektedir.

⁶⁸⁰ Bkz. Kardavi, **el-Kâvâidu'lHâkimetuliFıkhı'lMuâmelâti**, 1 bsk. Daru's-Şamiyye, Türkiye 1438h/2018, s. 183-185. Ayrıca bkz. Kardavi, **Fıkhuz-Zekât**, 161-162.

⁶⁸¹ Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

anlamışlardır.⁶⁸² Bunun başka bir dayanağı da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen şu rivayettir: “*Müslüman'a atı ve kölesinden dolayı zekât yoktur.*”⁶⁸³ Resûlullah'ın (s.a.v.) döneminde atın savaş için beslenilmesi, kölelerin ise kişinin hizmetinde bulunmasından dolayı bunlar aslî ve zaruri ihtiyaç sayılmaktaydı. Dolayısıyla köle ve attan zekât alınmadı. İslam hukukçularının çoğunluğunca, nemâ vasfına sahip olmadıkları veya aslî ve zaruri ihtiyaçlardan sayıldıkları için zekât istisnası olarak kabul edilen maddeler şu şekilde belirtilmiştir: Oturulan ev, giyilen elbise, kullanılan ev eşyası, binek, yük hayvanları ve ziraî işlerde kullanılan hayvanlar, silahlar, ailenin yiyecek maddeleri, altın ve gümüşün dışında kalan bütün süs eşyası, inci, yakut, zümrüt gibi kıymetli taşlar, kitaplar ve sanat aletleri.⁶⁸⁴

d)Havelânü'l-havl: Zekâta tâbi tutulacak olan malın üzerinden tam bir kamerî yılın geçmesi gerekiyor. Buna havelânü'l-havl denir. Bunun dayanağı Allah Resûlü'nün (s.a.v.) sözlü ve amelî sünnetidir. Örneğin: Hz. Aişe'den nakledilen rivayette şöyle der: “Allah Resûlü'nü (s.a.v.) şöyle derken işittim: “*Üzerinden bir yıl geçmeyen mal zekâta tâbi değildir.*”⁶⁸⁵ İslam hukukçularının çoğunluğu altın, gümüş, ticaret malları ve hayvanlarda havelânü'l-havl şart koşmaktadır. Ancak ticaret malı ve para varlığının nisap miktarına erişen mükellefin yıl ortasında elde ettiği mal ve paranın da üzerinden bir yıl geçmesi gerekmez. Toprak mahsullerinin zekâtı hasat mevsiminde ödeneceğinden dolayı onlarda havelânü'l-havl şartı bahis konusu değildir. Madenlerin zekâtı ise elde edildikleri zaman ödenmelidir.⁶⁸⁶

3.2.2.4. Zekât Vermekle Yükümlü Olan Kimseler

İslam hukukçuları Kurân ve hadislere dayanarak zekât vermekle yükümlü olan kimselerde bulunması gereken şartları şöyle sıralamaktalar:

⁶⁸² Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207; Ayrıca bkz. Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu**, I, 348.

⁶⁸³ Müslim, **Sahih**, Zekât 8 (2273).

⁶⁸⁴ Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

⁶⁸⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Zekât, 5 (1792).

⁶⁸⁶ Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

1.Müslüman Olmak: Ayetlerde genelde zekât, bazen de sadaka terimleriyle zikri geçen mecburi malî yükümlülükler Müslümanlara yöneliktir. Allah Resûlü (s.a.v.) de zekâtın Müslüman mükelleflerden alınacağını söylemiş. Zekât vermeyi İslâm'ın temel şartları arasında sayarak onun mali bir yükümlülük olduğu kadar bir ibadet olduğunu da vurgulamış.Örneğin: Allah Resûlü (s.a.v.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e imam ve kadı olarak gönderirken kendisine şu tâlimatı verir: *“Onları önce Allah'tan başka bir ilah bulunmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer kabul ederlerse her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namazın farz kılındığını öğret. Bunu da kabul ederlerse onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir.”*⁶⁸⁷

2.Hür Olmak: İslam hukukçuları mükâteb köle ve câriyelerin mal varlıklarından dolayı hem kendilerinin hem efendilerinin zekât vermekle yükümlü olmadıkları hususunda görüş birliği içindedirler. Ancak mükâteb olmayan kölelerin zekât vermekle yükümlü olup olmayacakları konusunda üç ayrı görüş vardır: Sahabeden Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah (r.a.); tâbiünden İbn Şihâb ez-Zührî, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ubeyd'e göre kölenin mal varlığından ne kendisi ne de efendisi zekât ödemekle yükümlüdür. Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Süfyân es-Sevrî'ye göre ise kölelerin mallarından kendileri değil de efendileri zekât verecektir. Üçüncü görüş olarak bir rivayete göre sahâbeden İbn Ömer (r.a.), tâbiinden Atâ b. Ebû Rebâh ve fukahadan Ebû Sevr kölelerin bizzat kendilerinin zekâta tâbi mallarından yükümlü olduklarını ileri sürmekteler.⁶⁸⁸

3.Akıllı ve Buluğ Çağına Ermiş Olmak: İslam hukukçuları toprak mahsullerinde zekât (öşür) malda, diğerlerinde zimmette tahakkuk ettiğinden dolayı çocuklara ve akıl hastalarına ait toprak mahsullerinden zekât alınacağına dair görüş birliğindedirler. Diğer mallar ve varlıklarla ilgili hükümler ise fakihler arasında tartışmalıdır.

---

⁶⁸⁷ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 1 (1395).

⁶⁸⁸ Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207.

Konuyla ilgili "*Kim, mal sahibi bir yetime veli olursa, bu malla ticaret yapsın, malın zekâtını yiyip bitirmesine terk etmesin.*"⁶⁸⁹ rivayeti, senedinden dolayı hadis uzmanları tarafından tenkit edilmiştir.

İslam hukukçuları da hadislerin senedinden dolayı çıkan tartışmaları göz önünde bulundurarak konuyla ilgili farklı görüşlere yer vermişler. Örneğin: Sahabelerden Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd (r.a.), tâbiünden İbrâhim en-Nehâî (ö 96/714), Şa'bî (ö 104/722), Süfyân es-Sevrî (ö 161/778), İbn Ebû Leylâ (ö 83/702) ve Şüreyh (ö 80/699) gibi Irak merkezli fakihlerin görüş ve rivayetlerinden hareket eden Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına göre toprak mahsullerindeki öşür müstesna çocuğun hiçbir malından velisi zekât ödemekle yükümlü değildir.⁶⁹⁰

İslam hukukçuları zekâtın sıhhat (geçerlilik) şartlarını şu şekilde beyan etmişler:

Niyet: Verilmesi gereken bir zekâtın dinen geçerli (sahih) olması için birinci şart niyettir. İslam hukukçuları zekâtın bir yönüyle ibadet, diğer yönüyle fakirin hakkı olduğunu dikkate alarak başka ibadetlerde olduğu gibi zekâtın eda edilmesinde de mükellefin zekât verme niyetinin şart olduğunda görüş birliği içindedirler.

Temlik: Zekâtın dinen geçerli olması için ikinci sıhhat şartı zekâtı hak sahibi belli zümrelerin mülkiyetine geçirmektir. Temlik şartının sonucu olarak fıkhîta yerleşik görüşe göre neticede bir hayır ve sâlih amel de olsa cami, yol, köprü, çeşme yapımı gibi hayır hizmetlere zekât niyetiyle mal ve para verildiğinde ehline temlik şartı gerçekleşmediğinden dolayı mükellefin zekât borcu düşmez.⁶⁹¹

Zekâtın verileceği yerler ise Kurân-ı Kerîm'de tek tek sayılarak açıkça beyan edilmiştir: "*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne*

⁶⁸⁹Tirmizî, **Sünen**, Zekât 15 (641).

⁶⁹⁰Mehmet Erkal, "Zekât", **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXXIV, 197-207.

⁶⁹¹ Bkz. Mehmet Erkal, "Zekât", **TDVİA**, İstanbul, 2013, XXXXIV, 197-207.

kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihat edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁹²

3.2.2.5. Zekâtın Farz Olmasının Hikmetleri ve Fakirlik Sorununun Çözümündeki Rolü

İslam dininin beş temel esasının üçüncüsü olan zekât, gönüllü olarak zengin ve varlıklı kişinin isteğine bırakılmış bir yardım değildir. Aksine zenginin yerine getirmekle yükümlü olduğu malî bir görevdir. Zekâtın, sırf Allah’ın emri olduğu için ifası gereken ve samimi niyeti gerektiren ibadet olmasının yanı sıra bireyde ve toplumda dini ve ahlaki değerleri yücelmek, sosyal yapıyı güçlendirmek, ekonomik hayatı canlandırmak gibi birçok yararı da vardır. Zekât, insanı mala karşı düşkünlük ve cimrilik hastalığından koruyup cömertlik erdemine kavuşturur. Kulun gönlünü manevî kirlerden, servetini de ihtiyaç sahiplerinin haklarından, fakirin ruhunu zengine karşı haset ve kinden arındırır. Çünkü bağışlamanın ve iyiliğin gereği, insan kalbinin esnekliğidir. Varlıklı kişi zekât vermekle sadece gönül dünyasını olgunlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda dünya süsü olan mal, mülk, makam ve servet sevgisinin gönlünü işgal etmesinden ve maddenin ona hükmetmesinden de kurtularak dünya ve âhiret dengesini sağlamış olur. Zekât, toplum içinde sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan önemli ve kuvvetli bir vasıtaadır. İnfak ruhuna ve paylaşım ahlakına sahip olan müminler, sadece kendileri için yaşamaz, başkaları için de fedakârlıkta bulunurlar. Sahip oldukları mal varlığını gerek zorunlu olan zekâtla gerekse sadaka şeklindeki diğer gönüllü yardımlarla darda kalan ve ihtiyaç sahibi olan mümin kardeşleriyle paylaşırlar. Bu sayede aralarında merhamet, muhabbet ve güven bağları kurarlar. Zekât sayesinde, İslam toplumunun servet sahipleri, varlıklı ve zengin kesiminden yoksul ve muhtaç olan kimselere doğru bir mal ve gelir transferi akışının sağlandığı gibi bir sevgi ve saygı akışı da sağlanır. Çünkü zekât, toplumdaki bütün fertleri (zengin de fakir de olsa) bölünme, fitne çıkartma, haset besleme gibi toplumun huzurunu bozacak olan yıkım faktörlerinden korur. Alan ile veren arasında gönül köprüleri ve kalıcı dostluklar kurulur. Böylece, İslam’da,

---

⁶⁹²Tevbe, 9/60.

bencillik, tekel ve karaborsacılığa giden yolların önüne set çekilmiş, infak kapıları tamamen açık bırakılmıştır.

Zekât, fitre, sadaka çeşitleriyle ilgili meseleler, İslam'ın iktisada ilişkin öngördüğü ahkâm çeşitlerindedir. Bunlarla toplumdaki açlık, yoksulluk ve fakirlik problemlerine büyük oranda çözüm bulunabilir. Böylelikle farklı toplum kesimleri arasındaki nefret, kin, hırs, haset ve düşmanlık gibi olumsuz duygu ve düşüncelerin yerini, karşılıklı anlayış, sevgi, saygı, toplumsal huzur ve barış alır. Mal, servet ve cana karşı işlenen suçlar azalır. Zekât yoluyla toplumda can, mal, nesil ve servet korunmuş olur. Zekât, malı arındırıp bereketlendirir, serveti sadece zenginlerin elindeki bir güç olmaktan çıkarıp, fakir ve muhtaçların da istifadesine sunarak ihtiyaç sahiplerini sevindirdiği gibi; insanların alım güçlerini artırıp ekonomik hayatı canlandırır; dolayısıyla mal ve hizmet üretimini teşvik ederek istihdama olumlu katkı sağlar. Piyasadan çekilen mal ve serveti yeniden ekonomiye kazandırır.

Bedenimiz nasıl Allah'a ait ise sahip olduğumuz mal ve servetimiz de O'na aittir. O, verdiği nimetleri kendi yolunda harcamamızı, helâlinden çalışıp kazanmamızı, israf ve gösteriş amaçlı tüketimden sakınmamızı ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmemizi emretmektedir. Kısacası zekât, kişinin dünyada elde ettiği malı Allah yolunda sarf etmesini sağlayarak, onu âhiret yatırımına dönüştürür. İşte asıl kazanç da budur!⁶⁹³

3.2.3. Nafaka

3.2.3.1. Nafaka Kavramı

İslam Ansiklopedisinde nafaka, İslam hukukunda aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğü ve bu kapsamda hayatîyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar anlamındaki bir fıkıh terimi olarak tarif edilmiştir.⁶⁹⁴

⁶⁹³ Bkz. Dr. Muhlis Akar ve Dr. Ercan Eser, **Zekâtı Anlamak**, Ankara DİB Yayınları 2012, s. 16-57.

⁶⁹⁴ Celal Erbay, "Nafaka", **TDVİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 282.

Dil bilginleri nafaka “النفقة” kelimesini sözlükte “harcamak, tüketmek” anlamındaki infâk “الانفاق” mastarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan para vb. maddî değerler,⁶⁹⁵ kişinin eşi, çocukları ve yakın akrabaları için harcanacak olan mal”⁶⁹⁶ olarak tanımlamışlar. Ünlü dil bilgini Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (1900-1973) nafaka kelimesinin kökü, sözlük anlamı ve terminolojide taşıdığı anlamla ilgili şu bilgileri zikretmektedir.

Bu kelimenin kökü sözlük açısından iki ihtimal vardır:

1. "nufuq" (النفق) kökünden «helak olmak» anlamındadır. Nafaka, yıkım anlamına gelen "nufuq" kökünden türetilmiş. Malların tüketim nedeniyle "yok olması" ve ortadan kaybolmasıdır.

2. Nafaka, "bir şeyin gelişmesi" anlamına gelen "nafâk" (النفق) kökünden gelir. Araplar "nafaqati-s-sil'atu, tanfiqû, nafâqan" "Kumaş insanlar arasında gelişir." anlamına geldiğini söylerler. Evlilikte bir kadının nafakasının ödenmesiyle durumunun iyileştiğinden dolayı bu yönde harcanan mallara "nafaka" denir.⁶⁹⁷

Mevlana AbdulheyLeknevi (1848-1886) ve Allame İbn Abidin (ö. 1252/1836) de kelimenin kökeni ile ilgili bu iki ihtimalden bahsederek şunu ifade etmişler: Bir yandan malın harcanarak helak olması, öte yandan iş bu vesile ile alacağın durumunun iyileşmesinden dolayı bu işlevin adı «nafaka» olarak isimlendirilmektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ Muhsin Koçak, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, **İslâm Hukuku**, 7.bsk., Ensar Neşriyat/İstanbul, s. 177.

⁶⁹⁶ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, **el-Ahvâlü's-Şahşiyefi's-şerî'ati'l-İslâmiyye**, Beyrut 1984, s. 181.

⁶⁹⁷ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, **el-Ahvâlü's-Şahşiyefi's-şerî'ati'l-İslâmiyye**, s.181.

⁶⁹⁸ Bkz. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, **'Umdetü'r-ri'âye ala Şerhi'l-Vikâye**, 7c., Beyrüt, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, III, 565; İbn Abidin, **Reddü'l-Muhtâr'ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, V, 277.

3.2.3.2. Kurânı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Nafaka

Kurân-ı Kerîm'de nafaka kelimesi Bakara süresinin 270. ayeti ve Tevbesûresinin 121. ayetinde geçmektedir. İnfak mastarından türeyen kelimeler ise Kurân-ı Kerîm ayetlerinin yetmişden fazla yerinde geçer.⁶⁹⁹

*«Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir (Buna göre davranın da haksızlıktan kaçının. Unutmayın ki) Zalimlerin (gerçek ve samimi) yardımcıları yoktur».*⁷⁰⁰

Bu ayet-i kerîmede özellikle yoksullara ilgi göstermeyen, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmayan, nafaka, zekât ve sadakayı onlardan esirgeyen kimseler zalim olarak nitelendirilmiştir.

*“Allah yolunda yaptıkları küçük veya büyük (az veya çok) olan bütün harcamalar,yürüdükleri her yol karşılığında, yaptıkları işin daha güzeliyle Allah onları mükâfatlandırır.”*⁷⁰¹

Bu ayeti kerîmede belirtildiği gibi Allah yolunda yapılan ve yapılacak olan bütün harcamaları, bu yolda kat edilen mesafe ve üstlenen bütün işlemlerin karşılığında Yüce Allah onları daha güzel ve daha hayırlı bir şekilde mükâfatlandırır.

Hadislerde de nafaka ve aynı kökten türemiş olan kelimeler yaygın olarak kullanılmış. Örneğin: Hz. Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen hadiste Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuş:

“Allah yolunda (cihat edilmesi için) sarf ettiğin para, köle azat etmek için harcadığın para, fakire sadaka verdiğin para ve bir de aile fertlerinin ihtiyaçları için

⁶⁹⁹ Celal Erbay, “Nafaka”, TDVİA, İstanbul, 2006, XXXII, 282.

⁷⁰⁰ Bakara, 2/270.

⁷⁰¹ Tevbe, 9 /121.

harcadığın para var ya! İşte bunların içinde sana en çok sevap kazandıracak olanı, ailen için harcadığın paradır.”⁷⁰²

Hz. Ebû Abdullah Sevbân b. Bücdüd'den(ö. 54/674) rivayet edilen hadiste Resûli Ekrem (s.a.v.) şöyle demiş:

“Bir kimsenin harcadığı paraların en değerlisi ailesinin ihtiyaçlarına harcadığı para, Allah yolunda cihat etmek için beslediği atına harcadığı para ve bir de beraberce Allah yolunda cihat ettiği arkadaşlarına sarf ettiği paradır.”⁷⁰³

Konuya ilişkin ayet ve hadislerle binaen İslam hukukçuları nafaka çeşitlerini genel olarak üç kısma ayırırlar:

1) Evlilik Nafakası: İslâm fukahası nafaka yükümlülüğünün evlilik akdinin hukuki sonuçlarından olduğu hususunda fikir birliği içindeler.

*«... Erkeklerin hanımları üzerinde hakları olduğu gibi, hanımların da kocaları üzerinde meşru hakları vardır. ...»*⁷⁰⁴

İslâm dinine göre koca ile hanım arasında karşılıklı birtakım haklar ve sorumluluklar vardır. Evlilik hayatının sıhhatli yürüyebilmesi, ailenin bir huzur ve saadet mekânı hâline gelebilmesi için bu sorumlulukların adâlet ve hakkaniyet ölçüleri içerisinde titizlikle ifa edilmesi zaruridir. Koca hanımının meşru çerçevede nafaka ve meskenini temin edecek ve ona en güzel şekilde davranmaya gayret gösterecek, haklarını koruyacak, zulüm ve haksızlık yapmaktan uzak duracaktır. Aynı şekilde hanım da kocasına itaat edecek, iffetini koruyacak ve çocuklarını İslâm ahlâkı üzere terbiye edecektir. Evlilik süresince bu yükümlülük devam eder.

“... Annelerin yiyecek ve giyeceklerini meşru çerçeve içinde temin etmek, çocuğun gerçek sahibi olan babaya düşer. Kimse gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutulamaz.”⁷⁰⁵

⁷⁰²Müslim, **Sahih**, Zekât, 39 (2311).

⁷⁰³Müslim, **Sahih**, Zekât, 38 (2310).

⁷⁰⁴Bakara, 2/ 228.

Bir kadın evlenip kocasının evine yerleştikten sonra bütün yiyecek, giyecek ve mesken masrafları kocaya aittir. İster boşanmış kadınların nafakaları olsun, ister bunun dışında başka harcama alanları olsun, Allah her kulunu maddi durumuna göre sorumlu tutar.

*“Varlıklı kimse, imkânına göre nafakayı ve ücreti bol versin. Maddî imkânları dar olan da, Allah’ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah, herkesi ancak kendisine verdiği imkân nispetinde yükümlü tutar. Allah her zorluktan sonra bir kolaylık var edecektir.”*⁷⁰⁶

İslâm'da aile reisi olarak kadının ve çocukların geçimini sağlamak görevi erkeğe verilmiştir. *“Birisi Resûlullah’ın (s.a.v) huzuruna gelerek şöyle dedi: Ey Allah’ın elçisi! Benim yanımda bir dinar var onu nereye sarf edeyim? Hz. Peygamber (s.a.v.); “Kendi ihtiyacın için sarf et.” dedi. O adam: “Yanımda başka bir dinar daha var.” dedi. Allah Resûlu (s.a.v.); “Eşine sarf et.” diye buyurdu. Adam yine dedi: “Başka bir dinar daha var.” Hz. Peygamber; “Çocuklarına sarf et.” dedi. O adam: “Bir dinar daha var.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), onu da hizmetçisine harcamasını söyledi. Son bir dinar daha olduğunu söyleyince de “Sen onu nereye harcayacağını daha iyi bilirsin.” diyerek bu konuda onu serbest bıraktı.”*⁷⁰⁷ Aile fertlerimiz, Yüce Allah’ın beraber yaşamamızı, birlikte mutlu olmamızı takdir ettiği insanlardır. Bunlar annemiz, babamız, eşimiz, çocuklarımızdır.

Evliliğin sona ermesi halinde ise iddet nafakasının ödenip ödenmemesi evliliği sona erdiren sebebe göre değişiklik gösterebilir.

Boşadığınız kadınları, bekleme sürelerini tamamlayıncaya kadar imkânlarınız ölçüsünde kendi oturduğunuz evin bir bölümünde oturup geçimlerini sağlayın. Onları sıkıştırıp da evden çıkmaya zorlamak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin hesabınıza çocuğunuzu emzirirlerse onlara ücretlerini ödeyin. Ücret konusunda aranızda meşru çerçevede ve

---

⁷⁰⁵Bakara, 2/233.

⁷⁰⁶Talak, 65/7.

⁷⁰⁷ Nesâî, **Sünen**, Zekât, 54 (2535).

*güzelce konuşup anlaşın. Eğer anlaşmada zorlanırsanız, bu durumda, çocuğu babasının hesabına başka bir kadın emzirebilir.*⁷⁰⁸

Kadınlarını boşamış erkeklere şu sorumluluklar yüklenmektedir: Onları güç ve imkânları ölçüsünde kendi oturdukları evin bir bölümünde oturtacaklar. Evden çıkıp gitmeleri için onlara baskı yapıp zarar vermeye kalkışmayacaklar. Hamile iseler, çocuklarını doğuruncaya kadar onların geçimlerini sağlayacaklar. Doğan çocuğu emzirdikleri takdirde onlara emzirme ücreti verecekler. Bu konuda karşılıklı konuşup uygun bir emzirme ücretinde anlaşacaklar. Şayet anlaşamazlarsa o takdirde baba çocuğu emzirecek başka bir sütanne bulacaktır. Burada anne ve babaya, boşanma safhasına kadar gelen önceki anlaşmazlıklar dolayısıyla sorun çıkarmayıp süt emzirme meselesini aralarında güzellikle ve anlayışla çözüme kavuşturmaları tembih edilir. Kadın, yüksek ücret talep ederek erkeği zor duruma sokmaması konusunda uyarılır. Zira çocuğun büyümesi kendisinin elinde değildir. Bu işi o yapmazsa, yapan başka biri bulunacaktır. Erkek ise annenin çocuğuna olan düşkünlüğünü istismar ederek onu perişan etmeye çalışmaması konusunda ikaz edilir. Zira bu, iyi bir Müslüman'ın yapacağı güzel davranış değildir.

Nafaka borçlusu olan koca, karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmek, yazlık-kışlık ayırımına dikkat ederek giyim ihtiyacını karşılamak, sosyal durumuyla mütenasip dayalı döşeli bir mesken temin etmek zorundadır. Bu hususlarda eşlerin malî durumu ve çevrenin örf ve âdeti dikkate alınır. Koca birlikte ikamet edecekleri evi karısından kiralamışsa kira bedelini ödemekten imtina edemez. Birden fazla eşi varsa her birine sosyal konumuna uygun müstakil mesken temin etmekle mükelleftir. Kadın, kocasının bir başka evlilikten olup henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocuğu hariç onun hısımlarıyla aynı meskende oturmaya zorlanamaz. Koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilir; bu durumda hâkim tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸Talak, 65/6. Ayrıca bkz: Bakara, 2/236; Nisâ, 4/19; Talak, 65/1,7.

⁷⁰⁹ Celal Erbay, "Nafaka", **TDVİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 282.

Hiz. Abdullah b. Amr b. Âs'tan(ö. 65/684-85) rivayet edildiği hadise göre Allah Resûlü (s.a.v.) Nafaka sorumluluğunu yerine getirmeme ve bu sorumluluktan kaçmaya çalışmanın ne kadar ağır suç olduğunu şöyle açıklamıştır:

*"Geçimini sağlaması gerekenleri ihmal etmek, insana günah olarak yeter."*⁷¹⁰

Bir kimse Allah'a, insanlara ve diğer yaratılmışlara karşı bütün görevlerini titizlikle yapsa yaşadığı sürece hiç günah işlemese, ama sadece ve sadece geçimini üstlendiği kişilere olan görevini ihmal etse, işte bu ihmali ona büyük günah olarak yeter. Hanefilere göre imkânı olan nafakadan kaçınırsa ödeyinceye hapsedilir.

2) Hısımlık Nafakası:

*"Sizden biriniz yoksul düşerse, önce kendi ihtiyaçlarını karşılasın. Bundan artarsa aile fertlerinin ihtiyaçına sarf etsin, yine artarsa diğer hısımlarına harcasın."*⁷¹¹

Hısımlık nafakası aralarında kan bağı bulunan yakınlar bakımından söz konusu olur; sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı nafaka yükümlülüğü doğurmaz. Hısımlık nafakasında yükümlülük karşılıklıdır; bugün nafaka alacaklısı olan hısım, şartların değişmesiyle aynı yakınına karşı nafaka borçlusuna durumuna gelebilir. İslâm hukukçuları hangi kan hısımlarının birbirinden nafaka alabileceği konusunda farklı görüşlere sahiptir.⁷¹² Ayrıca, anne, baba, kardeşler ve diğer hısımlar bakıma muhtaç duruma düşünce, "geçimi sağlama yükümlülüğü" onları da kapsamına alır.⁷¹³

Hanefilere göre zengininin yakınlarına nafaka vermesi farzdır. Zenginlik alameti nisap miktarıdır ki, çoğalmayan mal bile olsa nisap hesaplanırken dâhil edilir. Zengininin yakınları: Usûl (anne, baba, nine ve dedeler), furû (çocuklar ve çocukların çocukları) ve mahrem olan akrabalar (amcalar, kardeşler ve oğulları, hala-teyze ve dayılar)... Hanefilere göre nafakanın 3 şartı vardır: 1- Akriba kazanma gücünde olmayacak derecede hasta, yaşlı, deli veya buluğ çağına ermemiş olmalı ve

⁷¹⁰Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, 45 (1692).

⁷¹¹Ebû Dâvûd, **Sünen**, Itâk, 10 (3957).

⁷¹² Celal Erbay, "Nafaka", **TDVİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 282.

⁷¹³Kâsânî, **Bedâiyu's-Sanâyi**, IV, 40.

aynı zamanda malları da bulunmamalıdır. Anne ve baba istisnadır, kazanma gücünde olsalar bile onlara nafaka gerekir. 2- Nafaka verecek kişinin kazancı-malı kendi ihtiyacından fazla olmalı. Ancak kazanma iktidarında bulunanın yoksul yakınına bakabilmeyi ve bunun için çalışmayı istemesi gerekir. Nafakası kendi ihtiyacına yetmese bile ana-babasına bakmak zorundadır. 3- Akraba mahrem ve ondan miras almaya müstahak olmalıdır. Zengin yakını olmayanların nafakası ise devlete aittir. Yardıma muhtaç durumda olanlara çevresindeki kişilerin imkânları nispetinde yardımda bulunması din ve ahlâk kurallarının gereği olmakla birlikte hukuk düzenleri genellikle belirli düzeydeki yakınların bazı durumlarda birbirine yardım etmesini hukuki müeyyideye bağlamıştır. İslâm hukukçuları da fikhın genel ilkeleri ışığında hısımlık nafakasıyla ilgili zengin bir külliyyat oluşturmuşlardır.

3) Mülkiyet Nafakası: İslam hukukunda mülkiyet nafakasıyla ilgi olan alan üç kısımdan oluşmaktadır:

a) Kölelerin Nafakası: İslâmiyet, köleliğin zaman içinde ortadan kalkmasına imkân verecek bir zemin oluşturma yolunu seçtiğinden bir yandan kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması, öte yandan bu sosyal gerçeklik devam ettiği sürece onların hak ve menfaatlerinin gözetilmesi için tedbirler almıştır. Kurân ve sünnetin bu yöndeki emir ve tavsiyeleri fıkıh doktrinlerini kölelerin nafakası konusunu da ele almaya, onların hak ve vecibelerini hukuk çerçevesinde düzenlemeye yöneltmiştir. Özellikle Allah Resûlü'nün (s.a.v.): Kişinin maiyetindeki kölesinin kendisinin kardeşi hükmünde olduğunu belirteip ona yediğinden yedirmesini, giydiğinden giydirmesini, gücünün üstünde iş yüklememesini, yüklediği takdirde ona yardım etmesini emretmesi, nafakayla ilgili hükümlerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁷¹⁴

b) Hayvanların Nafakası: İslâm'da özel mülkiyet hakkı, malik olunan mallar üzerinde hiçbir kayıt taşımayan mutlak tasarruf yetkisine sahip olma anlamına gelmemektedir. Çünkü mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Eşyayı elinde bulunduran

---

⁷¹⁴ Celal Erbay, "Nafaka", TDVİA, İstanbul, 2006, XXXII, 283.

kişinin onunla ilgili bir tasarrufta bulunurken kendisini bir emanetçi olarak görmektedir. Dolayısıyla kişinin şahsî yararını gözettiği kadar kamu yararını da gözetmesi gerektiğine dikkat etmesi zorunludur. Bu çerçevede hayvanların fert ve toplum için iktisadî bir değer olduğunu hatırlatan ayetler⁷¹⁵, insanlara olduğu kadar hayvanlara da merhamet gösterilmesini emreden hadisler⁷¹⁶ başta olmak üzere ilgili delilleri göz önüne alan fakihler hayvana karşı bakım ve gözetim sorumluluğu konusunu “hayvanların nafakası” adı altında ele alıp incelemiştir. Hatta İslâm'da malik veya zilyed olunan hayvanların yedirilip içirilmesi görevi aile reisindedir.⁷¹⁷ “Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.”⁷¹⁸ mealindeki hadisiyle insanları hayvanlara karşı iyi davranmaya yönlendirdiği ve aç veya susuz bırakılmaları, dövülmeleri, yavrularının alınması, yarışma düzenlenerek dövüştürülmeleri, güçlerini aşan ölçüde yük taşınması gibi kötü muamele yapılmasına şahit olunca müdahalede bulunarak ilgilileri uyardığı görülmektedir. Günahkâr bir kişinin çok susamış bir köpeğe zor şartlar altında su temin ettiği için Allah tarafından bağışlandığını,⁷¹⁹ bir kediyi hapsederek açlıktan ve susuzluktan ölmesine yol açan bir kadının da bu yüzden cehennemlik olduğunu⁷²⁰ haber vermektedir. Yine Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bir deveye binen Hz. Aişe'ye (r.a.), hayvana şefkat ve merhametle davranmasını tavsiye etmesi, kendisini görünce inleyen bir devenin yanına gidip başını okşadıktan sonra sahibini, “*Senin eline verdiği bu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Hayvan bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti.*”⁷²¹ diyerek azarlaması bunun apaçık delilidir.

c) Cansız Varlıkların Nafakası: Allah Teâlâ'nın evrendeki imkânları ve güzellikleri insanların yararlanmaları için yarattığını, bunun da insana tabiatı ve çevreyi koruma sorumluluğu yüklediğini belirten ve yeryüzünde tahribat yapanları yeren ayet ve hadislerden hareketle fakihler, mülkiyete konu olan cansız malların

⁷¹⁵ Bkz. Nahl, 16/5-8, 80.

⁷¹⁶ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Edeb, 19 (6000); 27 (6008-6009); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad, 46 (2548).

⁷¹⁷ Kâsânî, **Bedâiyu's-Sanâyi**, IV, 40.

⁷¹⁸ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Edeb, 65 (4941).

⁷¹⁹ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Bedü'l-Halk, 17 (3321); Müslim, **Sahih**, Selam, 153 (5859).

⁷²⁰ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Bedü'l-Halk, 16 (3318).

⁷²¹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad, 46 (2549).

olabildiğince devamlılığını temin edecek ve kendilerinden beklenen gayeleri gerçekleştirecek masrafların yapılmasını zorunlu görmüşler ve bu hususu cansızların nafakası adı altında ele almışlardır. Buna göre bağ, bahçe, ekili-dikili arazi, mesken, han, hamam gibi yapıların bakım ve onarım giderleri, aynı şekilde park, bahçe gibi umumun menfaatine terk edilmiş yerlerin, kamu binalarının bakım ve gözetimleri nafaka kapsamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla fabrika, atölye, makine, nakil vasıtaları gibi malların korunması ve verimliliklerinin artırılması için yapılan her türlü bakım, tamir giderleri ve yenileme masraflarını da nafaka kapsamında düşünmek gerekir.⁷²²

3.2.3.3. Fakirliğin Çözümünde Nafakanın Rolü

Bütün gayret ve çabalara rağmen insan insan kendine yeterli olamayabilir. Ya da hiç çalışmayacak ve çalışamayacak halde de bulunabilir. Bu durumlarda onun yükü öncelikle yakın akrabaların omuzuna taksim edilir. Bu hususta elbette ki nafakanın kolaylaştırıcı rolü vardır. Nafaka, insanın hayatını sürdürebilmesi için gıda maddeleri, giyim eşyası, mesken ve mesken için lüzumlu ev eşyaları, hizmetçi masrafları, küçüklerin bakım giderleri, tedavi ve hekim harcamaları, evlendirmedeki çeyiz masrafları ve ölüm halindeki defin masrafları gibi gerekli olan ihtiyaçların tamamını içine alır. İslâm hukukunda Kurân ve sünnetteki deliller ışığında nafaka, sadece aralarında kan bağı bulunan, aile fertlerinin birbirlerine karşı bakım ve yardım yükümlülüğü olanlar arasında değil, kendisiyle arasına mülkiyet bağı bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara bakma yükümlülüğünü de ifade eden bir kavram olarak ele alınmıştır. Böylece insanlar arasında sevgi ve saygının pekiştirilmesi ve sosyal adâletin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

---

⁷²² Celal Erbay, "Nafaka", **TDVİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 285.

3.2.4. Mehir

3.2.4.1. Mehir Kavramı

Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal. Sözlükte mehir (المهر) “ücret” manasına gelir. Kurân-ı Kerîm’de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak ücûr, farîza (الفريضة) ve saduka (الصدقة) çoğulu sadukât (صدقات) kelimeleri geçmektedir. Hadislerde bu manada daha çok mehir ve sadak terimlerine rastlanmaktadır. İslam hukuku açısından nakit para, ticari mal, ev, arsa, köle, cariye, at, elbise vb. gibi mal niteliğinde kabul edilen, satışı ve kullanılması yasak olmayan her şey mehir olarak kabul edilebilir.⁷²³

3.2.4.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Mehir

Kurân-ı Kerîm’de kendileriyle evlenilen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiştir. *“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin; kendi arzuları ile mehirin bir kısmını size hediye ederlerse, onu da afiyetle yersiniz.”*⁷²⁴ Mehir, sadâk, nihle, ecir kelimeleri, evlenme akdinde erkeğin kadına verdiği (muaccel) veya borçlandığı (müeccel) malı ve meblağı ifade eder. Bu mal veya meblağ tamamıyla kadına mahsustur, kendi tasarrufunda olan mülküdür. Onun izni ve gönül rızası olmadan kimse bu maldan faydalanamaz. Çünkü mehir bütünüyle kadının malıdır, onda dilediği gibi tasarruf edebilir. Evlenecek kadın veya yakınları mehir karşılığında bir çeyiz hazırlamak mecburiyetinde değildir.

*«... Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlarla da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. ...»*⁷²⁵ Müslümanlar, müminlerin hür ve iffetli kadınlarıyla, gayri meşru ilişkilerde bulunmamak ve metres tutmamak şartıyla mehirlerini vererek Ehl-i Kitap’tan hür ve

⁷²³ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, TDVİA, Ankara, 2003, XXVIII, 389-391.

⁷²⁴ Nisâ, 4/4.

⁷²⁵ Mâide, 5/5.

iffetli kadınlarla evlenebilirler. Ehl-i Kitap terimi Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahipleri ve özellikle Yahudiler ve Hristiyanlar için kullanılır.⁷²⁶

“(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷²⁷

Bu ayet-i kerîmede evlenme mânileri sayılırken cahiliye devrinde bazı durumlarda caiz görülen– birden fazla erkekle evli olma âdeti kaldırılmış. Bunların dışında kalan iffetli kadınlara mehirlerini verme şartı karşılığında onları eş olarak istemeniz size helâl kılındı. Yani onlarla nikâhlanıp faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin denmektedir.

«... Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hâlinde, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. ...»⁷²⁸

Burada bir erkeğin evlenecek olan kadına mehrini güzel bir şekilde verilmesi vurgulanmaktadır.

“Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt’a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur.”⁷²⁹

Mehir boşama hakkı elinde bulunan koca bakımından bir “boşama engeli ve müeyyidesi”, kadın için de bir maddî teminattır, yeni bir evlilik yapıncaya veya

---

⁷²⁶Bkz. Karaman, Hayreddin vd., **Kur’an Yolu**, II, 220.

⁷²⁷Nisâ, 4/24.

⁷²⁸Nisâ, 4/25.

⁷²⁹Bakara 2/236-237.

maişet imkânı buluncaya kadar bir süre hayatını idame ettirme vasıtasıdır. Koca boşadığı eşinin gönlünü almak, onunla iyi duygular içinde ayrılmayı sağlamak için bütçesine uygun ikramlarda (müt‘a, metâ) bulunmalıdır. Boşama hediyesinin miktarı belirlenmemiş ancak iki ölçü konulmuştur: Kudret ve maruf. Her koca malî gücüyle mütenasip ve toplumda cari âdetlere ve uygulamalara göre kadına lâıyk bir hediye vermelidir. Boşanma halinde, zıfâf veya halvet olmuşsa, müeccel mehrin tamamı, olmamışsa yarısı verilir.⁷³⁰

Aynı şekilde hadislerde de mehirle ilgili fikhî hükümlerin ayrıntıları yer almaktadır.

Hz. Aişe‘ye (r.a.): *"Allah Resûlü'nün (s.a.v.) hanımlarına verdiği mehir ne idi?"* diye sorulduğunda şu cevabı vermiş: *"On iki okiyye ve bir neşş idi. Neşş nedir biliyor musunuz? Yarım ukiyyedir. Bunun tamamı beş yüz dirhem eder."*⁷³¹ Başka bir rivayette ise: *"Demirden bir yüzük olsa da (mehir olarak) verin."* diye buyurmuşlar.⁷³²

İslam'da evlenmeyi zorlaştıracak tarzda mehir miktarında aşırıya kaçılmaması özellikle öğütlenmiştir. Mehir miktarı tarafların anlaşmalarıyla tespit ve tayin edilir. Bazen bu durumlarda velilerin iradelerinin yanı sıra örf ve âdetlerle ekonomik şartlar da etkili olmaktadır. Mehrin en az şer'i miktarını Hanefiler 10 dirhem veya bunun karşılığı olarak belirtilmişler. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde bu kadar para yaklaşık iki kurbanlık koyun bedeli idi. Mâlikîler ise 3 dirhem kadar gümüş değerini alt sınır kabul etmişlerdir; Şâfiî ve Hanbelîler de bir alt sınır belirlenmemiştir. Evliliği kolaylaştırmak için mehrin çok yüksek olarak tespiti tavsiye edilmemişse de mehir için bir üst sınır da öngörülmüş değildir. Ebu'l-Acfâ es-Sülemi (ö 73/692) anlatıyor:

"Bir gün, Hz. Ömer (r.a.) cuma hutbesi verdi ve hutbede şöyle söyledi: "Sakin, kadınların mehirlerini artırmayın, zira bu, eğer dünya için bir şeref, âhiret için de bir takva olsaydı buna en çok Allah Resûlü (s.a.v.) lâıyk idi. Hâlbuki O,

⁷³⁰Bkz: Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu I**, 375.

⁷³¹Müslim, **Sahih**, Nikâh, 78 (1426); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Nikâh, 29 (2105); Nesâi, **Sünen**, Nikâh 66, (6, 116, 117).

⁷³² Müslim, **Sahih**, Nikâh, 76 (3487).

kadınlarından veya kızlarından hiç birine on iki ukiyyeden (okka, kıyye, vukıye) fazla mehir takdir etmemiştir”⁷³³ Hz. Ömer’in (r.a) bir üst sınır getirme yolundaki bu teşebbüsü Kureyşli bir hanımın, “*Eğer bir kadını bırakıp yerine başka bir kadın almak isterseniz ne kadar çok olursa olsun birincisine verdiğiniz hiçbir şeyi geri almayın*”⁷³⁴ mealindeki ayeti delil göstererek miktar sınırlamasına itiraz etmesi üzerine sonuçsuz kalmıştır.

Mehrin tamamı nikâh anında ödenebileceği gibi tamamının veya bir kısmının ödenmesi daha sonraya da bırakılabilir. Bir kısmının peşin (mehr-i muaccel)⁷³⁵, kalanını daha sonra (mehr-i müeccel)⁷³⁶ ödenmesi genel bir uygulama gibi görünmektedir. Mehir için herhangi bir vadenin belirlenmediği durumlarda mahallî örf ve âdetler esas alınır. Taraflardan birinin ölümü halinde veya boşanma durumunda mehrin vadesinin geldiği kabul edilir. Dolayısıyla İslam hukukunda mehir iki çeşitten oluşmaktadır. Mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel. Her iki mehir, nikâhta bildirilmediyse, mehr-i misil verilmesi gerekir. Kadının kız kardeşleri, halaları, hala kızları gibi baba tarafından kadın akrabalarının mehirlerine göre verilen kadar mehremehr-i misl denir.⁷³⁷

3.2.4.3.Fakirliğin Çözümünde MehirinRolu

İslâm hukukunda mehrin özellikle müeccel mehrin yüksek tutulması halinde boşama hakkının kötüye kullanılmasına önemli ölçüde engel olduğu ve evli kadına belirli bir ekonomik güvence ve bağımsızlık sağlama amacına da hizmet ettiği söylenebilir. Mehir parası, kadın için bir sigorta sayılır. Erkeğin zor ödeyeceği veya hiç veremeyeceği bir mehir ile evlenen kadını, erkek boşayamaz. Boşarsa, maddi hayatı felce uğrar. Mehir vermek korkusu, erkeğin iyi geçinmesine de sebep olur.

⁷³³Ebû Dâvûd, **Sünen**, Nikâh, 29 (2106); Tirmizî, **Sünen**, Nikâh, 22, (1114); Nesâî, **Sünen**, Nikâh, 66 (6, 117, 118); İbn Mâce, **Sünen**, Nikâh, 17 (1887).

⁷³⁴Nisâ, 4/20.

⁷³⁵Peşin verilmesi gereken mehir demektir.

⁷³⁶Ertelenmiş mehir, hemen verilmeyip daha sonra verilmesi gereken mehir demektir. Halvet olmuşsa veya ikisinden biri ölmüşse, mehr-i müeccelin verilmesi vacip olur.

⁷³⁷Es’ad Muhammed Said es-Sâğircî, **Delilleriyle Hanefî Fıkhı**, trc. Doç. Dr. Halil Aldemir, Dr. Savaş Kocabaş, Doç. Dr. Soner Duman, Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul 2019, s. 624.

Şayet erkek, mehir parasını verir de, hanımından ayrılırsa, hanımın kimsesi de yoksa bu mehir parası ile geçinme imkânı bulabilir. İmkânı olan erkeğin, salih kız veya kadına çok mehir vermesi iyi olur. Mehir kadına bir değer ifadesi ve kritik bir dönemdeki sosyal garantisi olarak verilen maldır. Hanefî mezhebine göre mal ve paradan başka bir şeyle mehir olmaz⁷³⁸.

3.2.5. Miras

3.2.5.1. Miras Kavramı

Sözlükte “kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye” anlamlarındaki “irs” “إرث”, “virâse” “الوراثه” kökünden türeyen miras “الميراث” kelimesi, çok defa irs ile eş anlamlı olmak üzere “bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey” manalarında kullanılmaktadır.⁷³⁹ Fıkıh terimi olarak irs ve miras, ölen bir kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütünüdür ifade eder.⁷⁴⁰ Yani vefat eden bir kimsenin mal varlığının haleflik yoluyla başka birisi ya da birilerine geçmesini sağlar. İslam miras hukuku fıkıhın en önemli bölümünü teşkil eder. Bu yüzden İslam miras hukuku, İslam'da herkesin öğrenmesi zorunlu olan bir ilim dalıdır. İslam'ın ıslah edip düzelttiği konulardan birisi de "miras" hukukudur ki bu ilmin oluşumu çok erken dönemde tamamlanmıştır. Mirastan, İslam hukuku literatüründe «ferâiz» adıyla bahsedilmektedir. Ferâiz “الفرائض” ferize “الفريضة” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte farz “الفرض” ile aynı anlamda olup “hisse, pay⁷⁴¹, bir şeyin miktarını belirlemek, kesmek (kesinleştirmek) ve açıklamak”⁷⁴² manasını ifade eder. İslam hukukunun mirasla ilgili konularına “ferâiz” denilmesinin sebebi miras hukuku esaslarının gerekli olan bütün detaylarının Kurân, sünnet-i meşhur ve mütevatir ve icma' gibi kesin delillerle sabit olan; miktarı belirlenmiş, kesinleştirilmiş ve açıklanmış

⁷³⁸ Bkz. Mevsilî, **el-İhtiyâr**, III, 136.

⁷³⁹ Bkz. Hamza Aktan, “Miras”, **TDVİA**, Ankara, 2020, XXX, 143-145

⁷⁴⁰ Bkz. Hamza Aktan, “Miras”, **TDVİA**, Ankara, 2020, XXX, 143.

⁷⁴¹ Ali Haydar, **Teshîlu'l-Ferâiz (İslâm Miras Hukuku)**, 2. bs., Tekin Kitabevi, Konya 2017, s. 1.

⁷⁴² Es'ad Muhammed Said es-Sâgircî, **Delilleriyle Hanefî Fıkıhı**, s. 1129.

bulunmasıdır.⁷⁴³ Bu ilim dalının gayesi Şari' tarafından mirasçı için belirlenmiş olan belli hak ve hisseleri sahiplerine ulaştırmaktır.⁷⁴⁴

Miras taksiminde varislerin mülkiyeti, ölenin defin giderleri, insanlara olan borçlarının ödenmesinden ve eğer vasiyeti varsa terekenin üçte birine kadar vasiyetleri veya üçte birden fazlaysa vereseler cevaz verip bütün vasiyeti yerine getirildikten sonra kesinleşir.⁷⁴⁵

3.2.5.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Miras

Kurân-ı Kerîm'de miras konusuyla ilgili bir dizi ayet ve kaynaklarda birçok hadis yer almaktadır. Bu ayet ve hadislerin bazıları şunlardır:

*“Yetimlere mallarını verin ve murdar olanla temiz olanı değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir suçtur.”*⁷⁴⁶

İnsanoğlunun dünya hayatında mutluluğu bulabilmesinin ve yaratılış amacını gerçekleştirmesinin maddi şartları arasında iki husus önceliklidir: a) Aile ve cemiyet içinde sağlıklı, dengeli ve düzenli insani ilişkiler b) Âdil ve makul bir insan-servet ilişkisi. Bundan dolayı Yüce Allah herkesin maddi ve manevi hakkının korunması, hak sahibinin özgürce bu haklardan faydalanarak dünya hayatında mutluluğu bulabilmesi, refaha ulaşması ve yaratılış amacını gerçekleştirerek âhret yurdunda saadete nail olması için böyle bir uyarıda bulunmuştur.

---

⁷⁴³ Bkz. Es'ad Muhammed Said es-Sâğircî, **Delilleriyle Hanefi Fıkhı**, çev: Doç. Dr. Halil Aldemir, Dr. Savaş Kocabaş, Doç. Dr. Soner Duman, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 1129; Ayrıca Bkz. Abdüsselam Arı, **İslâm Miras Hukuku**, Pınar Yayınları 2.bsk., İstanbul 2019, s. 9; Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 2012, s. 301.

⁷⁴⁴ Bkz. Ali Haydar, **Teshilu'l-Ferâiz**, s. 6.

⁷⁴⁵ Siracüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurreşid es-Secâvendî, **Siracî fil-Miras**, 8. bsk., Mektebetu'l-Büşra, Pakistan, 2019, s. 11; Bkz. Es'ad Muhammed Said es-Sâğircî, **Delilleriyle Hanefi Fıkhı**, s. 1131; Abdülkerim Zeydan, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 353; Ayrıca bkz. Ali Haydar, **Teshilu'l-Ferâiz**, s. 10-15.

⁷⁴⁶ Nisâ, 4/2.

*“Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir.”*⁷⁴⁷

Bu ayette yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasıya ateş yemiş olurlar denmekte olup bu kimselerin işledikleri bu suçtan dolayı çılgın bir ateşe (cehenneme) girecekleri kesin bir ifade ile beyan edilmektedir.

*“Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ebeveyn ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Bunun azından ve çoğundan farz kılınmış bir pay vardır.”*⁷⁴⁸

Ayette zikri geçen kimselerin her birinin mirasta hakkı olduğu Allah tarafından açıkça beyan edilmektedir.

*“Anne, baba ve yakın akrabasının geride bıraktıklarından her biri için mirasçılar kıldık. Yemininiz (ya da anlaşmalarınızın) bağladığı kimselere paylarını verin. Şüphesiz ki Allah, her şeye şahit olandır.”*⁷⁴⁹

Burada “mirasçılar” diye tercüme edilen kelime “mevâlî”dir (الموالي). Bunun tekili olan mevlâ, “kişinin yakını, doğumdan akrabası” manasına gelmektedir. Ana ve babanın geride bıraktığı akraba arasında amcalar, dedeler, dayılar vb. vardır. Bu akrabasının da oğul ve torunları “akraba”nın mevalisidir. Kan hısımlarının vâris olmaları bu ayete göre genel hükümdür. Eğer miras ayetinde zikredilen vârisler bulunmazsa veya bunlar hisselerini aldıktan sonra artan miras varsa, müçtehitlerin çoğunluğuna göre, yakından uzağa doğru baba tarafından akrabaya (asabe) ve bazı müçtehitlere göre ana tarafından akrabaya (zevi’l-erhâm) verilecektir. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel’in anlayışları böyledir.⁷⁵⁰

---

⁷⁴⁷ Nisâ, 4/10.

⁷⁴⁸ Nisâ, 4/7.

⁷⁴⁹ Nisâ, 4/33.

⁷⁵⁰Karaman, Hayreddin vd., **Kur’an Yolu**, II, 57.

Senden fetva isterler. De ki: "Allah, 'çocuksuz ve babasız olanın (kelale'nin) mirasına ilişkin hükmü açıklar. Ölen kişinin çocuğu yok da kız kardeşi varsa, geride bıraktıklarının yarısı kız kardeşinindir. Ama (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa kendisi (erkek kardeşi) ona mirasçı olur. Eğer kız kardeşi iki ise geride bıraktıklarının üçte ikisi onlarıdır. Ama (mirasçılar) erkekler ve kız kardeşler ise bu durumda erkek için dışının iki payı vardır. Allah, -şaşırp sapmayasınız diye- açıklar. Allah, her şeyi bilendir.⁷⁵¹

Dolayısıyla mirasla ilgili hükümleri açıklayan ve mirasçılarının payını belirten ancak ve ancak Allah'tır. Bu ilmin açıklamasını Yüce Allah'ın bizzat üstlenmesi, onu taksim etmesi ve gün gibi açık bir şekilde izah etmesi, bu ilmin üstünlüğünü gösterir.

Allah, evlatlarınız hakkında erkeklere, kız çocuklarının payının iki mislini vermenizi tavsiye eder. Şayet o (kız çocukları), ikiden fazlaysa (mirastan) üçte iki onların hakkıdır. (Kız çocuk) tek ise mirasın yarısı onundur. (Miras bırakanın) çocuğu bulunuyorsa ebeveynin her biri mirastan altıda bir pay alır. (Miras bırakanın) çocuğu yoksa ve ebeveyni onun vârisi ise anne üçte bir alır. Şayet (ölenin) kardeşleri varsa anne altıda bir alır. (Tüm bunlar ölenin) vasiyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonradır. Babalarınız ve evlatlarınız! Hangisinin fayda olarak size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. (Bu paylar) Allah tarafından farz olarak belirlenmiştir. Şüphesiz ki Allah, (her şeyi bilen) Alîm, (hüküm ve hikmet sahibi olan) Hakîm'dir. Şayet çocukları bulunmuyorsa, kadınlarınızın bıraktığı mirasın yarısı size aittir. Şayet çocukları bulunuyorsa, vasiyetleri yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonra geriye kalanın dörtte biri sizindir. Sizin çocuklarınız yoksa bıraktığınız mirasın dörtte biri kadınlarınıza aittir. Çocuklarınız varsa, vasiyetiniz yerine getirildikten ve borçlarınız ödendikten sonra geriye kalanın sekizde biri kadınlarınıza aittir. Şayet erkek veya kadına kelale olduğundan (yani babası veya oğlu olmadığı için) mirasçı olunuyor ve onların da erkek ya da kız kardeşleri varsa her biri altıda bir alır. Şayet bundan fazla iseler, vasiyet yerine getirilip borçlar ödendikten

---

⁷⁵¹ Nisâ, 4/176.

*sonra üçte birde ortaklardır. (Bütün bunlar vârise ve mirasçıya) zarar vermemek için olmalıdır. (Bu hükümler size) Allah'tan bir vasiyettir. Allah (her şeyi bilen) Alîm, (kulların hak ettikleri cezayı erteleyen) Halîm'dir.*⁷⁵²

Konuyla ilgili ilgi çekici bir husus miras taksiminde kadının payının esas alınması ve erkeğin alacağı payın buna göre belirlenmesidir. Bu açıklama şeklinin kadının mirastan pay almasını sağlayan önemli inkılâbın pekiştirilmesine yönelik olduğu söylenebilir. “*Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.*” ifadesi, İslâm’da miras taksiminin şahsî duygulara ve tercihlere göre değil, akrabalık bağına ve bu bağın cemiyet ve aile hayatında sağladığı faydalara göre belirlendiğini göstermektedir.⁷⁵³ İslam Hukukunda erkeğe iki ve kadına bir pay olarak tespit ettiği ve böylece kadına zulüm yapıldığı, bazıları tarafından ileri sürülen boş bir iddiadır. Miras paylarının tespiti Kurân’da, insan fitratına, yapısına en uygun, dengeli bir şekilde beyan edilmiştir. İslâm hukukunda karı ile koca arasında mal ayrılığı rejimi vardır. Yani erkek kendi malvarlığı üzerinde ve kadın da kendi malvarlığı üzerinde tasarruf haklarına sahiptir. Kadın tasarruf hakkı bulunan malından, ailenin müşterek giderlerine katılmak mecburiyetinde değildir. Erkek ise kadının ve çocukların nafakalarını temin etmekle şer’an mükelleftir. Miras paylaşımında kadınların yarı erkek hissesi kadar pay almaları ilk bakışta bazı kimselere ters gelmiş, “Kadının daha fazla pay alması gerekirdi.” şeklinde düşünülmüş, Müslüman olmayan bazı yazarlar da bu bakımdan İslâm miras hukukunu tenkit etmişlerdir. Hâlbuki konuya, İslâm’ın getirdiği yükümlülükler bütünü, nimet-külfet dengesi gibi unsurlar göz önüne alınarak bakıldığında bu dağıtım şeklinin adâlet ve hakkaniyete daha uygun olduğu görülmektedir. Şöyle ki, aynı derecede erkekle kadın akraba yan yana geldiğinde erkeğe, iki kadın hissesi kadar pay verildiği durumlarda aile ve kamu yararı ile malî yükümlülükler göz önüne alınmış ve buna göre bir denge kurulmuştur. Ayrıca bütün durumlarda kadının payı erkeğinkinin yarısı kadar değildir. Çocukları da bulunan bir kişinin mirası paylaşılırken anası ile babası hayatta iseler bunların payları altıda birer olmak üzere eşittir. Dede ve nine de böyledir. Anası bir olan kardeşler birden

---

⁷⁵² Nisâ, 4/11-12.

⁷⁵³ Karaman, Hayreddin vd., **Kur’an Yolu**, II, 25.

fazla iseler mirasın üçte birini –erkek ve kadın– eşit olarak paylaşırlar. Bu eşit paylaştırmada ya mirasçının muris ile ilişkisi ya da onu vefat edene bağlayan vasıta göz önüne alınmıştır. Kaldı ki tasarruf ve idare bakımından mirasın çoğuna erkekler hükmetmekte iseler de bizzat faydalanma bakımından kadınlar daha avantajlı durumdadırlar. Çünkü kadınlar, erkeklerin aldıklarının yarısını almakla beraber bu yarıda başkalarının –meselâ kocalarının, erkek kardeşlerinin– tasarruf, müdahale ve istifade hakları yoktur. Kadınlar bu hisseyi istedikleri gibi kullanırlar. Evlenirken düğün masrafı, mehir (kocanın karısına vereceği veya borçlanacağı teminat akçesi), evlendikten sonra ailenin geçiminin temini hep erkeğe yüklenmiştir ve bu vesileyle kadınlar, erkeklerin aldıkları mirastan da istifade etmektedirler. İslâm miras taksimini tenkit edenlerin dikkat etmeleri gereken bir husus daha vardır: Eski Roma, Yunan, Mısır, Hint, İran, Çin ve Arabistan’da kadınlar mirastan tamamen mahrum bulunuyorlardı; miras taksiminde ulaşılmak istenen amaç, servetin ailede kalması, başka ailelere intikal etmemesi idi.⁷⁵⁴

İslam'ın çizdiği hayat prensibine göre, kızın çalışıp kazanma mecburiyeti yoktur. O tüketici durumundadır. Bu, ona layık görülen bir şefkat ve merhametin neticesidir. Kız, baba evinde bulunduğu müddetçe, ihtiyaçları babası ve onun yerindeki yakın erkek akrabaları tarafından karşılanır, gözetilir, himaye edilir. Evlendikten sonra da geçimi, nafakası ve ihtiyaçları kocasının üzerine geçer. Kadın, kendi malını, evin ihtiyaçları için harcamaya zorlanamaz. Kurân, sadece murisin (miras bırakanın) mirasçıları arasında kız ve erkek bulunması halinde, erkeğe iki pay, kıza bir pay vermektedir. Hâlbuki kadınla sadece murisin çocukları kastedilmez. Murisin annesi de karısı da ana baba bir veya baba bir yahut ana bir kız kardeşleri de ninesi de kadındır. Diğer taraftan kadın evlenirken erkekten mehir alır, âdet ve geleneklere göre pek çok hediyeye sahip olur. Erkek devamlı surette harcarken kadının malı artarak devam eder. Kadınlar mirastan erkeğin yarısı kadar alırken evlenirken aldıkları mehirle bu açığı kapatıyor. Bazen toplamda kadının mal varlığı erkeğin mal varlığını geçebiliyor Kurân, bir bütüncül olarak okunup değerlendirilmiyor. Düşünmeyi bırakın, anlamını bilmeden okumayı önerenlerin

---

⁷⁵⁴Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu**, II, 26-27.

öğütleri ile İslam yaşadığı için Kurân anlaşılıyor ya da yanlış anlaşılıyor ve onun aydınlık yolunda yeterince istifade edilmiyor.

Erkek evlendikten sonra üzerine aile yükü binecek, kendisinin, çocuklarının, hatta anne-babası ve muhtaç oldukları takdirde dinen bakmakla mükellef olduğu akrabalarının nafakalarını karşılamak durumunda kalacaktır. Buna göre biri erkek, diğeri kız iki kardeşten erkeğin aldığı üçte iki miras bu şekilde devamlı surette harcanıp azalırken kız kardeşinin aldığı üçte bir miras hakkı artarak korunabilmektedir. Şimdi gerçek manada hangisinin serveti daha fazladır erkek kardeşin mi, yoksa kız kardeşin mi? Erkeğe mi imtiyaz tanınmış, yoksa kadına mı? Babasından kalan mirasla geçinemeyecek hâlde bulunan bekâr veya dul kız kardeşe, erkek kardeşin yardım etme, zaruri ihtiyaçlarını karşılama mecburiyeti vardır. Genelde bir kadın kendini himaye edecek birisini bulur. Erkek ise kendisine yük olacak ve nafkasını bırakacağı birisiyle aile kurmaya mecbur olur. İşte bu surette bir kadın pederinden erkek kardeşinin payının yarısını alırken eksik kısmını da kocası temin eder. Erkek, pederinden iki pay olsa bile bir parçasını evlendiği kadının geçimini sağlayacağı için kız kardeşiyle eşit hale gelir. Demek ki, İslam her iki cinsin mükellefiyetine ve ihtiyacına göre hakça bir taksimi uygun görmüş, hakkaniyet prensibini muhafaza etmiştir. Ayrıca erkeğe iki, kadına bir pay, sadece bir emek sarf etmeden ele geçen miras hukukundadır.

Hadis-i şeriflerde ise miras malının nasıl taksim edileceğinden ziyade İslam miras hukukunun öğrenilmesi ve hakkın ehline verilmesi önemle vurgulanmaktadır. Hz. Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen rivayette Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Ya Ebû Hüreyre! Ferâizi öğreniniz ve öğretiniz. Çünkü o ilmin yarısıdır. Ve unutulur da. Ümmetinden ilk çekilip alınacak şey (ilim) de odur”*.⁷⁵⁵

Konuyla ilgili aynı sahabeden nakledilen başka bir hadisi şerifte ise şöyle denilmektedir: *“Ferâiz ve Kurân'ı öğrenin ve halka da öğretin. Çünkü ben bugün varım, yarın yokum.”*⁷⁵⁶

⁷⁵⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Ferâiz, 1 (2719).

⁷⁵⁶ Tirmizî, **Sünen**, Ferâiz, 2 (2220).

“Miras hisselerini sahiplerine veriniz, onlardan artan (mal) olsa en yakın erkeğin hakkıdır.”⁷⁵⁷

Hz. Cabir’in (ö. 78/697) Allah Resûlü’nden (s.a.v.) naklettiği hadisi şerifte şöyle denilmiştir:

“Bebek doğduğunda sesi çıktıktan sonra ölürse namazı kılınır, mirasçı olur.”⁷⁵⁸

İmam Buhârî’nin naklettiği bir hadise göre sahabilerden Hz. Câbir (r.a.) ağır hastalanmış, kendini bilmez halde yatarken Hz. Peygamberle (s.a.v.) beraber Hz. Ebû Bekir (r.a.) onu ziyarete gitti. Oraya varınca Resûlullah (s.a.v.) abdest aldı ve hastanın yüzüne biraz su serpti. Kendine gelen Hz. Câbir (r.a.) Allah Resûlü’ne (s.a.v.), “Malım hakkında ne yapayım?” diye sorunca miras ayetleri nazil oldu.⁷⁵⁹

İş bu ayet-i kerîmeler ve hadis-i şeriflerde genel olarak vurgulanan nokta şudur: Bu konuyla ilgili kanun koyucu Yüce Allah’ın ta kendisidir. Bu hak, sadece O’na aittir. İnsan iradesinin bu konuda hiçbir etkisi yoktur. Bu yüzden de insanların icap etme ve kabullenmeleri asla aranmaz. Bu durumda insanlara düşen Allah’ın emrine teslim olmaktır.

Munzir Kahf mirasın temel özellikleri olarak şunları ifade etmektedir:

1. Sermaye birikimi karşıtlığı ve sürekli bölünme süreçleri ile bulunan mal/mülk/serveti birçok insana pay etmektedir.
2. Devletlerin ve bireylerin bu konuda değişiklik yapmaya hiç hakkı yoktur.
3. Mülkiyet ilk başta ebeveyn ve çocuklar olmak üzere en yakındakilere miras olarak bırakılır. Miras dağıtım esasları şeriatın aileyle ilgili yasaları uyarınca gerçekleşir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Buhârî, **Sahih**, Ferâiz, 5 (6732); 7 (6735); 9 (6737); 15 (6746); Tirmizî, **Sünen**, Ferâiz, 8 (2229).

⁷⁵⁸ İbn Mâce, **Sünen**, Ferâiz, 17 (2750).

⁷⁵⁹ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Tefsîr, 4 (4577).

⁷⁶⁰ Munzir Kahf, **İslâm İktisadının Temelleri**, s. 280.

3.2.5.3. Mirasçılık Sebepleri ve Engelleri

Vefat eden birisinin bıraktığı malına şu üç sebepten mirasçı olunabilir:

1) Neseb (yakınlık, kan hısımlığı): Burada kastedilen ölen kişi ile mirasçı arasındaki babalık, analık, çocukluk, kardeşlik, amcalık ve dayılık gibi soy bağıdır.⁷⁶¹ Miras hakkında ya kandan ve doğumdan ya da evlenmeden oluşan yakınlık esas alındığı için evlât edinme, kardeşlik sözleşmesi, sırf vasiyete dayalı miras paylaşırma usulleri ortadan kaldırılmıştır.⁷⁶²

2) Evlilik: Bir erkeğin bir kadınla sahih nikâh ile evlenilmesinden mirasçı olma sebebi doğar. Evlilik devam ederken eşlerden birisinin vefat etmesi halinde sağ kalan eş ölene mirasçı olur. Şahitsiz fasit nikâh, mut'a ve muvakkat olan batıl nikâhlar verasete sebep olmaz.⁷⁶³

3) Velâ: Velâ azat eden ile azat edilen köle arasında meydana gelen hukuki akrabalıktır.⁷⁶⁴ Ancak günümüzde velâ bulunmadığı için bu konuya fazla temas edilmedi.

Mirasçı olmaya engel olan hususlar ise fıkıh kitaplarında öldürme, kölelik, din farkı ve ülke ayrılığı olarak ifade edilmektedir.⁷⁶⁵

Mirasçının mürisini öldürmesi durumunda İslam hukukuna göre bu suç işlemek katilin mirasçı olmasına engel olur. Öldürmenin kâtil için miras engeli olduğu konusunda İslam hukukçuları görüş birliği içindeler.⁷⁶⁶ Çünkü bu konu hadis-i şerifte şöyle beyan edilmektedir: “*Katil mirasçı olamaz.*”⁷⁶⁷

⁷⁶¹ Ali Haydar, **Teshîlu'l-Ferâiz**, s. 15.

⁷⁶² Karaman, Hayreddin vd., **Kur'an Yolu**, II, 26.

⁷⁶³ Bkz. Abdüsselam Arı, **İslâm Miras Hukuku**, s. 27; Ali Haydar, **Teshîlu'l-Ferâiz**, s. 15.

⁷⁶⁴ Ali Haydar, **Teshîlu'l-Ferâiz**, s. 15.

⁷⁶⁵ Bkz. Es'ad Muhammed Said es-Sâğircî, **Delilleriyle Hanefî Fıkıhı**, s. 1133; Abdüsselam Arı, **İslâm Miras Hukuku**, s. 37-49; Ali Haydar, **Teshîlu'l-Ferâiz**, s. 23-27;

⁷⁶⁶ Bkz. Abdüsselam Arı, **İslâm Miras Hukuku**, s. 38.

⁷⁶⁷ Tirmizî, **Sünen**, Ferâiz, 16 (2242); İbn Mâce, **Sünen**, Ferâiz, 8 (2735).

Din farkı hususunda Buhârî(ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875),Üsame b. Zeyd aracılığıyla Allah Resûlü'nden (s.a.v.) şu rivayeti nakletmişler: “*Müslüman kâfire, kâfir de Müslüman'a mirasçı olamaz.*”⁷⁶⁸

Amr b. Şuayb (ö 118/736), babası aracılığı ile dedesinden, o da Allah Resûlünden (s.a.v.) şu hadisi rivayet etmiştir: “*İki farklı millete (dine) mensup kişiler birbirine mirasçı olamazlar.*”⁷⁶⁹

Ülke ayrılığının mirasçılıkta engel olması sadece gayrimüslimlerde geçerlidir.⁷⁷⁰

3.2.5.4. Fakirliğin Çözümünde Mirasın Rolü

İslam dininin toplumdaki yoksulluğun kaldırılması için gerçekçi çözüm olarak sunduğu başka bir önemli konu miras konusudur. Mirasçı olamayan akraba ile yetimlerin mirastan faydalandırılmaları, ayrıca nafaka, zekât, kurban, fitır sadakası, miras malından üçte birle sınırlı olarak vasiyet edilmesi, ihtiyaç devam ettiği müddetçe –zekât ödenmiş olsa bile– yoksulların servet üzerinde hak sahibi olmaları ve bunlara ek olarak adâletli bir şekle sokulmuş olan miras taksimi, İslâm'ın öngördüğü sosyal adâlet ve refahın sağlanmasında rol oynayan önemli kural ve kurumlardandır.

3.2.6. Kefâretler

3.2.6.1. Kefâret Kavramı

İslâm'da, Allah ve kul arasındaki hukuki meselelerden biri “örtmek ve gizlemek”⁷⁷¹ manasında olan kefâret (كفارة) sözlüğüdür. Arapça olan bu kelime

⁷⁶⁸ Müslim, **Sahih**, Feraiz, 1 (1624).

⁷⁶⁹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Ferâiz, 10 (2911).

⁷⁷⁰ Bkz. Abdüsselam Arı, **İslâm Miras Hukuku**, s. 44.

⁷⁷¹ Cevharî, İsmâil b. Hammâd, **Tâcü'l-luğa ve şîhâhu'l-'Arabiyye**, 7c., thk.Emil Bedi' Ya'kub, Muhammed Nebil Tariki, 1.bsk, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, II, 808; İbni Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, V, 148; Mutarrizî, **el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib**, s. 411; Ezherî el-Herevî, **Tehzîbü'l-luğa**, X, 114.

“kefere” (كفر) fiilinin mastarıdır.⁷⁷² Bu mana üzere, geceye şahısları içinde gizlediği (ووصف الليل بالكافر لستره الاشخاص) ve çiftçiye de tohumları toprakla örttüğü (والزراع لستره البذر في الأرض) için “kâfir” denilmiştir.⁷⁷³ Kurân-ı Kerîm’in Mâide sûresinin 65. ayeti de bu kelimenin örtmek manasına delalet eder. “Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları Naim cennetlerine koyardık.”⁷⁷⁴

Tefsirciler de bu ayetin tefsiri ve tercümesinde (كفر) kelimesini günahların örtülmesi (bağışlanması ve affedilmesi) manasında kullanmışlardır.⁷⁷⁵ Fıkıh çerçevesinde ise kefâret, ıstılah ve terim olarak kulun üzerine farz olan ibadetler yerine getirmemesi ile yapmış olduğu günahların dünyevi cezası olarak kurban kesmek, oruç tutmak, köle azat etmek ve sadaka vermek gibi mali veya bedenî ibadetler ile hatasını örtmesi (telafi etmesi) manasında kullanılmıştır. Bu minval üzere kefâret ödemeye “tekfir”, ödeyen mükellefe “mükeffir” adı verilir. İslam hukukunda kefâretlerukûbet yani “cezâ” manası taşıyan ibadetlerdendir.⁷⁷⁶

Kefâret konusu klasik fıkıh kitaplarında müstakil bir başlık altında olmayıp⁷⁷⁷ hac, oruç, dihâr, borçlar, ilâ, iman ve taharet başlıkları altında işlenmiştir.⁷⁷⁸

Kefâret ile alakalı olarak fidye (الفدية), diyet (الدية), hadd (الحد) ve ta’zîr (التعزير) terimleri de Kurân-ı Kerîm’de geçmektedir.

Fidye, lügatte bir esirin özgürlüğü için verilen mal demektir. Ancak fıkhîta bir ıstılah olarak, bazı hataların telafisi için verilmesi gereken mal demektir.⁷⁷⁹ Diyet,

⁷⁷² Bu kavram, İslâm dini dışında diğer dinlerde de bulunmaktadır. Bu kelime kadim dillerden olan İbranicede kappârâ, Süryanicede kefar ve Asurcada kapârû şeklinde bulunmaktadır. (Bkz. Mehmet Erkal, “Zekât”, TDVİA, İstanbul, 2013, XXXIV, 197-207).

⁷⁷³ er-Râgıb el-İsfahânî, Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân; s. 714; İbn Fâris, Mu’cemü Meğâyisi’l-Luğa, V, 191.

⁷⁷⁴ Mâide, 5/65.

⁷⁷⁵ Taberî, Câmi’u’l-Beyân’an Te’vîli’l-Âyi’l-Kur’ân, VIII, 562.

⁷⁷⁶ Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, VIII, 19. ayrıca bkz.: Udeh, İslâm Cezâ Hukuku ve Beşeri Hukuk, II, 253.

⁷⁷⁷ Klasik fıkıh eserlerinde, konular “kitab” veya “bab” adı altına işlenmiştir.

⁷⁷⁸ Örnek olarak: Mergînânî, Bidâyetü’l-Mübtedî fî Fıkhi’l-Hanefî, s. 40; Kâsânî, Bedâ’i’u’ş-Şanâ’i fî Kertûbi’ş-Şerâ’i, V, 110; Kudûrî, et-Tecrid, IV, 104; Alâüddîn es-Semerkindî, Tuhfetü’l-Fukahâ, I, 341; Ebü’l-Leys es-Semerkindî, ‘Uyûnü’l-Mesâ’il, s. 69.

“ödemek, vermek” manasında olan “vedy” kökünden olup İslâm fihhında bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder.⁷⁸⁰Ta’zîr, edeplendirmek ve tenbih etmek manasında olup İslam fihhında cezası belirlenmemiş bazı suçların, kadı tarafından verilen maddi cezalarıdır.

3.2.6.2. Kurân’-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Kefâret

Kurân-ı Kerîm’de örtmek manasında olan “kefere” ve “kefâret” (كفر، كفارة) kavramı, iki grup olarak sınıflandırılabilir.

Birincisi; kefâret kelimesi kullanılmaksızın ancak kefâret kavramıyla hem kök hem anlam birliğini taşıyan “kefere” fiilinin çeşitli çekimlerini taşıyan ayetlerdir. Bu sınıf ayetlerde, 2 defa mazi, 11 muzari, bir emir ve dört kere de mübalağa sıfatında olmak üzere toplamda 18 defa geçmektedir.⁷⁸¹ Bazı yükümlülükler belirten bu ayetlerde hacda tıraş olmak, hatayla adam öldürmek ve zihâr yemini gibi belirli kural ve hak ihlâlleri halinde, genel bir anlatımla işlenen günahların ve yapılan kötülüklerin Allah hakkına taalluk eden kısmının tövbe, iyi davranışlar, iman ve sâlih amelle bağışlanıp örtüleceği sıkça tekrarlanır ve müminlerin de böyle dua etmesi öğütlenir.⁷⁸²

İkinci sınıf ayetler ise kefâret kelimesinin geçtiği ayetlerdir. Kurân-ı Kerîm’de kefâret kelimesi üç ayette dört defa geçmektedir.

“Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, diş diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim

⁷⁷⁹Cevharî, **es-Sihâh**, VI, 245; İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mu’cemü Mekâyîsi’l-Luga**, thk, Muhammed AvadMer’ib, Anise Fatima Muhammed Aslan, 1.bsk., Beyrut, Darü’r-Rıdvân, 2012, s.483.

⁷⁸⁰ Nisâ, 4/92; Bakara, 2/178.

⁷⁸¹Muhammed Fu’âdAbdulbâki, **Mu’cemu’l-Müfehresli’l-İlfazi’l-Kurân**, s. 610-613.

⁷⁸² Bkz. Bakara, 2/196; Nisâ, 4/31, 92; Mücâdele, 58/2-4; Âl-i İmrân, 3/193, 195; Mâide, 5/12, 65; A’râf, 7/153; Enfâl, 8/29; Hûd, 11/114; Tegâbün, 64/9.

de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için **kefâret** olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.”⁷⁸³

Kısastan söz eden ayette, yapılan bağışlamanın ya da malî fedakârlığın işlenen günah için kefâret olacağı bildirilir.

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin **kefâreti**, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa onun kefâreti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin **kefareti** budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”⁷⁸⁴

Bu ayette iki kere kefâret kelimesi geçmekte olup bilerek yapılan yeminin cezası açıklanır. Üç çeşit yemin vardır: 1- Bile bile yalan yere yapılan yemin. Bunun kefâreti yoktur. Çünkü bu büyük bir vebaldir, kefâretle temizlenmez. Tövbe ve istiğfar gerekir. 2- Yanlışlıkla, boş bulunarak yapılan yemin. Buna bir şey gerekmez. 3- Kişinin gelecekte bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair ettiği yemin. Bu yeminin bozulması hâlinde kefâret gerekir. Âyet, bu kefâretin nasıl yerine getirileceğini açıklamaktadır.

“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan; veya yoksulları yedirmek suretiyle **kefâret** yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir.”⁷⁸⁵

Bu ayette de ihramda iken avlanma yasağını ihlâlinin cezası açıklanmıştır.

---

⁷⁸³ Mâide, 5/45.

⁷⁸⁴ Mâide, 5/89.

⁷⁸⁵ Mâide, 5/95.

Kefâret konusuna temas eden hadislerin sayısı çoktur. Bu hadislerde, Kurân'da ana hatlarıyla açıklanan kefaretlere ayrıntısı verildiği gibi, ramazan orucunu mazeretsiz bozmak başta olmak üzere birtakım dinî yasak ihlalleri için de ihlâlin ağırlığına göre kefaretiler olarak ibadet türünden bazı yükümlülükler getirilmiştir. Hadislerde kefaretiler kelimesinin işlenen günah ve kötülükleri örten, kişinin Allah katında affedilmesine vesile olan her türlü olumlu davranışı kuşatan geniş bir kapsamı da vardır ve bu bağlamda beş vakit namazın, cuma namazının, orucun, umrenin, hadlerin infazının, çekilen hastalığın ve başa gelen musibete sabretmenin işlenen küçük günahlar için kefaretiler olacağı beyan edilmiştir.⁷⁸⁶

3.2.6.3. Kefâret Çeşitleri

Kurân-ı Kerîm'in kefaretiler ile ilgili ayetlerinde haksızca birini katletmek, yemini bozmak, zihâr yemini, hac menâsikinde ihramlının avlanması ve tıraş olması şeklindeki kefaretilere sebep olan beş konu belirtilmiştir. Hadislerde ise ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz bozulması da kefaretiler sebebi olarak belirlenmiştir.⁷⁸⁷ Kefaretiler terimi kullanılmadan ancak kefaretiler mahiyetinde olan diğer hadislerde -sihhatleri tartışmaya açık olmakla beraber- hayızlı kadınla cinsî münasebet, hac menâsikinin terki veya ihram yasaklarının ihlâli, kefaretiler sebeplerinden sayılmıştır. Söz konusu kefaretileri gerektiren durumlar, sözlü (yemin) ve bedenî (dinin vacip kıldığı ibadetlerde kusur) şeklinde iki ana sebeple sınıflandırılabilir.

1. Yemin Kefaretileri: Yemin, Arapça bir kelime olarak "sağ el, sağ taraf, bereket ve ant içme" manalarına gelmektedir.⁷⁸⁸ İslam fikhında bir ıstılah olan yemin, "bir şeyi, hakkı veya sözü olumlu veya olumsuz olarak Allah'ın adı ve sıfatlarından birisi ile tekit etmek, kuvvetlendirmek"

⁷⁸⁶ Rahmi Yaran, "Kefâret", **TDVİA**, XXV, 177-179.

⁷⁸⁷ Bu hususla ilgili, kefaretiler ne olacağı hakkında ihtilaflar var. Bazı âlimler, ramazan orucunu bilerek bozanlar hakkında, sadece kaza olarak o günün orucunu tutmalarının vacip olduğunu rivayet etmişlerdir. Bazıları ise orucun kazası yanında sadaka verilmesini; bazıları da bunlara ilave olarak Allah'tan bağışlanma dilemeyi gerekli görmüşlerdir. Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 226, (7844); İbn Kanî, **Mu'cemü's-Sahabe**, III, 127, (1099); **Tirmizî**, Savm, 28, (724); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, II, 347, (9774); III, 110, (12568).

⁷⁸⁸ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, VIII, 458-459.

şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁸⁹ Kurân-ı Kerîm’de yemin etmek anlamında “yemin” kelimesi ve bu kelimedenden türetilen kavramlar 25 yerde zikredilmektedir. Mana itibari ile yemin ile aynı mahiyette olan “kasem” kelimesi ise 24 kez anılır. Kurân-ı Kerîm’de 17 sûre yeminle başlamaktadır. Allah, 8 yerde kendi zatı üzerine yemin etmiş, 2 yerde Kurân, 53 yerde ise yarattığı bazı varlıklar üzerine yemin etmiştir.⁷⁹⁰

Allah’ı şahit tutarak yemin eden, bilerek yeminini bozarsa büyük bir günah işlemiş olur. Dolayısıyla kefâretle yükümlü tutulmuştur.⁷⁹¹ Yeminin kefârete konu olabilmesi için, yemin edilen şeyin doğru veya yalan olma ihtimalinin bulunması gerekir. Yemin eden kişinin de akıllı, Müslüman ve bulûğa ermiş olması gerekmektedir.⁷⁹² Kurân-ı Kerîm’de, MâideSûresi 89. ayette, yemin bozma kefareti, mükellefin isteğine bağlı olarak aile bireylerine ortalama harcamalarını ölçü olarak “on fakiri doyurmak” veya “on fakiri giydirmek” ya da bir köle azat etmek” şeklinde belirtilmiştir.⁷⁹³ Eğer mükeffir bu üç yükümlülüğün herhangi birisini yerine getiremiyorsa üç gün oruç tutmakla yükümlü kılınmıştır.⁷⁹⁴

2. ZihârKefâreti: Arapça (ظہر) kökünden türetilen zihâr kelimesi, fikhî ıstılah olarak bir kimsenin eşine “Sen bana anamın sırtı gibisin.” demek suretiyle onu kendisine haram kılması demektir. Cahiliye Dönemi’nde zihar, kadını kocasına ebediyen haram kılarıdı. İslâm ise kefareti uygulaması ile bunu ortadan kaldırdı. Bu kelime zikredilen manada Kurân’da üç yerde ve hadislerde ise pek çok yerde geçmektedir. Mücâdelesûresinin 3. ve 4. ayetlerinde kefareti uygulamasının nasıl yapılacağı açıklanmaktadır. Ayette, zihârınkefareti bir köle azat etmek, buna gücü yetmezse veya azat edecek köle bulamazsa iki ay ara vermeden

⁷⁸⁹Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû**, 10c., Beyrut, Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2014, VI, 588.

⁷⁹⁰ İsmail Cerrahoğlu, , **Tefsir Usûlü**, Diyanet Vakfı Yayınları s. 169.

⁷⁹¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XI, 250.

⁷⁹² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I, 442.

⁷⁹³ Mezhepler arasında, bu yükümlülüklerin yerine getirilme şartlarına dair – fakirin Müslüman olup olmadığı, büyük olup olmadığı gibi - farklı içtihatlar ortaya çıkmıştır. B.k. Serahsî, **el-Mebsût**, VII, 15-16; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I, 331.

⁷⁹⁴Taberî, **Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kurân**, XX, 531.

oruç tutmak, buna da gücü yoksa altmış fakiri doyurmak şeklinde belirtilmiştir.⁷⁹⁵

3. KatılKefâreti: Arapçada öldürmek manasında olan “katıl” (قتل) kelimesi, bir insan tarafından (kâtil) bir diğer insanın (maktûl) ölmesine sebep olmak demektir.⁷⁹⁶ İslâm dininde insan mükerrem bir varlık olduğundan hayatına çok önem verilmiştir.⁷⁹⁷ Bu yüzden kasten ve bilerek mümin insanı öldürmek büyük günahlardan sayılmıştır ve bunun cezası maktulün ailesinin katili affetmemesi durumunda kısas olarak belirtilmiştir.

*“Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”*⁷⁹⁸

İslâm ceza hukukuna göre bir Müslüman’ı haksız yere ve bilerek öldüren kimsenin cezası kısastır. Bu durumda maktulün ailesi isterlerse kısas yerine diyet talep eder ve isterse her ikisini de bağışlar. Bu takdirde devletin ta’zir yoluyla -daha hafif bir şekilde- cezalandırma selahiyeti vardır. Ancak bir mümini yanlışlıkla öldürürse maddî ve manevî kefareti vardır ve bu durum Nisâ sûresinin 92. ayetinde açıklanmıştır:

“Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mümin köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mümin olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa mümin bir köle azat etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azat etmek gerekir. Bunlara

---

⁷⁹⁵Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, XVII, 596; Mevsilî, *el-İhtiyârliTa'lîli'l-Muhtâr*, III, 166; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 9.

⁷⁹⁶Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, VI, 217.

⁷⁹⁷Mâide sûresinin 5/32. ayetinde, peygamberleri ve insanları sürekli öldüren İsrailoğullarına hitaben, “Kim bir canı, başka bir cana ya da yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur.” buyrulmaktadır. Buradan da öldürmenin ne kadar kötü bir fiil olduğu anlaşılmalıdır.

⁷⁹⁸Nisâ, 4/93.

imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay art arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

4. Hac ve Umrede Yapılan Yanlışların Kefâreti: İslâm'ın beş rüknündenbiri olan hac, Müslümanların önemli ibadetlerinden sayılmaktadır. Haccın rükünlerinden biri olan ihram, “haram kılmak” manasındadır. Hac menâsikini yerine getiren ihramlı için Kurân-ı Kerîm'in ayetinde hac menâsikinideyken bazı fiillerin haram olduğu zikredilmiştir:

Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.”⁷⁹⁹

Bu ayete göre ihramlıyken tıraş olan ve avlanan kimsenin kefareti ya oruç tutmak ya da fidye olarak sadaka vermek veya kurban kesmektir. Hadis-i şerife binaen bu kefaretin üç gün oruç, altı fakiri doyurma veya bir koyun kurban edilmesi suretiyle ödeneceği açıklanmıştır.

İhramda iken avlanma yasağının ihlâli durumunda Kurân'da öngörülen kefare⁸⁰⁰ hadislerde ve fıkhıta daha da genişletilerek avlanılan hayvanın denginin kurban edilmesi, bedelinin tasadduk edilmesi veya bedeliyle kurban kesilmesi ya da bedelin fitir sadakası miktarı için bir gün oruç tutulması şeklinde ortaya konmuştur. Hac ve umre kurallarının diğer ihlâlleri de ihlâlin derecesine göre belirli bedenî ve malî yükümlülükler gerektirir ve çoğu hadislerle sabit bu yükümlülükler de yapılan hatayı affettirmeye yönelik olduğu için kefare⁸⁰¹ niteliğindedir.

⁷⁹⁹ Bakara, 2/196.

⁸⁰⁰ Mâide, 5/95.

⁸⁰¹ Bkz. Maçın, **İslâm Hukukunda Kefâretler**.s. 44-54.

5. Oruç Kefâreti: Keffarete sebep olan hadiselerin beşincisi, bilerek ve mazeretsizce İslâm'ın beş temel şartından biri olan ramazan orucunu bozmaktır. “Kefâret-i savm” olarak zikredilen bu kefâret, “Ramazan orucunu eda ederken herhangi bir mazereti olmaksızın oruçlu olduğu ve bunu bildiği halde orucunu kasten bozan kimsenin yerine getirmesi gereken kefâret” olarak tanımlanır.⁸⁰² Bu kefâret ile ilgili Kurân'da diğer dört kefarete gibi herhangi bir ayet zikredilmemiştir. Bu kefarete, sünnet ile ispatlanmıştır.⁸⁰³ Bu durumda orucunu bozan bir kimse büyük bir günah işlenmiş olup hadis-i şerife istinaden kefarete ile yükümlü kılınmıştır. Böyle kimseler, hadis-i şeriften anlaşıldığı üzere, bu hatalı davranışlarından dolayı Allah'tan af dileyebilmeleri için tertibe bağlı olarak üç çeşit kefarete ile yükümlü kılınmıştır. Bu kefarete, zihar kefaretinde olduğu gibi önce köle azat etmektir. Köle azat etmeye imkânı yoksa iki ay aralıksızca oruç tutmaktır. Buna da imkânı yoksa altmış fakiri doyurmaktır.⁸⁰⁴

3.2.6.4. Fakirliğin Çözümünde Kefarete Rölü

Fakirlik gerçeğinin günümüze kadar hemen her dönemin ve çağın en temel problemlerinden biri olduğu gayet açıktır. Bu husus, İslam'ın önem verdiği konulardan olup ayetler ve hadislerle vurgulanmıştır. Bir şahsın toplum içerisinde yaşamını ve sosyal hayatını devam ettirebilmek için bazı dünyevi mükâfat ve cezalar da bu doğrultuda nitelenebilir. Kurân-ı Kerîm'de bir müminin işlediği kusurların ve günahlarının dünyevi ve uhrevi cezaları vardır. Bu kusur ve suçların bazılarında dünyevi cezalar ile uhrevi cezaların bertaraf edebileceği de zikredilmiştir. Bu

⁸⁰² **İslâm İlmihali**, 2 c. İrfan Yücel , Süleyman Uludağ , Mehmet Erkal ve bşk., TDV yayınları, II, 14.

⁸⁰³ Bir gün Resûlullah'a (a.s.v.) bir kişi geldi ve: “Ey Allah'ın Resûlü, helak oldum.” dedi. Hz. Peygamber “Seni helak eden şey nedir?” diye sordu. Adam “Oruçlu iken hanımına temas ettim.” cevabını verdi. Bunun üzerine o kişiyle Resûlullah arasında şu konuşma geçti: “Azad edecek bir köle bulabilir misin?” “Hayır!” “Üst üste 2 ay oruç tutabilir misin?” “Hayır!” “60 fakiri doyurabilir misin?” “Hayır!” “Öyleyse otur!” Biz bu gelişme üzerine beklerken, Aleyhissalatu Vesselam'a içinde hurma bulunan büyük bir kap getirildi. “Soru sahibi nerede?” diyerek adamı sordu. Adam, “Benim! Buradayım!” deyince, Hz. Peygamber ona “Şu sepeti al, tasadduk et!” dedi. Adam, “Benden fakirine mi? Allah'a yemin ederim ki Medine'nin şu iki kayalığı arasında benden fakiri yoktur!” karşılığını verdi. Bu cevap karşısında Resûlullah güldü ve “Öyleyse bunu ehline yedir!” buyurdu Buhârî, Sahîh,

⁸⁰⁴ Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, III, 19.

günahların telafi edebilmesi için bazı yükümlülükler getirilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi uhrevi ve dünyevi cezaların giderilmesi için yükümlü olunan şahsi ibadetler toplumsal yükümlülüklerle sorumlu kılınmıştır. Kefaret ile yükümlü olunan bu kusurlar ve suçlarda, köle azat etme, fakirlerin yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılama gibi fakirleri kalkındırmaya yönelik dinî mükellefiyetlerin kefarete sayılması, aynı zamanda İslâm'ın hayata bakış açısını da yansıtmaktadır.

3.2.7. Fidyeye

3.2.7.1. Fidyeye Kavramı

Fidyeye (الفدية), Arapça bir kelime olarak “fedeye” (فدى) kökünden türetilmiş mastardır. Lügatte “feda etmek”, “kurban etmek” “bir eseri veya bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel”, “miskin yiyeceği” anlamlarını taşımaktadır.⁸⁰⁵ Fıkıh terimi olarak bir kimsenin düşman elinde esirlikten veya maruz kaldığı bir beladan kurtarılması için ödenen bedeldir. Ayrıca oruç ve hac gibi bazı ibadetlerin bir özürden dolayı eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi durumunda yerine getirilmesi gereken dini-mali yükümlülüğü ifade eder.⁸⁰⁶ Bu açıdan, fidye ile kefarete arasında yakın bir ilişki bulunduğundan bazı âlimler tarafından fidye kelimesinin yerine kefarete kelimesi kullanılmıştır.⁸⁰⁷

3.2.7.2. Kurân'-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Fidyeye

“Fedeye” (فدى) fiilinin türleri Kurân-ı Kerîm'de toplamda 13 ayette geçmektedir. Ancak “fidye” (الفدية) kelimesi üç ayette bulunmaktadır. Bunların ikisi fidyenin fıkıh ıstılahı olarak diğer ayette ise lügat manası olarak “bedel ve karşılık” anlamında kullanılmaktadır.⁸⁰⁸ Bu kelime, zikredilen fıkıhî terim manasıyla çeşitli çekimleri ile de birçok hadiste geçmektedir. Bu ayetlerden, “fidye”nin ibadetler ve esir kurtarmak ile ilgili olarak iki çeşidi olduğu anlaşılmaktadır. İbadetler ile alakalı olan ayetler ramazan orucu ve hac fidyeleri hakkındadır.

⁸⁰⁵Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, VIII, 82; İbni Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XV, 149-150; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 631.

⁸⁰⁶ Bereketi, *et-Tarifati'l-Fıkhiyye*, s. 163; Salim Ögüt, “Fidyeye”, *TDVİA*, XIII, 55-57.

⁸⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3, 495; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i*, II, 186.

⁸⁰⁸Muhammed Fu'âdAbdulbâki, *Mu'cemu'l-Müfheşli'l-Elfazi'l-Kurân*; s. 513-514

1. Ramazan orucunun fidyesi: Bu konu şu ayeti kerîmede geçmektedir:

Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.⁸⁰⁹

Bu ayet gereği güç yetiremeyenlerin fidye ödemesi gerekmektedir. Bu fidye miktarı da bir fakiri bir gün doyurmaktır.

2. Hac Fidyesi: Bu konu şu ayeti kerîmeden anlaşılmaktadır:

Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.⁸¹⁰

Hac veya umre yapmak maksadıyla ihrama giren kimseye tıraş olmak, tırnak kesmek, koku sürünmek, dikişli elbise giymek, avlanmak, cinsî münasebette bulunmak gibi bazı hususlar yasaklanmıştır. Bu fiillerden birini unutarak veya bir zaruretten dolayı bile olsa işleyen kimsenin kefâret olarak bir bedel ödemesi gerekir. Yukarıdaki ayette “fidye” olarak nitelendirilen bu kefâretinoruç tutma veya sadaka verme ya da kurban kesme olarak üç türü zikredilmiştir.

2. Esir kurtarmak ile alakalı olan ayet de şu ayeti kerîmedir:

---

⁸⁰⁹Bakara, 2/184.

⁸¹⁰Bakara, 2/196.

“Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!”⁸¹¹

Savaş esirini fidye karşılığında serbest bırakmanın (fidye-i necât) hükmü konusunda Hanefî mezhebiyle diğer üç mezhep arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefilere göre esirin dârü’l-harbe dönmek üzere karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakılması caiz değildir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise devlet başkanı uygun bulduğu takdirde esirleri fidye ile serbest bırakabilir.⁸¹²

3.2.7.4. Fakirliğin Çözümünde Fidyenin Rolü

İslam’ın dünya malına karşı herhangi bir olumsuz tutum sergilememiş olması, zenginliğin, istenmeyen ve hoş görülmeyen bir durum değil, aksine yükümlülükleri yerine getirildiğinde teşvik edilen bir değer olduğunu göstermektedir. İslam fakirliği de özlem duyulan bir değer olmak yerine, toplumsal açıdan çözülmesi gereken bir problem, hatta zararından Allah’a sığınılacak bir musibet olarak değerlendirir ve bu beladan kurtulmak için insanlara çeşitli çareler önerir. Fidyeye, işlenen kusurun manevi telafisi dışında, bir fakiri bir gün doyurmak, sadaka vermek, kurban kesmek ve esir kurtarmak gibi yükümlülükler ile ifade edilir. Her ne kadar işlenen suç Allah ile alakalı olsa da cezası toplum menfaatine yönelik olduğu için bu durum İslam’ın topluma ve toplumun bireyelerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

3.2.8. Fitre

3.2.8.1. Fitre Kavramı

Fitre kelimesi sözlükte “yaratmak, icat etmek, kesmek, yarmak, ikiye ayırmak” manalara gelen fitr “فطر” kökünden türemiş olup oruca son vermeyi, orucu açmayı (iftar etmeyi) ifade etmektedir.⁸¹³ Buna binaen Ramazan bayramına îdü’l-fitr denilmektedir. Ramazan ayının mükâfatı ve bereketinden faydalanmanın karşılığında teşekkür etme alameti olarak verilen sadakaya da sadakatü’l-fitr (sadaka-

⁸¹¹Hadîd, 57/15.

⁸¹² Salim Ögüt, , “Fidye”, TDVİA, XIII, 55-57.

⁸¹³ Bkz. Firuzabadi, **Kamus’ulMühit**, “Fitr” md., s. 1002.

i fitr) veya zekâtü'l-fitr (fitr zekâtı) da denilir. Bu kavramın kısaltılmış hali Türkçede fitre şeklinde kullanılmaktadır.⁸¹⁴ Fitre (fitir sadakası), insanın yaradılışına bir şükür olmak üzere orucun kabulü ve sevap kazanmak kastıyla verdiği sadaka demektir.

Ramazan ayının ve orucun bitmesi ile oruçsuz günlere girilmesi nedeniyle fitir sadakası olarak isimlendirilmiştir.⁸¹⁵ Fitre (fitir sadakası), insanın yaradılışına bir şükür olmak üzere orucun hatalardan temizlenip kabulüne vesile olması ve sevap kazanmak kastıyla verilen sadaka demektir. Sadaka kelimesinin fitir kelimesiyle bağdaştırılması bir şeyi sebebine nispet etmek şeklindeki bir izafet isimlendirilmesidir ki fitre verecek olan kimsenin sadakatı ve samimiyetine delalet ettiğinden dolayı sadaka-i fitir olarak adlandırılmıştır. İbni Kutaybe'ye göre fitir kelimesi fitrat kelimesinin kökünden gelmektedir ki bundan murat ruh sadakasıdır.⁸¹⁶

İbn Abbas'ın (r.a.) naklettiği bir hadiste: “*Resûlullah (s.a.s) fitre vermeyi farz kıldı (emretti). Tâ ki oruçlunun hata ve kusurlarını temizlesin ...*”⁸¹⁷

Bu rivayete binaen Vakî' b. Cerrah, fitre sadakasının ramazan ile irtibatının namazdaki sehiv secdesi mahiyetinde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sehiv secdesi namazda yapılan hataları giderip eksikleri tamamladığı gibi fitre sadakası da orucun bütün hatalarını giderir ve eksiklerini tamamlar.⁸¹⁸ Yani tıpkı *işlenen günahlara tövbe/istiğfar gibi fitre sadakası da oruçlunun hataları ve eksiklerini tamamlar, hem de sevabını ikmal eder.*

Şeriatta ise: “Belirli bir malı, belirli bir vakitte, belirli bir kimse ya da kimselere vermektir.”⁸¹⁹

Bu kavram fıkıh kitaplarında fitre zekâtı olarak da zikredilmektedir.

⁸¹⁴ Bkz. Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, **TDVİA**, İstanbul, XIII, 160-161.

⁸¹⁵ Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bari**, III, 446.

⁸¹⁶ Bkz. Halid Mahmud Bakkar, **el-Fıkhü'l-Muyesserbi'd-Delili'l Münevver**, 1 bs. Dar'ulMalikiyye, Beyrut 2017, III, 113.

⁸¹⁷ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, 18 (1609).

⁸¹⁸ Bkz. Bakkar, **el-Fıkhü'l-Muyesserbi'd-Delili'l Münevver**, s.113.

⁸¹⁹ Bkz. Bakkar, **el-Fıkhü'l-Muyesserbi'd-Delili'l Münevver**, s. 114.

3.2.8.2. Fitrenin Meşruiyeti

“Doğrusu (nefsini) arınan muhakkak kurtuluşa ermiştir.”⁸²⁰

Bu ayeti kerîmeyle ilgili tefsirlerde şöyle bir açıklamaya yer verilmiştir: Ayette zikredilen “tezekkâ” fiili, “kişinin nefsinin kontrol altına alması, her türlü şirk unsurları, kötülük ve günahlardan uzaklaşması, Allah’ın birliğine iman edip emir ve yasaklarının gereğini yerine getirmesi” anlamına geldiği gibi “zekât vererek arınmak” manasına da gelir. Bu durumda ayetteki tezekkâ kelimesi hemmalı haramlardan ve kul haklarından hem de cimrilik, kibir, gurur, gaflet ve pervasızlık gibi nefsi günahlardan arındırmayı ifade eder.⁸²¹ Müfessirlerin çoğu bu ayeti kerîmede kurtuluşa eren kimseyi Allah’a ve Resülü’ne (s.a.v.) iman ederek nefsinin küfürden, şirkten arındıran, günahlardan uzak durarak İslam şeriatıyla amel eden kişi olarak tefsir etmişler. Ancak imam Neseî, İbn Kesir, İbn Cuzey el-Kelbi, Âlûsi ve Sa’dî gibi birçok müfessir, bunun yanında farklı bir manayı da vurgulamışlardır. Kurtuluşa erenler sadaka-i fitr vermekle nefislerini arındırarak Allah’ı (c.c) kendilerinden razı ettirenlerdir, diye yorumlamışlardır.⁸²² Çünkü Medinelilerin sevap olarak en üstün mertebede gördükleri hayır işi sadaka-i fitr ve su vermektir.⁸²³

Bir rivayete göre bu ayeti kerîme hakkında Hz. Peygamber’e (s.a.s) sorulduğu zaman Resûlullah (s.a.v.): “(Bu ayet) fitre zekâtı hakkında nazil olmuş.” diye cevap vermişler.⁸²⁴

Emevî halifesi Hz. Ömer b. Abdülazîz (680/717-720) fitre sadakasını vermeyi emrettiği zaman delil olarak bu ayeti kerîmeyi okurdu, diye rivayet edilmektedir.⁸²⁵

Fitre sadakası, zekât gibi İslam’da meşru olan maddî bir sadakadır. Bazı âlimler bu sadakanın insanın malına değil de insanın kendisine taalluk ettiğini ve

⁸²⁰ A’lâ, 87/14.

⁸²¹ Bkz. İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav’ b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvîed-Dimaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîru’l-Kurâni’l Azim**, 6 c. thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru’l Kitabi’l Arabiyyi, Beyrut 1429h/2008, VI, 441; Ayrıca bkz. Karaman, Hayreddin vd., **Kur’an Yolu**, V, 604-605.

⁸²² Bkz. **İbn Kesir**, VI, 442; Ebu’l-Kasim Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbi, **et-Teshil liUlumi’t-Tenzil** 2 c. thk. Muhammed Salim Haşim, Daru’l Kutubu’l İlmîyyeti, Beyrut 1428h/2007, 2 bsk., II, 565.

⁸²³ Bkz. İbn Kesir, **Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm**, VI, 442.

⁸²⁴ İbn Huzeyme, **Sahih**, IV, 90, hadis numarası 2420.

⁸²⁵ Bkz. İbn-i Kesir, **Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm**, VI, 442.

sahibinin imanının sıdkına delalet ettiği için bunun bedeni bir sadaka olduğunu vurgulamaktalar.⁸²⁶ Ramazan orucunun farz kılındığı hicretin 2. yılının Şaban ayında (Şubat 624), Ramazan bayramından iki gün önce meşru kılınmıştır.

Bu hususta Hz. Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fitre sadakasını farz kıldığı (tayin ettiği) nakledilmektedir.⁸²⁷

3.2.8.3. Fitrenin Hükümü ve Vacip Olma Şartları

Fitre sadakasına dair zikrettiğimiz hadisi şeriflerde her ne kadar onun ödenmesinin zorunlu olduğu bildiriyorsa da fakihler bu sadakanın hükmünün tam ne olduğu hakkında tartışmışlar. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'le birlikte Muhammed b. Sîrîn, Ebu'l Âliye, Ebû Sevr, SufyanSevri, Atâ b. AbûRebâh, gibi fakihlere göre fitre vermek farzdır. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz hadiste Resûlullah'ın (s.a.v.) hür, köle, erkek, kadın, ihtiyar küçük olan her Müslüman'a fitre sadakası vermeyi farz kıldığı belirtilir.⁸²⁸ Bu grupta bulunan âlimler diğer bazı karineleri de göz önüne alarak bu hadiste geçen “faraza” ve bazı rivayetlerde yer alan “emere” kelimelerine “farz kıldı” manasını beyan etmişler. Hatta fitre sadakasının farz olduğu hususunda ilim ehli icma etmiş denmektedir.⁸²⁹

Ancak Hanefiler fitrenin vâcip olduğu görüşündedir. Çünkü onlara göre bu konudaki hadisler gerek sübût gerekse delâlet bakımından zanni olduğu için farziyet ifade edemez. Dolayısıyla fitre sadakasını inkâr edene kâfir hükmü verilmez. Fitre sadakasını farz olarak nitelendiren Şafiilerde de onu inkâr eden kâfir sayılmaz. Hz. İbni Ömer'in (r.a.) naklettiği rivayetteki “faraza” kelimesi farz kıldı manasına değil de belirtti (ta'yin etti, yükümlü kıldı) anlamındadır. Kurân-ı Kerîm'deki “ فنصف ما

⁸²⁶ Bkz. MahmudTahmaz, **el-Fıkhü'lHenefiyyi fi Sevbihî'l-Cedid**, 5 c. 2. bsk., Daru'l Kalem, Dimaşk 2009, I, 373; **el-Kâfi fi'l-Fıkhî'l-Hanefiyyi**, 3 c. 1.bsk., Daru'r Risale el-İlmiyye, Dimaşk 2013, II, 521.

⁸²⁷ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 70 (1503), 71 (1504), 77 (1511), 78 (1512); Müslim, **Sahih**, Zekât, 12 (2278), 16 (2282), 22 (2288).

⁸²⁸ Müslim, **Sahih**, Zekât, 12 (2278)

⁸²⁹ Bkz. Gavci, **el-Kâfi fi'l-Fıkhî'lHenefiyyi**, II, 522.

فرضتم – belirlediğiniz mehrin yarısını”⁸³⁰ ya da “ فرض القاضي النفقة – Hâkim, nafakayla yükümlü kıldı” örneklerinde olduğu gibidir.⁸³¹

Bir de bu konudaki hadisi şeriflerin bazısında “faraza” kelimesinin yerine “vecebe” kelimesi rivayet edilmiştir.⁸³² Örneğin: “... *Bilginiz olsun ki erkek, kadın, hür, köle, yaşlı, küçük olan her Müslüman’a fitre sadakası vermek vaciptir.*”⁸³³

İslam hukukçuları fitre sadakasını vermekle yükümlü olmak için gereken şartları şu şekilde beyan etmişler:

1. İslam: Fitre ile yükümlü olmanın ilk şartı Müslüman olma şartıdır. Dolayısıyla Müslüman olmayan kimseye fitre sadakası vacip olmaz.⁸³⁴

2. Hürriyet. Fitre ile yükümlü olmanın ikinci şartı hür (azat) olmaktır. Köle fitre vermekle yükümlü değildir. Ancak kölenin fitresini ödemekle seyidi yükümlüdür. Bu konuda kölenin kâfir ya da Müslüman olması hiç fark etmez.

3. Nisap Miktarı: Fitre sadakasında nisap miktarıyla kastedilen şey mesken, ev eşyası, binek, araba ve temel ihtiyaç maddelerinden fazla olan şeylerin kıymetinin nisaba ulaşmasıdır. Bu temel ihtiyaçlardan fazla olan şeylerin üzerinden kameri bir senenin geçmesi, o malların büyümesi ya da fazlaşması şart koşulmamakla birlikte temel ihtiyaçlardan fazla sayılan bütün eşyalar fitre nisabında hesaplanır. Bu şartın gerekliliğini sadece Hanefiler ve Zahiriler’e göredir. Bu iki grubun dışındaki üç mezhebe (Malikiler, Şafiiler ve Hanbeliler) göre, fitre sadakası hakkında rivayet edilen bütün hadislerin hiç birinde nisabın şart kaydı geçmediğinden dolayı fitrenin vacip olması için zekât konusundaki gerekli görülen nisap miktarına kadar bir mala sahip bulunma şartı fitrede aranmamaktadır. Sadece mesken, ev eşyası ve temel ihtiyaç maddelerinden başka kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler için bayram günü ve gecesinin (yirmi dört saatlik) yiyeceğinden fazlasına sahip olan her

⁸³⁰ Bakara, 2/237.

⁸³¹ Bkz. Mahmud Tahmaz, **el-Fıkhü'l-Henefiyyi fi Sevbihî'l-Cedid**, s. 374.

⁸³² Osmânî, **Dersi Tirmizî**, 4c., 3. bsk., İntişaratSiddiki, İran, II, 387.

⁸³³ Bkz. Tirmizî, **Sünen**, Zekât, 35 (674).

⁸³⁴ Bkz. Bakkar, **el-Fıkhü'l-Muyesserbi'd-Delili'l Münevver**, s. 114; Gâvcî, **el-Kâffî'l-Fıkhî'l-Henefiyyi**, II, 522.

Müslüman fitre ile mükelleftir. Ancak bir yandan fitre konusundaki bazı hadis-i şeriflerde “fitre sadakası” yerine “fitre zekâtı”⁸³⁵ sözünün geçtiğini, öte yandan da sadakanın ancak zenginliğin gereği⁸³⁶ olduğunu açıklayan rivayetleri göz önünde bulundurarak Hanefiler fitrenin vacip olması için nisabı şart koştular.⁸³⁷

4. Vakit/Zaman: Fitre yükümlülüğünün ne zaman üstlenmesinin zorunlu olacağı konusunda fakihler arasında farklı görüşler vardır. İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bir rivayette İmam Mâlik’e göre fitre ramazanın son günü güneşin batmasıyla, Hanefî mezhebine göre ise fitre yükümlülüğü Ramazan Bayramının 1. günü tan yerinin ağarmasıyla başlar. Bu görüş ayrılığının uygulamadaki sonucu, bir mükellefin ramazanın son günü güneş batımından sonra ölmesi veya bir çocuğun bayram sabahı doğması gibi nâdir durumlarda ortaya çıkar.

Resûlullah (s.a.v.) fıtır sadakasının bayram namazına kadar verilmesini emrettiğinden dolayı fakihler fitrenin bayram günü sabah vakti girdikten sonra ve namaz kılınmadan önce verilmesinin müstehap olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Dayandıkları delil, Abdullah İbn Ömer’den (r.a) nakledilen şu rivayettir: *“Hz. Peygamber (s.a.v.) fitrenin, insanlar bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretmiştir.”*⁸³⁸

Bu konudaki hadisler ve sahabe uygulamaları, bu vaktin bayramın birinci günü sabah namazıyla bayram namazı arası olduğunu göstermektedir. Ancak fakihler, yoksulun lehine olacağını düşünerek fitrenin bayramdan birkaç gün öncesinden verilebileceğini ifade ederler. Çünkü fitre bayrama ait kılınmıştır. Oruç tutmanın yasaklandığı bir günde, fitre ile yoksul Müslümanların sevinç içinde bayrama katılmaları amaçlanmıştır. Böylece fakirlerin bayram ihtiyaçlarını önceden karşılamaları, noksanlarını telâfi etmeleri sağlanmış olur.

⁸³⁵ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 70 (1503, 1504, 1506, 1507, 1509; 2095); Müslim, **Sahih**, Zekât, 4 (984).

⁸³⁶ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 18 (1426).

⁸³⁷ Bkz. Osmânî, **Dersi Tirmizî**, II, 386; Bakkar, **el-Fıkhu’lMuyesserbi’d-Delili’l Münevver**, s. 116; Gâvcî, **el-Kâffî’l-Fıkhu’l-Henefiyyi**, II, 522.

⁸³⁸ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 76 (1509); Müslim, **Sahih**, Zekât, 22-23 (2288-2289).

Bu sözün dayanağı Hz. Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledilen şu rivayettir:
“...*Halk fitır sadakasını bayramdan bir veya iki gün önce veriyordu.*”⁸³⁹

Fakihlerin çoğunluğuna göre fitrenin ödenmesinin bayramdan sonraya bırakılması mekruh olmakla birlikte yapılan ödeme genel bir sadaka olarak sayılmaktadır.

“... *Fitreyi kim namazdan önce öderse, bu makbul bir zekât olur, kim de namazdan sonra öderse, herhangi bir sadaka yerine geçer.*”⁸⁴⁰ Böylece yoksullar bununla bayram namazından çıkmadan önce ihtiyaçlarını karşılamış olurlar.

Fitre vermekle yükümlü olanların fitre almaları fakihlerin çoğunluğuna göre caiz görülmemektedir. Fıtır sadakası, kişinin bakmakla yükümlü olmadığı yoksul Müslümanlara verilir. Fıtır sadakası ve oruç fidyesini vermek durumunda olan kimsenin bunlardan doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanmaması esastır. Çünkü sadakayı bakmakla yükümlü buldukları kimselere vererek kendileri için dolaylı bir menfaat sağlamış olurlar. Dolayısıyla bir kimse fitır sadakasını kendi anası, babası, dedeleri, nineleri, çocukları, torunlarına veremez. Ayrıca eşler de birbirlerine fitre veremez. Fitrenin zimmî statüsünde olmayan gayri Müslim fakirlere de verilemeyeceğinde ittifak vardır. Zimmîler için ise İmam Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr ve Leys gibi bazı fakih müçtehitlere göre bunlara da fitre verilmez. Ancak Hanefî mezhebi görüşü, Seyyid Sâbık ve Yûsuf el-Kardâvî gibi çağdaş âlimlerin görüşüne göre fakir zimmîlere fitre verilmesinde bir mahzur yoktur. Kurân-ı Kerîm'da müellefe-i kulûba zekâtтан pay ayrıldığı,⁸⁴¹ Müslümanlarla fiilî savaş ve çekişme içinde olmayan muhaliflere iyilik yapmanın yasaklanmadığı⁸⁴² göz önünde bulundurulduğunda ikinci görüşün İslâm'ın genel ilke ve amaçlarına daha uygun olduğu söylenilebilir.

---

⁸³⁹ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 77 (1511).

⁸⁴⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Zekât, 21 (1827).

⁸⁴¹ Bkz. Tevbe, 9/60.

⁸⁴² Bkz. Mümtebine, 60/8.

3.2.8.4. FıtırSadakası Nelerden Verilir?

Hz. Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledilen rivayette: “Hz. Peygamber (s.a.v.) fıtır sadakasını 1 sâ' (ölçek) hurma ve 1 sâ' arpa olmak üzere köle, erkek, kadın, küçük ve büyüklere farz kılmış ve insanlar (bayram) namazına çıkmadan önce verilmesini emretmiştir.”⁸⁴³

Hz. Ebû Said el-Hudrî (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste ise fitre verilebilecek maddeler ve miktarları şöyle belirlenmiştir: “Biz, Resûlullah'in (s.a.v.) zamanında fıtır sadakasını yemekten (yani buğdaydan) bir sa' arpadan bir sa' hurmadan bir sa' ekit süzme yoğurttan bir sa' ve kuru üzümünden bir sa' olarak çıkarırdık.”⁸⁴⁴

Fitrenin, o dönemde Medine'de en çok tüketilen gıda maddelerinden bir sâ' miktarı olduğu hususunda kaynaklar hemen hemen ittifak halindedir. Nitekim sahabedenşöyle rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde fitreyi yiyecek maddelerinden 1 sâ' olarak verirdik. O zaman bizim yiyeceğimiz arpa, kuru üzüm, hurma ve keş (yağı alınmış peynir, süzme yoğurt) idi.”⁸⁴⁵ Ancak yiyecek maddelerinden buğdayın miktarında ihtilâf vardır. Hanefiler, buğdaydan verilecek fitre miktarının yarım sâ' olduğunu ileri sürerken diğer üç mezhep buğdayın da bir sâ' olarak verilmesi gerektiği görüşündedir.

Yukarıdaki dört cins gıda maddesi yerine kıymetleri de verilebilir. Ancak yoksullar bu maddelerin kendilerine muhtaç oldukları zaman, fitreyi kendi cinslerinden vermek daha faziletlidir.

Bu hususta şeyhu'l-İslam İbni Teymiyye şöyle demiştir: “Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) fıtır sadakasını kuru hurmadan bir sa' veya arpadan bir sa' olarak emretmesi insanların günlük yiyecekleri olması sebebiyledir. Her belde halkı fıtır sadakalarını, beş sınıftan olmasa da kendi yiyeceklerinden verirler. Âlimlerin çoğunluğuna göre

⁸⁴³ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 70 (1503), 74 (1507); Müslim, **Sahih**, Zekât, 12 (2278), 16 (2282).

⁸⁴⁴ Buhârî, **Sahih**, Zekât 73 (1506); Müslim, **Sahih**, Zekât, 18 (2284).

⁸⁴⁵ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 76 (1510).

beldesinin yiyeceğinden verir. Sahih olan görüş budur. Sadakalarda asıl olan, fakirlerle eşitlik üzere olmasıdır.”⁸⁴⁶

Şunu da belirtmeliyiz ki fitre sadakası, hemen herkesin verebilmesi için cüzi miktarda belirlenmiş bir sadakadır. Ancak Cenâb-ı Hakk’a sevgi, şükür ve muhabbetimizi ifade etmek için, bunun çok daha ötesinde ve imkânlarımızla mütenasip seviyede infaklarda bulunmaya gayret göstermemiz gerekmektedir. Çünkü:

*“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) infâk etmedikçe, birre (hayrın kemâlîne) eremezsiniz. Her ne infâk ederseniz, Allah onu hakkıyla bilir.”*⁸⁴⁷

İslam tarihi boyunca her geçen sene ramazan bayramının yaklaşmasıyla beraber İslam hukukçularının bu konudaki ihtilafları Müslüman toplumlarda yeniden alevlenmektedir. Her ne kadar İslam hukukçularının büyük bir kısmı fitre sadakasının kıymetinin para olarak verilmesini caiz görmeseler de, fitrenin asıl meşru kılınış amacı göz önünde bulundurulduğunda, sahabe ve tabiinin bu konudaki uygulamalarını iyice incelediğinde rahatlıkla bunun caiz olduğuna kanaatine varılabilir.

- a. Hz. İbn Abbas’tan (r.a.) nakledilen rivayete göre: *“Resûlullah fitreyi ... fakirlere de yiyecek bir şey olsun diye vacip kılınmıştır.”*⁸⁴⁸

Bu rivayette fitrenin vacip kılınma sebebinin asıl amacı ramazan bayramı günü fakirler ve miskinlerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve ondan sonra gelen günlerde yiyecek ve içecek şeylere muhtaç bırakılmamalarıdır. Bu amacın en kısa zamanda, en kolay ve en iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi için fitrenin o zamanın örf ve âdetine göre en iyi mal olarak görülen, kabullenilen ve alışıl gelmiş yiyecekler arasından seçilerek vacip kılınmıştır. Bu sözün dayanağı Hz. Resûlullah’ın (s.a.v.) o günkü

⁸⁴⁶ Bkz. Şeyhu’l-İslâm, *Mecmu’u’l-Fetava*, XXI, 205, ve XXII, 326.

⁸⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/92.

⁸⁴⁸ Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, *TDVİA*, İstanbul, 1996, XIII, 160-161.

şartlarda taamin “*Bu bizim en iyi (ve en üstün) malımızdır.*”⁸⁴⁹ diye belirtmiş olduğu hadisi şeriftir.

- b. Hz. Abdullah b. Ömer’den (r.a) gelen rivayette: “*Hz. Peygamber (s.a.v.) fitir sadakasını 1 sâ’ (ölçek) hurma ve 1 sâ’ arpa olmak üzere ... verilmesini emretmiştir.*”⁸⁵⁰

Bu gibi rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından fitre miktarının özellikle bir ölçek olarak belirlenmesinden o günün örf ve âdetine göre yoksulların bayram ihtiyaçlarının giderilmesi için bu miktarın yeterli görüldüğü fakir fukaraların menfaati ve maslahatının esas alınarak böyle bir karara varıldığı anlaşılabilir.

- c. Ebû Said el-Hudrî (r.a)’den rivayet edilen bir hadiste fitre verilebilecek maddeler ve miktarları şöyle belirlenir: “*Biz Peygamber devrinde fitreyi, yiyecek maddelerinden bir sâ’ olarak verirdik. O zaman bizim yiyeceğimiz arpa, kuru üzüm, hurma ve keş (yağı alınmış peynir) idi.*”⁸⁵¹

Hadis kaynaklarında Medine’de en çok tüketilen gıda maddelerinden bir sâ’ miktarı olduğu hususunda hemen hemen ittifak halindedir.

- ç. Abdullah (İbn Ömer) şöyle demiştir: “*Peygamber (s.a.v.) fitr zekâtının hurmadan bir sâ’ olarak, yahut arpadan bir sâ’ olarak verilmesini emir buyurdu.*” Abdullah İbn Ömer (r.a.): “*Müteakiben insanlar buğdaydan iki müdd’ü (yani yarım sâ’ı) bunun dengi yaptılar.*”⁸⁵²

Eğer bu hususta buğday, arpa ve hurmanın kendisi kastedilmiş olsaydı sahabelerin bu emre hiçbir şekilde aykırı davranmaması gerekirdi. Ama görüyoruz ki sahabe Resûlullah’ın (s.a.v.) emrettiği bir ölçek buğday, arpa ve hurma yerine kuru üzüm ve süzme yoğurt gibi şeylerden de fitre olarak fakirlere veriyordu. Hz.

⁸⁴⁹ Bkz. Osmânî, **Dersi Tirmizî**, s. 385.

⁸⁵⁰ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 70 (1503), 74 (1507); Müslim, **Sahih**, Zekât, 12 (2278); 16 (2282).

⁸⁵¹ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 76 (1510).

⁸⁵² Buhârî, **Sahih**, Zekât, 74 (1507).

Peygamber (s.a.v.) de sahabenin bu husustaki uygulamalarını reddetmeden kabul ediyordu.

Dolayısıyla zikrettiğimiz bu hadis-i şerifler ve sahabelerin bu emri uygulama tarzlarından şunu görebiliriz ki burada kastedilen fitre olarak verilecek şeyin kendisi değil de fakirlerin bayram günündeki ihtiyaçlarının giderilmesi düzeyinde bir ölçek ve kıymet esas alınmıştır. Böylece fakirlere de bayram sevincini yaşatabilmek amaçlanmıştır.

Buna binaen Hanefî fukahasıyla birlikte Hasani Basri,⁸⁵³ Süfyan Sevri, Ebû İshak el-Hemedani (Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî ö.127/745)⁸⁵⁴ ve imam Buhârî gibi selefi salihinden bir grup İslam hukukçusu tarafından fitrenin kıymet ve para olarak verilmesini caiz görmüşler.

- d. Hatta Ebû İshak el-Hemedani (Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî ö.127/745) selefi salihin fitre sadakasını gümüşle (yani o gün ki para birimiyle) ödediklerini nakletmektedir.⁸⁵⁵
- e. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz zamanında fitre sadakasını yarım dirhem olarak belirleyen karar çıkartmış.⁸⁵⁶
- f. Bu görüşü benimseyen İslam hukukçuları kıymetin/paranın verilmesinin caiz olduğunun delili olarak da **“Fıtır sadakasını vermekten maksat fakirlerin ihtiyaçlarını gidermek olduğunu”** söylerler.⁸⁵⁷

Günümüzde bu konuyla ilgili toplumun örf ve âdetlerinin büyük bir düzeyde değişmiş olması, buğday, arpa ve hurma gibi yiyecek malzemelerinin yemek olarak arka planda kalması ve bu yiyeceklerin en iyi mal olma vasfının günümüzde kaybedilmesinden dolayı fitrenin para olarak verilmesi kuşkusuz kabul görülmektedir. Öte yandan nakit paraların hayal edilemeyecek oranda tedavülde olması, nakit olarak daima milletin elinde bulunması, her zaman, her şartta insanların istedikleri, ihtiyaç duydukları şeyleri parayla hemen, hızlı, kolay daha uygun ve daha

⁸⁵³ Bkz. İbn Ebi Şeybe, **Müsennef**, III, 64 (68).

⁸⁵⁴ Bkz. İbn Ebi Şeybe, a.e.

⁸⁵⁵ Bkz. İbn Ebi Şeybe, a.e.

⁸⁵⁶ Bkz. İbn Ebi Şeybe, a.e.

⁸⁵⁷ Bkz. Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, II, 73; Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslâmi**, II, 909.

rahat bir şekilde elde edebilecekleri gerçeği göz önünde bulundurularak fitrenin nakit paraylaödenmesi daha evla kabul edilmektedir. Çünkü böylece fitrenin amacı olan fakirlerin aç dolaşmamaları ve onlara bayram sevincini yaşatma, nakit parayla daha güzel bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bundan dolayı Hanefî mezhebinin dışında başka Ehli Sünnet mezheplerine mensup olan çağdaş âlimlerden Mustafa Zerka, Yusuf Karadavi, Muhammed Hasan ed-Dadu eş-Şankiti gibi İslam hukukçuları da fitrenin para olarak verilmesini hem caiz hem de daha uygun olduğunu belirtmektedirler.

3.2.8.5. Fitrenin Hikmetleri ve Fakirliğin Çözümündeki Rolü

İslam dininin bütün ibadetlerinde olduğu gibi fitrede de ferdî, içtimaî, maddî ve mânevî hikmetler vardır. Fitrenin hikmeti hususunda İbn Abbas (r.a.) şöyle der: *“Resûlullah fitreyi, oruç tutanı kötü ve çirkin davranışlardan temizlesin, fakirlere de yiyecek bir şey olsun diye vacip kılmıştır....”*⁸⁵⁸ Buna binaen fitre vermenin asıl amacı bir yandan oruçlunun hata ve yanlışlarından arınarak, orucun tam ve tertemiz bir şekilde kabulüne vesile olması amaçlandıysa da öte yandan mübarek bayram gününde toplumdaki yoksullara bayram sevincini yaşatmak gibi ferdî, içtimaî, maddî ve manevi hikmetleri de barındırmaktadır. Bereket, paylaşma ve yardımlaşma iklimi yaratan, mahiyetinde sevinç ve neşe bulunan mübarek Ramazan ayının bitmesiyle gelen, bayram güneşinin doğduğu, mutluluklarla dolu olması gereken günde fakir fukaraları aç dolaşmaktan kurtarmak ve onlara bayram sevincini yaşatmaktır amaç. Bu mübarek günde yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onlara da bayram havasını tadabilmelerine vesile olmak için büyük bir dayanışma, yardımlaşma ve paylaşmada bulunma şerefine nail olmanın güzel bir örneğidir. Yani toplumdaki her ferdin refah içinde gönül rahatlığı ve mutlulukla bayram sevincini yaşayabilmesi, yoksulların ellerinden tutulması, kardeşlik bağının tezahür etmesi, rahmet ve şefkat ilkesinin amelde gösterilmesi vesilesi ile muhtaç kimselerin kısmen de olsa ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmıştır. Böylece fakir fukaralar dilencilikle aşağılanmaktan ve hor görülmekten kurtarılır ve toplumun yoksullara karşı

⁸⁵⁸ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Zekât, (1609); İbn Mâce, **Sünen**, Zekât, (1827).

yükümlülüğü yerine getirilir. Bu dayanışmayı azami seviyeye çıkarmak ve daha çok insana yardım etme zevkini verebilmek için fitre miktarı asgari ölçüde tutulmuş ve ödeme kolaylıkları sağlanmıştır.

3.3. İSLAM İKTİSADINDA YOKSULLUĞU KALDIRMAYI AMAÇLAYAN GÖNÜLLÜLÜĞE DAYALI KAYNAKLAR

3.3.1. Karz-ı Hasen

3.3.1.1. Karz-ı Hasen Kavramı

Karz(قرض) kelimesi “karaza” (كَرَّزَ) kökünden türetilmiş mastar olup “kesip koparmak, karşılık vermek” manalarındadır.⁸⁵⁹ Fıkhî bir terim olarak ise “geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç-borç verme” demektir. Bu çerçevede ödünç vermeye “ikraz” (اِقْرَاضَ), ödünç verene “mukrız” (مُقْرَضَ), ödünç alana “mustakriz” (مُسْتَقْرَضَ), ödünç almaya da “istikraz” (اِسْتَقْرَاضَ) denir. Güzel manasında olan “hasen” (حَسَنَ) sıfatıyla bağdaştırılan karz “karz-ı hasen” (قَرْضَ الْحَسَنِ) olarak hiçbir maddi çıkar olmaksızın sırf Allah’ın rızasını kazanmak ve din kardeşinin sıkıntısını gidermek amacıyla karşılıksız, beklentisiz borç vermeye denmiştir.⁸⁶⁰

Nakit para, altın, gümüş, arpa, buğday, yağ, bal, yumurta ve ceviz gibi tartılabilir, ölçülebilir ve piyasada benzeri bulunabilir şeyler arasında karz muamelesi yapılabilir. Bir kimse karzla elde ettiği şeye malik olursa, mukrıza bunun mislini vermekle mükellef bulunur. Karz dışındaki her borcu ödeme hususunda tecil (geciktirme) geçerlidir. Ancak karz muamelesinde geçerli değildir. Mukrız istediği an süresi dolmadan ikraz ettiği şeyi geri isteyebilir. Mustakrizin hemen bunu iadesi gerekir. Ödünç alınan bir malın ödenmesi misliyle olur. Kıyemîyat adı verilen ve piyasada benzeri bulunmayan veya bulunsa da ölçü ve değerce farklı olan mallar arasında karz muamelesi yapılmaz.⁸⁶¹ Karz ıstılahının, “selef” ve “deyn” ıstılahlarıyla

⁸⁵⁹Zebîdî, *Tâci'l-Arûs*, XIII, 13.

⁸⁶⁰ Emre, *Modüler İktisat Sektörüne Göre Ödünç İlişkisi (İslâm Ekonomisinde Karz-ı Hasen Örneği)*, s. 3.

⁸⁶¹ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 94-104.

da ilişkisi vardır⁸⁶² ve bazen de birbirinin yerinde kullanılmıştır.⁸⁶³ Ancak genel olarak fakihlere göre “selef”, karzdan daha genel bir manayı kapsadığı için karz, selefin bir çeşidi olarak kabul edilmiştir.⁸⁶⁴ Deyn terimi de kişinin zimmetinde sabit olan borçların genel ismi olduğundan karzdan doğan borç ödeninceye kadar karz alanın zimmetinde deyn olarak kalır. Karz-ı hasen uygulaması İslâm medeniyetinin sosyal yardımlaşma ve dayanışma, fakirleri ve borçluları görüp gözetme yöntemlerinden biridir. Zekât ve sadakalar fakirlere yönelik bir ibadettir. Bir kimse fakir, yoksul, yetim, belirli bir mal varlığına sahip veya kısmen zengin de olabilir. Ancak işyerini büyütme, ihtiyacını giderme, işyerini modernleştirme, ev alabilme, düğün yapma, işyeri açma gibi ihtiyaçlarını karşılama gibi nedenlerle borca ihtiyaç duyabilir. Bu kimselerden bazılarına zekât veya sadaka düşmeyebilir. Bu durumda karz-ı hasen devreye girerek ihtiyaç duyulan finansal destek sağlanabilmektedir.⁸⁶⁵

3.3.1.2. Kurân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Karz-ı Hasen

İslâm’da, insanın uhrevî hayatına önem verildiği gibi, dünyevi yaşamına da önem verilmiştir. Bu nedenle Kurân-ı Kerîm’in çeşitli ayetlerinde ve keza hadis-i şeriflerde insanın ekonomik faaliyeti ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁸⁶⁶ Karz ve bu kelimenin türevleri, Kurân-ı Kerîm’de on üç yerde geçmektedir.⁸⁶⁷ Ancak “karz-ı hasen”den Kurân-ı Kerîm’de altı ayette söz edilmiştir:

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabb’in, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kurân’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde

⁸⁶² Bilal Aybakan, “Selem”, TDVİA, İstanbul, XXXVI, 402-406.

⁸⁶³ Ebû İshak Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi’l-İmam eş-Şâfiî*, II, 81.

⁸⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 235.

⁸⁶⁵ Erşahin, *İslâm Medeniyetinde Yardımlaşma ve Kalkınma Aracı Olarak Karz-ı Hasen*, s. 51.

⁸⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, X, 595.

⁸⁶⁷ Bkz. Bakara 2/245; Mâide 5/12; Kehf 18/17; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kurân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."⁸⁶⁸

Kurân okumak, namaz kılmak ve zekât vermek ile birlikte "Allah'a güzel bir borç verin." (وَاقْرَأُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا) buyruğuyla karz-ı hasen emredilmiştir.

Karzın Allah'a râci olduğu ve Allah tarafından kat kat karşılığının verileceğinin taahhüt edildiği, Bakara sûresinin 245. ayetinden anlaşılmaktadır:

"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz."

Ayetteki "Allah'a borç verme" ifadesi, Allah yolunda infakta bulunma ve muhtaç olan birinin ihtiyacını giderme olarak⁸⁶⁹, "Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin" ifadesi de Allah'ın rızası umularak borç verme davranışının Allah katında çok makbul olduğu, bunun karşılığında Allah'ın taahhüdüyle uhrevî bir kazanım elde edileceği şeklinde tefsir edilmiştir.⁸⁷⁰

Bu ayet nazil olduğunda sahabilerden Ebu'd-Dahdâh'ın: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah bizden borç mu istiyor?" demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); "Evet, ey Ebû Dahdâh." dediğinde Ebû Dahdâh, Hz. Peygamber'in elini tutarak; "İçinde altı yüz hurma ağacı olan tarlamı Allah'a (onun rızasını kazanmak için) karz/borç olarak verdim." demiştir. Daha sonra tarlaya ailesini çıkarmak için gitmiş ve şöyle demiştir; "Ey eşim, bu tarladan çık. Ben içinde altı yüz hurma ağacı bulunan bu tarlayı Allah rızası için karz olarak verdim." demiştir.⁸⁷¹

⁸⁶⁸Müzzemmil, 73/20.

⁸⁶⁹Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli'Âyi'l-Kurân*, IV, 428-429.

⁸⁷⁰Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân*, II, 168.

⁸⁷¹ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, VIII, 404.

Mâidesûresinin 12. ayetinde muhatap Benî İsrail olsa da ayette zikredilen hükümler, tüm Müslümanlar için geçerli olarak tefsir edilmiştir.⁸⁷²

“Ant olsun, Allah İsrail Oğulları’ndan sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: “Sizinle beraberim. Ant olsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah’a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve ant olsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.”

Bu ayete göre, namazları kılan, zekâtı veren, elçilere inanan, fakirlere gönülden yardımda bulunan, Allah’a güzel bir borç veren (karz-ı hasen) müminlerin günahlarının silineceği haber verilmektedir.

HadidSûresi ve Tegâbünsûresindekarz-ı hasende bulunup Allah rızası için malını verenlere bu güzel davranışlarının karşılığı olarak mükâfatın Allah tarafından kat kat verileceği açıklanmaktadır:

“Kim Allah’a güzel bir borç verecek ki Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır.”⁸⁷³ “Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.”⁸⁷⁴ “Eğer siz Allah’a güzel bir borç verirseniz Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”⁸⁷⁵

Bu ayetlerde zikredildiği üzere İslam’ın erkânından namaz ve oruç ile anılması karz-ı hasenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Allah’ın rızasını umarak karz-ı hasende bulunanların Allah indinde kat kat mükâfat bulması,

⁸⁷² İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm**, III, 66.

⁸⁷³ Hadid, 57/11.

⁸⁷⁴ Hadid, 57/18.

⁸⁷⁵ Tegâbünsûresi, 64 /17.

günahlarının örtülmesi, hemen cezalandırılmaması, ve Allah'ın (c.c.) merhametine nail olunması gibi pek çok manevi kazançlara ulaşacaklarına işaret edilmektedir.

Hadislerde de karz-ı hasene çokça teşvik edilmiş, karz-ı hasen müminlerin yapabileceği iyi davranışlardan biri olarak zikredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), *“Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarında birini giderirse Allah da onun âhîret sıkıntılarında birini giderir. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır.”* gibi genel, *“Sadaka on misliyle, karz on sekiz misliyle mükâfatlandırılır.”* *“İki defa borç vermek bir kere sadaka vermek gibidir.”* gibi özel mahiyetteki hadisleriyle ödünç vermenin dinî değerine ve erdemli bir davranış oluşuna dikkat çekmiştir.⁸⁷⁶ Karz ve sadaka kavramları, birbirine yakın sayılmaktaysa da karzın, sadakadan daha faziletli kılındığı şu hadis-i şerifte belirtilmektedir:

“Enes b. Mâlik'ten naklen Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Mirâc'a çıkarıldığım gece cennetin kapısı üzerinde “Sadakaya on kat, karza ise on sekiz kat mükâfaat vardır.” ifadesini gördüm. Bunun üzerine: “Ey Cebrail! Karz neden sadakadan daha faziletlidir?” diye sordum. Dedi ki: “Dilenciler kimi zaman yanında para bulunduğu halde dilenmeyi adet edinmişlerdir. Fakat karz olarak borç isteyen ise yalnızca ihtiyaç duyduğundan ister.”⁸⁷⁷

Her Müslüman bu hükümlerin muhatabı olup bu davranışları yapabilenler, imanlarını olgunlaştırmış olacaktırlar.

Karz akdinin sıhhatli olabilmesi için, tarafların akıllı ve mümeyyiz olması, piyasada misli olan malın bulunması, karz muamelesi esnasında herhangi bir menfaatin şart koşulmaması gereklidir. Ayrıca akdin sahîh olarak kurulabilmesi için taraflar, irade beyanı ve konu olmak üzere üç aslî unsur ile birlikte in'ikad ve sıhhat şartlarının tamamlanmış olması gerekmektedir. Mal üzerine yapılan bir akit olması sebebiyle diğer malî akitlerin taraflarında aranan ehliyet şartı yanında karz işleminde karz veren açısından ehliyetin daha özel bir türü olan teberru ehliyeti de aranmaktadır. Karz akdi icap ve kabul ile kurulur. Karz alan kişinin zimmetinde sabit olan ve geri ödemesi gereken şey karz alınan şeyin emsalidir ve esasen karzın

⁸⁷⁶ Yunus Apaydın, “Karz”, **TDVİA**, İstanbul, XXIV, 520-525.

⁸⁷⁷ İbn Mâce, **Sünen**, Kitâbü's-Sadakât, 19, (2431).

cevazının piyasada emsali bulunan misli mallara tahsis edilmesinin sebebi de budur. Bu çerçevede nakit para, altın, gümüş, arpa, buğday, yağ, bal, yumurta ve ceviz gibi tartılabilir, ölçülebilir ve piyasada benzeri bulunabilir şeyler arasında karz muamelesi yapılabilir.

3.3.1.3. Fakirliğin Çözümünde Karz-ı Hasenin Rolü

Karz-ı hasen, muhtaç olan birinin ihtiyacını gidermek için sevabını ve karşılığını Allah'tan bekleyerek faizsiz borç vermektir. İslam iktisadının bir aracı olan ve İslam'ın başlangıcından itibaren yürürlükte bulunan karz-ı hasenin; yoksulluğun önlenmesi, faiz gibi haksız kazançların önüne geçilmesi, toplumsal iş birliğinin sağlanması ve bireyin sosyalleşmesi gibi pek çok işlevinin modern ekonomi enstrümanlarından olan mikro kredi uygulaması karşısında sağladığı olumlu yönleri vardır. Yoksulların maddi teminatı olmadığından sosyal sermaye olarak görülen karz-ı hasen, ihtiyaç duyulan finansın toplumsal tabana yayılarak pek çok muhtaç insanın ihtiyacının giderilmesine vesile olmaktadır. Bu aynı zamanda, fakirlere bu borçlara erişebilmeleri ve gelecekte böyle bir borç alabilmeleri için bir teşvik sağlamaktadır. Karz-ı hasen, yoksulluğun ve toplumsal eşitsizliğin giderilmesinde, ekonomik faaliyetlerin canlanmasında, bireyin içinde bulunduğu toplumda sosyalleşmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir.

3.3.2. Sadaka

3.3.2.1. Sadaka Kavramı

Sadaka (الصدقة) kelimesi sözlükte yalanın zıddı olan “(haber) gerçek olmak; doğruluk” gibi anlamlara gelen **sıdk** (الصدق) kökünden türemiştir.⁸⁷⁸ Ayrıca bir şeyi başka bir şeyle tahakkuk ettirmek, desteklemek ve güçlendirmek anlamlarına da gelmektedir. İslam'da sadaka kavramı sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yoksullara, fakir fukaraya, ihtiyaç sahiplerine gönüllü veya dinen zorunlu olarak

---

⁸⁷⁸ Bkz. Firuzabadi, **Kamusu'l-Muhit**, s. 732; Ali Duman, “Sadaka”, **TDVİA**, İstanbul, XXXV, 383-384.

yapılan yardım, karşılık beklemeden her türlü iyilik, özellikle para ve eşya gibi maddî yardımları ifade etmektedir. Sadaka sadece maddi varlıkların verilmesiyle sınırlı değildir. Tebessüm etmek, güler yüzlü ve hoşgörülü olmak, güzel sözler söylemek, iyi ve güzel davranışlarda bulunmak da sadakadır. Bu kelime Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Genel manasıyla, bazen farz bazen de nafîle her türlü maddi harcamayı kapsamakta olup maddi bir değerın ihtiyaç sahibine hediye edilmesiyle gerçekleşir. İslam kültüründe sadaka terimi yoksullukla mücadele etme anlamında da kullanılmaktadır. Çünkü sadaka tıpkı zekât gibi insanın Allah'a yakınlaşmak maksadıyla malından yapmış olduğu harcamadır. Genelde bu harcamalar gönüllü olarak yapılan harcamalardır. İbn Manzur ve Firüzabadi ise bu kelimeyi "Sadaka Allah rızası için fakirlere verdiği şeydir" diye de tanımlamışlardır.⁸⁷⁹ Yusuf Kardavi sadakayı imanla doğruluğun, âhireti tasdikın bir delili şeklinde izah etmektedir.⁸⁸⁰

Sadaka ibadeti her şeyden önce insanların doğasında bulunan paylaşma, dayanışma, yardımlaşma ve muhtaçlara maddî destek sağlamak duygusunu geliştirerek toplumdaki sosyal yaraların sarılmasına ve toplumsal barışın sağlanmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü aslında sadaka birisine iyilik yapmak ve ikramda bulunmak amacıyla gerçekleştirilen davranıştır. Sadaka verirken gösteriş ve dünyevi amaçlardan uzak durulmalıdır. Sadakaların derin bir ihlas ve samimiyetle verilmesi gerekir. İman insanı küfür ve nifaktan kurtarıp saadete erıştirdiği gibi ibadet insanı Cenab-ı Hakka yaklaştıırıp bahtiyarlar mertebesine çıkarır. Sadaka vermek ve infakta bulunmak ise insanı Allah'ın rahmeti ve mağfiretine erdirerek Rahmân'ın sevgisine vesile olur.

İnfak ve harcamada her şeyden önce, geçimi üstlenilen kişilerden başlanması, bu konudaki aslî görevin yerine getirilmesi demektir. Kendisi, ailesi, çoluk çocuğu, abisi, kardeşi, ablası, ya da akrabası ihtiyaç içinde kıvranırken başkalarına yardım etmeye kalkmak İslam'da uygun bir hareket olarak görülmemektedir. Çünkü her şeyin bir sırası, düzeni ve usulü vardır. Borcu olan birisine önce borcunu ödemek düşer. Bu farzdır. Sadaka vermek ise nafiledir. Aynı şekilde kişi kendisinin,

---

⁸⁷⁹Firüzabadi, **Kamusu'l-Muhit**, s. 732.

⁸⁸⁰Yusuf Kardavi, **Fıkhuz-Zekât**, s. 58.

hanımının ve çocuklarının ihtiyaçlarını görmezden gelerek başkalarına harcama yapmaya kalkmamalıdır. Önce geçimini üstlendiği kişilerin ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Nitekim “Sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilendir.” demek, kişinin malından çoluk çocuğuna yetecek miktarı ayırdıktan sonra, artandan çıkarıp vermesi manasına gelir. Kendisini ve ailesini ihtiyaç içinde bırakacak ölçüde elde avuçta ne varsa hepsini dağıtmak doğru değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), tövbesini tamamlamak maksadıyla bütün malını tasadduk ettiğini bildiren Kâ'b İbni Mâlik hazretlerini:

“Ey Kâ'b! Malının bir kısmını kendin için alıkoy. Böylesi senin için daha hayırlıdır!” diye uyarılmış ve onun bütün malını dağıtmasına izin vermemiştir. Allah Resûlü (s.a.v.) sadaka vermekte gözetilmesi gerekli olan sıralamayı şöyle tespit etmiştir: *“Harcamaya nefisinden başla. Artanı çoluk-çocuğuna sarf eyle. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve yakınlarına harca. Bunlardan arta kalanı da sağındaki solundaki konu komşuya ver!”*.⁸⁸¹

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) bütün malını sadaka olarak vermesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onu bundan men etmemesi ise ya bu kaidenin istisnasıdır ya da Hz. Ebû Bekir'in ve ailesinin sabr-ı cemîl ve kuvvetli bir tevekkül sahibi olmasındandır. Hz. Sıddîk'in bu özel hali, diğer ümmet fertleri için bağlayıcı bir örnek değildir. Bu hadisten çıkarılacak dersler şunlardır: Almak değil, vermek önemlidir. Sadakanın iyisi, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. İnfak ve tasadduka geçimini üstlendiklerinden başlamak gerekir. Dilenmekten ve insanlara muhtaç olmaktan sakınanları Allah arzularına kavuşturur. Onları kimseye muhtaç etmez. Kanaat ehli olup eline geçenle idare etmek, başkalarına yüzüsu döüp el avuç açmaktan çok daha şerefli bir tavidir.

---

⁸⁸¹Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 41 (2313); Nesâî, **Sünen**, Zekât, 60 (2546); Büyü, 84 (3652).

3.3.2.2. Kurân- 1 Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde Sadaka

Sadaka kavramı Kurân-ı Kerîm’de çok geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kurân-ı Kerîmde değişik anlamlarıyla beş yerde tekil,⁸⁸² sekiz ayette de çoğul⁸⁸³ şekliyle zikredilirken, sadaka verenleri öven üç ayette “mütesaddikîn, mussaddikîn” ve “mütesaddikât, mussaddikât”⁸⁸⁴ kelimeleri kullanılmıştır.

*“Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcadığınız. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.”*⁸⁸⁵

Genelde insanlar ihtiyaç duydukları bir şeye sahip olabilmek için ya onu satın alırlar ya dostları ve tanıdıklarından temin ederler ya da değerli ve hürmete şayan birini kefil sıfatında şefaatchi kılarak o şeye sahip olurlar. Öbür dünyada ise insanlar hesaba çekilecekleri ve herkes kendi haliyle meşgul olacağından bu üç imkân ve yöntemin hiçbiri işe yaramaz. Bunların tam aksine kıyamet günü insanın imdadına yetişecek ve Allah’ın huzurunda onun lehine şefaatchi olacak olan Allah rızası için dünyada harcadığı akçe, yaptığı hayırlar ve harcamalarıdır. Başka bir deyişle insanoğlu âhîret günü ancak ve ancak dünya tarlasında ektiği tohumlarının hâsılasını biçebilir.

*“Ey müminler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcadığınız. ...”*⁸⁸⁶

Bu ayeti kerîmede Yüce Allah (c.c.) bir yandan kullarına Allah yolunda fakir fukaraya sadaka vermeyi emrederken öte yandan sadaka olarak verilecek malın keyfiyetini ve hangi mallardan verileceğini bize bildirmektedir. Ama şeytan servet Allah yolunda harcanmasın diye sadaka vermekten alıkoyar. Değerli olan ve Allah yolunda harcanmaya layık olan malların muhtaçlara verilmemesi için fakirlikle korkutur. Allah ise kendi katından mağfiret (bağışlanma) ve bol nimet vaat ediyor. Hiç şüphesiz Allah’ın lütfü ve ihsanı bütün varlığı kuşatacak kadar bol ve geniştir ve

⁸⁸² Bkz. Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücâdele, 58/12.

⁸⁸³ Bkz. Bakara, 2/264, 271, 276; Tevbe, 9/58, 60, 79, 104; Mücâdele, 58/13.

⁸⁸⁴ Bkz. Yûsuf, 12/88; Ahzâb, 33/35; Hadîd, 57/18.

⁸⁸⁵ Bakara, 2/254.

⁸⁸⁶ Bakara, 2/267.

her şeyi hakkıyla bilendir.⁸⁸⁷ Dolayısıyla insan sadaka verirken, malını Allah yolunda harcarken malının azalmasından hiç endişe etmemeli. Çünkü Yüce Allah (c.c.) insanoğlunun böyle bir endişeye kapılmaması ve bu tür düşüncelerinin giderilmesi için şöyle bir vaatte bulunmuştur:

*“Allah faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır. ...”*⁸⁸⁸

Sadaka vermek malı eksiltmez. Tam aksine sadaka vermek kişiye manevi huzur sağlar. Tarih boyunca birçok insan Allah yolunda harcamanın, sadaka vermenin, ikram ve ihsanda bulunarak insanlara maddi yardım etmenin serveti azalttığını, faizin ise zenginliğe zenginlik kattığını düşünmüş ve böyle inanmıştır. Ayette bunun yanlış bir düşünce olduğu kesin bir ifade ile açıklanmaktadır. Şüphesiz ki Allah (c.c.) kendi rızası için kendi yolunda verilen sadakaları kat kat artırır ve infakta bulunanlara nice nimetler ihsan eder. Müfessirler sadakanın kat kat artmasından maksadı, sadaka verenin her şeyden önce servetinin bereketlenmesi, artması, malından hayır görmesi, sadaka sayesinde amel defterinin ecir ve sevapla dolması olarak açıklamışlar.⁸⁸⁹

Başka bir ayeti kerîmede ise konuyla ilgili şöyle buyrulmaktadır:

“O inanan kimseler ki, kazandıkları mallarında dilenenin (hakkını isteyen ve hakkını isteyemeyip) mahrum kalan ihtiyaçlının hakkı olduğunu bilirler (ve onu sahibine verirler)”.⁸⁹⁰

Burada ibadet ve ahlak alanındaki olumlu ve yapıcı davranışlarının birisi olarak insanın malında ihtiyaç sahiplerinin hakkı bulunduğunu kabullenip onu ehline ödenmesi istenmektedir.

“Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak (Allah’ın emri olduğuna inanıp, ecrini Allah’tan bekledikleri sabit bir inançla) mallarını Allah yolunda harcayanların misali, yüksekçe bir yerde (konumlanmış) güzel bir bahçenin

---

⁸⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/268.

⁸⁸⁸ Bakara, 2/276.

⁸⁸⁹ Bkz. Karaman, Hayreddin vd., **Kur’an Yolu**, I, 442.

⁸⁹⁰ Bkz. Mearic, 70/24-25.

haline benzer ki, bol yağmur alınca ekinleri iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."⁸⁹¹

Kurân-ı Kerîm'in Bakara süresinde mal ve servetini Allah yolunda harcayanların amelleri, her bir başağında yüz danesi bulunan yedi başaklı buğdaya benzetilmiştir. Allah yolunda harcanan, muhtaç kimselere sadaka olarak verilen bir liranın karşılığında Allah dilediğine yedi yüze kadar fazlasını veya kat kat fazlasını verir.⁸⁹²

Leylsûresinde günahlardan arınmak için malını hayır yolunda harcayanlar en muttaki kimseler olarak vâf edilirken bu iyiliğinin karşılığında cehennem ateşinden uzak tutulacakları vaat edilmiştir.⁸⁹³

Nisâ sûresinde sırf Allah rızasını kazanmak için yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermeyi, iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi emreden kimselere Allah (c.c.) çok büyük bir mükâfat vereceğini açıklamaktadır.⁸⁹⁴ Müfessirlerin birçoğu ayette zikri geçen "çok büyük bir mükâfat"ı cennete girmek ve Allah'ın cemalini seyretmek anlamında tefsir etmektedir.⁸⁹⁵

Başka bir ayette ise Yüce Allah (c.c.) cenneti hak edenlerin bir sıfatı olarak da infak edenleri zikretmiştir.⁸⁹⁶

*"Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya,(verdikleri) onlara kat kat (geri) ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır."*⁸⁹⁷

Allah (c.c.) kullarını ihtiyaç sahiplerine sadaka vermeye teşvik ederken bunun insan onurunu kırmayacak biçimde gerçekleştirilmesine de büyük önem vermiş ve sadaka vermenin kültürünü de insanlara öğretmiştir:

---

⁸⁹¹ Bakara, 2/265.

⁸⁹² Bkz. Bakara, 2/261.

⁸⁹³ Bkz. Leyl, 92/18.

⁸⁹⁴ Bkz, Nisâ, 4/114.

⁸⁹⁵ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Kurân-ı Kerîm Meali Alisi ve Tefsiri**, II, 129.

⁸⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/3.

⁸⁹⁷ Hadid, 57/18.

“Sadakaları açıktan verirseniz güzeldir! Fakat onları gizleyerek fakirlere verseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve bu günahlarınızın bir kısmına da kefarete(silinmesine vesile) olur. Allah yaptığımız her şeyden hakkıyla haberdardır.”⁸⁹⁸

Yardım yapılan kimseden hiçbir menfaat beklememek, yardım sebebiyle minnet altında tutmamak, incitmek, normal ve güzel bir şekilde davranmak, maddi yardımların, infak ve sadakaların Allah rızası için yapılmış olmasının kesin işaretleridir. Bu şekilde infak edenler büyük ecre nail olup korku ve üzüntüden kurtulma saadetine kavuşacaklardır.

“Ey iman edenler! Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁸⁹⁹

İnsanları, sadaka ve mali yardım yüzünden minnet altında bırakmak ve incitmeye kalkışmak, Allah’a ve âhirete iman etmeyen, başkalarına gösteriş olsun diye veya menfaat beklediği için harcama yapan kimselerin davranışlarına benzetilmiştir.

Önceki ayetlerde Allah’ın (c.c.) kabul edeceği sadaka ve harcamaların sırf Allah rızasını elde etmek için fakirlere yardım maksadıyla verilenler olduğu, bu iyiliklerin kimseyi hiçbir şekilde minnet altında bırakmadan, gönül incitecek hiçbir muamelede bulunmadan tam samimiyetle yapılması gerektiği ifade edilmektedir. İşte böyle güzel davrananlara Allah katında özel mükâfat vardır. Ayrıca korku ve üzüntüden kurtulma saadeti de bunların olacaktır.⁹⁰⁰

Konuyla ilgili hadis mecmualarında nakledildiği rivayetlere göre Allah Resülü (s.a.v.) sadakanın helâl kazançtan verilmesini, Allah’ın ancak ve ancak helâl

---

⁸⁹⁸ Bakara, 2/271.

⁸⁹⁹ Bakara, 2/264.

⁹⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/262.

malı kabul edeceğini⁹⁰¹ bildirmişlerdir. Ayrıca sadakanın maddi değeri olan mal, varlık ve para ile ilgili anlamı dışında Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olan her türlü hayırlı eylemler gibi farklı bir boyutu daha vardır. Örneğin: Allah'ı zikretmek, düşünmek, O'nu yüceltmek, Ona şükretmek,⁹⁰² iyi olan şeyleri teşvik etmek, yaymak ve kötü olan şeylere engel olmak, gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan gidermek,⁹⁰³ helâl şeyleri yapmak, helâl çalışmak, helâl yollardan kazanmak, güzel sözler söylemek, ibadet etmek için atılan bütün adımlar,⁹⁰⁴ kişinin ailesinin ihtiyaçlarını gidermesi,⁹⁰⁵ güler yüzlü ve yumuşak huylu olmak,⁹⁰⁶ iki kişi arasında adâleti uygulamak ve (karı kocanın) arasını düzeltmek,⁹⁰⁷ su içirmek, yemek yedirmek,⁹⁰⁸ bineğine binmek isteyene yardım etmek⁹⁰⁹ gibi fiiller sadakadır. Kısacası yapılan bütün iyilikler, meşru ve güzel davranışlar,⁹¹⁰ hatta ve hatta eşlerin birbirine helâl yoldan yaklaşmaları da⁹¹¹ sadaka olarak nitelendirilmiştir.

Hadis-i şeriflerin birisinde Resûlullah (s.a.v.) ümmetine sadaka vermekte acele etmeyi tavsiye ederek sadakaların alacakları tarafından reddedilecek gün gelmeden önce vermeleri hususunda onları uyarmaktadır.

*“İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi, elinde altın sadaka vermek amacıyla dolaşır duracak, fakat bunu alacak kimse bulamayacak. Birisi ona der ki: Eğer bunu dün getirseydin elbette ki kabul ederdim. Ama bugün ona (getirdiğin sadakana hiç bir) ihtiyacım kalmadı.”*⁹¹²

Resûlullah (s.a.v.) sevabı en büyük olan sadaka hakkında sorulduğunda, şöyle cevap vermişlerdir:

---

⁹⁰¹ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Zekât, 8 (1410).

⁹⁰² Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 53 (2329); 54 (2330).

⁹⁰³ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Cihad, 128 (2989).

⁹⁰⁴ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 56 (2335).

⁹⁰⁵ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 48 (2322).

⁹⁰⁶ Bkz. Tirmizî, **Sünen**, Birr, 36 (2071).

⁹⁰⁷ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 56 (2335).

⁹⁰⁸ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Nafakat, 14 (5369).

⁹⁰⁹ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 56 (2335).

⁹¹⁰ Bkz. Buhârî, **Sahih**, Edeb, 33 (6022); Müslim, **Sahih**, Zekât, 52 (2328).

⁹¹¹ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 53 (2329).

⁹¹² Buhârî, **Sahih**, Zekât 1411.

“Sıhhatli ve cimri iken, fakirlik korkusu içine düşmüş bir durumda, zengin olma hayalleri taşırken yaptığın sadakadır. Şu mal falancaya, bu mal falancaya deyip, can boğaza gelinceye kadar sadaka vermeyi erteleme. O sırada zaten malın başkasının olmuştur.”⁹¹³

Başka bir hadis-i şerifte ise sevap açısından kişinin yaptığı en hayırlı harcamanın Allah yolunda, aile fertlerine, kölelere, fakire, fukaraya, yoksullara, Allah yolunda bineğe, dost ve arkadaşlara yapılan harcamalar olduğu belirtilmiştir.⁹¹⁴

Vefat ettikten sonra devamlı olarak insana fayda sağlayan şeylerden birisinin de sadaka-i câriye olması İslam itikadında sadakanın yeri ve özel önemini göstermektedir.⁹¹⁵

“Âdemoğlu ölünce yapmakta olduğu hayırlı işleri durur. Ancak üçü müstesnadır: Sadaka-i câriye, yani kesilmeden devam eden hayır yapanların, faydalı ilim bırakanların, arkasından kendisine dua eden hayırlı bir evlâdı olan kimselerin amel defterleri kapanmaz.”⁹¹⁶

İslam hukukçuları konuyla ilgili ayet ve hadislerdeki kullanımları dikkate alarak beş tür sadakadan söz etmektedir:

1. İslâm dininin temelini oluşturan ve farz ibadetlerden birisi olan sadaka (yani zekât). Nitekim birçok ayet ve hadislerde sadaka kelimesi bu anlamıyla geçmektedir.

2. Bedenin zekâtı olarak bilinen ramazan ayının sonunda yerine getirilmesi vacip olan fitre.

3. Kişinin kendi iradesiyle üstlendiği yükümlülük anlamındaki nezir gereğince hayır yolunda yapılması vacip olan harcama (adak sebebiyle tasadduk).

⁹¹³ Buhârî, **Sahih**, Zekât, 11, (1419); Müslim, **Sahih**, Zekât, 92 (2382).

⁹¹⁴ Bkz. Müslim, **Sahih**, Zekât, 38 (2310); 39 (2311).

⁹¹⁵ Sadaka-i cariye: Öldükten sonra amel defterimize sevap yazdıran sadakadır. Cami, çeşme, yol yapmak, ağaç dikmek, faydalı ilim bırakmak vb. sadakadandır.

⁹¹⁶ Müslim, **Sahih**, Vasiyet, 25 (1631).

4. Belirli suç veya hataların telâfisi amacıyla Allah'ın hakkı olarak yerine getirilmesi farz olan fidye ve kefaretlere kapsamındaki sadakalar.

5. Gönüllü bağış olarak bilinen tetavvu' sadakası. Kişinin sırf Rabbinin rızasını gözeterek verdiği sadakadır.

İlk dört grupta yer alan sadakalar özel terimleriyle fıkıh kitapları ve eserlerinde ele alınmıştır.⁹¹⁷

3.3.2.3. Fakirliğin Çözümünde Sadakanın Rolü

İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için yeme, içme, giyinme gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyor. Herkes kendi geçimini sağlamaya kadir olmayabilir. Genelde herkesin farklı bir yapıda yaratılması, farklı yeteneklere sahip olması, fikir ve yaşam şartlarının farklılığı, gelir seviyesinin fertten ferde değişmesi, birilerinin güçlü, zengin ve varlıklı olup diğerlerinin güçsüz, fakir ve yoksul olmasından dolayı insanlar birbirleriyle yardımlaşma, paylaşma ve dayanışmaya ihtiyaç duymaktadır. İnsanlık tarihi boyunca fakirlik ve yoksulluk bütün toplumlar için gerçektende büyük sıkıntılar oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmektedir. Fakirlik insanların düşünce yeteneklerinin gelişmesinde büyük bir engel teşkil etmektedir. Rahmet ve şefkat dini olan İslam, fakirlik ve yoksulluk sorununun çözülmesi amacıyla geçimini sağlamakta zorluk çeken, darda kalan ve yardıma muhtaç olan insanlar için zenginlerin üzerine zekât gibi zorunlu; hayır, bahşiş ve sadaka gibi gönüllü sorumluluklar yüklemiş ve bazı ilkeler va'zetmiştir. İslam fakir ve yoksul kimselerin sıkıntılarını gidermeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya büyük önem vermekte; yardımlaşma, paylaşma ve dayanışmayı insanın yaratılışından itibaren sahip olduğu çok değerli haslet olarak kabul etmektedir. Hayır ve sadaka, insanın fitratında var olan bu değerli hasleti açığa çıkarır, hareke geçirir, geliştirir ve insana infak bilincini kazandırır.

Ayrıca zekât, bahşiş ve sadaka gibi maddi yardımlarda bulunmak; insanı bireycilik, cimrilik, açgözlülük, bencillik, çıkarıcılık, kibir, gaflete kapılma,

⁹¹⁷ Bkz. Ali Duman, "Sadaka", TDVİA, İstanbul 2008, XXXV, 383-384.

başkasının malına göz dikme ve mal düşkünlüğü gibi kirler, hastalıklar, kötü huylar ve kötü davranışlardan temizler. İnsana fakir, yoksul, darda kalan, ihtiyaç duyan ve zayıf düşen kimselere karşı insanlık görevini hatırlatır. Buna ilaveten insanda cömertlik, alçakgönüllülük, dayanışma, destek olma, fedakârlık yapma, infakta bulunma, iyilik, merhamet ve hayırseverlik gibi hasletleri geliştirir. Bu tür amellerle toplumun sosyal bilincini, paylaşma ve dayanışma ruhunu güçlendirmek mümkündür. Çünkü sosyal dayanışma bilincine sahip olan kişiler fakir fukarayı gözetir, yetimi barındırır ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederler. Sadakalar sayesinde ihtiyaçları karşılanan kişilerle maddidurumları iyi olanların arasında bir kaynaşma meydana gelir. Borçlu olup darda kalan ve yoksul olan insanların sayısı günden güne azalır. Böylece toplumda sosyal düzen, nizam, emniyet ve huzur sağlanır. Zenginle fakir arasındaki uçurmalar ortadan kalkar, sevgi ve saygı bağları pekişir. İslam sosyal dayanışmayı sağlamak için yardımlaşmayı teşvik eder. Hz. Esmâ'dan (r.a) rivayet edilen hadisi şerifte Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

*“İnfak et, cimrilik gösterme ki Allah da senden lütuf ve rızkını esirgemesin.”*⁹¹⁸

Duyarlı ve sorumluluklarının bilincinde olan mümin bir kimsenin Allah'ın ona lütfettiği özellikleri arasında iman ve namazdan sonra infak yer almaktadır. Ayet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde hayır ve hasenatın sevabı genellikle bire on olarak açıklanmış olmasına rağmen, Allah yolunda infakın sevabının bire yedi yüz olarak belirtilmesinin; namaz, oruç gibi başka ibadetlere nisbetle fakir fukaralara mal harcamanın daha zor ve daha ağır gelmesinden dolayı olduğu söylenebilir. Hiç kuşkusuz «Her nimetin şükürü kendi cinsindedir.» ilkesi gereği, mal, varlık ve servetin de şükürü, infak etmekle gerçekleşir.

Görüldüğü gibi İslam fakirlik probleminde hakikat gözüyle bakarak yoksulluk sorununun çözülmesi ve giderebilmesi için nafaka, zekât, fitre, kurban, adak, hayır ve sadaka gibi işe yarar gerçekçi çözümler üretmektedir. İslam dininde ibadetlerin yalnızca bireysel amaçlı değil, aynı zamanda toplumsal amaçları da kendinde barındırdığı vurgulanmalıdır. Fakirlere sadakaverilmesi ve bunun dini bir görev

---

⁹¹⁸ Müslim, **Sahih**, Zekât, 88 (2375).

olduğunu ifade edilirken İslam dininin hiçbir zaman tembellik ve gevşekliği tasvip etmediği hatırlanmalıdır.

3.3.3. Gönüllü Yardımlaşmayı Sağlayan Kuruluşlar

3.3.3.1. Vakıf Kavramı

Arapça kökenli olan “*vakıf*” kelimesi “ayakta durmak, durmak, durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelir.⁹¹⁹ Terim olarak ise “bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynı Allah Teâlâ’nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten ebediyen menetmek.” anlamına gelmiştir.⁹²⁰

Peygamber döneminde vakıf, “*sadaka*” ve “*habs/hubs*” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Ebû Hüreyre’den nakledilen hadis-i şerife göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir, ancak, devam eden sadaka (sadaka-i cariye), faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih bir evlat bırakanları kesilmez.*”⁹²¹ Hadis âlimleri, *sadaka-i cariye*yi vakıf olarak tefsir etmiş ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır. Keza Hz. Ömer’in kendisine ait bulunan Semğ hurmalığı hakkında Hz. Peygamber’e: “*Ya Resûlallah, nazarımda çok kıymetli olan bir hurma bahçesine sahip oldum. Bu hususta ne buyursanız öyle yapacağım*” demesi üzerine Hz. Peygamber, “*Bu hurmalığın aslını “hapset”, artık o satılmaz, hibe edilmez ve varis olunmaz, yalnız onun mahsulü infak edilir, yedirilir.*” buyurdu.⁹²² Böylece, ilk dönem fıkıh kitaplarında ‘vakıf’tan “habs, hubus, ahbâs, ihtibâs, tahbîs, tesbîl, sebîl” gibi kelimelerle bahsedilmiştir. Sadaka kelimesinin kullanılması durumunda, kelimeye “mevkûfe, muharreme, müebbede, câriye” gibi sıfatlar eklenerek normal sadakalardan ayırt edilmiştir.⁹²³

⁹¹⁹ İbn Manzûr, **Lisānu'l- Arab**, IX, 358-359.

⁹²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, **Fıkıh İlmî & İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü**, Hrz. Prof. Dr. Abdullah Kahraman, İstanbul, Nizamiye Akademi, 1bsk., 2016, s. 210-211.

⁹²¹ Müslim, **Sahîh**, Vasiyyet, 14 (4223).

⁹²² Nesâî, **Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ**, 10c., Darü'n-Nevadir, Dimaşk, 1. bsk, 2013, İhbâs, 3 (6398).

⁹²³ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, **TDVİA**, İstanbul 2012, XXXXII, 476.

3.3.3.2. Müslüman Toplumunda Vakıf Müessesesinin Gelişimi

Vakıf kelimesi Kurân-ı Kerîm ve hadislerde geçmemekle birlikte İslamiyet’le beraber ortaya çıkıp varlığı da ayet-i kerîme ve hadis-i şeriflere dayanmaktadır. el-Ümm’de “*Ahbas*” babında İmam-ı Şafi’î’nin: “*Benim bildiğime göre cahiliye devrinde İslamî maksat ve gaye ile vakıf hareketi olmayıp vakıf ancak İslam’la başlamıştır.*” diyerek “*ahbas*”ın (vakfın) asıl olarak İslamiyet’le beraber ortaya çıktığını ve Müslümanlara mahsus olduğunu savunmuştur. O, İslamiyet’ten önce cahiliye toplumu ve bazı milletlerde vakıf müessesesine rastlanıyorsa da tam anlamıyla hayır ve sevap amacıyla yapılan vakıfların İslamiyet’le ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁹²⁴

İslam tarihinde ilk vakfın Hz. Peygamberin inşa ettiği Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Nebevî olduğu kabul edilmiştir. Keza Hz. Peygamberimiz Medine’de ve Fedek’teki hurmalığını vakfettiği aktarılmıştır. Bu uygulama sahabelere hayati bir örnek teşkil etmiştir. Böylece bu sünnet sahabeler arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, ez-Zübeyir, Mu’az, İbn Abbas; keza ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe, Safiye ve Hz. Fatime gibi büyük sahabelerin vakıf yaptıkları bize aktarılmıştır.⁹²⁵ Sahabeden Cabir’in (r.a.): “*Ben, Muhacir ve Ensar’dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki, vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın*” dediği aktarılmıştır.⁹²⁶ İmam Malik, Harun el-Raşid huzurunda Ebû Yusuf ile habıs (vakıf) konusunda müzakeresinde Medine’de yaygın bir uygulama olduğunu vurgulamıştır.⁹²⁷ İmam Şafi’î, Mekke ve Medine’de malların çoğunun büyüklerden tevarüs edilen “*sadaka*”lardan olduğu haberini ve kendisine Hz. Ali’nin vakfından bir pay verildiği aktarmıştır.⁹²⁸

İslam toplumunun genişlemesi ve gelişmesi ile beraber vakfın da müesseseleşmesi başlamıştır. Emevî döneminde İslam toplumunun büyük bir refah

⁹²⁴ Şafiî, Muhammed b. İdris, **el-Ümm**, Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Mansure, Dar’u'l-Vefa, 1bsk., 1422/2001, V, 107.

⁹²⁵ el-Hassâf Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, **Kitâbü Ahkâmi'l-Evkâf**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1bsk., 1420/1999, s. 5-17; Muhammed Abdulhay el-Kettânî, **et-Teratibu'l-İdâriyye (Nizâmü'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye)**, 1. bsk., Beyrut, Darü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, s. 317-323.

⁹²⁶ Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi**, İstanbul, İFAV, 14bsk., 2015, s. 280.

⁹²⁷ Kettânî, **et-Teratibu'l-İdâriyye**, s. 319.

⁹²⁸ Şafiî, a.g.e., V, 110 ve 117; Kettânî, **et-Teratibu'l-İdâriyye**, s. 320.

ve servete kavuşmasıyla vakıflar da çoğalmıştır. Fakat vakfın kurumsallaşması, yani hukuki bir kurum mahiyetini kazanması Abbasi dönemde gerçekleşmiştir.⁹²⁹ Tarihi kaynaklarda İslam toplumunda vakfın müesseseseleşmesinin 706 yılında Emevî halifesi Abdülmelik oğlu Velid (670-715) tarafından, Başkent Şam'da yaptırılan “Ümeyye Camii” ile başladığı ileri sürülmüştür.⁹³⁰

Vakıf müessesesinin İslam medeniyetinde ne kadar büyük bir ehemmiyet kazanmış, içtimai ve iktisadi hayat üzerinde ne kadar derin tesirler yapmış olduğuna dair, d’Ohsson’un tahminine dayanarak Köprülü, Osmanlı’da gayri menkul servetin büyük bir kısmını vakıfların teşkil ettiğini, bunun yaklaşık dörtte üç nispetinde olduğunu; Cezayir Fransız işgali altında düştüğü esnada şehirler ve civarındaki gayri menkul ve arazilerin yarısının, Tunus arazisinin üçte birinin vakıf olduğunu; 1925’te Mısır’daki işlenen arazinin sekizde birinin vakfa ait olduğunu ileri sürmüştür.⁹³¹

Vakfın en gelişmiş dönemi Osmanlı dönemine rastlar. Bu sebeple bazı araştırmacılar Osmanlı’nın bir vakıf medeniyeti olduğunu ileri sürmüştür. Çeşitli fihrist ve akademik çalışmalara dayanarak, Öztürk, Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyılda 776, XVII. yüzyılda 1663, XIX. yüzyılda 6000, XIX yüzyılda 9000 vakıf kurulduğunu ileri sürmüştür. Türk Medeni Kanunu'nun kabul tarihi olan 1926'dan önce eski hukuka göre kurulmuş bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait bu arşivdeki vakfiyelerin toplam sayısının 29.000 civarında olduğunu kaydetmiştir. Bu rakamın kesin olmadığını, tahminlere göre Osmanlı döneminde kurulan vakıfların sayısının 35.000'in üzerinde olduğunu ileri sürer.⁹³²

3.3.3.3. Fakirliğin Çözümünde Vakfın Rolü

İslam medeniyeti tarihi boyunca vakıf çok önemli yer tutmuş ve önemli roller oynamıştır. İslam tarihinde devletin iç ve dış güvenlik, hukuk ve adâlet alanı dışında

⁹²⁹Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **Vakıflar Dergisi**, II. sayı, Ankara, 1942, s. 12-20.

⁹³⁰Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1bsk., 1983, s. 55.

⁹³¹Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **Vakıflar Dergisi**, s. 1.

⁹³²Nazif Öztürk, **“Osmanlı Döneminde Vakıflar”**, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 799.

dinî, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi sosyal hayatın çok geniş alanlarını vakıflar düzenlemiştir. Vakıfların el atmadığı bir saha bulmak neredeyse mümkün değildir.⁹³³

Osmanlı'da vakıf kültür ve geleneği pek büyük bir inkişafa mazhar olmuştur. Esat Arsebük'ün ifadesiyle: "*Vakıflar sayesinde bir kişi vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer ve içer, vakıf kitaplarından okur, bir vakıf mektebinde hocalık yapar, maaşını vakıf idaresinden alır ve öldüğü zaman vakıf bir tabuta konulup vakıf bir mezarlığa gömülürdü.*"⁹³⁴ Bu şekilde vakıflar toplum hayatında merkezi bir yer ve rol oynamıştır. Binlerce kişi çalıştırır ve diğer on binlerce hayati hizmeti sağlardı. Osmanlı'nın 18. asırda (1795), vakıf gelir hacminin devlet gelirlerinin üçte birini teşkil ettiği görülmektedir.⁹³⁵ Öztürk, Osmanlı ekonomisinin XVII. yüzyılda %15.97'sinin, XVIII. yüzyılda %26.80'inin, XIX. yüzyılda ise %15.77'sinin vakıfların elinde döndüğünü aktarmaktadır.⁹³⁶

Vakıflar üzerinde kısa bir incelemeden sonra vakıfların sosyal kalkınmadaki rolünü bu şekilde özetlememiz mümkündür:

- a) Yoksul kesimlere gıda, sağlık, eğitim ve diğer temel ihtiyaçlar ile kamusal bazı hizmetleri sağlamak.
- b) Altyapı ve yerleşimin planlanması; yollar, hastaneler, okullar, barınaklar, yerleşkeler inşa etmek.
- c) Gerek vakfın yönetiminde gerek vakfın inşa ettiği cami, medrese, aşhane gibi hayır kurumları, yahut zirai, endüstriyel ve diğer nevi üretim işletmelerinde istihdam sağlamak.
- d) Girişimcilik ve insan kaynağının geliştirmesi. Bu konuda Ahilik teşkilatı güzel bir örnektir. Ahilik, çeşitli meslek dallarında her türlü ihtiyacı sağlamada ender bir tecrübeye sahiptir.

⁹³³ Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi**, İstanbul, İFAV, 14bsk., 2015, s. 292-293.

⁹³⁴ Ahmet Akman, "**Eski Vakıflar Hukuku Bağlamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri**", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 26/2, Eylül 2018, s.197; Esat Arsebük, **Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku**, İstanbul, Tan Matbaası, 1938, s. 297-298

⁹³⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "**XVII. Asır Türk Vakıfların İktisadi Boyutu**", Vakıflar Dergisi 18. sayı, Ankara, Önder Matbaacılık, 1984, s. 13-26.

⁹³⁶ Nazif Öztürk, "**İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar**", Vakıflar Dergisi, 29. sayı, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005, s. 19.

- e) Özellikle Osmanlı'da gelişen para vakıfları ile dönemin finansal ihtiyaçlarını sağlamak.
- f) Zengin-fakir arasında uçurumun yok edilmesi ve servetin dolaşımı sağlayarak gelir dağılımının dengelenmesi.

Görüldüğü üzere vakıf, toplumun sosyal ve iktisadi kalkınmasında ve yoksulluğun azaltılmasında önemli roller oynamıştır. Fakat günümüzde etkisi oldukça azalmıştır. Bunun nedeni Müslüman toplumların son üç asırda yaşadığı gerileme ve değişimdir. Diğer taraftan sömürgecilik ve Batılılaşma rüzgârı yönetim sistemini değiştirmiş ve vakıf sistemine büyük bir darbe indirmiştir. Halil Raşid'in ifadesi ile: *“Sömürgecilik ile Evkaf'a sefalet geldi. Binlercesi kaldırıldı veya başka amaçlarla kullanıldı ve yabancı idareler tarafından yönetildi.”*⁹³⁷ Türkiye'de ise tek parti döneminde Osmanlıdan kalan vakıf, sivil toplum, gelenek ve miras bir yıkım yaşamıştır.⁹³⁸

Son dönemde İslam ülkelerinde zekât, vakıf gibi iktisadi yönleri olan dini konu ve kurumların ilgi çektiğine şahit olunmaktadır. Bugün açlık ve yoksulluk ile mücadele eden toplumların ve geri kalmış ülkelerin kalkınması için ihtiyaç duyulan altyapı, finansal kaynak, ve iş imkanlarının vakıf yolu ile temin edilmesinin yapılan birçok araştırmaya göre vakıfların imkan ve potansiyeli dahilinde olduğunu göstermiştir.⁹³⁹ Küveyt Vakıf Kurumu tarafından yapılan çalışmalar çerçevesinde, Fas, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Küveyt, Sudan, Malezya, Hindistan gibi ülkelerde vakfın güncel uygulamaları incelendikten sonra, günümüz dünyasında vakıfların geçmişteki gibi roller üstlenebileceği, fakat bunun için birçok hukuki, idari, mali düzenlemelerin yapılması gerektiği ileri sürülmektedir.⁹⁴⁰

Benzer bir şekilde vakıf üzerindeki çalışmaları ile tanınan Hindistanlı Profesör Seyyid Khalil Rashid, özellikle daha uzun dönem sömürge altında kalan

---

⁹³⁷ Seyyid Khalil Rashid, *“Certain Legal and Administrative Measures for the Revival and Better Management of AWQAF”*, Islamic Economic Studies, Vol. 19 (1), 2011, s. 18-19

⁹³⁸ Ömer Çaha, *“Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları”*, Liberal Düşünce Dergisi, 10-11 sayı, 1998. s. 25.

⁹³⁹ OECD, *How Islamic Finance Contributes to Achieving the Sustainable Development Goals*, OECD Development Co-operation Policy Papers, 30, Paris OECD Publishing, 2020, s. 18.

⁹⁴⁰ Mahmud Ahmed Mehdi, *Nizâm'ül-Vakfi't-Tatbik el-Mu'asır*, Cidde, el-Ma'had el-İslâmî'l-Suhusve't-Tedrib, 1bsk., 1423/2003, s. 131-142.

Güney ve Güneydoğu Asya ve Afrika ülkelerine yönelik yaptığı incelemede, İslam dünyası için tekrar eskisi gibi görevini ifa etme adına vakfın canlandırmasını önermektedir.⁹⁴¹

- a) Vakıfların tam sayısını, mahiyetini, değerini, gelirlerini, eşyalarını, idari yapısını ve diğer ayrıntıları tespit etmeye yönelik kapsamlı araştırmalar gerekmektedir. Vakıfların tam verileri, etkin yönetimin ön koşuludur. Ne var ki birçok ülkede birçok vakfın tespiti veya kaydı henüz yapılmamıştır.⁹⁴²
- b) Vakfın yönetimi, sadece devletin kontrolüne olmamalı, Müslüman halkın yönetime aktif bir şekilde katılması gerekir. Hükümet, halk, menfaat sahipleri ve mütevelliler arasında bir tür idari yetki paylaşımı ideal bir karışım olabilir.⁹⁴³
- c) Sömürge sürecinde aile hukuku ve bununla beraber aile vakıfları da zarar görmüştür. Aile vakıflarının tekrar gözden geçirilmesi ve canlandırılması gerekmektedir. Aile vakıfları, ilk vakıf uygulamalarında mevcuttur.⁹⁴⁴
- d) Çabaların ve vakıf gelirlerin davalarda israf edilmesine karşı hikmetli bir yol bulunmalıdır. Bu tür davaların halledilmesi için özel mahkeme kurulmalıdır.⁹⁴⁵
- e) Vakıflara yönelik yapılan ihlallerin çözülmesi için idari model geliştirilmelidir.⁹⁴⁶
- f) İhmal edilen vakıfların acilen geliştirilmeli ve gereken yatırım yapılmalı, bunun için gerçekçi bir strateji uygulanmalıdır.⁹⁴⁷

---

⁹⁴¹ Seyyid Khalil Rashid, "Certain Legal and Administrative Measures for the Revival and Better Management of AWQAF", Islamic Economic Studies, s. 1-34.

⁹⁴² A.g.e., s. 3

⁹⁴³ A.g.e., s. 15.

⁹⁴⁴ A.g.e., s. 17-18.

⁹⁴⁵ Seyyid Khalil Rashid, "Certain Legal and Administrative Measures for the Revival and Better Management of AWQAF", Islamic Economic Studies, s. 22-24.

⁹⁴⁶ A.g.e., s. 26-27.

⁹⁴⁷ A.g.e., s. 28-31.

3.3.4. Dernekler

3.3.4. 1. Dernek Olgusu

Bugünlerde dernekler toplum içerisinde sosyal dayanışmanın en yaygın tezahür biçimidir. Dernek, kelime olarak: “derlemek, toplamak, devşirmek” anlamlarına gelen “der-mek” kökünden türetilmiştir. “1. Toplantı, düğün; 2. Pazar veya panayır kurulan gün; ve 3. Belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk, cemiyet” anlamlarına kullanılmaktadır.⁹⁴⁸ Osmanlının son döneminde yazılan Kamus-i Türki’de ‘dernek’e: 1. Eğlence için vaki olan toplanma, cemiyet; 2. Düğün, velime; 3. Davul ve zurna ile oynanılan adi raks ve balo, gibi anlamlara verilmiştir.⁹⁴⁹ Bugünlerde yaygın olarak “dernek”; cemiyet ve benzer görüşleri paylaşan insanlarla bir araya gelerek kendi varlığını sürdürmek ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulan örgütlenme biçimi olarak anlaşılır. Hukuki olarak Dernekler Kanunu’nda dernekler: “Gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları.” olarak tanımlanmıştır.⁹⁵⁰

Dernek ve sivil toplum kuruluşu kavramı ve tarihi gelişimi Batı ve Batı’nın modernliği ile özdeşleşmiştir. Geleneksel Müslüman toplumlarında derneğin işlevini, sosyal dayanışmayı cemaat, tarikat ve zaviye gibi kurumlar üstlenmiştir. Bu benzerliklerle beraber, aslında iki olgu arasında sosyal arka plan ve tarihi gelişim açısından farklılıklar arz etmektedir. Celalettin Çelik, Ali Bulaç’ın görüşünü alıntılıyarak bu farkı: “Bizdeki sivil toplumun çerçevesini din belirlediği için, etkili olan organizasyonlar dini cemaatler, tarikatlar, vakıflar, tekkeler, zaviyeler, dergahlar ve ahi teşkilatları olmuştur. Oysa Batı’da sınıflı bir toplum yapısında ortaya çıkan sivil toplum, burjuva sınıfının kendine alan açma çabasıyla karakterize olmuş, sınıf bilincine dayalı bir oluşumdur. Batılı sivil toplum Hristiyanlığın dışında seküler bir

---

⁹⁴⁸ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Hrz. İsmail Parlatır vd., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 8bsk., 1988, 564-565.

⁹⁴⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Darsaadet, İkdam Matbaası, 1317, s. 640.

⁹⁵⁰ **TMK** (Türk Medeni Kanunu), Madde 56.

nitelik taşıırken, bizde dinden bağımsız değildir.” diye belirtmektedir.⁹⁵¹ Lütü Sunar ise aktör olarak Müslüman toplumlarında sivil toplum kuruluşunun görevini iki kesimin, “ulema ve esnaf”ın temsil ettiğini ileri sürmüştür.⁹⁵²

3.3.4.2. Derneğin Gelişimi ve Yüklendiği İşlev ve Amaçlar

Türkiye’de dernekler 20’inci yüzyılın başından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Bu dernekleşme ve dernekçiliğin gelişimi daha çok 19. ve 20’inci yüzyılda yaşanan gelişmelerin sonucudur. Dernekler hukukuna ilişkin ilk düzenlemelere Fransız Dernekler Kanunundan esinlenerek hazırlanan 1909 tarihli Cemiyetler Kanununda yer verilmiştir. Cemiyetler kanunuyla: İzciler Ocağı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Ocağı, Türk Yurdu Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Sanatkar Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Donanma Cemiyeti gibi pek çok cemiyet kurulmuş ve bazıları günümüze kadar varlıklarını sürdürölmüştür.⁹⁵³

Bugün Türkiye’de dernekler, sivil toplum alanında ve STK’lar içinde en büyük paya sahiptir. Sivil toplum hareketi çerçevesinde değerlendirilen dernekler ve dernekleşmelerin, tarihi gelişiminde çalkantılı inişli çıkışlı bir yol izlediği görölmektedir. İslam medeniyetinde sivil toplumun biçimi olarak kabul edilen vakıf kültürü ve geleneği Osmanlı döneminde büyük inkişafı haiz ve muazzam bir şekilde gelişmişti. Osmanlının son döneminde sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü bu başarı gerilemiş ve yozlaşmıştır.⁹⁵⁴ Fakat yine de toplumdaki önemli payını korumuştur. Daha önce bahsettiği gibi Medeni Kanunu’nun uygulamasından önce kayıtlarda 29 bin vakıf bulunmakta ve bu kaydın dışında kalan önemli sayıda vakıfların olduğu tahmin edilmektedir. Cumhuriyetin ilk döneminde bu miras yıkıma uğramış ve ancak çok partili dönem ile yeniden yeşermeye başlamıştır. 1980 Darbesinin akabinde yine devletin karşısında konumlandırılan sivil toplum anlayışı,

⁹⁵¹ Celaleddin Çelik, “Sivil Toplum ve Siyaset Etkileşiminde Dini Gruplar”, Kurân ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhep ve Dini Gruplar Arası İlişkiler), Ed. Hayati Hökelekli -Vejdi Bilgin, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, s. 531.

⁹⁵² Lütü Sunar, **Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları-1: Türkiye’de İslâmi STK’ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi**, İstanbul, İlke Yayınları, 2018, s.39.

⁹⁵³ Kalkınma Bakanlığı, **Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, Kalkınma Bakanlığı, 2018, s.27.

⁹⁵⁴ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **Vakıflar Dergisi**, s. 32.

darbenin etkisinin azalması ile beraber yeniden bir canlılık kazanmıştır. Türkiye’de STK’ların %56’dan fazlası 1980’den sonra kurulmuştur. Bugüne kadar STK’lar güç kazanarak sosyal değişimin etkili aktörlerinden biri haline gelmiştir.⁹⁵⁵

Bu dönüşümlerle ilişkin olarak Lütfi Sunar, Osmanlı’dan devam edegelen din eksenli sivil toplumun kurumsallaşması bağlamında İslami STK’ların geçirdiği dönüşüm üzerinde çeşitli tahliller yapmıştır. Ona göre bu dönüşüm tarihsel olarak dört döneme ayrılır:

a) 1924-1950 yılları arasında yaşanan örgütsel olmayan İslami sivil gruplar dönemi.

b) 1950-1980 arasında cemaatsel oluşumlar ve temsil mekanizmaları dönemi.

c) 1980-2000 arasında ideolojik ve siyasal dönüşümün zemini olarak girişimci İslami sivil kuruluşlar dönemi.

d) 2000 sonrası İslami sivil kuruluşlarda bir formelleşme ve odaklaşma dönemi.⁹⁵⁶

Pratik ve sosyolojik olarak da bu dönüşümün yönünü 11 maddede sıralamaktadır:⁹⁵⁷

1) Geleneksel enformel kurumsal yapılardan kurumsallaşmış formel yapılara,
2) Faaliyet biçimlerinde İslam bilinçlendirme faaliyetlerinden toplumu bilgilendirmeye,

3) Dışa dönük yeni kamusal temsil biçimlerinin ortaya çıkışı,

4) Yerel toplumsal ilişkilerden uluslararası ilişki ağlarının kurulması,

5) Geleneksel ve içsel mali kaynaklardan yeni dışsal fonlara açılım,

---

⁹⁵⁵ Bkz. Murat Şah, **Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, Yayınlanmamış Denetçilik Tezi, Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008, s. 11-12.

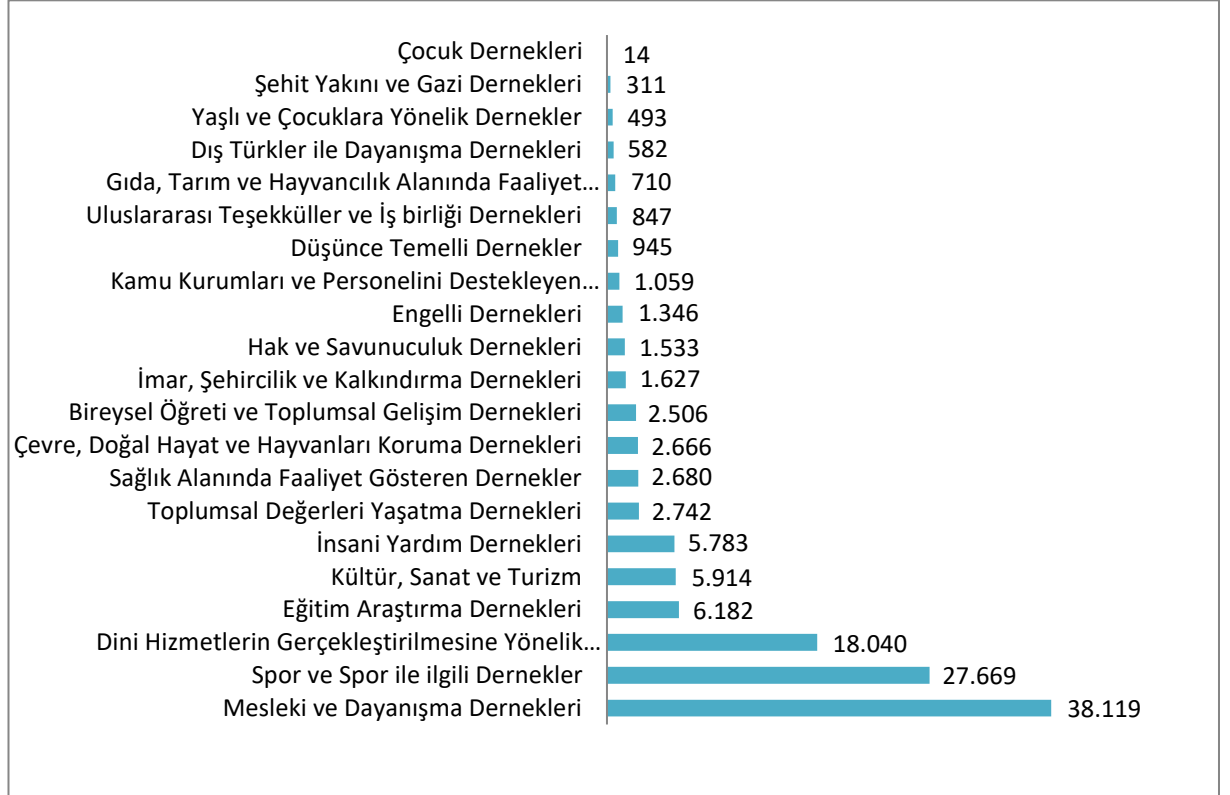
⁹⁵⁶ Lütfi Sunar, **Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları-1: Türkiye’de İslâmi STK’ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi**, s. 56-58

⁹⁵⁷ Lütfi Sunar, **Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları-1: Türkiye’de İslâmi STK’ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi**, s. 59-75.

- 6) Cemaatsel temelli gönüllü ilişkilerden profesyonel örgütsel yapılara,
- 7) Toplumsal hizmette uzmanlaşmış kuruluşlara,
- 8) Adanmış cemaat insanından eğitimli cemiyet insanına;
- 9) Kadınların artan katılımı,
- 10) Kapalı mekanlardan açık kamusal mekânlara,
- 11) Devlete rakip bir konumdan, devlete yardımcı konumuna.

3.3.4.3. Fakirliğin Çözümünde Derneğin Rolü

Dernekler çeşitli faaliyetler için kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Dernekler Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre çalışma ve amaçlarına göre dernekler şu şekilde tasnif edilmektedir:

Grafik (1) – Faaliyetlerine Göre Derneklerin Sayısı (Haziran, 2022)

Kaynak: Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü⁹⁵⁸

Derneklerin iktisadi katkıları ilk etapta yaptığı hayır hizmetleri üzerinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda derneklerin yaptığı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

- a) Altyapı yardımlar: Su kuyusu, okul inşaatı, ibadethane inşaatı, vb.
- b) Ayni yardımlar: Gıda; yiyecek, içecek. Giyim, elbiseler. Eğitim; okul malzemeleri. Sağlık: hizmet, yardım vb.
- c) Ekonomik yardımlar: Hayvancılık, tarım, üretim işletmeleri.
- d) Mali destekler: Krediler, hibeler vb.
- e) Meslek edinme eğitimi programları: Meslek kursları, kişisel gelişim vb.

Murat Şah'a göre derneklerin gelir dağılımının sağlanarak yoksulluğun azaltılmasına yönelik yaptıkları harcamalar 2006 yılında 392.095.384 YTL'dir. Devletin sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları vasıtasıyla 2006 yılında yaptığı harcamalar 1.389.547.995 YTL'dir. Derneklerin gelir dağılımının düzeltilmesine yönelik yaptığı harcamaların devletin sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları vasıtasıyla yaptığı harcamalara oranı % 28.21'dir.⁹⁵⁹

Türkiye'de 2006 yılında derneklerin finansal büyüklüğü 19,159,425,340.60 YTL'dir. Bu da 2006 GSMH'nin % 3.32'sine tekabül etmektedir. Bu da önemli bir pay olarak değerlendirilmektedir. Bu veriler derneklerin iktisadi işletmelerini kapsamamaktadır. Bu işletmelerin tespit edilip verilere eklenmesiyle derneklerin GSMH içerisindeki payı daha da artacaktır.⁹⁶⁰

Yıl	Aktif (Pasif) ve Giderler (Gelirler) Toplamı	Dernek Sayısı	GSMH (YTL)	Derneklerin Finansal Büy. /GSMH
2004	245,928,810,167.97 TL	5014	428,932,000,000.00	-

⁹⁵⁸ <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi#>, erişim tarihi: 1.06.2022.

⁹⁵⁹Murat Şah, **Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, s. 98.

⁹⁶⁰Murat Şah, **a.g.e.**,s. 19-20, ve 95.

2005	575,749,716,377.01 TL	55840	486,401,000,000.00	-
2006	19,159,425,340,60 TL	51407	575,783,000,000.00	% 3.3275

Tablo – (1) **Derneklerin Finansal Büyüklüğü**

Kaynak: Dernekler Dairesi Başkanlığı (11.09.2007)⁹⁶¹

Derneklerin önemli diğer katkısı da istihdamdır. Bu istihdam gerek kendi bünyesinde gerek işlettiği kuruluş, tesis ve işletmelerde gerçekleşmektedir. 2006 yılında derneklerde ücretli tam zamanlı ile ücretli yarım zamanlı ve ücretli proje zamanlı çalışan personelin (29 bin 896), Türkiye ekonomisindeki istihdam (22 milyon 330 bin) içerisindeki payı yüzde 0,13 düzeyinde. Gönüllü tam zamanlı ile gönüllü yarım zamanlı ve gönüllü proje zamanlı çalışan personelin (27 bin 905) Türkiye ekonomisindeki istihdam (22 milyon 330 bin) içerisindeki payı yüzde 0,12 iken ücretli çalışan personel ile gönüllü çalışan personelin toplamının (57 bin 801) istihdam içerisindeki payı yüzde 0,25 civarındadır. Toplam istihdam içerisindeki payları ise yıllar itibariyle % 0,23, % 0,28, % 0,25'tir. Bu da derneklere ait iktisadi işletmeleri kapsamamaktadır.⁹⁶²

Dernekler kültür, sanat, spor, eğitim ve araştırma, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, ekonomik sosyal ve toplumsal kalkınmaya yönelik faaliyetler ile hukuk, insan hakları ve politikaya yönelik faaliyetleriyle ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadırlar. Bu kapsamda dernekler tarafından 2004'te yapılan harcama toplamı 1.131.493.554.962.30 YTL, 2005'te 29.817.656.276,86 TL, 2006 yılında ise yapılan harcama toplamı 526.255.741,91 YTL'dir, GSMH'ye oranı % 0,0913'tür.⁹⁶³

Ülkelerin kalkınma çabalarında kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi gün geçtikçe artmakta, ulusal ve uluslararası kaynakların harekete geçirilmesinde, katılımcılığın artırılmasında sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri giderek yaygınlaşmaktadır. Uluslararası yardımları sağlayan kuruluşlar, fonlarının kullanılmasında sivil toplum örgütleri vasıtasıyla projelerin yürütülmesini talep etmektedirler. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

⁹⁶¹ Murat Şah, **a.g.e.**, s. 19.

⁹⁶² Murat Şah, **Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, s. 72.

⁹⁶³ Murat Şah, **a.g.e.**, s. 91-93.

(UNDP), bölgesel ve ülke programları ile gelişmekte olan ülkelerin, ulusal ve sivil toplum kuruluşlarının deneyimlerinden yararlanır. UNDP'nin desteklediği projelerin yüzde 75'i yerel örgütler tarafından yürütölmektedir.⁹⁶⁴ Türkiye'de son yıllarda sağlık, eğitim, beslenme, kadınların statüsünün yükseltilmesi, çocuk sağlığının iyileştirilmesi, toplum katılımı ve afetlere hazırlıklı olma konularında yürütölen toplumsal gelişme projelerinin birçoğu merkezî devlet ve onun yerel uzantıları olan "mahallî idareler", belediyeler ve sivil toplumun organları olan STK'lar tarafından ortaklaşa üstlenilmiş durumdadır. Bu yeni bir uygulamadır ve Birleşmiş Milletler ve Küresel Sivil Toplum Kuruluşları öncülüğünde yapılan çalışmalarla önü açılmıştır.⁹⁶⁵

Enflasyonun önlenmesinde de derneklerin etkisi vardır. Bu konuda dernekler çeşitli sektörlerde ortaya çıkan fiyat artışlarına yönelik tepkilerini ortaya koyabilmekte, sosyal sorumluluk bilinciyle kamuoyu oluşturmaktadır. Bazen de ortaya çıkan fiyat artışlarını engellemek için dava açmak suretiyle baskı unsuru olabilmektedir. Bu şekilde dernekler fiyat artışlarını kontrol altında tutma fonksiyonu icra edebilmektedir.⁹⁶⁶

Son olarak kalkınmanın sadece ekonomi ile ilgili olmadığı dikkate alındığında, derneklerin dini, ilmi, sosyal ve kişisel gelişim eğitimleri, kalkınmanın çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında dernekler toplumsal sorunlara yönelik toplumun farkındalığı artırmakta, toplumun dayanışması ve hayırseverliğinin geliştirilmesine de katkıda bulunmaktadır.

---

⁹⁶⁴ Ali Yılmaz Gündüz ve Mehmet Kaya, "Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşların Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 10.sayı, Mayıs 2014, s. 155.

⁹⁶⁵ Ali Yılmaz Gündüz ve Mehmet Kaya, a.g.e., s. 160.

⁹⁶⁶ Murat Şah, **Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, s. 79-80.

SONUÇ

İslam hayata bir bütün olarak bakar ve hayatın her alanını düzenler. Dolayısıyla İslam'ın iktisadi hayata müdahale etmemesi düşünülemez. Temel kaynaklar Kurân-ı Kerîm ve sünnette iktisadi konulara çokça yer verilmiş, fıkıh ve tefsir gibi İslami ilimlerde büyük bir külliyat oluşturulmuştur. İslam iktisadının temel mantığı sınırlı kaynakları israf etmeden etkili biçimde kullanabilmek, kaynakları çoğaltmak, gelir dağılımında adaleti gözetmek, herkesin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamını sürdürebileceği, toplum fertlerinin birbirleriyle dayanışma içinde oldukları bir ortam oluşturmaktır. Çünkü mülk Allah'ındır, maddi değerler insanoğluna emanet olarak verilmiştir. Bu emanetin en iyi şekilde korunması gerekli şartlarda Allah'ın kullarıyla paylaşması ve geliştirerek sonraki nesillere aktarılması gerekmektedir.

Dünyada yaşanan ekonomik problemlerin temelinde kaynakların yetersizliği değil, dengesiz kullanımı yatmaktadır. İslam dışı ekonomi teorilerinin yetersiz kaldığı, sorunları çözemediği, insanı birbirinin kurdu haline getirdiği, güçlüyü daha da güçlendirdiği, zayıfı ise daha da ezdiği açıktır. Çünkü temel mantık rekabet üzerine kurulmuştur. Kaynaklar bol olduğunda rekabet, ekonomik yarışta kalırken kaynaklar azaldığında ise çatışmaya ve toplumsal kaosa evirilmektedir. Nitekim dünyanın en zengin % 10 ile geri kalan %90'ının mal varlıkları arasındaki uçurum her geçen gün artmaktadır. Adaletin tahakkuku, yoksulluğun azaltılması ve insanlığın ilerlemesi için gerekli tüm koşullar mevcutken ekonomik dengeler bozulmaya devam etmektedir. Dünya Ekonomi Forumu Başkanının itirafına göre: Bugün bizim için tek bir seçeneğin kaldığı bir son noktaya varmış durumundayız. Ya kökten değişime gitmeliyiz ya da sefalet içinde sürekli çöküşle karşı karşıya kalmalıyız.⁹⁶⁷

Ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm arayışının kaçınılmaz olduğu günümüzde İslam iktisat anlayışı bir alternatif olarak görülebilir. Çünkü:

1) İslam iktisadı vahye dayanan, ilahi köken ve kaynağa sahip, ahlaki ilkeleri bulunan bir sistemdir. Dünyevi amaçlarla birlikte kutsal ve manevi yönleri de

⁹⁶⁷Osmânî, *Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'iŞeriatî'l- İslâmiyye*, s. 91.

bulunmaktadır. Amaç kadar amaca götüren yolların da meşru olmasını önemser. İslam özel mülkiyeti ve ekonomik faaliyet özgürlüğünü meşru kabul etmiş, ancak bunun için bireyin ve toplumun çıkarlarını dikkate alarak belli bir çerçeve içerisinde bazı kısıtlamalar koymuştur. Mevcut ekonomi sistemler gibi sadece fikri üretimin ürünü olup denemelerdeki birtakım hatalar neticesinde ortaya çıkan bir iktisat sistemi değildir.

2) İslam ekonomisi iktisadi aktivitelerin bütün detaylarına kadar gerçekçi ve uygulanabilirdir. İslam iktisadının gerçekçiliği İslam hukukunun evrene, hayata, topluma ve insanlığa farklı ve gerçekçi bakışından kaynaklanmaktadır.

3) İslam iktisadı, bireysel ve toplumsal çıkarlar arasında sağlam denge kuran bir sistemdir. İslam'ın öngördüğü bazı ekonomik uygulamalar, malın toplum içinde daha dengeli dağılmasını, fertlerin çıkarlarını korumayı, toplumsal dayanışmayı sağlarken yoksulluk ve fakirlikle mücadelede ve bunları yok etmede önemli rol oynar. İslam malı hiçbir zaman her halükarda ulaşılması gereken bir amaç olarak görmez. Mal, insanların onurlu bir şekilde yaşayabilmeleri, yaratılış amaçları olan dünyayı imar sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için bir araçtır. O yüzden karşılıklı rıza olsa bile ribave tefecilik gibi emek sarf etmeden kazanılan, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapan, toplum fertleri arasında uyum ve dayanışmayı yok eden uygulamalara karşıdır.

4). İslam iktisadında dünya geçici olarak değerlendirilir. Dünya ahiretin tarlası olması bakımından önemli ve değerlidir. Bu bakımdan cehennem azabından kurtulabilmek ve ahireti kazanabilmek tamamen dünyada yaşanan hayata bağlıdır. İnsan ise kendisi, canlı cansız tüm varlıkları kapsayan çevresi ve Allah'la ilişkisi üzerinden hesaba çekilecektir.

5) İslam iktisadı serbest piyasayı ön görür ancak fırsatçılığa, ihtikâra karşıdır. Malın bir zümrenin elinde dolaşır hale gelmesini önlemeye çalışır. Fakirliği arzulanan değil yok edilmesi gereken toplumsal bir olgu olarak görür. Bunun için çalışmayı, üretmeyi, üretilen malın ticaret yoluyla dolaşıma sokulmasını teşvik ederken dilencilik, başkalarının sırtından geçinmeyi zemmeder.

6) İslam iktisadı, toplumda yoksul kesimin gözetilmesi, zenginlerin mallarının bir nevi kontrol altına alınabilmesi için zekât gibi zorunlu, sadaka gibi gönüllü mali ibadetler getirmiştir. Zekât ve sadaka bir taraftan Allah'ın rızası için yerine getirilen bir ibadetken diğer taraftan sosyal yapıyı güçlendirmek, ekonomik hayatı canlandırmak, zenginle fakir arasında iyi ilişkiler geliştirmek gibi roller de ifa eder. Aynı zamanda toplumdaki sosyal dayanışma ruhunu yaşatıp dara düşen insanların maddi derterine büyük oranda derman olur. Zekât ve sadaka sayesinde varlıklı kesimlerden yoksullara doğru mal transferi gibi karşılıklı sevgi ve saygı akışı da sağlanır. Günümüzde Müslümanlar infak ruhuna ve paylaşım ahlakını sahiplenerek, israfın önüne geçerek, zekâtı hakkıyla ödeyerek, sadakamı önemsedikleri zaman İslam âleminde yoksul da kalmaz fakir de.

7) İslam iktisadında mehir, evlenen kadınlara mali bir güvence sağlar. Kadın dilediği gibi bu sermayeyi kullanabilir. Mehir, boşama hakkının kötüye kullanılmamasına ve ailenin uzun ömürlü olmasına neden olurken boşanma sonrasında ise kadının bir müddet geçinmesine imkân sağlar.

8) Nafaka, aile hukuku ilişkisinden doğan aile fertlerinin harcamaları, mali istekler ve ihtiyaçların giderilmesini katkıda bulunan önemli bir vasıta ve aile bireylerine maddi güvence sağlamaktadır.

9) Fitre, mübarek bayram gününde yoksullara bayram sevincini yaşatmak gibi ferdî, içtimaî, maddî ve manevî hikmetleri barındıran, insanlar arasında kardeşlikbağını tezahür ettiren, rahmet ve şefkat ilkesini amelde gösteren, toplum içinde saygı ve sevgi temelli huzur iklimini oluşturan mali bir ibadettir. Zengin-fakir her Müslüman fitre ödediği için dayanışma ruhu toplumun geline yansır.

10) Bazı suç ve günahlara fidye ve kefaret olarak diyet, köle azat etme, kurban kesme, fakirleri doyurma, giydirme ve sadaka verme gibi bireysel değil deyoksul kesimleri gözetecek şekilde maddi cezaların tayin edilmesi İslam'ın yoksulluğu ortadan kaldırmak için her fırsatı gözettiğinin en büyük göstergelerindendir. İşlenen bir kusur ve günahın dünyevi cezası veya telafisi olarak fidye ve kefaret şeklinde maddi cezaların tayin edilmesi İslam'ın yoksullukla

mücadeleye ne kadar önem verdiğini ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için her fırsatı gözettiğini göstermektedir.

11) Dul kalan kadınların ve yetim çocukların maddi hakları miras hukuku ile korunmaktadır. İslam miras hukuku malın heba edilmeden gelecek nesillere aktarılmasını sağlarken aynı şekilde malı varisler arasında adaletli bir şekilde dağıtarak sosyal adalet ve refahın sağlanmasında rol oynayan önemli kural ve kurumlardan biridir.

12) Karz-ı hasen, yoksulluğun önlenmesi, faiz gibi haksız kazançların önüne geçilmesi, toplumsal iş birliğinin sağlanması, ihtiyaç duyulan finans kaynaklarının toplumsal tabana yayılarak muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesine vesile olmaktadır. Böylece zengin kesimden fakir kesime sermaye akışı ile bir taraftan toplumsal dayanışma güçlendirilirken diğer taraftan yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi hem de üretime katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

13) Vakıf müesseseleri özellikle Müslüman toplulukların iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda gelişimini sağlayan en önemli kurumlarından. Yoksul kesimlerin gıda, sağlık, eğitim ve diğer temel ihtiyaçları karşılanırken camiler, yollar, hastaneler, okullar, meskenler inşa edilerek tüm topluma kamu hizmetleri sunulmaktadır. Ayrıca vakıflar aracılığıyla yerleşim yerlerinin planlanması, altyapı sorunlarının halledilmesi ve insan kaynaklarının geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır.

İslam iktisat anlayışı tam olarak uygulandığında Ömer b. Abdülaziz döneminde olduğu gibi toplumun maddi sıkıntıları gidermek ve müreffeh bir toplum vücuda getirmek mümkün olacaktır. Görüldüğü gibi İslam, zikri geçen işlemlerle toplumdaki yoksulluğun kaldırılması için gerçekçi çözüm önerileri sunmaktadır. Günümüzde insanlık hak ve adalet üzere tesis edilmiş bir ekonomik sisteme ihtiyaç duymaktadır. Bu ekonomik sistemde fertler Allah'tan korkar, haksızlık yapmaktan çekinir, fakirlerin haklarını korur, malı amaç değil araç olarak görür, biriktirip piyasadan çekmez, tersine tedavülde kalmasını herkesin bundan istifade etmesini sağlar, ihtiyaca göre üretir, adaletle dağıtır, çevreye ve tabiata zarar

vermez. İşte bütün bunlar İslam iktisat sisteminin önerileridir ve İslam iktisat sistemi, ekonomik krizlerden çıkışın anahtarıdır.

Bütün bu aktarılanlara binaen şu önerilerde bulunulabilir:

1) Yoksulluğun giderilmesi için insanların iktisadi faaliyetlerinde ve bütün davranışlarında israfa gitmeden, cimrilik yapmadan tutumlu ve orta yollu olmaları gerekmektedir. Görevlerini yerine getirirken adaletli davranmalı, muhataplarına karşı ahlaklı ve erdemli olmaları; zulüm, hile, yalan ve haksızlık gibi kötü davranışlardan uzak durmaları gerekmektedir.

2) Yoksulluğun giderilmesi için insanların İslam iktisat bilinci ve farkındalığı güçlendirilmeli. Hz. Ömer'in yaptığı gibi tacirler ve iktisatçılar eğitime tabi tutulmalı. Özellikle iş insanlarıyla ilmi konferanslar, sohbetler ve kısa zamanlı dersler yapılmalı. Bilgilendirme amacıyla ilgili konular cuma hutbelerinde anlatılmalı. Dergi ve gazetelerde konuyla ilgili makaleler, aydınlatıcı yazılar yazılmalıdır.

3) Tez içeriğinde bulunan alt başlıklarla ilgili daha geniş yeni araştırmalar yapılmalı yeni tezler yazılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kurân-ı Kerîm

- Abdul Mannan**, Muhammad, *İslam Ekonomisi*, çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul 1973.
- Abdulbâki**, Muhammed Fu'âd, *Mu'cemu'l-Müfehresli'l-Elfazî'l-Kurân*, thk. Muhammed SaidLehham, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 2015.
- Abdülhamîd**, Muhammed Muhyiddin, *el-Ahvâlü's-Şahşiyeyfi's-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, y.y.y., Beyrut 1984.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, thk. Şuayb el-Arnâvut, ÂdîlMurşid vd., 1. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- Akar**, Muhlis ve Ercan Eser, *Zekâtı Anlamak*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Akman**, Ahmet, "Eski Vakıflar Hukuku Bağlamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/2, Eylül 2018.
- AkramKhan**, Muhammad, *İslam İktisadına Giriş*, çev: Gökhan Umut, İktisat Yayınları, Ankara 2021.
- Aktan**, Hamza, "Miras", *TDVİA*, Ankara, 2020.
- Ali Haydar, Efendi**, *Teshîlu'l-Ferâiz (İslam Miras Hukuku)*, 2. bsk., Tekin Kitabevi, Konya 2017.
- Al-Su'ud**, Abdurrahman b. Sa'ad, *Müşkiletu'l-Fakr ve Subuluu 'İlecuha fi Dauî'l-İslam: DirasahMukaranah*, Dar'un-Neşr, Riyad 1411/1990.
- Apak**, Âdem, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=29363>., erişim tarihi: 06.08.2021.
- Apaydın**, H. Yunus, "Karz", *TDVİA*, İstanbul 2001.
- Ar**, Kamil Necdet, *Yirmi Birinci Yüzyılda Gelir Eşitsizliği Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi 2016.
- Arı**, Abdüsselam, *İslâm Miras Hukuku*, Pınar Yayınları, 2.bsk., İstanbul 2019.
- Arsebük**, Esat, *Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, Tan Matbaası, İstanbul 1938.
- Aybakan**, Bilal, "Selem", *TDVİA*, İstanbul 2009.
- Aydın**, Mehmet Akif, "Mehir", *TDVİA*, Ankara 2003.
- Bağavi**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferra, *Me'âlimü't-Tenzîl*, y.y., y.y.y., t.y.
- Bağdâdî**, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî, *Mevsûatu İbn-i Ebî'd-Dünyâ*, Çağdaş Basımevi, Beyrut 2016.

- Bâkılânî**, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *el-İnsaf*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Bakkar**, Halid Mahmud, *el-Fıkhu 'l-Muyesserbi 'd-Delili 'l-Münevver*, 1.bsk., Dâru'l-Malikiyye, Tunus 1438/2017.
- Bayındır**, Abdulaziz, Ticaret ve Faiz, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bayraktar**, Ahmet, İslam Ticaret Hukuku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni bir Yaklaşım
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/issue/36908/423483>, erişim tarihi: 11.04.2022
- Bereketî**, Seyyid Muhammed Amîmü'l-İhsân el-Müceddidî, *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye*, 1.bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Husrevcerdî el-Horasânî, *el-Medhalile's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâu'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-Hulefâli'l-Kitâbi'l-İslâmî, Küveyt, t.y.
- Beyzâvî**, Abdullâh b. Ömer, *Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, ed. Mustafa Şeyh Mustafa, 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, Sarmaşık Yayınları, İstanbul, 2016.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Ca'fi, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasarmin Umûri Resûlillâhşallallâhü'aleyhi ve sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih(Sahîhu'l-Buhârî)*, thk., Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1.bsk., y.y.y., DâruTavki'n-Nacât, 1422H.
- Buhûtî**, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdris, el-Buhûtî el-Hanbeli, *Keşşâfü'l-Kinâ en Metni'l-İknâ*, 6c., 1. bsk., Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Buladı**, Kerim Buladı, <https://dergi.diyanet.gov.tr>, erişim tarihi: 21/10/2021.
- Cassas**, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kurân*, İstanbul 1335H.
- Cevdet Paşa**, Ahmed, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Osmanlı Devleti'nde 1868-1876.
- Cevharî**, İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-Luga ve Sîhâhu'l-'Arabiyye*, 7c., thk. Emil Bedî' Ya'kub, Muhammed Nebil Tariki, 1.Bsk., Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Chapra**, Muhammed Umer, *Adil Bir Para Sistemine Doğru*, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İstanbul, İktisat Yayınları, 2019.
- Cici**, Recep, *Kolaylık Prensinin Hukukî Hayata Yansıma Biçimleri: Hanefî Mezhebi Örneği*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 1, 2005.
http://ktp.isam.org.tr/pdfdrng/D00193/2005_14_1/2005_14_1_CICIR.; erişim tarihi: 17.2.2022.

- Çağrıçı**, Mustafa, “Hırs”, *TDVİA*, İstanbul 1998.
- Çaha**, Ömer, “Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 10-11 sayı, 1998.
- Çelik**, Celaleddin, “*Sivil Toplum ve Siyaset Etkileşiminde Dini Gruplar*”, Kurân ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhep ve Dini Gruplar Arası İlişkiler), Ed. Hayati Hökelekli -Vejdi Bilgin, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2015.
- Dârekutnî**, Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes’ûd b. en-Nu’mân el-Bağdâdîed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1.bsk., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1424/2004.
- Dârimî**, Ebü Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdüssamed et-Temîmî es-Semerkindî, *Müsnedu’-d-Dârimî (Sünenu’-d-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selim Eseded-Dârânî, 4c., 1.bsk., Dâru’l-Muğnî, Riyad 1412/2000.
- Davudoğlu**, Ahmed, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978.
- Demirci**, Kürşat, “Haram”, *TDVİA*, İstanbul 1997.
- Din İşreli Yüksek Kurulu**, *Fetvalar*, y.y., y.y.y., t.y.
- Döndüren**, Hamdi, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslâmî Yaklaşımlar*, İstanbul 1988.
- _____, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, Ekram Yayınları, İstanbul 1414/1993.
- Dönmez**, İbrahim Kâfî, “İcma”, *TDVİA*, İstanbul 2000.
- Duman**, Ali, “Sadaka”, *TDVİA*, İstanbul 2008.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Aş’as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr es-Sicistânî, *Sünen*, 4c., Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut t.y.
- Ebû Ya’lâ**, Ahmed b. Ali b. Musennâ b. Yahyâ b. İsâ b. Hilâl et-Temîmî el-Mavsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, 13 c., 1.bsk., Dâru’l-Me’mûnli’t-Turâs, Dimaşk 1404/1984.
- el-Hafif**, Ali, *Ahkâmu’-l-Muamelati’-ş-Şer’iyye*, Daru’l-Fikri’l-Arabiyyi, Kahire 2008.
- Emin**, Emin, *Küresel Adaletsizlik: Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu 2018*, Araştırma 83, İstanbul İNSAMER.
- Emiroğlu**, Hasan Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl*, 15c., Yasin Yayinevi, Konya 1978.
- Emre**, Topoğlu, *Modüler İktisat Sektörüne Göre Ödünç İlişkisi (İslâm Ekonomisinde Karz-ı Hasen Örneği)*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 34 Ocak – Şubat 2013 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867868.pdf>, erişim tarihi: 13.4.2022.
- Er**, İbrahim Halil, “İslam’ın fakirlik ve yoksulluğa çözüm yolları ve çalışmaya teşvik”, Milli Gazete, 24 Mart 2019, <https://www.milligazete.com.tr/makale/1927470/ibrahim-halil-er/islam-in>

fakirlik-ve-yoksulluga-cozum-yollari-ve-calismaya-tesvik., erişim tarihi: 19.04.2022.

- Erbay**, Celal, “Nafaka”, *TDVİA*, İstanbul 2006.
- Erdem**, Tevfik, Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Ankara Kent Yoksulları, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 22-23.
- Erkal**, Mehmet vd, *İslâm İlmihali*, 2 c. İrfan Yücel, Süleyman Uludağ,TDV Yayınları, t.y.
- Erkal**, Mehmet,“Zekât”,*TDVİA*, İstanbul 2013.
- Ersoy**, Arif, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2015/1; 37-64. [https://dergipark.org.tr/.](https://dergipark.org.tr/), erişim tarihi: 19/02/2021.
- Ersahin**, *İslâm Medeniyetinde Yardımlaşma ve Kalkınma Aracı Olarak Karz-ı Hasen*,y.y., y.y.y., t.y.
- Eskicioğlu**, Osman, *İslam ve Ekonomi*, Anadolu Yayınları, İzmir 1999.
- Ezherî**, Muhammed b.Ahmed el-Ezheri el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luğa*, 12c., thk. Ahmed Abdurrahman Muhaimer, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- FAO**, *Global Food Losses and Food Waste – Extent, Causes and Prevention*, Rome, FAO, 2011.
- Fazlur Rahman**, *Faiz ve Riba*, çev. Hasan Şahin, Marife (Dini Araştırmalar Dergisi), [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167973.](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167973), erişim tarihi: 16.5.2022.
- Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Halil b. Ahmed, *Kitâbu'lAyn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Feyyûmi**,Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâh 'ul-Münir fi Garîbi 'ş-Şerhi 'l-Kebîr*,2c., el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- Fîrûzâbâdî**, Muhammed b. İbrahim eş-Şirâziel-Fiyruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*,thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî vd., 8. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk2005.
- Gavcî**, Vehbi Süleyman, *el-Kâfi fi'l-Fıkhı'l-Hanefiyyi*,3c. 1.bsk., Daru'r-Risale el-İlmiyye, Dimaşk 2013.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Müstaşfâmin 'ilmi'l-uşûl*, 1bsk, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2012.
- _____, *İhya'uUlumi'd-Dîn*, 4.c., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- Geznevî**, Ebû Hafis Siracuddin Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Hindî el-Henefî, *el-Ğurretü'l Munîfe fi Tahkiki Bazi Mesâili'l-İmâm Ebî Hanife*, 1. bsk., Müessisetü'l- Kütübi's-Sakâfiyye, y.y.y., 1406/1986.
- Gözübenli**, Beşir, “Kıyemî”, *TDVİA*, Ankara 2022.

- Günay**, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *TDVİA*, İstanbul 2012.
- Gündüz**, Ali Yılmaz ve Mehmet Kaya, “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Rollerini Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10.sayı, Mayıs 2014.
- Hacak**, Hasan, ‘Mal’, *TDVİA*, Ankara 2003.
- Hamidullah**, Muhammed, *Aziz Kurân*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Hammâd**, Naziyye, *Mu’cemü’l-Mustalahati’l-Maliyye’l-İktisadiyye fi Lüğati’l-Fukahâ*, Daru’l-Kalem, 2014.
- Hassâf**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *KitâbüAhkâmî’l-Evkâf*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. bsk., Beyrut 1420/1999.
- Herevî**, Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn, *el-Emvâl*, nşr. M. Halil Hurras, Kahire 1388/1968.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emin bin Ömer bin Abdülaziz Âbidîn el-Hüseynî eş-Şâmî el-Hanefî, *Reddü’l-Muhtârle’l-Dürri’l-Muhtâr Şerhi Tenvîrî’l-Ebsâr*, Dâru’l-Âlemu’l-Kutub, Riyad 1423/2003,
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osmân el-Absî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’l-Kible, y.y.y., t.y.
- İbn Ebi’d-Dünya**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *İslahi’l-Mal*, thk. Mustafa Müflih El-Kudat, Darü’l-Vefa, Mısır 1990.
- İbn Faris**, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mücmel fi’l-luğâ*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan, 2. bsk., Dâru’n-Neşr, Beyrut 1406/1986.
- İbn Hacer**, Şihâbüddîn Ebü’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-Bârî ŞerhuSahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 14c., 3. bsk., Dâru’l-Feyhâ, Dimaşk 1421/2000.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-Ahılâkuve’s-Siyeru fi Müdavati’n-Nüfus*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2014.
- İbn Hibbân**, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Mu’âz b. Ma’bed et-Temîmî, Ebû Hâtim el-Büstî, *Sahîhu İbn HibbânbiTartibi İbn Balabân (el-İhsân fi TakrîbiSahîhi İbn Hibbân)*, 18 c., 2. bsk., thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1408/1998.
- _____, *Ravzatü’l-Ukalâ’ ve Nüzhetü’l-Fuzalâ’*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Muhammed Abdürrezzak Hamza, Muhammed Hamid El-Faki, Darü’l-Alemiyyeli’n-Neşri ve’t-Tevzi, İskenderiye, 2019.

- İbn Huzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Muhtasaru'l-Muhtasar mine'l-Müsnedi's-Sahih*, thk. Mâhir el-Fahl, Dâru'l-Meymân, Riyâd 1430/2009.
- İbn Kayyim**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dimaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, 4c. 1.bsk., Dâru'İbni'l-Cevzî, Riyad 1423/2002.
- İbn Kesir**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvîed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azim*, 6c., thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Daru'l Kitabi'lArabiyyi, Beyrut 1429/2008.
- İbn Kudâme**, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kâhire 1388/1968.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 2 c., Dâru'İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y.y., t.y.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisânü'l-Arab*, XV, 3. bsk., Dâru's- Sadr, Beyrut 1414/1994.
- İbn Nüceym**, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Hanefî, *el-Eşbahu ve'n-Nezâir* (Hamevi Şerhi ile), y.y., İstanbul 1257H.
- İbn Receb**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdîed-Dımaşkî, **el-Kavâid**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, y.y.y., t.y.
- İbn Rüşd**, *Bidâyetü'l- Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Daru Mektebeti'l-Maarif Naşirun, Beyrut 2012.
- İbn Teymiyye**, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî, *el-Kavaidu'n-Nüraniyye el-Fikhiyye*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Halil, 1. Bsk., Dâru İbn Cevzî, Saudiyye, 1422H.
_____, *et-Tuḥfetü'l- İrâkıyye*, 2.bsk., el-Metbeatu's-Selefiyye, Kahire 1399H.
- İbnu'l-Esîr**, Ebü'sSeâdet Mecdüddin el-Mubârek b. Esîrüddin Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsve'l-Âsâr*, thk. Tâhir Ahmed ez -Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru'l-Fikr, y.y.y., t.y.
- İbnu'l-Hümâm**, Fethu'l-Kadîr, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnu'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y.,
- İd**, Adil, *er-Ribhve'l-Hasâra*, Daru'l Fikri'l Camii, Mısır 2006.
- İnce**, Ahmet, *Zekat Faiz İlişkisi*, <https://www.gazetegordes.com/yazarlar/ahmet-ince/zekat-faiz-iliskisi/1536/>, erişim tarihi: 12.07. 2022.
- İsmail Parlatır** vd., Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 8. bsk., Ankara 1988,

- Kahf**, Munzir,(1940), İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar, çev., Nurettin Tuysuz, 1.bsk., İktisat Yayınları, Ankara 2019.
- _____,*İslam İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar*, çev. NurettinTuysuz, 1.bsk., İktisat Yayınları, Ankara 2019.
- Kalkınma Bakanlığı**, “Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, *Kalkınma Bakanlığı*, Ankara 2018.
- Kallek**, Cengiz, "Miskin", *TDVİA*, Ankara 2020.
- Karadâğî**, Ali Muhyiddin,*İslam İktisadında Mal*, çev.Nida Yayıncılık, İstanbul 2020.
- _____, *el-Kâvâidu'lHâkimetuliFıkhı'lMuâmelâti*, 1. bsk. Daru'ş-Şamiyye, Türkiye 1438h/2018.
- _____, *el-Mukaddime fi'l-Mali ve'l-İktisadi ve'l-Mülkiyyative'l-Akdi*, 2.bsk., Daru'l-Beşairi'l-İslamiyya, Beyrut 2009.
- _____,*Hakibetü-d Doktor Ali el-Karadağî el-İktisadiyye*. 12c., 1.bsk.Daru'n Nida, İstanbul 2018.
- _____, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullah Kahraman,Nida Yayıncılık, İstanbul 2020.
- _____, *Hekibe*, y.y., y.y.y., t.y.
- Karaman**, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*,5c., 3.bsk., DİB Yayınları, 2008.
- _____,*Mukayeseli İslam Hukuku*, 3. c., Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- Kardâvî**, Yusuf,*Devru'l-Kiyemive'l-Ahlâk*, y.y.y., t.y.
- _____,*Fıkhü'z-Zekât*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul 1984.
- _____,*Fıkhü'z-Zekât*, 1 bsk. Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1435/2014.
- _____, *İslam'da Sosyal Dayanışma*,çev., Murat Padak, Nida Yayıncılık, İstanbul 2020.
- _____,*Müşkiletü'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslâm*, Müessesetü'r Risâle, Beyrut 1985.
- Karadâvî**,Yusuf Ali, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, çev: Murat Padak, Nida Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Kâsânî**, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 7c., thk. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübi'lİlmiyye, Beyrut 2010.
- Kalacî**,Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fikhi Ömer İbni'l-Hattâb*, Beyrut, 1981,
- Kazıcı**, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi*, İFAV, 14. bsk., İstanbul 2015.
- Kazvîni**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen*,. thk. Muhammed FuadAbdülbâkî, 2c., Dârü'lHyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y.y., t.y.
- Kelbi**, Ebu'lKasim Muhammed b. Ahmed b. Cüzey,*et-Teshil liUlumi't-Tenzil* 2 c., 2 bsk.,thk. Muhammed Salim Haşim, Daru'l Kutubu'lİlmiyyeh, Beyrut 1428/2007.
- Kenanoğlu**, M. Macit, “Mîrî arazi”, *TDVİA*, Ankara, 2020.

- Kettânî**, Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *et-Teratibu'l-idâriyye (Nizâmü'l-Hükümeti'n-Nebeviyye)*, 1.bsk., Darü'l-Erkam, Beyrut t.y.
- Koca**, Ferhat, "Mefsedet", *TDVİA*. Ankara 2003.
- Köprülü**, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II. sayı, Ankara 1942.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. EbîBekr b. Ferh,*el-Câmi' liAhkâmi'l-Kurân*, thk., Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfiş, 20.c., 2. bsk., Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye, Kahire, 1384/1964.
- Leknevî**, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye ala Şerhi'l-Vikâye*, 7c., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Mâlik**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî el-Medenî, **Muvattâ**, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985.
- Medruk**, Muhammed, *el-Medhalli'l-Fikhi'l-İslami*, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985.
- Mehdi**, Mahmud Ahmed, *Nizâm'ül-Vakfi't-Tatbik el-Mu'asır*, 1.bsk., el-Ma'had el-İslamili'l-Suhusve't-Tedrib, Cidde 1423/2003.
- Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1bsk., 1983.
- Mevdûdî**, *Sûd*, y.y.,Lahor, 1961.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li-Talîli'l-Muhtar*, 2c.,thk. Muhammed Vehbi Süleyman – Ali AbdulhamidEbu'l-Hayr, Daru'l-Hayr, Beyrut -Dimeşk 1419/1998.
- Muhsin Koçak**, Nihat Dalgın ve Osman Şahin, *İslam Hukuku*, 7.bsk., Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed FuadAbdulbâkî, 5c., Dâru'l-Hayr, Beyrut.t.y.
- Nesâî**, Ebû Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb b. Ali elş-Horasânî en-Nesâî,*es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. HasanAbdül MünimŞiblî, 1.bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- Nevevî**, Ebû ZekeriyâyâMuhaytîn b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzebli's-Şîrâzî*,Mektebetü'l-İrşâd, Ciddet.y.
- OECD**, How Islamic Finance ContributestoAchievingtheSustainable Development Goals, **OECD** Development Co-operationPolicyPapers, 30, Paris OECD Publishing, 2020,
- Osmânî**, Muhammed Şafi', *Maarifu'l-Kurân*,8c., 5.bsk. İdâretü'l-Kurânve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi,y.y.
- Osmânî**, Muhammed Taki el-Osmânî, *et-Ticâratuve'l-İktisadu'l-Muâsiru fî Dav'i'l-İslam*, 2.bsk., İdaratu'l-Kurânve'l-Ulumu'l-İslamiyye, Karaçi, 2008.

- _____, *Buhûsun Fi Kadâyâ Fıkhıyye Mu'âsıra*, 2c., Daru'l-Kalem, Dimeşk 1434/2013.
- _____, *Buhûsun Fi Kadâyâ Fıkhıyye Mu'âsıra*, 2c., Daru'l-Kalem, Dimeşk 1434/2013.
- _____, *Esbabu'l-Ezmeti'l-Maliyyeti ve 'İlacuha fi Dev'i Şeriatı'l- İslamiyye*, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2015.
- _____, *Fıkhı'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-'Arba'ame'a-Tatbikâtihi'l-Muâsıra Mukârinenbi'l-Kavânîni'l-Vad'iyye*, 2c., 1.bsk. Daru'l-Kutub al-Arabiyye, İstanbul, 2016.
- _____, *Hürmetu'r-Ribâ*, Arapçaya çev. Lokman Hakim, Mektebetü'l-Ma'ârifî'l-Kurân, 1438/2017, Karaçi, 1438/2017.
- “Osmanlı Döneminde Vakıflar”**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Öğüt**, Salim, “Fidyе”, *TDVİA*. İstanbul 1996.
- Özsoy**, İsmail, “Faiz”, *TDVİA*, İstanbul 1995.
- Öztürk**, Nazif, “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, Vakıflar Dergisi, 29. sayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.
- Râgıb**, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kurân (el-Müfredât fi Garibi'l-Kurân)*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 1.bsk., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1412h.
- Ramlî**, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-'Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbüddîn er-Ramlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- Razi**, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, 3.bsk., Dâru'l-Hayî't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420H.
- _____, *Kitâbü'n-Nefsi ve'r-Rûh*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2003.
- Rowntree**, Seebohm, Poverty: A Study of Town Life, London, Macmillan and Co. Ltd, 1901.
- Sabuni**, Muhammed Ali Es-Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, çev: Sadrettin Güneş ve Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- _____, *Safvetü't-Tefasir*, 3c., Daru'l-Cil, Beyrut, t.y.
- Sâğircî**, Es'ad Muhammed Said es-Sâğircî, *Delilleriyle Haneî Fıkhı*, çev: Doç. Dr. Halil Aldemir, Savaş Kocabaş, Doç. Dr. Soner Duman, Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul, 2019.
- Sami**, Mehmet, “İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân'ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı” <http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr>, erişim tarihi: 05/07/2012.
- Sami**, Şemseddin, Kamus-ı Türkî, Darsaadet, İkdâm Matbaası, hicri 1317.
- Secâvendî**, Siracüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurreşid es-Secâvendî, *Siracif'il Miras*, 8. bsk., Mektebetü'l-Büşra, Pakistan 2019.

- Serahsî**, Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rfa, Beyrut, 1414/1993.
- Seyyid Khalil**, Rashid, "Certain Legal and Administrative Measures for the Revival and Better Management of AWQAF", *Islamic Economic Studies*, Vol. 19 (1), 2011.
- Shamshiyev**, Ozat, *İktisad Meselesine Usûlî Bir Bakış*, çev., Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 2019/3 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/868397>, erişim tarihi: 09/12/2021.
- Sunar**, Lütfi, *Kurumsal Yönetim Akademisi Araştırma Raporları-1: Türkiye'de İslami STK'ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi*, İstanbul İlke Yayınları, 2018.
- Süyütî**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. EbîBekr eş-Şâfî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1990.
- Şafak**, Ali, "Kasıt", *TDVİA*, İstanbul 2001.
- Şafi'î**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî, *el-Umm*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dar'u'l-Vefa, 1. bsk., Mansure 1422/2001.
- Şah**, Murat, *Derneklerin Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Denetçilik Tezi, Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara 2008.
- Şâtibi**, Ebû İshâk İbrahîm b. Mûsâ el-Lahmî el-Gırnâtî el-Mâlikî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîah*, 2c., Mektebetu't-Ticâriyye, Mısır 1968.
- Şevkani**, Muhammed b. Ali eş-Şevkani, *İrşadü'l-Fuhul*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2003.
- Şîrâzî**, Ebû İshak, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmam eş-Şâfî*, y.y., y.y.y., t.y.
- Tabakoğlu**, Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'Âyi'l-Kur'ân*, 12c., Darü'l-Hadis, Kahire 2010.
- Tahmaz**, Mahmud, *el-Fıkhu'lHenefiyyi fî Sevbihi'l-Cedid*, 5c. 2. bsk., Daru'l Kalem, Dimaşk 2009.
- Taşçı**, Faruk, *İslâmiktisadi.net*, erişim tarihi 27/10/2019.
- Taşkın**, Mustafa, *İslam İktisadı Açısından Faiz ve Kâr Kavramları Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET003266.pdf>, erişim tarihi: 13.1.2022.
- TDK**, "israf" md., <https://www.tdk.gov.tr/>, erişim tarihi: 4.2.2020.
- _____, Üretim md. <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 7.11.2021.
- Tehânevî**, Zafer Ahmed el-Osmânîet-Tehânevî, *Keşfü'd-Dücâ en Vechi'r-Ribâ*, 1. bsk, İdâretü'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi 1415h.

- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Mûsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. BeşşârAvvâdMa'rûf, 6 c., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1419/1998.
- Tosun**, Nihat, *Fıkıh Penceresinden Ticaret Hukuku*, Safa Yayın Dağıtım, 1. bsk., İstanbul 2020.
- Uludağ**, Süleyman Uludağ, "Fakr", *TDVİA*, İstanbul 1995.
- Ünal**, İbrahim Hakkı, *40 Hadis Yorum*, DİB yayınları, Ankara 2016.
- Vehbe ez-Zuhaylî**, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, 10c., Darü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut2014.
- Vikipedi**. İktisat Sözlüğü, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%ikktisat>, erişim tarihi, 27.10.2018.
- Yaran**, Rahmi Yaran, "Kefâret", *TDVİA*, Ankara 2022.
- Yavuz**, Yunus Vehbi, "Fitre", *TDVİA*, İstanbul 1996.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul 1935.
- Yediyıldız**, Bahaeddin, "XVII. Asır Türk Vakıfların İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi* 18. sayı, Önder Matbaacılık, Ankara1984.
- Yıldız**, Mehmet Sami, *İnsan-Allah İlişkisi Bağlamında Kurân'ın İktisadi Alana İlişkin Mesajı*, <http://aksarayibd.aksaray.edu.tr/>, erişim tarihi: 09.07.2020.
- Yüce**, Mehmet Yüce, *İslâm Ekonomisinde Temel İlkeler*, İlahiyat Akademi, Haziran 2021.
- Zehebî**, Ebû AbdillâhŞemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikîed-Dimaşkî, *Siyerua'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, 3.bsk., Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1405/1985.
- Zerkâ**, Ahmed b. Muhammed b. Osmân ez-Zerkâ el-Halebî, *el-Fıkhu'l-İslâmî fi Sevbihi'l-Cedîd*, Metbe'a Câmi'atu Dimaşk, Dimaşk 1384/1964.
- Zerkeşi**, Ebû AbdillahBedrüddîn Mustafa, *el-Mensûru'fi'l-Kavâ'id*, 3 c.,Vezâretu'l-Avkafve's-Şuûni'l-İslamiyyeti, Kuveyt 1405/1985.
- Zeydan**, Abdülkerim, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev: Ali Şafak, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, *el-Medhel'uliDiraseti's-Şeriatî'l-İslamiyyeti*, 2 bsk. Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2015.
- ZygmuntBauman**,*Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.
- "Zekat vermeyenin ahiretteki cezası nedir?" <https://sorularlaislamiyet.com/zekat-vermeyen-ahiretteki-cezasi-nedir>; erişim tarihi: 20.10.2022.
- <https://www.islamweb.net/ar/article/200107/%D9%84%D9%>, erişim tarihi: 27.04.2022.
- <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi#>., erişim tarihi: 1.06.2022.

